

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

М У Н Д А Р И Ж А

НАСР

ПАУЛО КОЭЛЬО. <i>Бешинчи тоғ. Роман</i>	3
ФРИДРИХ НИТШЕ. <i>Зардўшт таваллоси. Насрий дoston</i>	61
ЧЕСТЕРФИЛД. <i>Фарзандга мактублар</i>	108

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

Қизлар дафтaридан. <i>Шеърлар</i>	56
КУНВАР БЕЧАЙН. <i>Ғазаллар</i>	138

АДИБ ВА ЗАМОН

ПАРИЗА МИРЗААҲМЕДОВА. <i>Давримиз алломаси</i>	144
--	-----

АДАБИЙ ТАНҚИД

МУҲАББАТ ШАРАФИДДИНОВА. <i>Театр романи ёхуд ўлимдан кейинги ҳаёт</i>	148
---	-----

КИТОБЛАР ОЛАМИДА

УЛУҒБЕК ДОЛИМОВ. <i>Буюк истиқлолчи</i>	152
ҲАМИДУЛЛА БОЛТАБОЕВ. <i>Туркий тамаддун ибтидоси</i>	155

САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА

ЖАДСОН ФИЛИПС. Қинғир йўлдан. Роман.....160

ЖАҲОН КУЛАДИ

И.С.ТУРГЕНЕВ. Аблаҳ.....206

Бош муҳаррир:
Озод ШАРАФИДДИНОВ

Таҳрир ҳайъати:
Мирпўлат МИРЗО
(Бош муҳаррир муовини)
Файзи ШОҲИСМОИЛ
(масъул котиб)
Амир ФАЙЗУЛЛА
Раҳматилла ИНОҒОМОВ

Жамоатчилик кенгаши:
Қуддус АЪЗАМОВ
Одил ЁҚУБОВ
Рисбой ЖўРАЕВ
Неъматулла ИБРОҲИМОВ
Абдулла ОРИПОВ
Ғайрат ШОУМАРОВ
Рустам ШОҒУЛОМОВ
Тўлепберген ҚАЙИШБЕРГЕНОВ
Баҳром ҚУРБОНОВ
Саидахрор ФУЛОМОВ
Ўзлат ҲАБИБУЛЛАЕВ

Жаҳон адабиёти, 3. 2004.

ИНДЕКС 828, 829

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №172

Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.

Таҳририят манзили:
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 144-41-60; 144-41-61; 144-41-62.

Навбатчи муҳаррир **Г.МУҲАММАДЁРОВА**
Рассом **Ю.ГАБЗАЛИЛОВ**
Техник муҳаррир **М.НИЗОМОВА**
Мусахҳиҳлар **Д.АЛИЕВА, М.ҚОДИРОВА**
Компьютерда саҳифаловчи **Н.ҚОДИРОВА**

Теринга берилди 10.01.2004 й. Босишга рухсат этилди 25.03.2004й. Бичими 70x108 1/16.
Газета қоғози. Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Нашриёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1200 нусха. А-5428 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида териблиб, Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Тошкент матбаа комбинатида чоп этилди.
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Жаҳон адабиёти, 2004 й.

Пауло КОЭЛЬО

Бешинчи тоғ*Роман**Нур сарбози А.М га ва
Мауро Саллеига бағишланади***МУАЛЛИФ МУҚАДДИМАСИ**

Менинг “Алхимик” деган асаримнинг асосий ғояси подшо Мелхиседек чўпон Сантьягога қарата айтган “Агар сен астойдил бирор нарсени тиласанг, у тилагингнинг вожиб бўлишига бутун Коинот қўмаклашади” деган жумлада тажассум тошган эди.

Мен бунга бутун қалбим билан ишонаман. Ҳолбуки ҳаётингни яшаб ўтиб, ўз тақдирингнинг рўёбга чиқмоғига эришмоқ - бир қатор босқичларни босиб ўтмоқ деган маънони англатади. Бироқ бу босқичларнинг маъносини англашга кўпинча ақлингиз ожизлик қилиб қолади. Бу босқичларнинг мақсади – бизни ҳар гал тақдиримиз йўлига қайтармоқдан иборатдир. Мен босқичларнинг мақсади – бизни ҳар гал тақдиримиз йўлига қайтармоқдан иборатдир. Ёхуд бу босқичлар бизга шундай сабоқлар берадики, улар пешонамизга ёзилган маънони англатади. Бироқ бу босқичларнинг маъносини англашга кўпинча ақлингиз ожизлик қилиб қолади. Бу BS студиясининг бадий директори бўлиб ишлардим. Яқинда мени АҚШга овоз ёзиб олиш билан шуғулланадиган компания хўжайини билан учрашувга таклиф қилишганди. Менинг ишончим комил эдики, кўнглимдаги ҳамма режаларимни рўёбга чиқармоғим учун менга тўла ихтиёр бериб қўйишади. Албатта, менинг энг ардоқли орзуим – ёзувчи бўлиш орзусини бир чеккага қўйиб туришга тўғри келади, бироқ бунинг нима аҳамияти бор? Ганнинг индаллосини айтадиган бўлсам, реал ҳаёт менинг тасаввуримдаги ҳаётга мутлақо ўхшамайди-ку! Бразилияда фақат адабиёт билан шуғулланибгина тирикчилик қилиб бўлмайди.

Ўша куни кечаси мен ўз орзуимдан воз кечишга узи-кесил қарор қилдим – истайсанми-истамайсанми, ҳаётга мослашмасанг сира иложи йўқ эди. Агар менинг қалбим бунга тўсқинлик қилса, мен бир муғомбирлик ишлатиб, кўнглимни тинчитмоқчи бўлдим - ўқтин-ўқтин бирор қўшиқнинг сўзларини ёзиб бераман ёки бирор газета учун мақола-пақола ёзиб тураман. Қолган масалаларда ишончим комил эдики, гарчи ҳаётим бошқа йўлдан кетган бўлса-да, зерикарлироқ бўлиб қолгани йўқ, мусиқа оламида мени порлоқ истиқбол кутмоқда.

Эрталаб уйқудан уйғонишим биланоқ телефон кўнғироғи жиринглади. Компания президенти кўнғироқ қилмоқда эди. Унинг сўзларидан аён бўлдики, ҳозиргина мени ҳеч қанақа изоҳларсиз ишдан бўшатишти. Шундан кейинги икки йил мобайнида менинг ялиниб бормаган эшигим қолмади, лекин бирон жойда бу соҳадан иш топа билмадим.

“Бешинчи тоғ” романи устидаги ишимни тугаллар эканман, мен бу воқеани ҳам, ҳаётимда муқаррар тарзда рўй берган бошқа воқеаларни ҳам эсладим. Ҳар гал мен назаримда мана энди чўққига эришдим деб ўйлашим билан, бирор воқеа рўй берарди-ю, мен яна пастга учиб кетардим. Мен ўз-ўзимга нега шунақа бўляпти деб савол берардим. Наҳотки, мен фақат орзу қилган манзилимга яқинлаб боришга, лекин ҳеч қачон унга эришмасликка маҳкум қилинган бўлсам? Наҳотки, Худонинг қаҳри шунчалик қаттиқ бўлса – у менга доим уфқдаги бир воҳани намойиш этади-ю, ҳаётда сароб бўлиб чиқади ва мен сахро ўртасида ташналикдан ўлиб кетавераман?

Аслида эса аҳвол бунақа эмас эди. Бироқ буни англаб етмоғим учун менга анча вақт керак бўлди. Ҳаётимиздаги баъзи бир ҳодисалар бизни чинакам Тақдир йўлига қайтариши учун рўй беради. Бошқа баъзи бир воқеалар эса биз ҳаётимизда билимларимизни қўлламоғимиз кераклигини тақозо қилади. Яна баъзи воқеалар борки, улар бизга ўргатади, ақлимизга ақл қўшади.

“Зиёрат” деган китобимда бу сабоқлар ҳамма вақт ҳам дард ва изтироблар билан боғлиқ эмаслигини кўрсатишга ҳаракат қилганман. Уларга диққат-эътибор бериб, жиддий муносабатда бўлинса, шунинг ўзи кифоя. Менинг ҳаёт йўлимда ана шу ҳақиқатни англаб етиш мен учун чинакам неъмат бўлди. Бироқ мен, барибир, ҳаётимдаги баъзи бир воқеаларнинг моҳиятини охиригача тушуниб етганим йўқ, ҳолбуки, мен бутун диққат-эътиборимни жамлаб, етарли даражада жиддийлик билан иш юритган эдим.

Юқорида зикр этилган воқеани ана шундай мисоллардан бири деб ҳисоблаш мумкин. Мен том маънода профессионал одам эдим, иш деган нарсага бутун жону танимни бағишлаган эдим. Ўзимнинг баъзи бир гоёларимни ҳозирга қадар ҳам жуда муваффақиятли деб ҳисоблайман. Бироқ мен ҳар жиҳатдан жуда хотиржам бўлганимда ва ўз-ўзимга ҳамма вақтдагидан кўра ортиқроқ ишонган кезларимда муқаррар кўргиликлар бошимга тушди. Менимча, кўпгина одам шунга ўхшаш ҳолатларни бошидан кечирган. Бунақа муқаррар кўргиликлар курраи Заминдаги ҳар бир одамнинг ҳаётида рўй бермоғи мумкин. Баъзилар уларга дош берган, баъзилар уларнинг таъсирида чекинган, лекин ҳар бир одам ўз фожесини бошидан кечирган.

Нима учун? Бу саволга жавоб бермоқ учун мен Илёс билан бирга Акбарга йўл олдим.

Пауло Коэльо.

“Кейин Исо давом этди:

– Сизларга чинни айттайин, ҳеч қандай пайғамбар ўз юртида қабул қилинмайди. Масалан, Илёс пайғамбар даврида уч йилу олти ой осмон тугилиб, бутун мамлакатда оғир очарчилик бўлганда, Исроилда кўп бева аёллар бор эди. Аммо Илёс уларнинг биронтасига юборилмай, фақатгина Сидом диёридаги Сарафат шаҳрида яшовчи бир бевага юборилган эди.

*Лука баён этган Хушхабар
4: 24-26*

ПРОЛОГ

Мелоддан аввалги 870-йилнинг бошланишида Финикия давлати — исроилликлар уни Лубнон деб аташади — уч юз йилдан бери жангу жадалсиз тинч-омон ҳаёт кечириб келмоқда эди. Финикия сиёсий жиҳатдан алоҳида таъсир кучига эга эмас эди, шунинг учун унинг аҳолиси сон-саноксиз урушлар важдан ларзага тушган ер юзида омон қолмоқ учун садво-сотикни ривожлантиришга мажбур бўлишган эди. Улар бу борада кўпгина муваффақиятларга эришдилар. Финикияликлар ўз муваффақиятлари билан ҳар қанча мақтанса, ярашар эди. Исроил подшоши Сулаймон билан мелоддан аввалги 1000-йилда тузилган иттифоқ финикияликларга замонавийроқ флот барпо этиб, савдо-сотикни анча кенгайтиришга имкон берди. Ўшандан бери Финикия муваффақиятли тараққий этиб келмоқда эди.

Бу пайтларга келганда Финикия денгизчилари Испания ва Атлантика океани соҳилларигача етиб борган эдилар. Ҳозирча илмий тасдиғини топмаган бир назария бор — унга кўра финикияликлар ҳатто Бразилиянинг шимоли-шарқига ва жанубига ҳам етиб боришган эмиш. Улар кемаларида ойна, кедр ёғочлари, курул, темир ва фил суяклари олиб юришган. Сидон, Тир ва Библиос каби йирик шаҳарларнинг аҳолиси ҳисоб, астрономия ва шароб ишлаб чиқариш билан таниш бўлишган ва салкам икки юз йилдан бери бир қанча ёзма

белгилардан фойдаланишган. Юнонлар бу ёзма белгиларни алфавит деб аташган.

Мелоддан аввалги 870-йилнинг бошида Ниневия шаҳрида ҳарбий машварат ўтказилган эди. Ассирия саркардалари ўз лашкарларини Ўрта ер денгизи соҳилларидаги мамлакатларни фатҳ этишга жўнатишга қарор қилишди. Улар бостириб кирмоқчи бўлган биринчи мамлакат Финикия эди.

Мелоддан аввалги 870-йилнинг бошида Галаада деган Исроил шаҳрида иккита эркак отхонада яшириниб ётарди — улар дақиқа сайин кунлари битажагини кутишарди.

БИРИНЧИ ҚИСМ

— Мен Худонинг хизматини қилардим, у бўлса мени ҳозир душманларим қўлига ташлаб қўйди, - деди Илёс.

— На илож, Худо - Худо-да! - деб жавоб берди Левит¹. — У Мусога “Мен неъматман ёки неъмат эмасман” демаган, балки “Мен мавжудман!” деган, холос. Қуёш салтанатида нимаики мавжуд бўлса, ҳаммасида У бор. Уйларни вайрон қиладиган чақмоқда ҳам, уларни қайтадан барпо қиладиган инсон кўлида ҳам У мавжуд.

Юраклардан қўрқувни ситиб чиқарадиган бирдан бир восита — суҳбат эди: улар ҳозир бошпана қилиб турган отхонага истаган дақиқада ёвлар ёпирилиб кириб, уларни топиб олишлари мумкин эди. Унда уларнинг ихтиёрида иккидан бирини танлаш имкони қоларди — ё Финикия худоси Ваолга топинишлари керак бўларди ёхуд бўйинларини сиртмоққа солиб беришлари зарур эди. Аскарлар ҳар бир уйни титкилаб чиқиб, пайғамбарларни ўз динларига киришга мажбурлар, “йўқ” дейишса, уларни ўлдиришар эди.

Эҳтимол, левит ўзиникидан чиқиб, бошқа динга кирар ва шу билан ўлимдан қутулиб қолар, лекин Илёсда бунақа имкон йўқ — ҳаммаси унинг айби билан содир бўляпти ва Иезавел ҳар нима қилиб бўлса ҳам унинг калласини кўришни ихтиёр этиб қолган.

— Худонинг фаришгаси менга подшо Ахавнинг ҳузурига бориб, Ваалга сифинишда давом этар эканлар. Исроилда ёмғир бўлмаслигини айтиб, огоҳлантиришни буюрган эди, - деди у тўё фариштанинг овозини эшитгани учун ўзини оқлаётгандай оҳангда. - Аммо Эгам ўз ишларини амала оширишда ошиқмайди, шундоқ бўлгандан кейин, малика Иезавил Эгамга содиқ қолганларнинг ҳаммасини қириб ташлаб улғуради.

Левит ҳеч нарса демади. У ўзининг нима қилиши кераклиги тўғрисида ўйламоқда эди — у нима қилсин: Ваалга топинсинми ёхуд Худо йўлида ўлимни қабул қилсинми?

— Худо кимдир? - деб давом этди Илёс. — Ота-боболаримиз динини сотишни истамаётганлар бошини кесаётган сарбоз қиличини қўлаб турган У эмасми? Ҳозирги кулфатларнинг барчаси бошимизга ёғилиши учун ўзга юргли маликани тахтга ўтқазиб қўйган У эмасми? Мусо қонунларига бўйсунувчи ўзига содиқ гуноҳсиз бандаларини қатл қилдираётган Худонинг ўзи эмасми?

Левит бир тўхтама келди — у ўлмоқни афзал кўради. У жилмайди, чунки ўлим тўғрисидаги фикрдан у ортиқ кўрқмай қолган эди. Ёш пайғамбарга юзини ўгириб, у уни тинчлантиришга уриниб кўрди.

— Унинг тўхтамалига шубҳа қиладиган бўлсанг, Худонинг ўзидан сўраб кўр, — деди у. — Мен қисматимга кўндим — ўлишни бўйнимга олдим.

— Худо бизни аёвсиз ўлдиришларини исташи мумкин эмас! — деди ўжарлик билан Илёс.

— Худо ҳамма нарсага қодир. Биз Яхшилик деб атайдиган нарсанинг ўзинигина барпо этадиган бўлса. биз Уни Соҳиби Қудрат деб атай олмас эдик.

¹ Левитлар Исроилнинг ўн икки қабиласидан бири бўлиб, сулоларини Ёқубнинг учинчи ўғли Левийдан бошланишади. Улар олтинга сажда қилишдан бош тортиб, ўз Худоларига содиқ қолганларидан кейин халқ ўртасида обрўлари кўтарилиб кетди. Левитлар Худо хизматида бахшида этиладилар ва Худо ёрлақанган қабиллага айланади (*таржумон*).

У Коинотнинг бир қисмидагина ҳукмронлик қилган бўлар эди. Ундан қудратлироқ бошқа бир кимса эса унинг ишларини назорат қилар ва улар устидан ҳукм чиқарар эди. Ундай бўладиган бўлса, мен ўша қудратлироқ Коинотта сизгидек бўлардим.

— Агар у ҳамма нарсага қодир бўлса, нима сабабдан Уни яхши кўрадиганларни азоб-уқубатлардан эҳтиёт қилмаяпти? Нима учун У бизни ҳалос этмаяпти, бунинг ўрнига Ўзининг душманларига ҳокимликни бериб қўйиб, уларни шон-шухратга буркамоқда?

— Билмадим, — деб жавоб берди Левит. — Лекин отхонадан шартта чиқаман-у, бу азобларнинг барига чек қўяман. Ҳар гал кўчада бирор кимсанинг фарёд чекаётганини эшитсам, ажалим етган фурсатда аҳволим нима бўлишини тасаввур қилиб, изгируб чека бошлайман. Икковимиз бу отхонада биқиниб ўтирганимизда мен юз марта ўлиб-тирилдим, ҳолбуки фақат бир марта ўлиб қўя қолишим мумкин эди. Модомики, калламни асраб қололмас эканман, бўлар ишнинг бўлиб қўяқолгани маъқул.

У ҳақ эди. Илёс ҳам ўша фарёдларни эшитган. Муқаррар ўлимни кутиши борган сари чидаб бўлмайдиган тус олмоқда.

— Мен ҳам сен билан бирга чиқаман. Бир неча соат ортиқча ҳаёт кечириш учун курашмоқдан роса толиқдим.

У ўрнидан туриб, эшикни очди. Отхонага қуёш нури ёспирилиб кирди ва у ерда яшириниб ётган икки эркакни ёритди.

* * *

Левит унинг қўлидан тутиб, икковлари йўлга отланишди. Агар ҳайқирликлар ва нола-фарёдлар жимжитликни бузиб турмаганда, бугунги кунни одатдаги шаҳарнинг оддий бир куни деса бўларди — қуёш ортиқча қизигаётгани йўқ, олис океандан енгилгина ёқимли шабада эсиб турипти, чанг босган кўчалар сокин, устига похол ёпилган лойсувоқ уйлар мудраган.

— Бизнинг қалбларимиз ўлим таҳликаси билан олишмоқда, ҳолбуки, кун бу қадар ажойиб, — деди Левит. — Неча марталаб, кўнглимда Худо билан дунёни ўйлаб, хотиржам бўлганимда, об-ҳаво ҳаддан ташқари ёмон бўларди. Сахро шамоли олиб келган қум кўзларимга уриларди. Мен ўзимдан икки қадам наридаги нарсани ажрата олмай қолардим. Унинг ниятлари ҳамма вақт ҳам биз ҳис қилаётган нарсаларга мос келавермайди, лекин мен аниқ биламанки, У нимаики қилса, ҳаммасига сабаб бор.

— Имонинг гоятда мустаҳкам экан.

Левит нима тўғридадир мулоҳаза юритаётгандай осмонга қаради. Сўнг Илёсга мурожаат қилди.

— Кўп ҳам ажабланишга арзимаёйди - мен ўзим билан ўзим гаров боғлашдим. Худо борми - йўқми деб гаров боғладим.

— Ие, сен пайғамбарсан-ку? — деб эътироз билдирди Илёс. — Сен ҳам менга ўхшаб, гойибдан келган овозларни эшитасан ва бу дунёдан бошқа дунё борлигини ҳам биласан.

— Балки, буларнинг бари фақат менинг хаёлимдadir?

— Сен Худонинг белгиларини кўргансан, — деб ўзиникидан қолмади Илёс. Энди у ҳамроҳининг сўзларидан ортиқ ташвишланмай қўйган эди.

— Балки буларнинг бари менинг хаёлимдadir, холос? — деб такрорлади Левит. — Амалда эса менинг ўз ўзим билан боғлаган гаровим — менинг бор-йўғимни ташкил қилар. Ҳамма нарса Соҳиби қудратдан чиқиб келади деб мен ўзимни ўзим ишонтирмамоқдаман.

* * *

Кўчада ҳеч ким йўқ эди. Шаҳар аҳолиси уйларида қамалиб олиб, Ахав сарбозлари бошқа юртдан келган маликанинг фармонини қачон бажо келтиришларини кутиб ўтиришарди. Сарбозлар Исроил пайғамбарларини қатл этмоқлари керак эди. Илёс Левит билан ёнма-ён кетиб борар экан, ҳар бир

деразадан, ҳар бир эшик ортидан кимдир уни зимдан кузатиб турганини ва содир бўлаётган дили сиёҳликларда уни айблаётганини ҳис қиларди.

— Мен ўзим пайгамбар бўлай деб илтимос қилганим йўқ. Буларнинг ҳаммаси ҳаёлимда бўлаётган бўлса ҳам ажаб эмас, — деб мулоҳаза юритарди Илёс.

Бироқ дурадгорлар хонасида рўй берган воқеадан кейин у бундай эмас эканини пайқаган эди.

* * *

Болалигиданоқ у ғойибдан келган овозларни эшитар ва фаришталар билан гаплашиб турарди. Айни ўша пайтларда унинг ота-онаси роҳибга мурожаат қилишга қарор қилишди. Роҳиб болага кўндан-кўп саволлар бериб кўрди, кейин эса у Худо ёрлақанга наби деган хулосага келди. Бола билан узоқ суҳбатлашгандан кейин роҳиб унинг ота-онасига ўелингиз гапирадиган ҳамма гапга жуда жиддий муносабатда бўлмоқларинг керак деб тайинлади.

Роҳибнинг олдида чикқандан кейин Илёснинг ота-онасидан ўғилларидан ҳеч қачон ва ҳеч кимга кўзи кўрган ёки қулоғи эшитган нарсалар тўғрисида гапирмасликни тайинладилар. Набилар ҳукмдорлар билан мулоқот қилиб турадилар, бу эса ҳаммаша жуда хатарлидир.

Хуллас, шу сабаб бўлдики ё бошқа нарсаму, ҳар ҳолда, Илёс роҳиблар ёхуд подшоҳларни қизиқтириши мумкин бўлган нарсаларни бошқа ҳеч қачон эшитмай қўйди. У энди фақат ўз жонига оро кирадиган фаришталари билангина гаплашадиган ва ўзининг ҳаётига тааллуқли маслаҳатларнинггина тинглайдиган бўлиб қолди: ўқтин-ўқтин унинг кўзига алланарсалар кўриниб турар, лекин уларни англаб олишнинг сира иложи бўлмасди. Унинг кўзига гаройиб махлуқлар билан тўлиб-тошган олис океанлар ва баланд тоғлар, кўзлари ва қанотлари бор доиралар кўринарди. Кўринадиганларни кўриб бўлгандан сўнг у ота-онасининг йўриғидан чиқмайдиган қобил ўғил сифатида кўрганларини имкони борича тезроқ унутиб юборишга ҳаракат қиларди.

Шунинг учун ғойибдан келадиган овозлар ва манзаралар борган сари унга камроқ намоён бўладиган бўлиб қолди. Ота-она мамнун эдилар, улар бу мавзуда ўғилга бошқа оғиз очмай қўйишди. Илёс улғайиб, ризқи-рўзини ўзи топадиган ёшга етди. Шундан кейин ота-она ўғилга чоғроқ дурадгорлик устахонаси очиб олсин деб, бироз сармоя беришди.

* * *

Кўпинча Илёс Галаада кўчаларидан мўйна либосларда, белларини қайиш камар билан танғиб олган набиларнинг соллона-соллона ўғиб туришларига эҳтиром ила боқарди. Улар Эгам назари тушган халқларни орқангиздан эргаштириб бормогимиз учун бизни танлаган дейишарди. Албатта, бундай иш унинг қисмати бўлолмайди, негаки, у ҳеч қандай йўл билан бўлса-да бошқа “танланган”ларга ўхшаб, рақси самога тушиб ёхуд ўз-ўзини қамчилаб, одамларнинг қалбларида муқаддас титроқ уйғота олмайди - у оғриқдан жуда кўрқади. У ҳаётида ҳеч қачон қамчи изларини, битмаган яраларини Галаада кўчалари бўйлаб, ҳаммага кўз-кўз қилиб юра олмайди, бунинг учун унда дадиллик етишмайди.

Илёс ўзини оддий одам деб ҳисобларди. Аслини олганда бу тўғри ҳам эди. Қолган одамлар қандай кийинса, у ҳам шундай кийиниб юрарди. Оддий одамларнинг қалбини қандай дардлар, ғаму андуҳлар тирнаса, унинг юраги ҳам шу дардлардан, шу ғаму андуҳлардан азобланарди. У ўз касбини қанчалик пухта эгалаб боргани сари, ғойибдан келадиган овозлар унинг қулоғига камроқ чалинадиган бўлиб борди ва ниҳоят, улар Илёсни бутунлай тарк этди. Ахир, қатта одамлар иш билан банд бўлишса, бунақа нарсаларга вақти бўлармиди? Унинг ота-оналари ўғилларидан жуда хурсанд эдилар ва уларнинг турмуши тинч ҳамда беғалва ўғиб бормоқда эди.

Вақт ўтган сари роҳибнинг ёш бола билан суҳбати ярим унут бўлиб кетган

хотираларни эслашга ўхшаб кета бошлади. Илёс Қудрати Соҳиб Худонинг ўз қонун-қоидаларига риоя қилмоқлари учун одамлар билан гаплашишга эҳтиёжи борлигига сира ақли бовар қилмасди. Бир замонлар унинг бошига тушган воқеа ва унинг болалигининг ўзи ҳам гам-ташвишнинг нималигини билмаган болакайнинг ҳаёлида тўқиб-бичилган нарсалар эди. Унинг туғилиб ўсган шаҳари Галаадада шундай одамлар ҳам яшардики, маҳаллий аҳоли уларни жинни деб ҳисобларди. Улар иккита сўзни бир-бирига қўшиб гапираолмас ва Худонинг овозини телба одамнинг гап-сўзларидан фарқ қила билмас эдилар. Уларнинг бутун умри кўча-кўйларда ўтар, улар ҳамма вақт маҳшар куни яқин қолганини башорат қилиб, садақа билан кун кечирар эдилар. Аммо биронта ҳам роҳиб уларни Худо ёрлақанлар сафига кўшмас эдилар.

Вақти-соати келиб Илёс бир тўхтама келди: роҳибларнинг ўзи ҳеч қачон гапираётган гапларига ишонмас эканлар. “Худо ёрлақанлар”нинг пайдо бўлишига сабаб шу эдики, мамлакат ўз йўлини билолмай сарсон эди. Ўзаро нифоқлар ва урушлар мамлакатни абгор қилиб қўйган, ҳар соатда ҳукмдорлар алмашиб турарди. Шунинг учун ҳам набилар билан телбалар ўртасида ҳеч қанақа фарқ сезилмас эди.

Подшо Ахав билан Тир маликаси Иезавел ўртасидаги никоҳ ҳақида эшитган Илёс бу хабарга бирон жиддий аҳамият бермади. Исроилнинг бошқа подшолари ҳам худди шундай қилишди. Шундан кейин кўп йиллар мобайнида бутун мамлакатда тинчлик қарор топди. Лубнон билан савдо-сотик анча авж олиб кетди. Қўшни мамлакатларнинг аҳолиси йўқ худоларга сиғинишади, жонворлар ёки тоғларни илоҳийлаштириб, шунақа нарсаларга чўқинишади. Тўғриси айтганда, буларнинг ҳеч қайсиси Илёснинг унчалик ташвишлантормас эди. Унинг учун ҳамма нарсадан муҳимроғи - савдо-сотикнинг ҳалол бўлиши эди.

Илёс ҳали ҳам аввалгидай Лубнондан келтириладиган кедр ёғочини харид қилар ва ўзининг дурадгорлик устахонасида бу ёғочлардан ишлаб чиққан буюмларини сотар эди. Гарчи бу мамлакатнинг аҳли бир мунча мутакаббир бўлсалар-да ва ўз-ўзларини “финикиячилар” деб аташни яхши кўришса-да (териларининг ранги бошқачароқ бўлгани учун шундай дейишарди), Лубнонлик савдогарларнинг биронтаси ҳам Исроилда ҳукм сураётган бош-бошдоқлик ҳисобига бойиб олишни ҳаёлларига ҳам келтирган эмаслар. Улар харид қилган буюмларининг ҳақини ҳалол тўлар эдилар. Исроилдаги ўзаро низоларга ва сиёсий можароларга аралашмас эдилар.

* * *

Тахтга ўтиргандан кейин Иезавел Ахавдан ягона Худога сиғинишни бекор қилиб, Лубнондаги кўп Худоларга сиғинишни жорий қилишни талаб қилди. Бунақа воқеалар авваллари ҳам бўлиб турарди. Гарчи Илёс Ахавнинг рози бўлганига газаби келган бўлса-да, Исроил Худосига сиғинишда ва Мусо қонунларига амал қилишда давом этди. “Бу — ўтиб кетади, — деб ўйлади Илёс. — Иезавел Ахавни йўлдан урди, лекин бутун халқни йўлдан уролмайдикун?”

Иезавел жуда ўзгача аёл эди, у бу дунёга ҳамма халқлар ва мамлакатларни ўз динига киритмоқ учун Ваал деган Худо томонидан юборилганига астойдил ишонар эди. У бардошли, кутишни биладиган, гоятда муғомбир аёл эди. У яқка Худодан қайтган ҳамма одамни совға-саломларга кўмиб ташлади. Ахав Самарияда Ваал шаънига ибодатхона қуришни буюрди. унинг ичига қурбонлик қиладиган жой ҳам қилдилар. Бу ерга одамлар зиёратга келабошларди ва ҳамма жойда Лубнон худоларига сиғиниш бошланиб кетди.

“Бу ўтиб кетади. Бир авлодга сабр-тоқат қилиб туриш керак бўлади, шекилли, лекин бу, барибир, ўтиб кетади”, - деб ўйлар эди Илёс аввалгидек.

* * *

Ниҳоят, Илёс сира кутмаган воқеа рўй берди. Кунлардан бирида оқшом чоғида Илёс бир қари дарахт ёғочини рандалашни тугатай деб қолган эди.

Устахонани бирдан зулмат босди, теварак-атрофда минглаб оппоқ юлдузлар милтираб кетди. Илёснинг боши жуда қаттиқ оғрий бошлади. У ўтирмоқчи бўлган эди, на кўлини, на оёғини қимирлата олди.

“Мен ўлганга ўхшайман, — деган фикр кечди унинг миясидан. — Ўлгандан кейин Эгам бизни қаяққа жўнатишини энди билдим. Бизни само гумбазининг марказига жўнатар экан”.

Юлдузчалардан битгаси бирдан бошқаларидан кўра ёрқинроқ чарақлаб кетди ва тўсатдан бир вақтнинг ўзида ҳар томондан келаётгандай овоз янгради.

Шу топда у Эгамнинг ўзига қаратилган сўзларини эшитди: бориб Ахавга айт — Исроил Худоси тирик экан дегин. Мана, сен унинг қаршисида турибсан. Ва яна айтгинки, бу йилларда на шабнам тушади, на бир томчи ёмғир ёғади. Мабодо ёғса ҳам фақат Менинг изним билан ёғади.

Кейинги лаҳзада яна ҳамма нарса аввалгидек бўлди-қолди - устахонанинг деворлари, оқшом гира-шираси, кўчада ўйнаётган болаларнинг ғала-ғовури...

* * *

Илёс ўша кеча ухлаёлмай чиқди. Кўп йиллардан бери унга яна болаликдаги туйғулари биринчи бор қайтди — лекин бу гал уни бало-қазолардан асраб юрадиган фариштаси эмас, ундан кўра кучлироқ ва қудратлироқ бир кимса гаплашган эди. Агар у унга юкланган вазифани адо этмаса, бутун савдо-сотигига қарғиш тегиб, буткул барбод бўлишидан Илёс қўрқиб кетди.

Эртаси куни эрталаб у ўзига буюрилган юмушни бажо келтиришга аҳд қилди. Гапнинг индалосини айтганда, у бор-йўғи Худонинг элчиси, холос. Илёс унинг тўғрисида ҳеч нарса билмайди, ўзига буюрилган юмушни адо этиб бўлиши билан уни безовта қилаётган товушлар тинади.

Ахавнинг хузурига бориб, у билан гаплашиш унча мушқил эмас эди. Кўп йиллар муқаддам подшо Сулаймон тахтга чиққан замонлардан бери набилар савдо-сотикда ва мамлакатни бошқаришда алоҳида салмоқ касб этган эдилар. Улар уйланишлари, рўзгор юритишлари, бола-чақа қилишлари мумкин эди, аммо ҳукмдорлар ҳеч қачон тўғри йўлдан тойиб кетмасликлари учун набилар ҳаммаша Эгамнинг ихтиёрида тайёр турмоқлари керак эди. Анъанага кўра, айни Худо ёрлақанга одамлар туфайлигина муҳорабаларда кўндан кўп ғалабаларга эришилган деб ҳисобланар эди. Агар шу пайтга қадар Исроил омон-эсон яшаб келаётган бўлса, бунинг бирдан-бир сабаби шунда эдики, ҳаммаша ҳукмдорлар қошида набилар, пайғамбарлар бўлар ва подшолар тўғри йўлдан тойиб кетишса, уларни ҳақ йўлга қайтариб туришарди.

Илёс саройга келиб, агар Финикия худолари қувиб чиқарилмаса, Исроил заминини қуришиб-қақшатувчи курғоқчилик бўлиши тўғрисида подшони огоҳлантирди.

Давлатпаноҳ унинг сўзларига унчалик эътибор бермади, аммо унинг ёнида ўтириб, Илёснинг гапларини диққат билан эшитиб олган Иезавел набидан тафсилотларини сўраб-суриштира бошлади. Илёс унга кўз ўнгиди намоён бўлган манзарани, боши жуда қаттиқ оғриганини, ғойибдан келган овозни тинглар экан, вақт тўхтаб қолганини ҳис этганини гапириб берди. Бошидан кечган воқеаларни гапириб берар экан, у алақачон тилларда дoston бўлиб кетган маликанинг шакли-шамойилини яхшироқ кўриб олиш имконига эга бўлди. Малика Илёс умрида кўрган аёллар ичида энг баркамол, энг соҳибжамоли эди. Узун тим қора сочлари белига уриб турар, қадди-қомати ғоятда келишган, хипча. Баайни сарвдек тик эди. Унинг қорамангиз чехрасида чақнаб турган кўкиш кўзлари Илёсга қадалиб турарди. Илёс бу кўзлар нима демоқчи эканини англаёлмай хуноб бўлмоқда эди. унинг гаплари қандай таъсир кўрсатганини билиб олишнинг-ку сира иложи йўқ эди.

Илёс зиммасидаги бурчини ўтаганига ишонч ҳосил қилиб саройни тарк этди. У энди устахонасига қайтиб, чала қолган ишини бемалол давом эттиравериши мумкин. Аммо қайтиб кетаётганида у қўққисдан Иезавелни кўнгли тусаб қолди — йигирма уч ёшлик бу йигитнинг кўксига эҳтиросли ишқ ўти гуриллаб аланга олди. Йигит васл ишғиёқиди ўргана бошлади. У Худога тавалло қилиб, уни лубнонлик аёлга рўпара қилишини ёлбориб сўрай

бошлади. Лубнон қизлари мунча ошифтажон ва гўзал бўлмаса! Унга рўпара келадиган қиз ҳам қорамғиз чехрасида кўкиш кўзлари чақнаб турган бўлмоғи керак. Бу кўзлар алланечук сир-синоатга тўла бўлади.

* * *

Куннинг қолган қисмини у устахонада меҳнат билан ўтказди ва тунда тинч ухлади. Тонг палласида уни левит уйғотди. Изавел подшони ишонтириб улпурипти - набилар Исроилнинг бундан кейинги фаровонлиги учун жуда хавфлидирлар деб эрининг қулоғига қуйипти. Ахав сарбозларига фармон бериб, Худога бўлган муқаддас эътиқодларидан воз кечишни истамаганларни қатл этишни буюрди. Аммо Илёс танлаш ҳуқуқига эга эмас эди. У муқаррар ўлиши керак эди.

Икки кун мобайнида Илёс билан левит Галааданинг жанубий қисмидаги отхонада яшириниб ётишди. Бу вақт ичида тўрт юзу эллик тўртта наби қатл этилди. Аммо авваллари кўча-кўйларда ўзларини савалаб қиёмат куни яқин эканини башорат қилиб юрган набиларнинг кўпчилиги янги динга киришга рози бўлишди.

Кескин чинқирқ ва унинг кетидан бир нарсанинг “гул” этиб йиқилган товуши Илёснинг мулоҳазаларини бўлиб юборди. Ташвишга тушган Илёс ҳамроҳига ўтирилди.

— Сенга нима бўлди?

Бу гапга жавоб бўлмади. Левитнинг нақд юрагига камалак ўқи теккан эди. Унинг гавдаси ерга қулади.

Унинг рўпарасида сарбоз турар ва у яна камалагига ўқ жойламоқда эди. Илёс теварак атрофига қаради - эшиклари ва деразалари ёпиқ уйлар, кўкда чарақлаган қуёш, баҳри муҳитдан ҳилпираб шабада елиб турипти. У баҳри муҳит тўғрисида эшитган эди, холос, энди уни кўриш насиб қилмаса керак. У қочмоқчи бўлди, лекин бунинг фойдаси йўқ - Илёс биринчи муюлишга бориб олгунча ўқ унга етиб олади.

“Агар қисматимда камалак ўқидан нобуд бўлишим бор бўлса, ўқ орқамдан тегмай қўя қолгани маъқул”, деб ўйлади Илёс.

Сарбоз яна камалагини қўлига олди. Илёс ҳеч нарсани ҳис қилмади — унинг қалбида на кўрқув, на яшаш иштиёқи бор эди. Бунинг сезиб, у жуда ажабланди. Гўё буларнинг ҳаммаси олдиндан белгилаб қўйилгандай, гўё уларнинг икковлари - сарбоз ҳам, унинг ўзи ҳам бошқа бир одам томонидан ёзиб қўйилган пьесада роль ижро этишаётгандай эди. У болагини эслади. Галаадада ўтган кунлар ва тунларни, устахонада тугамай чала қолган ишини хотирлади. Отаси билан онаси эсига тушди. Улар Илёснинг наби бўлишини истамаган эди. Изавелнинг кўзларини ва подшонинг табассумини ёдга олди.

Илёснинг кўнглидан йигирма уч ёшда ҳали биронта ҳам аёлнинг севгисини татимай туриб ўлиб кетиш нақадар бемаъни экани тўғрисидаги ўй кечди.

Қўл ўқ-ёйнинг камонини таранг қилиб тортиди, ўқ ҳавони визиллаб ёриб ўтди, Илёснинг шундоққина ўнг қулоғи ёнидан ўтиб, унинг орқасида чанг ерга тушди.

Сарбоз камонга яна бир ўқни жойлаб, мўлжалга олди. Аммо камонни тортиб ўқ узини ўрнига Илёснинг кўзларига синчиклаб тикилиб қолди.

— Мен Ахавнинг ҳамма сарбозлари ичида энг яхши камончиман, — деди у. — Етти йил мобайнида биронта ҳам ўқим хато кетган эмас.

Илёс ўтирилиб, Левитнинг жасадига кўз ташлади.

— Бу ўқ сенга аталган эди.

Сарбоз камалакни таранг тортиб турарди, лекин қўллари дир-дир титрамоқда эди.

— Ўлдирилиши керак бўлган якка-ю-ягона наби Илёс эди. Бошқалари Ваала сизинишлари мумкин эди. Омон қолишарди.

— Қани, ишингни охирига етказиб қўй...

Ўзининг хотиржамлигини кўриб ўзи гоятда лол қолмоқда эди. Отхонада тунлари билан мижжа қоқмай чиққанида у неча марта лаб ўлимни кўз олдига келтирди. Ҳозир эса бу қадар қийналмаслиги кераклигини англади. Бир неча сониядан кейин ҳаммаси тамом бўлади.

— Йўқ, отолмайман! — деди сарбоз. Камалак ўқи унинг титроқ қўлларида дир-дир титраб турарди. — Кўзларимдан нари тур! Йўқол! Аён кўриниб турипти, ўқларимдан Худо сени пана қилмоқда. Агар мен сени ўлдирсам, муқаррар тарзда Худонинг қаҳрига учрайман.

Илёс тирик қолиши мумкинлигини аниқроқ тасаввур қила боргани сари ўлимдан кўрқиб туйғуси унинг бутун вужудини кўпроқ чулғаб ола бошлади. Қалбининг бир чеккасида ҳали баҳри муҳитни кўриш, ўзига аталган аёлни учратиш, оила қуриш ва устахонадаги ишини охирига етказиб қўйиш орзуси лишилиб турарди.

— Қани, ўлдир мени тезроқ, — деди у. — Мени кўп ҳам қийнама.

Сарбоз теварак-атрофга аланглаб қаради, бу манзарани тамоша қилаётган гувоҳлар йўқ эканига ишонч ҳосил қилди. Кейин камалагини туширди, ўқини садоғига солиб қўйди-да, муюлишга бориб кўздан ғойиб бўлди.

Илёс оёқларида мадор қолмаганини ҳис қилди.

Ўлимдан кўрқиб туйғуси яна янги куч билан унинг устига ёпирилди. Дарҳол қочмоқ, Галаадани тарк этмоқ, ўз йўлида камон тутган сарбозни ортиқ ҳеч қачон учратмасликка ҳаракат қилмоқ керак эди. У ўз тақдирини ўзи танлагани йўқ эди, Ахавнинг ҳузурига борган бўлса. Қўшнилари унинг олдида “кўриб қўйларинг, подшонинг ўзи билан ҳам бемалол гаплаша оламан” деб мақтаниб учун боргани йўқ эди. Ахир, набиларни қатл этишган бўлса, бунда унинг ҳеч қанақа айби йўқ-ку! Ёки кўз ўнгида ғойибдан манзара пайдо бўлгани, ҳақиқий мўъжиза рўй бергани, вақт тўхтаб қолгани, устахонаси жимирлаган юлдузчалардан ёришиб кетгани — унинг гуноҳими?

Илёс ҳам аланг-жалаңг теварагига қаради — қўчада бирон жонзотдан асар ҳам йўқ эди. У Левитнинг ҳаётини асраб қолиш мумкинми-йўқми эканини текшириб кўрмоқчи бўлди. Бироқ шу дақиқада унинг вужудини яна кўрқув қамраб олди. Бирор одам пайдо бўлмасдан олдин у қочиб қолди.

* * *

У одамлар кам юрадиган сўқмоқларда анча тентираб .рди, ниҳоят, Хораф деган унча катта бўлмаган дарёнинг соҳилига бориб қолди. У ўзининг кўрқоқлигидан жуда хижолатда эди, аммо тирик қолганига бағоят хурсанд эди.

У сув ичди, сўнг ерга ўтирди ва шундагина эртага уни нима кутиб турганини тушунди: эртага ниманидир тамадди қилиш керак, қип-қизил саҳрода эса овқат топиламайди.

У ўзининг устахонасини, чала ташлаб кетган ишини эслади. Қўшнилари орасида унинг дўстлари ҳам бор эди, бироқ Илёс улардан бирор нарса кутмоғи амри маҳол эди. Унинг қочгани ҳақидаги овозалар аллақачон шаҳарда тарқалиб кетган бўлса керак. Ҳойнаҳой, ҳамма ундан нафратланиб ўтирган бўлса керак. Негаки, у ҳақиқий художўйларни азоб-укубатларга маҳкум этиб, ўзи қочиб қолди.

У ҳаётда нимагаки эришган бўлса, ҳаммаси барбод бўлди, бунинг бирдан-бир сабаби шу бўлдики, у Худонинг иродасини бажаришга қарор қилган эди, холос. Эртага ҳам, ундан кейинги кунларда ҳам, ундан кейинги ҳафталар ва ойларда ҳам лубнонлик савдогарлар унинг эшигини қоқиб келишаверади. Бирор кимса уларга устахонанинг хўжайини қочиб кетганини айтади ва яна унинг гуноҳсиз тўкилган қонлар учун айбдор эканини ҳам айтади. Ҳойнаҳой, унинг замин ва самоларга ҳомийлик қилган Худоларни маҳв этмоқчи бўлгани тўғрисида ҳам гап бўлар. Ҳадемай бу гаплар Исроил худудларидан ташқарида ҳам маълум бўлар, ана унда у лубнонлик гўзалдан ҳеч нарсаси билан қолишмайдиган аёлга уйланиш тўғрисидаги орзуси билан буткул хайр-маъзур қилишга рози бўлар.

* * *

“Қаердадир кемалар бор”.

Ҳа, қаердадир кемалар бор эди. Жиноятчилар, ҳарбий асирлар, ҳар хил

қочоқларни одатда маллоҳликка олишарди, негаки, бу аскарликдан ҳам хавфлироқ қасб эди. Аскар ҳамisha урушда омон қолиш имконига эга. Денгизда эса турли-туман номаълум нарсалар, ҳар хил йиртқич махлуқлар тўлиб-тошиб ётипти. Кема ҳалокатга учраганда кемадаги тирик жонзотлардан биронтаси омон қолмайди.

Кемалар мавжудликка мавжуд, лекин улар финикияли савдогарларники. Илès на жиноятчи, на асир, на қочоқ эди, у Ваал деган Худога қарши оғиз очишга журъат қилган бир инсон эди. Буни билиб қолишса, финикияликлар уни муқаррар равишда ўлдиришади ва ўлигини денгизга улоқтиришади, чунки маллоҳлар Ваал ҳамда унинг худолари тўфонларга ва бўронларга ҳомийлик қилишини билишади.

У баҳри муҳит томон жўнаёлмас эди, у шимол томонга ҳам йўл ололмасди, негаки, шимолда Лубнон бор эди. Унинг учун шарқ томонга ҳам йўл берк эди - у ерларда исроилликларнинг аллақандай икки қабиласи кўпдан бери бир-бири билан қир-пичоқ бўлиб ётганди.

Илès сарбоз билан рўпарама-рўпара турганида бутун вужудини чулғаб олган хотиржамликни эслади. Сирасини айтганда, ўлим деганининг ўзи нимадир? Ўлим дегани — бир лаҳза, холос. Мабодо оғриқни сезганинда ҳам у жуда тез ўтиб кетади, шундан кейин Эгам сени ўз бағрига олади.

У ерга ўтириб, анча вақтгача осмонга тикилиб қолди. Худди левит қилганидай ўз ўзи билан баҳслашишга уриниб кўрди. Бу Худонинг борлиги ҳақидаги баҳс эмас эди - Худонинг барҳақлигига у шак келтирмас эди. Бу ҳаётнинг маъноси ҳақидаги баҳс эди.

Унинг кўз ўнгида тоғлар ва ерлар гавдаланарди — ҳадемай узоқ давом этадиган қурғоқчилик уларнинг тинқасини қуритади — Эгамнинг фаришгаси унга шундай деган. Ер бағрида ҳозирча кўп йиллик ёмғирларнинг нами сақланиб қолган эди. У Хораф дарёсини кўрган, ҳадемай унинг ҳам сувлари қуриб, дарё кўлмакка айланиб қолади. У дунё билан чин дилдан эҳтиросли тарзда видолашди ва Эгамдан вақти-соати келганда уни ўз бағрига қабул қилишни илтижо қилди.

У ўз мавжудлигининг маъноси ҳақида ўйлади ва бу саволига жавоб топаолмади.

У қайси томонга йўл олиши кераклигини ўйлади ва англадики, борадиган жойи йўқ. Эртаси куни, барибир қайтиб келиб, таслим бўлишга мажбур бўлади, лекин буни ўйласа уни яна ўлим таҳликаси чулғаб оларди.

У ҳали яна бир неча соатлик умрим бор-ку деган ўй билан ўзига тасалли беришга уринди. Аммо бу ушоқдай майда эди. Охир-оқибат у тушунди — инсон бирор қарорни қабул қилишни ихтиёр этадиган кунлар деярлик бўлмайди.

* * *

Эртаси куни Илès уйғониб, яна Хораф дарёсига қаради.

Эртагами ёхуд бир йил ўтгандан кейинми бу дарёнинг ўрнида майда қум ва шағал билан қопланган йўл қолади, холос. Маҳаллий аҳоли аввалгидек бу жойни Хораф деб аташда давом этади ва илгари дарё оққан томонни кўрсатиб, “бу ердан узоқ эмас, дарё соҳилида” деб гапиришади. Саёҳатчилар ўша томонга боришади, майда шағал ва қум зарраларини кўришади ва дилларида “бир замонлар бу ердан дарё оққан экан” деб ўйлайдилар. У ерда фақат сув бўлмайди, яъни дарёнинг дарё бўлиши учун энг зарур буюм, унинг ташналигини қондирадиган энг асосий нарса ортиқ бўлмайди.

Баайни дарёлар ва кўкатлар каби одамларнинг қалби ҳам ёмғирга муҳтождирлар. Бу — бошқача ёмғир, албатта. Бу — умид, имон ва ҳаётнинг маъносини билишдир. Агар бундай ёмғир бўлмаса, гарчи бадан яшашда давом этаверса-да, қалбдаги ҳамма нарса ўлади. Одамлар “бу гавда ичида бир замонлар инсон бўларди” деб гапириб юришлари мумкин.

Ҳозир бу тўғрида мулоҳаза юритиб ўтиришнинг фурсати эмас. Илès яна Левит билан отхонадан чиқиб кетишлари олдиан бўлиб ўтган гап-сўзни эслади. Бир марта ўлишнинг ўзи кифоя қиладиган бўлса, қайта-қайта

Ўлмоқнинг нима маъноси бор? Унинг қилиши керак бўлган бор-йўқ иши — Иезавел сарбозларининг келишини кутиш. Улар, албатта, келади, бунга заррача шубҳа йўқ. Галаадан қочиб кетиш имкониятлари ҳам унча кўп эмас. Жиноятчилар ҳаммаша саҳрога қочишар ва у ерда уч-тўрт кун ичида ўлиб кетишарди ёки Хораф томонига қочишарди ва у ерда ҳам эртами-кечми уларни ушлаб олишарди.

Ҳадемай бу ерга соқчилар етиб келади. Уларни кўриб, Илёс хурсанд бўлади.

У дарёнинг тиниқ сувидан ичди, бет-қўлларини чайди ва салқин жойга ўтириб, таъқиб қилаётган соқчиларнинг етиб келишини кута бошлади. Одам ўз тақдири билан олиша билмайди. У олишишга уриниб кўрди. Лекин енгилди.

Гарчи роҳиблар уни наби деб тан олишган бўлсада, у ўзининг дурадгорлик устахонасида меҳнат қилишни афзал кўрди. Аммо Эгам уни яна ҳақ йўлига қайтарди.

Ер юзидаги ҳар бир инсон учун Худо раво кўрган тақдирга чап беришга уриниб кўрган одам ёлғиз унинг ўзи эмас эди. Унинг бир дўсти бор эди, дўстининг ғоятда ширали овози бор эди. Лекин ота-оналари унинг хонанда бўлишига рухсат беришмади. Негаки, хонандалик бутун оилани шарманда қилишдан бошқага ярамас эди. Болалик чоғларидаги дутоналаридан бири рақс бобида ғоятда ноёб истеъдодга эга эди. Оиласи бу қизга рақс тушишни қатъиян ман қилиб қўйди. Негаки, подшо уни саройга — ўз ихтиёрига олиб кетиши ҳеч гап эмас эди. Ҳолбуки, унинг подшолиги яна қанча давом этади, у яна неча вақт тахтда ўтиради — буни ҳеч ким билмас эди. Бундан ташқари саройнинг хулқ-атвори ҳаммага маълум, у ерга бир бора бош суққан қизнинг кейинчалик дурустроқ эрга чиқиши жуда-жуда амри маҳол!

“Ёруғ дунёга келган кунидан бошлабоқ инсон ўз тақдирига чап беришнинг пайдан бўлади”.

Худо бизнинг қалбларимиз зиммасига бажариш қўлдан келмайдиган вазифаларни қўяди.

“Нима учун?”

Ҳойнаҳой, анчагинани сақлаб қолиш учун шундай қилса керак-да?

Лекин бундай жавоб муваффақиятли эмас.

“Лубнон аҳли шу боисдан бизни орқада қолдириб, олдинга илдамлаб кетдики, улар денгизчилар анъаналаридан воз кечишга ўзларида куч топа олдилар. Бугун жаҳон эскирган кемаларда сузишда давом этаётган бир шароитда улар ҳеч ким кўрмаган янги кемалар қуришга жаҳд қилдилар. Бунинг эвазига кўпларнинг боши кетди, лекин икки орада уларнинг кемалари беқийёс даражада яхши бўлиб қолди. Эндиликда улар бутун дунёдаги савдо-сотик ишларига бош бўлиб қолдилар. Бунга эришмоқ учун улар жуда катта ҳақ тўладилар, лекин эришган маконлари шунақа катта ҳаққа арзир эди.

Ҳойнаҳой, одамзод ўз тақдирини алданга ҳаракат қилишининг боиси шу бўлса керакки, Худо ундан жуда узоқ туради. Худо одамларнинг қалбини келажак замонлар ҳақидаги орзуларга тўлдирган — у замонларда ҳамма нарсанинг имкони бўлади. Худо шунақа орзуга тўлдирган-у, кейин бошқа ишлар билан машғул бўлиб кетган. Дунё бутунлай бошқача бўлиб кетган, ҳаёт янада оғир бўлиб қолди, аммо Эгам одамларнинг орзуларини ўзгартирмоқ учун бошқа қайтмади.

Эгам узоқда. Бироқ борди-ю, У ҳамон аввалгидек одамлар ўзининг набилари билан гаплашиб турсинлар учун бот-бот фаришталарини юбориб турган экан, демак, ер юзида қилинадиган ишлар ҳали кўп экан-да! Шундай қилиб, жавоб қандай бўлади?

Ҳойнаҳой, бизнинг ота-оналаримиз фарзандларимиз бизнинг хатоларимизни такрорлаб қуйишади, деб хавотир олишса керак. Эҳтимолки, улар умрларида ҳеч қачон аданмагандирлар ва шунинг учун ҳам қийин дақиқаларда бизга ёрдам бериша олмас”.

У ҳали-замон бир нарсани англаб етмоғини ҳис қиларди.

Ундан унча олис бўлмаган жойда дарё сувлари шовуллаб оқишда давом этар, самода қарғалар парвоз қилар, кўкатлар эса самарсиз кумлоқ заминни ёриб чиқишга астойдил уриниб ётарди. Агар улар ўтган ота-боболарининг овозларига қулоқ солишлари мумкин бўлганида, улар нималар дейишлари мумкин эди?

“Эй, дарё, ўзингнинг тиниқ сувларинг учун бошқа яхшироқ жой топ, токи улар куёш шуълаларида яйраб ярқираб оқадиган бўлсин, акс ҳолда, ҳадемай сахро уларни қуритиб қўяди”, — деган бўларди сув Худоси атар кўп Худолар мавжуд бўлса.

“Эй, қарғалар, сизлар ўрмонларга учингиз, чунки қумлар-у қоялардан кўра ўрмонда кўпроқ емиш топасиз! — дер эди қумлар Худоси.

“Эй, кўкатлар, ўз уруеларингни бу ердан узоқроқ жойларга ташланглар, ахир, ёруғ жаҳонда самарадор ва нам ерлар кўп-ку — у жойларда сизлар янада яйраб ўсиб-унасишлар” — деган бўларди кўкатлар Худоси.

Аммо — улардан бири на Хораф дарёси, на кўкатлар, на қарғалар Илёснинг ёнидаги бутоққа келиб қўнди — бошқа дарёлар, қушлар ва майсалар қилолмаган ишни қилишга жаҳд қила олмадилар.

Илёс қарғага синчиклаб қаради.

— Мен бир нарсаларни англаётганга ўхшайман, — деди у қушга қараб. — Лекин энди бундан наф кам, негаки, мен ўлимга маҳкум қилинганман.

— Ана, кўрдингми, ҳаммаси жуда осон, — деб жавоб бераётгандай туюлди қарға. — Бунинг учун довярак бўлишининг ўзи кифоя.

Илёс кулиб юборди, негаки, у қарғага забон ато қилган эди-да! Бу жуда гаройиб бир эрмак эди. Бу ўйинни Илёс нон ёпаётган бир аёлдан ўрганган эди.

У кейин ҳам бу ўйинни ўйнаб туришга аҳд қилди — у бамисоли чинакам бир донишманддай ўз-ўзига саволлар беради-да, ўзи бу саволларга жавоб ҳам беради.

Бу орада қарға кўкка учиб кетди. Илёс яна Иезавел сарбозларини кутиш билан машғул бўлди — ахир, бир марта ўлиш кифоя-да!

Орадан бир кун ўтди, лекин ҳеч қанақа янги воқеа рўй бермади. Наҳотки, Галаадада Ваал деган худонинг асосий душмани ҳали тирик эканини унутиб қўйишган бўлса? Нима учун уни Иезавел таъқиб қилмаяпти? Ахир, у Илёснинг қаерда эканидан воқиф-ку?

“Мен унинг кўзларини кўрдим, у доно аёл, — деди Илёс ўзига ўзи. — Агар мен ўлсам, Худо йўлида шаҳид кетган бўламан. Борди-ю, мени қочоқ деб аташса, унда мен одамлар хотирасида ўзининг оғзидан чиққан гапларга ўзи ишонмайдиган хашаки бир қўрқоқ сифатида қоламан”.

Ҳа, маликаниннг нияти шунақа эди.

* * *

Қоронғи тушмасидан сал олдинроқ қарға яна учиб келди. Наҳотки, ўша қарға бўлса?

У ҳам Илёс эрталаб кўрган бутоққа қўнди. Қарға тумшугида бир бўлак гўшт олиб келганди. Кўққисдан у гўштни ерга тушириб юборди.

Бу Илёс учун бир мўъжизадай бўлди. У дарахтнинг тагига югуриб бориб, гўштни ердан олди-да, оғзига солиб, еб қўйди. Илёс бу бир парча эт қаёқдан келиб қолганидан беҳабар эди ва бунинг билишга иштиёқи ҳам йўқ эди. Энг муҳими — у қорнининг қалагини жиндай бўлса-да босди-ку!..

Қарға ҳар қанча ғалати бўлмасин, учиб кетмади.

“Бу қуш мениннг шу ерда очликдан ўлишимни биледи, — деган фикр кечди Илёснинг хаёлидан. — У ўзининг ўлжасини пойлаб юрипти. Кейин мениннг жасадим устида роса базми Жамшид қуради”.

Ана, Изавел ҳам Ваалга эътиқодни Илёснинг қочгани ҳақидаги ёлғон-яшиқ ривоятлар билан озиқлантириб юрипти.

Бир неча муддат улар, яъни инсон билан қуш бир-бирларига мижжа қоқмай қараб туришди. Илёс яна эрталабги ўйинни эслади.

— Сен билан бир гурунглашсам деган эдим, эй қарға! Бугун эрталаб хаёлимга бир фикр келиб эди — қалбни ҳам озиқлантириб турмоқ зарур. Модомики, мениннг қалбим ҳали очликдан ўлмаган экан, демак унинг айтадиган гапи бор.

Қарға турган жойида қимир этмай тураверди.

— Модомики, унинг айтадиган гапи бўлса, мен уни тингламоғим керак. Негаки, мениннг гаплашадиган бошқа ҳабибим йўқ-ку! — деб давом этди Илёс.

У бутун хаёлот қувватини жам қилиб, қарғага айланиб қолди.

— Худо сендан нимани кутяпти? — деб сўради у ўзидан, гўё ўзини қарғадек ҳис қилиб.

— У мендан наби бўлишимни кутмоқда.

— Бу роҳибларнинг гапи. Улар шунақа дейишган эди. Эҳтимол, Эгам бундай бошқа нарсани кутаётгандир?

— Йўқ, аини ўшани, яъни сенинг наби бўлмоғингни кутяпти. Шу сабадан фаришга устахонага келиб, менга Ахав билан гаплашишни буюрди. Болалик чоғларимда мен эшитган овозлар...

— Бунақа овозларни болаликда ҳамма ҳам эшитади, — деб унинг гапини бўлди қарға.

— Лекин ҳамма ҳам фаришталарни кўравермайди, — деди Илёс.

Бу гал қарға ҳеч нарса деб жавоб бермади. Орадан кўп ўтмай қуш ёхуд аниқроқ айтганда, Илёснинг қуёш элитган ва ёлғизликдан эсирган қалби тилга кирди.

— Нон ёшган аёл эсингдами? — деб сўради у ўзидан.

* * *

Илёснинг эсида эди. Бу аёл устахонага келиб, ўзи учун уч-тўртта сават ясаб беришни илтимос қилган эди. Илёс унинг буюртмасини бажо келтириш устида ишлар экан, аёл унга ўзининг касби-кори ҳақида гапириб бериб ўтирди. Унинг касби — Худонинг мавжудлигини ифодалаш воситаси экан.

— Қандай меҳнат қилаётганингни тамоша қилиб ўтириб кўрдимки, сен ҳам худди мен ҳис қилган нарсаларни қалбингдан кечирар экансан, — деб давом этди аёл. — Ахир, сен ишлаётганигда жилмаяр экансан-ку?

Аёл одамларни икки тоифага бўлар экан — бир тоифа одамлар ҳаётга мамнуният билан қарайди ва шукроналар қилади. Иккинчи тоифа одамлар эса — ношукур бандалар — улар ҳамма нарсадан зорланганлари-зорланган. Бундай одамлар ҳаётнинг маъноси Худонинг Одам Атога йўллаган қарғишида ифодаланган деб ҳисоблашади. *“Энди сен туйайли ер лаънатидир. Умринг бўйи машаққат чекиб, ер ундирган ҳосилдан ейсан”*. Улар меҳнатларидан роҳат кўрмаганлар ва дам олиш керак бўлган муқаддас кунларда зерикиб ўтиришган. Улар ўз ҳаётларининг маъносизлигини оқлайди деган умидда Эгамнинг гапини тилларидан кўймай такрорлаб юришади, лекин Эгам Мусога *“Эгам сенга ер юзида фаровонлик ато этади. Бу фаровонликни сенга ато қилиш тўғрисида Эгам ота-боболарингга қасам ичган”* деган гапларни ҳам айтганини унутиб қўядилар.

— Ҳа, бу аёл эсимда. Унинг гапи рост — мен устахонадаги ишларимни яхши кўраман. Ўз қўлим билан бино қилинган ҳар бир столу, ҳар бир курси ҳаётни англаб олишимга ва севишимга менга ёрдам берган. Бу аёл менга нонни ёпаётганда у билан гаплашиши тўғрисида гапириб берди. Унинг гапини эшитиб, ҳайрат билан англадимки, столлар ва курсилар ҳам саволларга жавоб беришга қодир эканлар, ахир, мен уларни ясаётганимда дил-дилидан ҳаракат қиламан, уларга жонимни бағишлаб юбораман, бунинг эвазига улардан менга донолик қайтади.

Агар сен дурадгор бўлмаганимда эди, буюмларга жонингни жо қила олмас эдинг, ўзингни гапира оладиган қарға қилиб кўрсата олмас эдинг, ўзингнинг ҳам ўзинг ўйлаганчалик даражадан кўра оқилроқ ва донороқ эканингни англай олмасдинг, — деган жавоб бўлди. — Аини устахонамда сен атрофингни қуршаган нарсаларнинг ҳаммаси табаррук эканини англаб етдинг.

— Ўзим ясаган столлар ва курсилар билан гаплашяпман деб хаёл қилиш менга ҳаминша ёқар эди — тамом-вассалом. Аёлнинг гапи тўғри: буюмлар билан гаплашар эканман, мен одатда ўзим учун авваллари ҳеч қачон миямга келмаган нарсаларни кашф қилардим. Бироқ мен ўз меҳнатим билан Худого хизмат қилмоғим мумкин эканини англай бошлагим билан фаришга намоён бўлдию, мана... бу ёғи нима билан тамом бўлганини ўзинг яхши биласан-ку...

— Фаришганинг келганики, сен бунга пишиб етилган эдинг-да, — деб жавоб берди қарға.

— Мен яхши дурадгор эдим.

— Бу сенинг сабоғингнинг бир қисми, холос. Одам ўз тақдири белгилаб берган йўлдан борар экан, у неча марта лаб йўналишини ўзгартиришга мажбур бўлади. Баъзан ташқи шароитлар зўр келиб қолади ва одам ён беришга мажбур бўлади. Буларнинг бари — сабоқнинг бир қисми.

Илёс қалби гапирётган гапларни ихлос билан тинглар эди.

— Аммо ўз орзуингни унутиб юбориб бўлмайди. Баъзан ҳатто бошқа одамлар ва ҳатто бутун дунё сендан кучлироқ эканига ишончинг комил бўлса ҳамки, бундай қилиб бўлмайди. Сири бундай: таслим бўлиш керак эмас.

— Мен ҳеч қачон наби бўлишни ўйлаган эмасман, — деди Илёс.

— Сен ўйлагансан. Лекин бунинг иложи йўқлигига ишончинг комил бўлган. Ёки буни хавфли деб ҳисоблагансан. Ёки ақл бовар қилмайдиган бир гап деб билгансан.

Илёс ўрнидан турди.

— Нега сен мен эшитишни истамаган гапларни яна ўзимга гапирясан? — деб хитоб қилди у.

Қимирлаган одамларни кўриб, қарға учиб кетди.

* * *

Эрталаб қарға яна учиб келди. Қуш билан тиллашиш ўрнига Илёс кузата бошлади: қарға ҳамшиша ўзига бирор егулик топиб келишга муваффақ бўлар ва егулик қолдиқларини Илёсга олиб келарди.

Уларнинг орасида ўзига хос дўстлик пайдо бўлди.

Илёс қушдан сабоқ олабошлади. Қарғани кузатиш оқибатида у саҳрода қай тарзда егулик топиш мумкинлигини билиб олди ва агар ўзи ҳам қарғанинг ишини айнан такрорласа, саҳрода яна бир неча кун ҳаёт кечира олишини англади. Қарға кўкда чарх уриб айлана бошлаши биланоқ Илёс унинг ўлжани кўриб қолганидан воқиф бўларди. Илёс қарға учаётган томонга югуриб бориб, ўлжани илиб олишга уринарди. Авваллари жонворлар ундан қочиб қутулиб кетарди, кейинчалик эса Илёс уларни ушлашни ўрганиб олди. У новладан найза ўрнида фойдаланар, тузоқ ўрнида чуқурча қазиб, оғзини юпқа қилиб хас-хашак ва қум билан ниқоблар кўярди. Ўлжа тузоққа илинганда Илёс уни қарға билан баҳам кўрар, бир қисмидан эса навбатдаги ўлжаларни илантиришда фойдаланарди.

Бироқ ёлғизлик уни эзиб юборди ва у яна хаёлан қарға билан суҳбатлашишга тугинди.

— Сен кимсан? — деб сўради қарға.

— Мен хотиржамлик касб этган одамман, — деб жавоб берди Илёс. — Мен саҳрода ҳаёт кечира оламан, ўзимнинг тирикчимни ўзим қила оламан, Худо яратганларнинг гўзаллигини баркамол қилаоламан. Мен қалбимнинг ўзим ўйлагандан кўра яхшироқ эканини англаб етдим.

Улар яна бир ой мобайнида бирга ов қилишда давом этишди. Ниҳоят, тунлардан бирида Илёснинг қалби ғам-ғуссага тўлиб тошганда, у яна ўз-ўзидан сўрашга жаҳд қилди:

— Сен кимсан, ўзи?

— Билмайман.

* * *

Яна бир ой оламдан ўтиб, янгиси туғилди. Илёс гавдаси бақувват торганини, ақл-идроки эса равшан бўлиб қолганини ҳис қилди. Ўша тунда у ҳар доимдагидек ўз бутуғига кўниб ўтирган қарғага мурожаат қилди ва бир неча кун аввал ўзи берган савога жавоб берди:

— Мен набиман. Мен устахонамда меҳнат қилиб турганимда фаришгани кўрганман. Агар бутун дунёдаги одамлар менга “йўқ, бу гапинг номаъкул” деб турса ҳам, мен нималарга қодир эканимга бир лаҳза ҳам шубҳа қилмайман. Мен туфайли менинг юртимда набиларни ўлдирга бошлашди, ахир, мен подшонинг машуқасига қарши чиққан эдим-да! Мен ҳозир саҳрода сарсону

саргардон юрибман, аммо илгари устахонада эдим, негаки, қалбим менга одам ўз қисматидаги белгилаб қўйилган вазифасини адо этишдан аввал турли синовлардан ўтмоғи керак деган эди.

— Ҳа, энди сен ким эканингни биласан, — деб жавоб берди қарға.

Илёс овдан қайтиб келган ўша тунда чанқаб сув ичмоқчи бўлди, бироқ қарасаки, Хораф дарёси қуриб ётипти. Бироқ у жуда чарчаб мадори кетган эди, шунинг учун ётиб ухлашга қарор қилди.

Тупида яна ўз фаришгасини кўрди — кўпдан бери у билан учрашгани йўқ эди.

— Эгамнинг фаришгаси қалбинг билан гаплашган экан, — деди унинг фаришгаси. — Эгам юборган фаришга шундай дейди:

“Бу ердан жўнаб кет, юзингни Машириққа ўғир. Иордан рўнарасида Хораф оқимларига шунги. Сен шу оқим сувидан тўйиб ичасан. Қарғаларга эса бу ерда ҳам сени боқиб туришларини тайинладим”.

— Бу гапни қалбим эшитган, — деди Илёс тупида.

— Ундай бўлса, уйғон, чунки Эгам юборган фаришга менинг бу ердан кетишимни буюряпти. Сен билан унинг ўзи гаплашмоқчи.

Илёс кўрқиб кетди ва сапчиб ўрнидан турди. Нима воқеа рўй бердийкин?

Тун яримдан оққан эди, аммо ҳаммаёқ чарақлаб ёришиб кетди ва Эгам юборган фаришга намоён бўлди:

— Не важлардан бу ерга келиб қолдинг? — деб сўради фаришга.

— Бу ерларга мени сен олиб келдинг.

— Йўқ, Иезавел ва унинг сарбозлари сени қочишга мажбур қилишди. Буни ҳеч қачон унутма, негаки, сенинг зиммангдаги вазифанг ўзингнинг Парвардигорингни ҳимоя қилиш ва асрашдир.

— Мен набиман... Мана, сен менинг қаршимда турибсан ва мен сенинг овозингни эшитиб турибман, — деди Илёс. — Мен неча марта лаб йўлдан адашдим. Ҳамма ҳам шундай адашади. Бироқ мен Самарияга боришга ва Иезавелни маҳв этишга тайёрман.

— Сен ўз йўлингни топибсан, лекин янгидан қуришни ўрганиб олгунингга қадар ҳеч нарсани бузиб, маҳв этолмайсан. Сенга буюраман:

“Ўрнингдан тур ва Сидон диёридаги Сарает шаҳарига бор-да, у ерда қол.

Мен у ердаги бева аёлга сени боқишни буюрдим”.

Эртасига эрталаб Илёс хайр-маъзур қилмоқ учун қаргани қидира бошлади. Илёс Хораф соҳилларида келгандан бери биринчи марта қарға учиб келмаган эди.

* * *

Илёс бир неча кун йўл юрди. Ниҳоят, бир водийга етиб борди. У излаган Сарает шаҳри шу водийда жойлашган эди. Шаҳар аҳли уни Акбар деб атарди. Илёс бутунлай тинкаси қуриб, кучдан қолганида қора либосдаги аёлни кўрди. У ўтин териб юрган эди. Водийда бутазорлар кўп эди, шунинг учун аёл калтакулга қуруқ шохчаларга қаноат қилишга мажбур эди.

— Сен кимсан? — деб сўради Илёс.

Аёл мусофирнинг гапини дарров англаёлмай, бир пас унга тикилиб қолди.

— Менга бир кўзача сув бер, — деди Илёс. — Егани бироз нон ҳам олиб кел.

Аёл ҳеч нарса деб жавоб бермади, лекин бир боғлам ўтинни елкасидан олиб ерга қўйди.

— Кўрқма, — деб давом этди Илёс. — Мен ёлғизман. Очлик ва ташналикдан қийналиб кетдим. Бировни хафа қилишни истаган тақдиримда ҳам, бундай қилишга мадорим етмайди.

— Сен мусофир экансан, — деб садо берди аёл ниҳоят. — Гапингга қараганда, Исроил подшолигидан келганга ўхшайсан. Агар сен мени тузукроқ билганингда, менда ҳеч вақо йўқлигидан воқиф бўлардинг.

— Сен бевасан, Эгам менга шундай деган. Мен сендан ҳам қашшоқроқман. Агар сен менга бирон етулик ва ичимлик бермасанг, мен ўлиб қоламан.

Аёлни кўрқув исканжасига олди — бу мусофир унинг ҳаётини қаёқдан билиши мумкин?

— Эркак одам аёл кишидан садақа сўрашга уялиши керак, — деди ўзига келиб аёл.

— Худо хайрингни берсин, менинг илтимосимни бажо келтир, — деб такрор илтижо қилди Илёс. У уч-қуввати уни тобора тарк этиб бораётганини ҳис қилди. — Аҳволим бироз тузалгандан кейин, мен сенинг хизматингни қиламан. Аёл кулиб юборди.

— Ҳозиргина сен менга битта рост гапни айтдинг — мен беваман, эримдан жудо бўлганман. У денгизчи эди. денгизга кетиб, қайтмади. Мен умримда баҳри муҳитни кўрмаганман, лекин биламан. У ҳам саҳрога ўхшайди — у ўзига қарши борган одамларнинг ҳаммасини нобуд қилади.

Сўнг яна давом этди.

— Энди бўлса, нечукдир ёлгон гапни гапиряпсан. Бешинчи Тоғ чўққисида истиқомат қилувчи худо Ваал ҳақиқа қасамлар бўлсинким, уйимда бир тишлам ҳам ноним йўқ. Фақат халтада бир ҳовуч ун-у, хурмачада жиндай ёғим бор, халос.

Илёснинг кўз ўнгини туман босиб, ҳамма нарса хиралашиб кетди. У ҳозир ҳушидан кетиб йиқилишини фаҳмлади. Қолган-қутган кучларини жамлаб, зўрга ёлборди:

— Билмадим, сен тушларга ишонасанми, йўқми, ўзим ҳам тушларга ишонаманми, йўқми — аниқ билмайман. Аммо Эгам менга шу водийга келишимни ва сен билан учрашимни башорат қилди. Менинг ҳаётимда содир бўлган баъзи воқеалар мени Унинг донишмандлигига шубҳа билан қарашга мажбур қилган, лекин мен ҳеч қачон Унинг мавжудлигига шак келтирган эмасман. Шу тарзда Исроилнинг Худоси менга Сарепетда учратадиган аёлга бундай дейишимни буюрди:

...Худованди карим Ер юзига ёмғир юбормагунча халтадаги ун тугамайди, хурмачадаги ёғ ҳам адоқ бўлмайди.

Бу мўъжиза қандай рўй бериши мумкинлигини тушунтирмай, Илёс ҳушидан кетиб, ерга йиқилди.

Аёл оёғи остига “туп” этиб йиқилган одамга қараганча қолди. Аёл билардики, Исроил Худоси бор-йўғи бир афсона, халос, Финикия худолари ундан кўра юз чандон қудратлироқ, улар аёлнинг мамлакатини дунёдаги энг кучли мамлакатлардан бирига айлангирди. Аммо унга хуш ёққан жойи шу бўлдики, одатда бошқалардан аёл садақа сўрарди, бугун эса — кўп вақтдан бери биринчи марта — бошқа биров унга муҳтож бўлиб, олдида ёлбориб турипти. Бу аёлга куч бағишлади — демак, дунёда ундан ҳам мушкилроқ аҳволдаги одамлар бор экан.

“Модомики, кимдир мендан ёрдам қилишимни ўтиниб сўраётган экан, бу ёруғ жаҳонда ҳали менинг ҳам керагим бор экан-да”, — деб мулоҳаза қилди аёл.

“Мен унинг илтимосини бажо келтираман, унинг чекаётган азоб-уқубатлари жиндай бўлса-да, енгиллашса, гўрга эди. Очлик нима деганини ўзим ҳам кўрганман-ку, бу касофат инсон руҳини нечоғлик емиришини ҳам яхши биламан”.

Аёл уйига жўнаб кетди ва кўп ўтмай бир бўлак нон билан бир хурмача сув кўтариб қайтиб келди. У ерга тиззалаб ўтириб, мусофирнинг бошини кўтарди ва лабларига сув томиза бошлади. Бир неча дақиқадан кейин мусофир ўзига келди.

Аёл унга нонни узатди. Илёс апил-тапил нонни ея бошлади. У нонни чайнар экан, водийга, дараларга, сукут ичида кўкка бўй чўзиб турган чўққиларга тикилди. У Сарепетнинг қизғин деворларига ҳам қаради — улар водий орқали ўтган йўл устида қанот ёйиб турарди.

— Менга бошпана беролмайсанми, мен юртимдан қувғин бўлган одамман, — деди Илёс.

— Нима ёмонлик қилган эдинг? — деб сўради аёл.

— Мен Эгамнинг набисиман. Иезавел Финикия худоларига сифинишдан бўйин товлаганларнинг ҳаммасини қатл қилишни буюрди.

— Ёшинг нечада?

— Йигирма учда, — деб жавоб берди Илёс.

Аёл қаршисида турган йигитга меҳр билан қаради. Унинг узун сочлари ювуқсиз, соқоли сийрак. Гўё у ёшидан кўра улутроқ кўринишга интиларди. Нечук бу шўрлик дунёдаги энг қудратли аёлга қарши боришга журьат этолди экан?

— Агар сен Иезавелнинг душмани бўлсанг, менинг ҳам душманамсан. Иезавел — Сидон диёрининг маликаси. Унинг зиммасидаги вазифаси бизнинг подшомизга эрга тегиб, халқимизни ҳақ йўлга солмоқ, ўзининг динига киритмоқ бўлган. Уни билганларнинг ҳаммаси шунақа дейди.

Аёл водийни ўраб олган тоғ чўққиларидан бирига ишора қилди:

— Бизнинг худоларимиз анчадан бери Бешинчи Тоғ чўққисида яшашади ва мамлакатимизда тинчликни сақлаш йўлларини яхши билишади. Исроил бўлса урушлар ва қийноқлар асоратига тушиб қолган. Нечук сизлар ҳозирга қадар ягона Худого ишониб келмоқдасизлар? Иезавелга ўз мақсадини амалга оширишга фурсат беринг, шунда кўрасиз, сизларнинг шаҳрингизда ҳам тинчлик қарор топади.

— Мен Худонинг овозини эшитган одамман, — деб жавоб берди Илёс. — Сизлар бўлсангиз ҳеч қачон Бешинчи Тоғ чўққисига чиққан эмассизлар ва у ерда нималар борлигидан беҳабарсизлар.

— Бу тоққа чиқмоқчи бўлган одам само оташида куйиб кул бўлади. Худолар бегоналарни ёқтирмайди.

Аёл индамай қолди. Кейин у ўша куни кечаси тушида жуда ҳам ёрқин бир нурни кўрганини эслади. Нур оқимининг аллақасеридан овоз келди: *“Сени излаб келадиган мусофирни қувиб юбор”*.

— Менга бошпана берсанг бўларди, тунаб қоладиган жойим йўқ, — деб яна ёлборди Илёс.

— Мен сенга айтдим-ку, жуда қашшоқ ҳаёт кечираман. Жойимизга ўғлим билан иккимиз зўра сизамиз.

— Эгам сенга менинг қолишимга изн бермоқни буюрди. У ўзи севган бандасини ҳеч қачон тарк этмайди. Менинг илтимосимни бажо келтир. Мен сенинг хизматингни қиламан. Ўзим дурадгорман, кедр ёғочидан ҳар хил буюмлар ясашни биламан. Мен ҳеч қачон ишсиз қолмайман. Эгам ўз ваъдасининг устидан чиқмоқ учун менинг қўлларимдан шу тарзда фойдаланади. Унинг ваъдаси эсингдами?

“Худованди Карим Ер юзига ёмғир юбормагунча, халтангдаги ун тугамайди, хурмачадаги ёғ ҳам адоқ бўлмайди.

— Мабодо мен истаган тақдирда ҳам ҳақингни беришга бир чақа пулим йўқ.

— Бунинг ҳожати йўқ. Эгам ҳаммасини беради.

Тунги тушидан ва мусофир йигит Сидон маликасининг душмани эканидан хижолат чекаётган бўлса-да, бева охир-пировардида кўнишга қарор қилди.

* * *

Вилоятдаги одамлар кўп ўтмай Илёсдан бохабар бўлиб қолдилар. Бева аёл ўлиб кетган эрининг хотирига риоя қилмай, уйига бегона юртли одамни кўйишти деб миш-миш қилишди. Ахир, унинг эри қаҳрамон эди, ўз юрти учун янги савдо йўлларини излаб юриб ҳалок бўлган.

Бу миш-мишларни эшитиши биланоқ бева дарҳол кўни-кўшчиларига гап очликдан ва ташналиқдан жон таслим қилаётган исроиллик наби ҳақида гап кетаётганини айтиб берди. Шаҳарда Иезавелдан қочиб юрган Исроил набиси яшириниб юргани ошкор бўлиб қолишти. Роҳиби Олийнинг ҳузурига бир гуруҳ одамлар арзга боришти.

— Қани, ўзга юртдан келган ўша мусофирни ҳузуримга олиб келинглари-чи! — деди у.

Бир зумда унинг буйруғини бажо келтирдилар. Ўша куниёқ Илёс Роҳиби Олийнинг ҳузурига олиб келинди. Бу одам ҳоким ва ҳарбий саркарда билан биргаликда Акбардаги ҳамма ишларнинг устидан бош-қош эди.

— Бу юртга қандай ниятда келдинг? — деб сўради у. — Наҳотки, сен мамлакатимизнинг ашаддий душмани эканингни тушунмасанг?

— Мен бир неча йил мобайнида Лубнон билан савдо-сотик қилганман. Мен бу юртнинг халқини, урф-одатларини ҳурмат қиламан. Бу ерга келиб қолганимнинг боиси шуки, мен Исроилда қувғинга учраганман.

— Мен сабабини биламан, — деди Роҳиб. — Сен аёл важдан юртингдан қочишга мажбур бўлгансан, шундайми?

— Бу аёл мен умримда кўрган ҳамма аёллар ичида энг соҳибжамоли эди. Ҳолбуки, мен унинг рўпарасида бир лаҳза турган эдим, холос. Аммо унинг қалби тошдан ясалган, зангори кўзларининг тубига эса душман яшириниб олган. Бу душман менинг юртимни вайрон қилмоқчи. Мен ундан қочиб келганим йўқ, мен юртимга қайтмоқ учун қулай фурсатни кутмоқдаман, холос.

Роҳиб кулди.

— Ундай бўладиган бўлса, умримнинг қолган қисмини Акбарда ўтказишга тайёргарлик кўравер. Биз сенинг мамлакатинг билан уруш қилиш ниятда эмасмиз. Бизнинг бор-йўқ хоҳлаганимиз — бутун дунёга тинч йўл билан ҳақ динни тарқатишдан иборатдир. Сизлар Ханаанга бостириб кириб, қилган ваҳшийликларингни биз такрорламоқчи эмасмиз.

— Набиларни қатл қилиш — тинчлик йўлими?

— Ажойиб ул — махлуқнинг боши танидан жудо қилинса, у ўлади. Бунда кўп одам нобуд бўлмайди, лекин бунинг эвазига дин учун бўлаётган жангу жадаллар мангуга тўхтади. Савдогар аҳлининг менга гапириб берган гапларига қараганда, Илès деган наби бўлган экан. Бу можароларнинг ҳаммасини ўша бошлаган экан. Кейин қочиб кетишти.

Роҳиб гапини давом эттиришдан аввал унга синчиклаб тикилди.

— Ўша одам сenga ўхшаб кетаркан.

— Ўша одам мен ўзимман, — дея хитоб қилди Илès.

— Жуда саз! Акбар шаҳрига хуш келибсан! Фурсати келиб, бизга Иезавелдан бирор нарса керак бўлиб қолса, унинг ҳақини сенинг бошинг билан тўлаймиз. Иезавелга бундан ортиқроқ совға топиб бўлмайди. Ҳозирча эса ўзингга бирор машғулот излаб топ. Тирикчилигинг гамини ўзинг ейишингга тўри келади, негаки, бу ерда набиларга ўрин йўқ.

Илès кетишга чоғланди, роҳибнинг яна бир гапини эшитиб тўхтади.

— Сидон диёридаги жувон сенинг Ягона Худонгдан қудратлироқ чиқиб қолган кўринади. Бу жувон Ваал шарафига қурбонгоҳ қуришга муваффақ бўлишти, энди ҳамма яҳудий роҳиблари унинг оёғи тагида думалаб ётишти.

— Ҳамма нарса Худонинг иродаси билан... У қандай белгилаб берган бўлса, шундай бўлади, — деб жавоб берди наби. — Бизнинг ҳаётимизда катта-кичик кулфатлар рўй бериб туради. Биз уларни қайтаришдан ожизмиз. Бироқ улар ҳаммаша бирон сабаб билан рўй беради.

— Қанақа сабаб экан улар?

— Бу шундай саволдирки, биз уларга на нохушликлар рўй бермасдан аввал, на рўй бераётган вақтда жавоб бераоламиз. Фақат ғам-ғуссалар ва кулфатларни енгиб ўтганимиздан кейингина, уларнинг нима учун зарур бўлганини англаб етамиз.

* * *

Илès кетиши биланоқ Роҳиб ўша куни эрталаб унинг ҳузурига келган одамларни чақиришни буюрди.

— Сизлар ташвиш қилманглар, — деди роҳиб. — Одатимиз бизга мусофирларга бошпана беришни тақозо қилади. Бундан ташқари, бу ерда у бизнинг қаровимизда бўлади ва биз унинг ҳар бир қадамини назорат остида тутишимиз мумкин. Душманни билиш ва маҳв этишнинг энг яхши усули — унга “дўст” туғинишдир. Керакли фурсат этиб келганда биз уни Иезавелга топширамиз, бунинг эвазига бизнинг шаҳримиз кўп мукофотлар ва ҳадялар олади. Бироқ аввал биз қандай қилиб унинг ниятини барбод этиш йўлини билиб олмоғимиз керак. Ҳозирча бизга маълуми шуки, биз унинг ўзини қандай қилиб маҳв этиш кераклигини биламиз, холос.

Гарчи Илès Ягона Худого сизингиз-да ва шунинг учун маликанинг душмани

бўлса-да, Роҳиб Олий унга нисбатан меҳмондўстлик қонунларига тўла амал қилиб муомалада бўлишни буюради. Қадимги урф ҳаммага маълум эди — агар бирор дарвешга ёхуд мусофирга бошпана бермасанг, бир эмас — бир кун бу анъанага риоя қилмаган одамнинг авлодларидан бирининг бошига шундай кун тушмоғи мумкин. Мамлакатнинг улкан савдо флоти туфайли Акбар аҳолисининг кўпгина фарзандлари ер юзининг ҳамма бурчларига тарқалиб кетган эди. Шунинг учун қадимги одатни бузишга ҳеч ким журъат қилмас эди.

Бундан ташқари яҳудийлар набисининг калласини катта-катта олтин ёмбиларга алишгириб оладиган кунга ҳам унча кўп қолмаганди.

Ўша куни кечқурун Илёс бева ва унинг ўғли билан бирга овқатланди. Шу бугундан эътиборан Исроил набиси қимматбаҳо буюмга айланиб қолгани учун баъзи бир савдогарлар анчагина егулик юбордилар. Егулик бу оила учун бир ҳафтага етиб — ортиқ қоладиган даражада мўл эди.

— Исроилликлар Худоси ваъдасига вафо қилаётганга ўхшайди, — деди бева аёл. — Эрим нобуд бўлган кундан бери менинг дастурхоним ҳеч қачон бугунгидек тўкин бўлган эмас эди.

* * *

Илёс аста-секин Сарепетдаги ҳаётга кўникиб бормоқда эди. У ҳам шаҳарни унинг аҳли каби Акбар деб атай бошлади. У ҳоким билан, саркарда билан, Роҳиб Олий билан, бугун мамлакатта донғи кетган шишасоз усталар билан яқиндан танишиб олди. Ундан бу ерда нима қилисан деб сўрашса, у тўғриси айтиб, Иезавел Исроилда ҳамма набиларни ўлдираётганини гапириб берарди.

— Сен ўз мамлакатингни сотган хоинсан ва Финикиянинг душмансан, — дер эди одамлар. — Лекин биз, савдо аҳли, яхши биламиз — одам қанча хавфли бўлса, унинг калласининг баҳоси ҳам шунча баланд бўлади.

Шу тарзда бир неча ой ўтди.

* * *

Водийга кираверишда ассирия аскарларининг бир неча гуруҳининг қароргоҳи жойлашган эди. Афтидан, улар бу ерда бир мунча вақт туриб қоладиган кўринарди. Уларнинг сони унча кўп эмас эди — улардан хавфланмаса ҳам бўларди. Шунга қарамай, саркарда ҳокимдан баъзи бир эҳтиёт чораларини кўриб кўйишни илтимос қилди.

— Улар бизга ҳеч қанақа ёмонлик қилишгани йўқ, — деди ҳоким. — Бинобарин, улар бу ерда ўзларининг савдо ишлари билан банд бўлишса керак. Эҳтимол, улар ўз буюмлари учун қулайроқ карвон йўлларини излаётгандир. Борди-ю, улар бизнинг йўлларимиздан фойдаланишга қарор қилишса, бунинг учун хирож тўлайдилар ва биз янада бойиймиз. Улар билан орамизни бузиб нима қиламиз?

Кўққисдан бирон тайинли баҳонаи сабабсиз беванинг ўғли оғриб қолди. Одамлар буни уйда мусофир одамнинг борлигидан кўришди ва бева Илёсдан чиқиб кетишни илтимос қилди. Лекин у чиқиб кетмади, чунки Эгам ҳали уни чорлаганча йўқ эди. Яна миш-мишлар тарқалди — мусофир Бешинчи Тоғдаги худоларнинг қаҳрига учраган эмиш.

Ассирияликларнинг бостириб кириши муносабати билан ҳокимнинг армияни тизгинлаб туришга қурби етар ва одамларнинг ҳам ҳадиғини босиб, тинчигиб туриш кўлидан келарди. Бироқ беванинг ўғли бетоб бўлиб қолгандан кейин Илёсдан зорланаётган одамларни тинчитиш ҳоким учун борган сари қийинлашиб бормоқда эди.

Акбарнинг бир неча аҳли ҳокимнинг ҳузурига боришди.

— Исроиллик учун биз шаҳар ташқарисиди уй қуриб беришимиз мумкин, — дейишибди улар. — Шундай қилсак, меҳмондўстлик қонунини ҳам бузмаймиз, ўзимизни жамоатчилик газабидан ҳам ҳимоя қилган бўламиз. Бу одамнинг шу ердалигидан худолар рози эмас.

— Унга тегманлар. Яшаётган жойида яшайверсин, — деди ҳоким. — Мен Исроил билан муносабатларимиз бузилишини истамайман.

— Нечук бундай? — деб сўрашди келганлар. — Ахир, Иезавел Ягона Худога сиғинадиган набиларнинг ҳаммасини таъқиб остига олган. Малика уларни маҳв этмоқчи.

— Бизнинг маликамиз жуда жасур ва унинг Бешинчи Тоғ худоларига садоқати чексиз. Аммо у ҳарчанд қудратли бўлмасин, нима бўлганда ҳам исроиллик эмас-да! Эртага у подшонинг қаҳрига учраб қолиши ҳеч гап эмас. Ана унда бизнинг бошимизга ҳам кўшниларишимизнинг газаби ёғилади. Агар биз уларнинг набиларига яхши муносабатда бўлганимизни намойиш этолсак, улар бизга аяб-сийлаб муомала қилишлари мумкин.

Келганлар ранжиб чиқиб кетишди, ахир, Роҳиби Олийнинг ваъдаси бошқача бўлган эди-ку! Ҳадемай Илёсни Олтинга ва турфа хил инъомларга алиштириб оламиз деган эди-ку! Ҳозир ҳоким ҳатто адашаётган бўлса-да, улар ҳеч нарса қилолмас эдилар. Одатга кўра улар ҳокимга ва унинг оиласига эҳтиром кўрсатмоқлари зарур эди.

* * *

Ассирийлар қароргоҳида янги чодирлар тобора кўпайиб бормоқда эди.

Саркарда анча ташвишга тушиб қолди, лекин Роҳиби Олий ҳам, ҳоким ҳам уни унча қўллаб-қувватламади. Саркарда яхши биларди: нафақат унинг аскарлари, балки уларнинг ота-боболари ҳам ҳарб бобида ҳеч қанақа тажриба кўрмаган, ҳақиқий муҳорабалар оловида тобланмаган эдилар; лекин шундай бўлса-да, у аскарларини жанговар тайёр ҳолатда сақлашга ҳаракат қилди. Акбар учун урушлар аллақачон олис тарихга айланиб қолган эди. Ўзга давлатларнинг янги қуролилари ва ҳарбий техникаси унга маълум бўлган аслаҳа-анжомларни ортда қолдириб, аллақачон олдинга ўтиб кетган эди.

— Акбар ҳамisha музокара йўли билан тинчликка эришиб келган, - дер эди ҳоким. — Бу гал ҳам ҳеч ким бизга ҳужум қилмайди. Ўзга юртларнинг давлатлари бир-бирлари билан олишаверсин. Бизнинг беқиёс даражада қудратли қуролимиз — пулимиз бор. Охир-оқибатда улар бир-бирларини қириб, чалажон бўлиб қолганларида, биз уларнинг шаҳарларига бориб, буюмларимизни сотамиз.

Ҳоким ассирийлар масаласида халқни тинчитишга муваффақ бўлди. Аммо исроиллик наби туфайли Акбарнинг бошига худоларнинг қаҳри ёғилди деган миш-мишлар тўхтамади. Илёс борган сари ҳеч ким ёқтирмайдиган, ҳеч ким маъқул кўрмайдиган кимсага айланмоқда эди.

* * *

Бир кун келиб, бева аёлнинг ўғлининг аҳволи жуда ҳам оғирлашди. У ўрнидан туролмай ва кўргани келган одамларни таниёлмай қолди. Кўёш ботиши олдидан Илёс билан бева аёл беморнинг тўшаги ёнида тиз чўқдилар.

— Соҳиби Қудрат Эгам, сен мени сарбознинг ўқидан асраб қолдинг, мени бу юртга ўзинг йўлладинг. Шундоқ бўлгач, бу болани ҳам асраб қол! У ҳеч қанақа ёмон иш қилгани йўқ. Менинг гуноҳларимда, ота-онасининг гуноҳларида унинг айби йўқ. Уни асраб қол, Эгам!

Боланинг қимирлашга ҳам ҳоли йўқ эди, унинг лаблари гезариб кетган, кўзлари сўник эди.

— Ўзингнинг Ягона Худонинг тавалло қил, — деб илтимос қилди аёл. — Боланинг жони танини қачон тарк этиши фақат онага маълум.

Илёс аёлнинг кўлидан тутмоқчи, унинг ёлғиз эмаслигини айтмоқчи бўлди. Менинг илтижоларим Соҳиби Қудрат Эгамнинг қулоғига, албатта, етиб боради. У наби, у Хораф соҳилларида юрган пайтлардаёқ бу қисматига тан берган эди, ҳозир ҳам фаришталар унинг ёнида...

— Йиғлай десам кўзларимда ёш қолмади, — деб давом этди аёл. — Агар сенинг Соҳиби Қудратингнинг қалбида раҳм-шафқат бўлса, агар Унга бировнинг ҳаёти зарур бўлиб қолган бўлса, унда илтижо қил — у менинг жонимни олсин-у ўғлимни омон қолдирсин. Ўғлим водилар бўйлаб, Акбар кўчаларида бемалол сайр қилиб юрсин.

Илѐс бутун диққат-эътиборини жамлаб, ибодат қилмоқчи бўлди. Бироқ онанинг изтироблари шу қадар кучли эдики, у хонани тўлдириб юборгандай туюлар, деворлар, эшиклар орқали ўтиб, ташқарига ёйилаётгандай кўринарди.

У боланинг баданига қўлини тегизди — унинг иссиғи тушган эди. Бу — ёмон белги эди.

* * *

Ўша куни эрталаб уйга роҳиб яна келди ва боланинг кўкрагига доривор ўтлардан тайёрланган малҳам қўйди. У икки ҳафтадан бери бемор боланинг олдига келиб турарди. Акбарнинг аёллари ҳар куни беморнинг бошига келишар, ҳар келишганда қадимги замонлардан бери маълум бўлган дори-дармонлар тўғрисида хабарлар олиб келишарди. Бу дори-дармонларнинг шифобахш кучи неча марталаб синовдан ўтган. Улар ҳар куни Бешинчи Тоғнинг этақларига йиғилиб, боланинг жони баданини тарк этмаслиги учун қурбонликлар келтиришар эди.

Мисрлик бир савдогар Акбар шаҳрига бир неча муддатта кириб ўтганди. У бемор боланинг қисматидан мутаассир бўлиб, унга бир қизил дори берди. У жуда қиммат эди, лекин савдогар унинг эвазига ҳеч нарса олмади. Бу дорини боланинг овқатига қўшиб бериш керак экан. Ривоятларга кўра, бу дорини тайёрлаш йўларини Миср табибларига худоларнинг ўзлари кўрсатиб беришган экан.

Бу вақт мобайнида Илѐс узлуксиз ибодат қилди.

Аммо ҳеч нарса, муглақо ҳеч нарсанинг фойдаси бўлмаётган эди.

* * *

— Нима учун сенга бу ерда қолишга ижозат беришганини яхши биламан, — деб яна гап бошлади бева. Уйқусиз ўтказилган тунлар оқибатида унинг овози анча заифлашиб қолган эди. — Мен биламан — сенинг бошинг учун биз жуда катта инъом оламиз: вақти-соати келиб, сени Исроилга жўнатишади, сенинг эвазингга эса биз олгин оламиз. Агар сен ўғлимни асраб қолосанг, Ваал ҳақиқа ва Бешинчи Тоғ худолари ҳақиқа қасамлар бўлсинки, сени ҳеч қачон ушлаб олишолмайди. Мен сенга Акбардан ҳеч кимга билдирмай гойиб бўлиш йўлини ўргатиб қўяман. Ҳамма аллақачон унутиб юборган эски йўлларни яхши биламан.

Илѐс ҳеч нарса демади.

— Ягона Худойингга ибодат қил, — дея яна талаб қилди аёл. — Агар У ўғлимни ўлимдан олиб қолса, қасам ичаманки, Ваалдан юз ўтираман ва Унга сизгина бошлайман. Худойингга айт — сен бирор бошпанага муҳтож бўлган вақтингда уйимдан сенга мен жой бердим. Мен унинг буюрганларининг ҳаммасини миридан-сиригача адо этдим.

Илѐс яна ибодатга бош қўйди ва дил-дилидан чиқариб, Худога тавалло қилди. Бирдан шу заҳотиёқ бола вимирлаб қолди.

— Мен бу ердан чиқмоқчиман, - деди бола заиф овозда.

Онанинг кўзлари чақнаб кетди, у хурсандликдан йиғлаб юборди.

— Борақол, жоним болам. Юр, истаган томонингга борамиз. Кўнглинг нимани тусаса, шуни қилавер.

Илѐс боланинг қўлидан ушлаб олмоқчи бўлди, лекин бола унинг қўлини суриб қўйди.

— Мен ёлғиз ўзим чиқмоқчиман, - деди бола.

У аста ўрнидан туриб, бошқа хонага чиқди.

Бир неча қадам қўйгач, у тўсатдан худди чақмоқ теккандек ерга йиқилди.

Илѐс билан бева болага ташланишди — бола ўлган эди. Бир неча дақиқа уларнинг иккови ҳам лом-мим деб оғиз очолмай қолишди. Қўққисдан аёлнинг фарёди кўтарилди.

— Ўғлимнинг жонини олган худоларга лаънатлар бўлсин! Менинг уйимни қарғишларга қолдирган манави одамга минг лаънат! О, кўзимнинг оқу-қораси, яккаю ёлғиз ўғлим! — дея фарёд чекарди аёл. — Самоларнинг иродасини

бажо келтирганим учун, ўзга юртли мусофирга бошпана берганим учун ўғлим нобуд бўлди!

Кўни-қўшнилар аёлнинг фарёдларини эшитишди ва унинг ерда чўзилиб ётган ўғлини кўришди. Аёл фарёд чекишда давом этиб, исроиллик набини дўшпослашда давом этарди. У бўлса ҳеч нарсани сезмаётганга ўхшар ва аёлнинг муштларидан ўзини ҳимоя ҳам қилаётгани йўқ эди. Аёллар бевага тасалли бериб тинчигишгунча эркаклар Илёснинг қўлтиғидан олиб, ҳокимнинг хузурига олиб кетишди.

— Бу одам унга кўрсатган саховатингизга нафрат билан жавоб берди. У беванинг уйини жодулаб қўйди, аёл шўрликнинг ўғли ўлди. Бундан чиқадики, биз Худонинг қарғиши теккан одамга бошпана бериб юрган эканмиз-да?

Исроиллик кўзда ёши шашқатор, ўзига ўзи савол берарди:

— О Тангрим! О, парвардигор! Нечун сен менга шунча яхшиликлар қилган бевани жазолашга жаҳд қилдинг? Модомики, сен унинг ўғлининг жонини олган экансан, бинобарин, мен Сенинг буюрганларингни бажо келтирмаётган эканман-да? Бинобарин, мен ўлимга сазовор эканман-да?

Ўша куннинг ўзида Акбар шаҳрида ҳоким ва Роҳиби Олий бошчилигида машваратга йиғилдилар. Илёсни машваратга олиб келиб, сўроққа тутишди.

— Муҳаббатга нафрат билан жавоб қайтардинг. Шунинг учун мен сени ўлимга ҳукм этаман, - деди хотин.

* * *

— Гарчи унинг боши эвазига бир қоп тилла берсалар-да, биз Бешинчи Тоғ худоларининг қаҳрини келтирадиган иш қилмаслигимиз керак, — деди Роҳиби Олий. - Бундан ташқари, бутун дунё олтинларини йиғиб келганда ҳам, улар шаҳримизнинг осойишталигини қайтариб беролмайди.

Илёс бошини қуйи солди — уни дунёда мавжуд бўлган энг даҳшатли қийноқларга дучор қилишса ҳам ҳақлари кетади, негаки Эгам ундан юз ўтирди.

— Сен Бешинчи Тоғқа чиқасан, — деди Роҳиб. — У ерда газабнок худолардан гуноҳингдан ўтишларини сўраб ялиниб-ёлборасан. Улар сени ўлдирмоқ учун устинга само оловини юборишади. Агар улар бундай қилишмаса, демак, адолат бизнинг кўлимиз билан қарор топишини исташган бўлади. Биз сени тоғ ёнбағрида кутиб турамиз ва одатга кўра эртагаёқ қатл этамиз.

Илёс муқаддас қатлни жуда яхши тасаввур қилади - олдин кўкрақдан юракни суғуриб олишади, кейин каллани кесишади. Одамларнинг эътиқодига кўра, юраги йўқ одам жаннатга кира олмайди.

— О, Тангри, нега мени танладинг-а! — деб хитоб қилди у баланд овозда. Аммо теварагидагилар Парвардигор нимани қандай танлаганидан беҳабар эди. — Наҳотки, мен Сенинг иродангни бажаришга қурбим етмаслигини кўрмаётган бўлсанг?

Худонинг нима жавоб берганини у эшитмади.

* * *

Акбарнинг эркак-аёл аҳли исроилликни Бешинчи Тоғқа олиб кетаётган ҳарбий соқчилар кетидан тизилиб боришмоқда. Одамлар бақириб-чақириб уни сўқишар ва унинг орқасидан тош отиб қолишарди. Сарбозлар жуда катта қийинчилик билан жазавага тушган оломоннинг йўлини тўсиб туришипти. Орадан ярим соат ўтгач, улар муқаддас тоғ этакларига етиб боришди.

Сарбозлар тошдан ясалган қурбонгоҳлар олдида тўхташди. Одамлар, одатда, ўзлари билан олиб келган нарсалари ва қурбонлиқларини шу ерда қолдириб, ўзлари ҳам шу ерда ибодат қилиб, тавалюларини шу ерда айтардилар. Бу ерларда истиқомат қиладиган баҳайбат худолар ҳақидаги гап-сўзлар ҳаммага яхши маълум эди. Тақиқларга бўйсунмаган, шунинг учун самоларнинг оташ алангасига дуч келган одамлар тўғрисидаги гаплар ҳам ҳамманинг эсида эди. Тунда водийдан ўтиб юрадиган йўлчилар кечаси тоғ чўққиларида базми

жамшид қиладиган илоҳлар ва илоҳларнинг қаҳқаҳаларини ўз қулоғимиз билан эшитганмиз деб лоф уришарди.

Баъзи бировлар бу афсоналарга ишонмаган тақдирда ҳам, ҳеч ким уларга шак келтиришга ботина олмас эди.

— Юр, — деди сарбоз Илёснинг елкасига найзасининг учи билан туртиб.
— Гўдакни ўлдирган одам жазолар ичида энг ёмонига мустаҳиқ бўлмоғи керак.

* * *

Илёс бегоналарнинг кириши тақиқланган жойга қадам қўйди ва тоққа кўтарила бошлади. Бир неча муддат кўтарилиб боргач, унинг қулоғига Акбар аҳолисининг нола-фигонлари эшитилмай қолди. Илёс бир тошга ўтириб, йиғлаб юборди. Унинг устахонаси ярқираган юлдузлардан чароғон бўлган кундан бери — ўйлаб қараса — Илёс бошқаларга фақат кулфат келтираётган экан.

Исроилда ортиқ Ягона Худога сизинмай қўйишган эди, шунинг учун эндиликда финикия худоларининг мақоми анча мустаҳкам бўлиб қолган бўлиши керак. Илёс Хораф дарёси соҳилида ўтказган ўша биринчи тунидаёқ Худо унга ҳам бошқа кўпгина набилар қаторида шаҳидлик қисматини раво кўрган деган тўхтама келган эди.

Бунинг ўрнига Эгам унинг қошига қарғани жўнатди. Қарға уни Хораф дарёси қуриганга қадар у-бу егулик билан таъминлаб турди. Қарға бахтсизликлардан хабар берувчи даракчи ҳисобланади, нега энди Худо кабутарни эмас, ёхуд фариштасини эмас, айнан қарғани юборди? Наҳотки, бу қалбидаги қўрқув туйғусини яширишни истаган ёхуд офтобда кўп юрганидан мияси суюлган одамнинг алжирашидан ўзга нарса бўлмаса? Энди Илёснинг ортиқ ҳеч нарсага ишончи қолмаган эди. Ёвузлик ўз-ўзини рўёбга чиқарадиган қулай қуролни топганга ўхшайди. Бу қурол эса у, яъни Илёс. Нима учун Худо уни Акбарга йўллади? Ҳолбуки, бунинг ўрнига, қайтиб бориб, халққа бу қадар ёвузликлар келтирган маликани бартараф қилмоғи мумкин эди-ку?

У ўзини қўрқоқ деб ҳис қилмоқдайди, лекин кўнглига унча хуш келмайдиган ишни қилмоқда эди. У бу нотаниш одамларга кўникишга ҳаракат қилди. Улар нотаниш бўлсалар-да, умуман олганда, дилкаш одамлар экан. Бироқ уларнинг ҳаётлари Илёснинг тасавуридагидан жуда ҳам узоқ эди. У ўз зиммасига юклатилган вазифани бажаришга киришдим деб ўйлаганда, беванинг ўғли ўлиб қолди.

— Нима учун айни мен?

* * *

У ўтирган жойидан турди, яна бироз юрди ва ниҳоят, тоғ бошини чулғаб олган туман ичига кирди. У ўзини ҳеч ким кўрмаётганидан фойдаланиб, таъқиб қилиб келаётганларнинг кўзини шамғалат қилиб, қочиб кетиши мумкин эди. Бироқ шундоқ қилганда нима бўларди? Бу қандай аҳамиятга эга бўларди? Унинг қочиб қолган ҳоли йўқ эди, у бу дунёда ҳеч қачон ўз ўрнини топа олмаслигини яхши биларди. Борди-ю, у қочиб кетишга муваффақ бўлганда ҳам қочиб борган бошқа шаҳарига ҳам бўйнидаги тавқи лаънатни кўтариб боради ва орадан кўп ўтмай, бу шаҳар бошига ҳам янги кулфатлар ёғилади. У қаерга қадам ранжида қилмасин. ҳамма ерда унинг кетидан ўлганларнинг сояси эргашиб юради. Ундан кўра унинг кўкрагидан юрагини сугуриб олишсин-да, бошини кесиб ташлашсин!

У яна тошга ўтирди. Бу гал у туман ичида ўтирарди. У бироз кутиб туради - пастда қолган одамлар уни тоғ чўққисига етиб олди деб ўйласинлар. Кейинроқ у Акбарга қайтиб, таъқибчиларга таслим бўлади.

“Само олови”... Илёс бу оловни худо юборишига унчалик ишонмайди. Лекин шундай бўлса-да, ундан жуда кўп одам нобуд бўлган. Ойсиз тунларда само оловининг ёлқини ялт-юлт қақнаб, осмон гумбазини ёритади. Балки бу олов на фақат ёндирар, балки тил тортирмай ўлдирар ҳам.

* * *

Тун чўқди ва туман тарқади. Пастда ястаниб ётган водийни, Акбарнинг чироқларини ва ассирияликлар қароргоҳидаги гулханларни кўриш мумкин эди. Олис-олислардан илгарнинг акиллаши ва ассирия сарбозларининг ҳарбий кўшиқлари Илёснинг қулоғига чалинди.

— Мен тайёрман, - деди у ўзига. - Мен ўзимни наби деб ҳисоблаган эдим. Қўлимдан келганининг ҳаммасини қилдим. Аммо бу ишларимдан ҳеч нарса чиқмади. Ҳозир Худога мен эмас, бошқа бирон одам керак.

Шу лаҳзада унга бир тола нур тушди.

— Само олови!

Аммо бир тола нур унинг олдини ёритиб туришда давом этарди. Шу чоқ ғойибдан овоз келди.

— Мен Эгамнинг фаришгасиман.

Илёс тиз чўкиб, пешонасини ерга тегизди.

— Мен сени бир эмас, бир неча марта кўрдим ва гапларингга бўйинсундим, — деб жавоб берди Илёс кўзларини кўтармай. — Сенинг ироданг билан, қаерга менинг қадамим етса, ўша жойга кулфат ва бахтсизлик келяпти.

Аммо фаришга унинг гапини бўлди.

— Сен шаҳарга қайтганингдан кейин, уч марта болани ҳаётга қайтаришни илтимос қил. Учинчи мартасида Эгам гапингни эшитади.

— Нима мақсадда бундай қилмоғим керак?

— Худони улугламақ учун!

— Ҳаммаси сен айтгандай бўлганда ҳам, нима? Ахир, мен ўзимга ўзим шак келтирдим-ку! Шундоқ бўлгандан кейин мен зиммамдаги бурчимни ўташга муносиб эмасман, — деб жавоб берди Илёс.

— Ҳар бир одам ўз зиммасидаги бурчи масаласида шубҳага боришга ҳақли ва ўқтин-ўқтин ундан чекиниб туриши ҳам мумкин. Бирдан-бир қилиш мумкин бўлмаган нарса шуки, зиммангдаги бурчингни унутиб қўйиб бўлмайди. Ўз ўзига шак келтирмайдиган одам — номуносиб ода. Негаки, у ўз кучига кўр-кўрона ишонади ва унинг қалбида такаббурлик иллати бор. Шубҳалар исканжасида ўзини излаган одамга алоқадор бўлсин.

— Бир неча дақиқа муқаддам ўзинг кўрдингни, мен ҳатто сенинг Худонинг расули эканингга ҳам ишончим комил эмас эди.

— Қани, боргин-да, айтганимни бажо келтир.

* * *

Илёс тоғдан қуйи тушгунча анча вақт ўтди. Қурбонгоҳлар ўрнатилган жойда уни соқчилар кутиб туришган экан, оломон эса Акбарга қайтиб кетишти.

— Мен ўлишга тайёрман, — деди у. — Мен Бешинчи тоғ худолари олдида гуноҳларимга тавба қилдим. Энди улар жоним танимни тарк этмасдан аввал менга бошпана берган беванинг уйига бориб, ундан раҳм-шафқат қилишини ва гуноҳимдан ўтишини илтимос қилишимни талаб қилишяпти.

Сарбозлар уни қайтариб шаҳарга олиб бориб, Роҳиби Олийнинг ҳузурига олиб киришди. Сарбозлар унга исроилликнинг илтимосини етказишди.

— Майли, мен илтимосингни бажо келтираман, — деди Роҳиб тутқунга. — Худолар олдида тавба-газарру қилибсанми, энди бевадан ҳам узр сўрамоғинг жоиз. Қочиб кетмаслигинг учун сен билан тўртга қуролланган сарбоз бирга боради. Лекин беванинг кўнглини эритаман-у, у менинг гуноҳимдан кечишларини илтимос қилади деган гапни хаёлингга ҳам келтирма. Қуёш кўтарилиши биланоқ биз сени майдон ўртасида қатл этамиз.

Роҳиб Илёсдан тоғ чўққисидан нималар кўрганини сўрамоқчи бўлди. Бироқ унинг теграсида сарбозлар турган эди, Илёснинг жавоби уни ноқулай аҳволга солиб қўйиши мумкин эди. Шунинг учун у индамай қўяқолди, аммо Илёснинг ҳамманинг кўз ўнгида узр сўрашидан мамнун бўлди. Бундан буён Бешинчи тоғ худоларининг қудратига биронта одам шак келтирмайдиган бўлади.

Илёс сарбозлар қуршовида ўзи бир неча ой умр кечирган фақир кўчага етиб келишди. Бева уйининг деразалари ва эшиклари очиқ эди. Қадимги

этиқодга кўра шундай қилинса, ўғлининг жони дераза ёки эшикдан чиқиб, худолар ҳузурига боради. Боланинг жасади хонанинг ўртасига қўйилган, унинг атрофига кўни-кўшнилари тўпланишган эди.

Исроилликни кўришлари билан эркаклар ҳам, аёллар ҳам даҳшатта тушишди.

— Йўқотинг уни бу ердан, - деб қичқирди улар сарбозларга. — Унинг бошимизга солган кўргиликлари каммиди? У шу қадар жирканчки, ҳатто Бешинчи Тоғ худолари унинг қонига қўлларини булғашни ҳам исташмапти.

— Уни ўлдириш бизнинг зиммамизда экан! — дея қичқирди яна бир одам. — Биз расм-русумлар бажо келтирилишини кутиб ўтирмасданок ҳозирнинг ўзида уни қатл қиламиз.

Илёсни муштлаб ва тарсакилаб ура бошлашди. Илёс уни маҳкам ушлаб турган қўллардан бир амаллаб бўшалди-да, уйнинг бир бурчагида йиғлаб ўтирган беванинг ёнига югурди.

— Мен ўғлингни ўликлар салтанатидан қайтара оламан. Қўлимни ўғлингга теккизишимга ижозат бергайсан. Фақат бир лаҳзага, — деди у.

Бева лоақал бошини кўтармади ҳам.

— Хўп деяқолгин, — дея ёлборишда давом этди у. — Ҳаётлигимда менга қилган яна бир яхшилигинг шу бўлсин — сенинг ҳимматинг учун миннатдорчилигимни изҳор этишга имкон бер менга.

Бир нечта эркак уни судраб нари олиб кетишга уринишди. Илёс бор қучи билан типирчилаб қаршилик кўрсатди. Жони узилган боланинг жасадига бир қур қўл тегизишга изн сўраб ёлборди.

Илёснинг ёшлиги ва дадиллигига қарамай охир-пировардида уни эшик олдига судраб боришга муваффақ бўлишди.

— Эгамнинг фаришгаси, қанисан? — дея ҳайқирди Илёс самоларга тавалло қилиб.

Шу лаҳзада ҳамма донг қотиб қолди. Бева аёл ўрнидан туриб, тўғри унинг ёнига келди. Илёснинг қўлидан тутиб. Уни ўғлининг жасади қўйилган жойга олиб борди-да, жасаддан кафанни еча бошлади.

— Манави менинг қонларимдан сачраган қон, — деди бева. — Агар айтган гапларингнинг устидан чиқмасанг, ҳамма қариндош-уруғларинг касалга чалиниб ўлсин.

У жасадга қўлини тегизмоқ учун яқинлашди.

— Шошма, — деди бева аёл. — Аввал ўзингнинг Худоингдан илтижо қил — менинг қарғишим вожиб бўлсин.

Илёснинг юраги қонга тўлди. Бироқ у фаришта айтган гапга астойдил ишонарди.

— Агар мен ваъда қилганимни бажо келтирмасам, менинг ота-онам, ака-укаларим ва уларнинг фарзандлари шу боланинг дардига чалиниб, шу дарддан нобуд бўлишсин.

Уни шак-шубҳалар кемирарди, гуноҳқорлик туйғуси эзарди. Вужуди кўркувга тўла эди.

Шу аҳволда у болани аёлнинг қўлидан олди ва уни ўзи яшаган хонага олиб бориб, ўзининг тушаги узра ётқизди. Сўнг Худого тавалло қилиб, шундай гапларни айтди: *О Эгам, Парвардигорим! Наҳотки, сен ҳозир мен уйида турганим бева аёлга унинг ўғлининг жонини олиб, ёмонлик қилсанг?*

Сўнг успириннинг жасади устидан уч бора қўлларини ёйиб, Эгамга тавалло қилди ва шундай деди: О, Эгам, о, Парвардигори олам! Шу беғуноҳ, норасида боланинг жонини ўзига қайтар!

Бир неча лаҳза ҳеч нарса содир бўлмади. Илёс яна Галмадага бориб қолди — мана, у сарбознинг рўпарасида туришти, сарбоз ўқ-ёйининг ўқини унинг юрагига йўналтириб туришти. Илёс яхши билади — инсон тақдири билан у ишонадиган ёки кўрқадиган нарса ўртасида кўпинча ҳеч қанақа муштараклик бўлмайди. У худди ўша кундагидай жуда хотиржам ва ўзига ишончи барқарор эди. Негаки, содир бўлаётган воқеаларда уларнинг оқибатидан қатъи назар алланечук бир маъно борлигини у биларди. Бешинчи Тоғ чўққисиди фаришта бу маънони “Худонинг улуғворлиги” деб атади. У бир нарсдан умидвор - вақти-соати келарки, Яратгувчи ўз Шўҳратини намоён этмоқ учун ўзи яратганларга нега эҳтиёж сезишини билиб олади.

Шу дақиқа бола кўзини очди.

— Онам қани? — деб сўради у.

— Пастда. Сени кутиб турипти, — деди Илёс жилмайиб.

— Жуда ғаройиб туш кўрибман. Мен ер ости зимистонида Акбарнинг энг учкур тулпоридан ҳам тезроқ елиб юрган эмишман. Мен бир эркакни кўрдим, гарчи уни илгари ҳеч учратмаган бўлсам-да, унинг отам эканини дарров фаҳмладим. Ниҳоят, мен жуда гўзал бир жойга бориб қолибман. Менга қолса шу ерда жуда-жуда қолгим келди. Аммо яна бир эркак пайдо бўлди — мен уни ҳам билмас эдим, лекин у менга жуда довиорак ва меҳрибон бўлиб кўринди. У хушмуомалалик билан менга қайтишим кераклигини айтди. Мен йўлимда давом этмоқчи эдим, лекин сен уйғотиб юбординг.

Бола афсусланаётгандай кўринар эди — афтидан, у қолиб кетмоқчи бўлган жой жуда ҳам ажойиб бўлган бўлса керак.

— Мени ёлғиз қолдирма, ахир, мен шундай жойдан қайтиб келдимки, у ерда ўзимни ҳимояланган деб ҳис қилардим.

— Қани, юр, - деди Илёс, - пастда онанг турипти, у сени кўришга мушпоқ.

Бола бир амаллаб ўрнидан турди. Бироқ юришга ҳали мажולי йўқ эди. Илёс уни кўлида кўтариб, пастга олиб тушди.

Хонадаги одамлар даҳшатдан тахта бўлиб қолди.

— Бу ерда нега мунча одам кўп? — деб сўради бола.

Илёс жавобга оғиз очиб улгурмасдан, бева йиғи-сиғи билан ўғлини кучоқлаб, юз-кўзларидан ўпа бошлади.

— Онажон, сизга нима бўлди? Нега бунча йиғлаб-сиқтаяпсиз?

— Мен йиғлаб-сиқтаётганим йўқ, болам. — деди у кўз ёшларини артиб. - Умримда ҳеч қачон бунақа хурсанд бўлган эмасман.

Буларни гапириб бўлиб, бева аёл тиз чўкди-да, баланд овозда хитоб қилди:

— Энди амин бўлдим — сен худонинг элчиси экансан. Сенинг гапларингда Худонинг ҳақ гаплари аён бўляпти.

Илёс уни белидан кучиб тургазиб қўйди.

— Унга тегманлар. У менинг уйимга кўниб, ёмонлик устидан голиб чиқди!

Бу ерда тўшланган одамлар кўз ўнгларида рўй берган воқеага ишонмай, гаранг эдилар. Йигирма ёшлардаги бир қиз беванинг ёнига тиз чўкди. Бирин-сирин ҳаммалари тиз чўкишди, шу жумладан, набини қатл жойига олиб боришлари керак бўлган сарбозлар ҳам тиз чўкишди.

— Ўрниларингдан туринглар, — деб илтимос қилди Илёс. — Ҳаммаларинг Эгамга қуллуқ қилинглар. Мен бор-йўғи унинг хизматкорларидан бириман. Эҳтимолки, уларнинг энг яхшиси ҳам эмасдирман.

Бироқ ҳаммалари бошларини қуйи солганча тиз чўкиб ўтираверди.

— Сен Бешинчи Тоғда худолар билан сўзлашдинг, — деган овоз чалинди унинг қулоғига, — энди сен мўжизалар яратишга қодирсан.

— У ерда худолар йўқ экан. Мен Эгамнинг фариштасинигина кўрдим, холос. У менга шу ишларнинг барини қилишни буюрди.

— Сен билан Ваал ва унинг инилари бирга эди, — деб овоз берди яна кимдир.

Илёс тиз чўкиб ўтирган одамларни туртиб-итариб, кўчага томон югурди. У ҳали ҳамон саросимада эди, гўё фариштанинг буйруғини бажармагандек.

“Агар ҳамма қудрат Худонинг ўзидан чиқаётганига ҳеч ким ишонмаса, ўликни тирилтиришнинг нима ҳожати бор? Фаришта унга Эгамга уч бора тавалло қилишни буюрди, лекин бу мўжизани оломонга нима деб тушунтирмоқ кераклигини айтмаган эди. “Наҳотки, қадимги пайғамбарлар билан бўлгани сингари, менинг ҳам бирдан-бир истагим — бор-йўғи шуҳратпарастлик нафсимни қондиришдан иборат бўлган бўлса?” — деб савол берди у ўзига ўзи.

Илёс болаликдан бери мулоқот қилиб турадиган, ҳаммиша унга балогардон бўладиган фариштасининг овозини эшитди.

— Бугун ҳузурингга Эгамнинг фариштаси келдими?

— Ҳа, — деб жавоб берди Илёс. — Бироқ Эгамнинг фаришталари одамлар билан гаплашиб ўтирмайди, улар Худодан келадиган ваҳийни маълум қилишади, холос.

- Фақат ўз кучларингдан фойдалан, — деди балогардон фаришга.
- Илѐс бу сўзларнинг қанақа маъноси бор эканини англамади.
- Менинг Парвардигор ато этган кучларимдан бошқа кучим йўқ, — деди у.
- Ҳеч кимда ҳам йўқ. Лекин ҳаммада Худо ато этган куч бор-у, ҳеч ким ундан фойдаланмайди.
- Фаришга унга яна шундай деди:
- Ҳозирдан бошлаб то ўзинг тарк этган юртинга қайтиб боргунингча сенинг бошқа мўжизалар кўрсатмоғинг мумкин эмас.
- Юртимга қачон қайтиб бораман?
- Исроилни қайта тикламоқ учун Эгам сенга муҳтож бўлиб туришги, — деди фаришга. — Яна янгидан қуришни ўрганганингдан кейин сен ўз юртинга қайтиб борсан.
- У бошқа ҳеч нарса демади.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Роҳиб бош кўтариб келаётган қуёш шаънига ибодат қилди ва момоқалдироқ худосидан ҳамда жонворлар илоҳасидан тентакларга раҳм-шафқат қилишни ўтинди. Эртаси кун ирталаб кимдир унга Илѐснинг бева аёлнинг ўлини ўликлар салтанатидан қайтарганини айтиб берди.

Шаҳарни кўрқув ва ҳаяжон чулғаб олганди. Ҳамма исроилликнинг куч-қудратни Бешинчи Тоғдаги худолардан олганига ишончи комил эди. Энди эса уни маҳв этиш борган сари қийин бўлиб бормоқда эди. “Майли, бирон кулай фурсати келиб қолар”, — деди ўзига-ўзи роҳиб.

Уни бир ёқли қилиш имконини худоларнинг ўзлари яратиш беришади. Афтидан, Худоларнинг ғазаби бошқа сабаблар билан туғилган кўринади. Водийда ассирияликларнинг пайдо бўлгани бирон нарсдан белги бўлса керак. Юз йиллик тинч ҳаёт нега охираб бормоқда? Унинг жавоби тайёр эди: бунинг сабаби Библиоснинг кашф этилгани. Унинг мамлакатида ёзув шакли барпо этилди — уни ҳар қандай одам ўзлаштириб олса бўлади, ҳатто ундан фойдаланишга тайёргарлиги йўқ одамлар ҳам ўзлаштириши мумкин. Истаган одам қисқа муддат ичида уни ўрганиб олса бўлаверади, бироқ бу тамалуннинг тугалишига олиб келади.

Роҳиб бир нарсани яхши биларди — инсон яратиши мумкин бўлган бузғунчилик ва вайроналик қуроллари ичида энг даҳшатлиси ва энг қудратлиси сўздир. Ханжарлар ва найзалар қонли излар қолдиради, камалак ўқи узокдан ҳам кўриниб туради. Улар фурсат ўтмай таниб олиши ва ўлимга чап бериб қолиши мумкин. Сўз эса сездирмасдан вайрон қилади. Агар муқаддас расм-русумлардан одамлар бохабар бўлиб қолишса, кўпчилик улардан дунёни ўзгартириш учун фойдаланишлари мумкин. Шундай бўлиб қолса, худоларнинг қаҳри келиши мумкин. Ҳозирга қадар фақат роҳибларгина ота-боболар хотирасини сақлаб келмоқда. Улар оғиздан оғизгагина ўтадиган билимлар сирини қаттиқ сақлашга қасам ичишган. Мисрликлар иероглифларини тушуниб олмоқ учун йиллар мобайнида ўқиб-ўрганиши керак бўлди. Шу тарзда фақат яхши тайёргарлик кўрган одамлар — мирзолар ва роҳибларгина ўзаро билимларини айирбошлай олардилар.

Бошқа халқларнинг жуда ибтидоий шаклдаги ўз ёзув шакллари бор эди, бироқ улар шу қадар мураккаб эдики, бу мамлакатлар худудларидан ташқарида ҳеч ким бу белгиларни ўрганишга уриниб ҳам кўрмасдилар. Аммо Библиоснинг кашфиёти замирида портловчи қудратта эга эди. Тили қанақа эканидан қатъий назар ундан истаган мамлакатда фойдаланиш мумкин эди. Ҳатто ўзлари ўйлаб топмаган ҳар қандай нарсани рад этадиган юнонлар ҳам савдо муносабатларида аллақачон финикия ёзувидан фойдалан бошлаган эдилар. Нимаики янгилик бўлса, уни ўзлаштириб олиш маҳорати гоёта юксак бўлганидан юнонлар Библиоснинг кашфиётини юнонча алфавит сўзи билан ифодалай бошладилар.

Асрлар мобайнида яшириб келинган сирлар одамларга ошкор бўлиб қолиши хавфи туғилди. Одамни дарёнинг нариги ўлим соҳилидан қайтариш сир мисрликларга маълум эди. Одамни ўлим салтанатидан қайтарган Илѐснинг шаккоклиги асрий сирларнинг ошкор бўлиши олдида арзумаган бир гап эди.

“Биз муқаддас нарсаларимизни эҳтиёт қилиб асрай билмаганимиз учун жазога мустаҳақ бўлдик, — деб ўйлади у. — Ассирияликлар жуда яқин келиб қолишди. Улар водийни кесиб ўтишади-ю, ота-боболаримиздан қолган қадимий маданиятни маҳв этишади”.

Ёзувни ҳам йўқ қилиб ташлашади. Роҳиб ёвнинг пайдо бўлгани тасодиф эмаслигини яхши англади.

Бу — интиқом. Худолар ҳаммасини жуда пухта ўйлаб қўйишган: шундай қилинса, ҳамма нарсада ўзлари айбдор эканини ҳеч ким англай олмайди. Улар ҳокимият тепасига ўтқазиб қўйган ҳоким лашкардан кўра савдо-сотик ишларини кўпроқ ўйлайди. Улар ассирияликларни гиж-гижлатиб, очкўзликларини авж олдирдилар, ерга борган сари камроқ ёмғир юборадиган бўлиб қолдилар. Ниҳоят, мана — шаҳарда ихтилоф уруғларини эсмоқ учун бир бетавфиқни юборишди. Ҳадемай энг сўнгги муҳораба бошланади.

* * *

Акбар бундан кейин ҳам аввалгидек яшайверади, бироқ Библос ёзуви ер юзидан мангу йўқ бўлиб қетади. Роҳиб эҳтиёткорлик билан тошни артди. Олисолис замонларда бир мусофир зиёратчи самоларнинг белгиси теккан жойни топиб, ўша ерда шаҳарнинг пойдеворини қурган эди. Роҳиб артаётган тош шу жойда турарди. “Нақадар гўзал-а бу тош!” — деб хаёлидан ўтказди у. — Тошлар — худолар тимсолидир: мустаҳкам, чидамли, улар ҳар қандай шароитга дош бераоладилар ва нима учун бу ерда эканликларини изоҳлаб беришлари шарт эмас”. Ривоятда айтилганидек, ернинг ўртасига шу тош белги қилиб қўйилган. Болалигида узил-кесил қатъият билан шу тошни қидириб топишга отланмоқчи бўлган эди. У шу йилнинг бошигача ҳам ниятидан кечгани йўқ, лекин водий ичкарасида ассирияликларни кўргандан кейин ўз орзусини ҳеч қачон рўёбга чиқара олмаслигига кўзи етди.

“Ҳеч қиси йўқ. Худоларнинг қаҳрини келтирганимиз учун менинг авлодимни қурбон қилишимизга тўғри келади. Жаҳон тарихида четлаб ўтиб бўлмайдиган нарсалар бор, уларга ён беришга тўғри келади”.

У ўз-ўзига қулоқларнинг гапига киришга - урушнинг олдини олишга уринмасликка ваъда қилди.

Ҳойнаҳой, биз замонларнинг охирига яқинлаб қолган кўринамиз. Тобора катгароқ бўлиб бораётган қулфатлардан қочиб қутулиб бўлмайди”.

Коҳин асосини олиб, чоққина ибодатхонадан чиқди. У Акбарнинг ҳарбий бошлиғи билан учрашишга ваъдалашган эди.

* * *

Коҳин шаҳарнинг жанубий деворига яқинлаб қолганида, унинг олдига Илѐс келди.

— Эгам болани тирилтирди, — деди исроиллик. Шаҳарда менинг қудратимга ишонишди.

— Бола ўлмаган бўлса керак-да, — деб жавоб берди коҳин. — Бунақа воқеалар кўп бўлган: юрак тўхтаб қолади-да, кейин кўп ўтмай яна ура бошлайди. Ҳозир шаҳарда ҳамманинг оғзида шу гап, эртага бўлса, худоларнинг шу яқин ўртада эканларини ва улар нима тўғрида гаплашаётганини эслашлари мумкин эканини эслаб қолишади. Шунда аста-аста одамларнинг дами ичига тушиб кетади. Мен боришим керак, ассирияликлар муҳорабага тайёргарлик кўришяпти.

— Менга қара, гапимга қулоқ сол: кеча кечкурун рўй берган мўжизадан кейин мен тунаш учун шаҳар ташқарисига чиқиб кетдим — у ерда менинг қаршимда яна ўша Бешинчи Тоғ чўққисига кўрган фаришгам намоён бўлди. Бу фаришга менга уруш бўлади ва унинг оқибатида Акбар вайрон бўлади.

— Шаҳарларни вайрон қилиб бўлмайди, — деди коҳин. — Уларни янгидан бир юз-у қирқ марта қайтадан қуришади. Бу шаҳарларга қаерда асос қурилганини худолар яхши билади. Бу шаҳарлар уларга айни ўша жойларда зарур.

* * *

Уларнинг олдига ёнида аёнлари билан ҳоким келди ва сўради:

— Сен нима тилайсан?

— Сиз тинчликка интилсангиз дейман, — деди Илёс яна бир бора.

— Агар қўрқайтган бўлсанг, қаердан келган бўлсанг, ўша жойингга кетавер, — деди коҳин қуруққина.

— Иезавел билан сенинг шоҳинг қочган набиларни бартараф қилмоқ учун кутиб ўтиришигги, — деди ҳоким. — Қани, менга гапириб бер-чи: сен қандай қилиб Бешинчи Тоғқа чиқишга муваффақ бўлдинг ва нечук само оловидан нобуд бўлмадинг?

Коҳин дарҳол бу суҳбатга аралашмоғи керак эди. Ҳоким ассирияликлар билан музокаралар олиб бориш ҳаёлида юрган эди, агар олди олинмаса, набидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланмоғи мумкин эди.

— Унинг гапига қулоқ солманг, — деди у. — Кеча уни менинг ҳузуримга суд қилмоқ учун олиб келганларида мен унинг қўрқувдан йиғлаганини кўрдим.

— Мен ўзимнинг айбим билан бошимга ёғилан бало-қазолардан йиғладим. Негаки, фақат Худодан-у ўзимдан қўрқаман, холос. Мен Исроилдан қочиб кетганим йўқ ва Эгам изн бермоғи биланоқ у ерга қайтишим мумкин. Мен сизнинг соҳибжамол маликангизни тахтдан ағдариб ташлайман ва менинг юртим осмонда яна Исроил имонининг нурлари порлай бошлайди.

— Одам Иезавелнинг сеҳру жодусига берилмаслиги учун ҳиссиётдан буткул маҳрум бўлмоғи керак, — деди коҳин истеҳзо билан. — Лекин шундоқ бўлиб қолса, биз унинг ўрнига бошқасини — янада гўзалроқ аёлни топиб юборамиз. Иезавелдан олдин ҳам худди шундай бўлган эди.

Коҳиннинг гапи рост эди. Бундан икки юз йил муқаддам Идония дийрининг маликаси Исроил подшолари ичида энг донишманди бўлган подшо Сулаймонни ўзига маҳлиё қилиб олади. Малика уни илоҳа Астарта шарафига қурбонгоҳ қуришга мажбур қилади ва Сулаймон унинг гапига киради. Ана шу шаккоклиги учун Эгам Исроил кўшинларининг лашкарини унга қарши оёқлантиради ва улар Сулаймонни тахтдан ағдарадилар.

Иезавелнинг эри Ахавнинг бошига ҳам шу кўргиликлар тушади, — деб ўйлади Илёс. Вақти-соати келганда Эгам Илёсни ўз аҳдини бажармоққа чақиради. Аммо унинг олдига турган одамларни ишонтирмоққа уринишнинг нима ҳожати бор? Улар ҳам Илёс ўтган кеча кўрган одамларнинг баайни ўзи. Бу одамлар ўтган кечаси бева аёлнинг уйида чўкак тушган ҳолда Бешинчи Тоғ худоларининг шаънига ҳамду-санолар ўқишган эди. Одатлар ҳеч қачон уларга бошқача ўйлашга изн бермайди.

* * *

— Надоматлар бўлгайким, биз меҳмондўстлик қонунларини ҳурмат қилмоғимиз керак, — деди ҳоким. У, афтидан, Илёснинг тинчлик ҳақидаги гапларини аллақачон эсидан чиқариб улгурган эди. — Агар шундоқ бўлмаганида, биз Иезавелга набиларини бартараф қилишга ёрдам берардик.

— Сиз мени мулақо бу сабаб важдан омон қолдираётганингиз йўқ. Сиз менинг нарҳим баланд эканини яхши биласиз. Шунинг учун Иезавел мени ўз қўллари билан маҳв этиб, бир роҳатлансин деяпислар. Аммо кечаги кундан бери одамлар менинг мўъжизакор қудратимга ишона бошладилар. Улар мени Бешинчи Тоғ чўққисидан худолар билан учрашган деб ҳисоблашмоқда. Сизлар арзимаган баҳона билан худоларнинг қаҳрини кўзгашларинг мумкин, лекин сизлар шаҳар аҳлининг газабини келтиришдан қўрқасизлар.

Ҳоким билан коҳин Илёсни ёлғиз қолдириб, шаҳар девори томон йўл олдилар. Ўша дақиқаларда коҳин биринчи имконият туғилиши биланоқ исроиллик набини ўлдиришга қарор қилди. Авваллари шунчаки нарҳи баланд бир буюм бўлган одам хатарли хавфга айланиб бормоқда эди.

* * *

Улар кетиб қолишганини кўриб, Илёс умидсизликка тушди. Худога хизмат қилмоқ учун у нималар қилмоғи керак? Шунда у майдоннинг ўртасига чиқиб, ҳайқира бошлади.

— О, аҳли Акбар! Кеча кечқурун мен Бешинчи Тоққа кўтарилдим ва у ерда истиқомат қиладиган худолар билан суҳбатлашдим. У ердан қайтиб тушиб, мен ўликлар салтанатига рихлат қилган болани тирилтиришга муваффақ бўлдим.

Унинг теварагига одам йиғилди: бутун шаҳар аҳли рўй берган воқеадан воқиф эди. Ҳоким билан қоҳин йўллари яримламай, орқага қайтишди — нималар бўлаётганини кўздан кечирмаса бўлмас эди. Исроиллик набигарчи ўзи Ягона Худога сизинса ҳам, Бешинчи Тоғдаги худоларни кўргани ҳақида гапирмоқда.

— Мен уни ўлдиришни буюраман, — деди қоҳин.

— Халқ бизга қарши кўтарилади, — деб жавоб берди ҳоким мусофир наби гапираётган гапларга қизиқиш билан қулоқ тутиб. — Яхшиси, у бирон хатога йўл қўйгунча, сабр қилиб туриш керак.

— Мен тоғдан тушиб улгурмай, худолар ассирияликлар масаласида нима иш қилишни ҳал этишда ҳокимга ёрдам беришни менга ишониб топширишди, — деб давом этди Илёс. — Мен биламан — у яхши одам. Менинг гапларимни эшитишга рози бўлади, бироқ шундай одамлар ҳам борки, уларга уруш керак. Улар менинг унга яқинлашишимга йўл қўйишмайди.

— Исроиллик - авлиё одам, — деди кексалардан бири ҳокимга. — Ҳеч ким Бешинчи Тоққа чиқиб, само оловидан нобуд бўлмай, омон қайтган эмас. Бу одам бўлса, эсон-омон қайтиб келди. Мана, энди, ўликларни тирилтиришти.

— Тур, Сидон ва бошқа финикия шаҳарлари аллақачон тинч ҳаёт кечирмоқда, — деди бошқа бир қария. — Бизнинг бошимизга кўп кўргиликлар тушди. Бошқалар янада кўпроқ ғам-ғуссаларни кечирди. Лекин биз ҳаммамиз уларни енгиб ўтишга муваффақ бўлдик.

Оломонни ёриб ўтиб, Илёснинг ёнига беморлар ва майитлар талпина бошлашди. Улар Илёснинг этакларига ёпишиб, уларни хасталиклардан халос этиб, дардларига шифо беришни тилашарди.

— Ҳокимга маслаҳат беришдан олдин, беморларнинг дардига шифо бер, — деди қоҳин. — Шунда Бешинчи Тоғ худолари сенга ёрдам бераётганига ишонамиз.

Илёс кеча кечаси фаришга ўзига айтган гапларни эслади: унга фақат оддий инсон сифатидагина ўз кучидан фойдаланишга рухсат берилган.

— Беморлар мадад сўрашапти, — деб такрорлади қоҳин. — Биз кутаямиз.

— Аввало, биз урушнинг олдини олиш талбирини кўрмоғимиз керак. Агар биз бунга муваффақ бўлмасак, беморлар билан ногиронларнинг сони янада ортиб кетади.

Ҳоким гапни бўлди.

— Илёс биз билан бирга юради. У худо ёрлақанган одам, унинг қалбида илоҳий илҳом бор.

Ҳоким Бешинчи Тоғда худолар истиқомат қилишига ишонмас эди. Аммо унга иттифоқчи керак эди — у ягона нажот ассирияликлар билан муросаи мадорада эканига халқни инонтирмоқда ҳокимга ёрдам бермоғи зарур эди.

* * *

Сарқарда билан учрашувга кетиб боришар экан, қоҳин Илёсга деди:

— Айтган гапинга ўзинг ишонмайсан...

— Мен аминман - тинчлик ихтиёримизда қолган сўнгги чора. Аммо бу тоғ чўққисида худолар истиқомат қилишига ишонмайман. Мен у ерга чиқиб тушдим.

— Хўш, у ерда нималарни кўрдинг?

— Эгамнинг фаришгасини кўрдим. Мен йўлим тушган жойларда уни илгари ҳам кўрган эдим, - деб жавоб берди Илёс. — Фақат битта Худо бор.

Коҳин кулиб юборди.

— Яъни сен айтмоқчисанки, момоқалдироқни яратган худонинг ўзи бундайни ҳам яратган. Шундайми? Ахир, булар бутунлай бошқа-бошқа нарсалар-ку?

— Бешинчи Тоғни кўряпсанми? — сўради Илёс. — Сен унга қайси томондан қарасанг, у турфа хил бўлиб кўринаверади. Ҳолбуки, бу ўша битта тоғ. Теварагимизни қуршаб турган нарсаларнинг ҳаммаси шунақа: бу битта ягона Худонинг турли шаклу-шамойилидир.

* * *

Улар Акбарнинг тошдевори устига кўтарилишди. У ердан ёв қароргоҳида нималар бўлаётганини кўриш мумкин эди. Олисларда ассирияликларнинг чодирлари оқаришиб кўриниб турипти. Бундан аввалроқ соқчилар ассирияликларни водийда илк бор кўришганда, айғоқчилар уларнинг финикияликлар кучини суриштириб, билиш мақсадида келганлари тўғрисида хабар олиб келишганди. Саркарда уларни асир қилиб олиб, қул сифатида сотиб юборишни таклиф қилди. Ҳоким эса бошқача тadbир кўришга қарор қилди, яъни ҳеч нарса қилмай ўтираверди. Ҳоким улар билан яхши муносабатлар ўрнатишдан умидвор эди. Шундай қилса, Акбарда шишадан ясалган буюмлар савдоси учун янги бозор очилади. Бундан ташқари, ассирияликлар ҳатто бу ерда урушга тайёргарлик кўра бошлаган тақдирда ҳам, шунини билиб қўймоқлари керакки, кичкина шаҳарлар ҳаминша голиблар томонини олади. Бундай ҳолларда ассирия раҳнамоларига зарур бўлган нарса - бор-йўғи бу шаҳарлардан қаршиликка учрамай ўтиб кетишдир. Улар Тир ва Сидонга етиб олишлари керак. Бу шаҳарларда чиндан ҳам катта бойликлар ва ўз халқларининг билимлари сақланади.

Ассирия дасталари водийнинг ичкарилигига жойлашган эдилар. Уларга зимдан мадад келиб турарди. Коҳин ассирияликларнинг нима сабабдан пайдо бўлганини биламан дейди: шаҳарда сувлик қудуқ бор, бир неча кунлик йўл доирасида бу қудуқ саҳродаги яккаю ягона қудуқдир. Агар ассирияликлар Тир ёки Сидонни босиб олмоқчи бўлсалар, уларга шу сув зарур бўлади - бу сув билан улар ўз аскарларини таъминлайдилар.

Биринчи ойнинг охирида уларни ҳали ҳайдаб чиқарса бўларди. Иккинчи ойнинг охирида Акбар уларнинг устидан осонгина галаба қозониши ва уларнинг Акбардан иззат-икром билан чиқиб кетиши тўғрисида келишиб олиши мумкин эди.

Жангу жадални кута бошлашди, лекин ассирияликларнинг ҳужумидан дарак йўқ эди. Бешинчи ойнинг охирида ҳам ҳали ассирияликлар билан олишилса. Акбар аҳли голиб чиқмоғи мумкин эди. “Улар ҳадемай ҳужум қилиб қолишади, ҳойнаҳой, улар сувсизлик азобидан роса қийналаётган бўлса керак”, — дер эди ҳоким дилида. — У саркардадан мудоффа режасини ишлаб чиқишни талаб қилди ва ёвнинг қўққисдан ҳужум қилиб қолишига қарши ўз аскарларини мунтазам машқ қилдириб туришни тайинлади.

Аммо ҳокимнинг ўзи фақат муросаи мадора ишларига тайёргарлик билан банд эди.

* * *

Ордан ярим йил ўтди. Ассирия қўшинлари жойларидан жилмади. Ёв пайдо бўлгандан кейин биринчи ҳафталарда Акбарни чулғаб олган ҳаяжон анча босилди. Одамлар одатдаги тарзда яшашда давом этарди — улар далаларда ишлар, шароб тайёрлаш билан шуғулланар, шишасозлик қилар, совун пиширар, савдо-сотик ишларини олиб борардилар. Ҳамма ҳали ҳам тинчлик ҳақида келишиб олишга фурсат бор деб ҳисобларди, шунинг учун ҳам Акбар ёвнинг устига ташлангани йўқ. Ҳамма амин эди - ҳокимни худолар танлайди ва у ҳаминша тўғри қарор қабул қилади.

Илёс бу шаҳарга келганида, ҳоким унинг пешонасида лаънат муҳри борлиги тўғрисида миш-мишлар тарқатган эди. Агар уруш хавфи муқаррар бўлиб қолса,

ҳоким бу кулфатнинг асосий айбдори сифатида мусофирни қалқон қилишга улпуради. Акбар аҳолиси исроилликнинг ўлими билан ҳамма нарса яна эски изига тушиб кетади деган тўхтамга келади. Шунда ҳоким уларга тушунтириб, ассирияликлардан Акбарни ташлаб чиқиб кетишларини талаб қилишнинг фурсати ўтган деб айтади. У Илёсنى ўлдиришни буюради ва одамларга ҳаммадан ҳам сулҳ тузганимиз маъқул деб айтади. Унинг фикрича, савдогарлар ҳам тинчлик бўлишини истади, шунинг учун улар бошқа тоифа одамларни сулҳ ҳақидаги қарорга кўндиришга ёрдам беришади.

Мана шу ойлар мобайнида мутгасил равишда ҳоким дарҳол ёв устига ҳужум қилишни талаб қилувчи саркарда ва қоҳиннинг таъсирини қирқишга ҳаракат қилди. Аммо Бешинчи Тоғ худолари ҳеч қачон уни тарк этган эмас. Энди эса ўтган тунда рўй берган тирилтириш мўжизасидан кейин Илёснинг омонлиги унинг қатлидан кўра муҳимроқ бўлиб қолди.

* * *

— Сизларни нима куйларга соляпти бу мусофир? — деб сўради саркарда.

— Бу одамга худолар раҳнамолик қилипти, — деб жавоб берди ҳоким. — У бизнинг тўғри қарорлар қабул қилмоғимизга ёрдам беради.

У шу заҳотиёқ гапни бошқа ёққа бурди.

— Бугун ёв қароргоҳида янги кучлар келганга ўхшайдими?

— Эртага улар янада кўпаяди, — деди саркарда. — Улар бор-йўғи битта даста бўлган вақтларида биз уларни тапша босганимизда, эҳтимол, улар бутунлай қайтиб келмасмидилар?

— Сенинг бу гапинг хато. Барибир, улардан бирор киши кутулиб қоларди.

У юртига қайтиб бориб, қасос олмоқ учун бошқаларини бошлаб келарди.

— Ҳосилни йигиб олиш кечикиб кетса, у чириб кетиши ҳеч гап эмас, — деб айтганидан қайтмади саркарда. — Агар ҳамма вақт бутунги ишни эртага кўяверсанг, улар тоғдай уюлиб қолади.

Ҳоким бунга эътироз билдирди — Финикияда уч юз йилдан бери тинчлик ҳукм суради ва одамлари бундан фахрланиб юришади. Агар у ана шу фароғатнинг тагига сув қуядиган бўлса, уларнинг авлодлари бунга нима деркин?

— Улар билан битишув масаласида чопар юборинг, — деди Илёс. — Энг яхши саркарда ёвни дўстига айлантира оладиган одамдир.

— Уларнинг нима иташини биз аниқ билмаймиз-ку? Биз ҳатто улар бизнинг шаҳримизни босиб олмоқчимиз-йўқми эканини ҳам билмаймиз. Шундай бўлгач, улар билан нимани битиша оламиз?

— Уруш хавфи муқаррар. Армия бегона бир мамлакатда машқ учун вақт сарфлаб ўтirmайди.

Кунлар ўтгани сари тобора кўпроқ сарбозлар келмоқда эди. Ҳоким дилида уларга қанча сув керак бўлишини чамалаб кўрди. Бир неча муддатдан кейин ёв қаршида ҳимоясиз ҳолга келиб қолади.

— Биз уларга бутун ҳам ҳужум қилишга қурбимиз етадими? — деб сўради қоҳин саркардадан.

— Қурбимиз етади. Биз кўп талафот берамиз, лекин шаҳарни асраб қоламиз. Тезроқ бир тўхтамга келиш керак.

— Бундай қилиш керак эмас, ҳоким жаноблари! Бешинчи Тоғ худолари менга ҳали масалани тинч йўл билан ҳал қилиш учун фурсат борлигини айтишди, — деди Илёс.

Ҳоким гарчи қоҳин билан исроиллик ўртасида бўлиб ўтган гап-сўзни эшитган бўлса-да, ўзини бунга ишонган қилиб кўрсатишга уринди. Сидон билан Тирни ким бошқаради — финикияликларми, ханоанликларми, ассирияликларми — ҳокимга барибир эди. Энг муҳими — шаҳар аввалгидек садво-сотик ишлари билан шуғуллана олса бўлгани.

— Келинлар, ҳарбий ҳаракатларни бошлайлик, — деб гапини такрорлади қоҳин.

— Яна бир кун шошмай турайлик, — деди ҳоким. — Эҳтимол, ҳамма нарса ўз-ўзидан ҳал бўлиб қолар.

Тўғри тўхтамга келмоқ учун унга фурсат керак эди. У истехком деворидан тушиб, сарой сари йўл олди, исроилликка ҳам орқасидан юришни буюрди.

Девор устидан ҳоким ола-куроқ манзарани кўрди — чўпонлар сурувларини тоққа ҳайдаб кетишяпти, деҳқонлар ўзларини ва оилаларини боқиш учун қақраб ётган ташна ердан лоақал бир сиқим ҳосил олмақ учун далада меҳнат қилмоқдалар, сарбозлар найзобозлик қилиб, ҳарб хунарини машқ қилмоқда, савдогарлар эса майдонда молларини ёймоқда. Бунга ақл бовар қилмаса-да, ассирияликлар ҳали водий орқали ўтадиган йўлни тўсиб қўйишгани йўқ эди. Савдогарлар ҳамон аввалгидек молларини водий орқали олиб келишяпти ва шаҳарга йўл учун бож тўлаб туришяпти.

— Нима учун ассирияликлар йўлни ҳозир тўсиб қўйишмаяпти. Ахир, ҳозир улар жуда катта куч тўплашга муваффақ бўлишган-ку? — деб қизиқсинди Илёс.

— Ассирияга Сидон ва Тир юртига келиб турган моллар керак, — деб жавоб берди ҳоким. — Агар яна уруш хавфи туғиладиган бўлса, савдогарлар савдо-сотикни тўхтатиб қўйишади. Бу эса урушда мағлуб бўлишдан кўра ёмонроқ. Урушнинг олдини олиш учун қандайдир чора топмоқ керак.

— Ҳа, — деди Илёс. — Агар уларга сув керак бўлса, биз уларга сув сотишимиз мумкин.

Ҳоким ҳеч нарса демади. Бироқ у бир нарсани англади — исроиллик унга урушни хоҳловчиларга қарши кураш бўлиб хизмат қилиши мумкин экан. Илёс Бешинчи Тоғ чўққисига кўтаришган ва худоларга юзма-юз бўлган. Агар қоҳин ассирияликлар билан уруш қиламиз деб оёқ тираб туриб олса, унга тап тортмай қарши тура оладиган бирдан бир одам Илёсдир.

Ҳоким Илёсни шаҳарни бирга айланиб чиқишга таклиф қилди. У Илёс билан суҳбатлашмоқ ниятида эди.

* * *

Қоҳин ҳамон ассирияликлардан кўзини узмаган ҳолда истехком девори устида турарди.

— Худолар ёвни тўхтатиб қололмайдимми? — деб сўради саркарда.

— Мен Бешинчи Тоғ этакларида худоларга қурбонлик келтирдим ва бизга қатъийроқ ҳаракат қиладиган ҳоким юборишларини илтимос қилдим.

— Иезавелга ўхшаб ҳаракат қилмоқ керак эди, яъни набиларнинг ҳаммасини бартараф қилмоқ керак эди. Бугун эса ҳоким аллақандай бир исроилликнинг маслаҳатига кириб, халқни урушмаслик кераклигига ишонтиряпти.

Саркарда тоққа бир назар ташлади.

— Биз бир иложини қилиб, Илёсни ўлдиртириб юборишимиз мумкин, — деб жавоб берди қоҳин. — Ҳоким масаласига келсак, биз бунда бирон нарса қилишга ожизмиз. Унинг ота-боболари бир неча асрдан бери ҳукмронлик қилиб келишади. Унинг бобоси бизнинг ҳукумдоримиз бўлган эди, Илоҳий ҳокимиятни у ўғлининг қўлига топширди. Ундан эса ҳокимият бизнинг ҳозирги ҳокимимизга ўтди.

— Нима учун бошқа қатъийроқ одамни ҳокимият тепасига қўйишимизга одатимиз бизга йўл бермайди?

— Одат шунинг учун мавжудки, у дунёда мустаҳкам тартиб бўлишини таъминлайди. Агар биз воқеалар оқимига аралашадиган бўлсак, ер юзида ҳаёт бивади.

Қоҳин теварак-атрофига қаради. Самою замин, тоғлар-у водий — уларнинг бари биз чизиб берган йўриқдан чиқмайди. Баъзан ер силкинади, баъзан ҳозиргидек узоқ вақт ёмғир ёғмайди. Бироқ юлдузлар осмонда аввалгидай нур таратишда давом этаверади, кўёш эса одамларнинг бошига кулаб тушмайди. Бунинг боиси шуки, Тўфон замонларидан бери одамлар яхши билади — дунёнинг яратилиш қонунини ўзгартиришнинг иложи йўқ.

Олис ўтмишда фақат Бешинчи Тоғ мавжуд бўлган, холос. Одамлар билан худолар бирга яшаган, жаннат боғларида бирга сайр қилишган, гурунлашиб, чақ-чақлашиб туришган. Бироқ одамлар гуноҳ қилиб қўйишди ва худолар

уларни жаннатдан қувиб юборишди. Аммо одамларни жўнатадиган жой йўқ эди, шунинг учун худодлар тоғ теварагида ер барпо қилишга қарор бердилар. Одамларни шу ерга жойлаштиришади. Уларни ҳаммаша кузатиб туриш мумкин бўлади, кузатишгина эмас, ҳаммаша уларга Бешинчи Тоғ аҳилларига қараганда анча тубан туришларини эслатиб турмоқ мумкин бўлади.

Аммо худодлар жаннатга қайтиш эшигини очиқ қолдиришга ҳам қарор қилишди. Агар инсоният тўғри йўлдан борадиган бўлса, охир-шировардида у Тоғ чўққисига қайтиши ҳам мумкин бўлади. Одамлар буни унутиб қўймасликлари учун худодлар коҳинларга ва ҳокимларга Оламнинг Яратилиш тарихини одамларга мунтазам равишда ҳикоя қилиб туришни топширдилар.

Ҳамма халқлар астойдил ишонарди — агар худодлар ёрлақаган оилалар ҳокимиятдан маҳрум қилинса, бунинг оқибати жуда оғир бўлади. Ҳеч ким ортиқ нима учун худодлар айни шу оилани танлаб олишганини эсламас эди, лекин ҳамма билар эдики, улар худодларга яқин қариндош бўлади. Акбар юзларча йиллардан бери яшаб келмоқда ва уни ҳаммаша айни шу ҳокимнинг вакиллари бошқариб келган. Шаҳарни ёвлар кўйлаб марта фатҳ этишган, унда турли золимлар ва барбарлар ҳукмронлик қилган, лекин ҳаммаша ёвлар шаҳарни ё ўзлари тарк этишган ёки қувиб чиқарилган. Кейин яна аввалги тартиблар тикланган, одамлар одатдаги умргузаронликларига қайтишган.

Коҳинларнинг вазифаси ана шу тартибни сақлаш бўлган ёруғ дунёдаги ҳамма нарсанинг зиммасида ўзига аталган вазифаси бўлган, дунёни қонулар бошқарган. Инсон худодларни англашга интилган замонлар ортда қолиб кетган эди, энди уларни эъзозлаш ва ардоқлаш вақти, улар хоҳлаган ҳамма нарсани адо этиш вақти келган эди. Худодлар жуда инжиқ бўлиб, уларнинг қаҳрини кўзгаши осон эди. Агар ҳосилни йиғиб олиш маросимлари ўтказилиб турилмаса, ер ҳосил бермай қўярди. Агар бирор қурбонликни унутиб қўйсалар, халқнинг бошига ўлат ёхуд вабо ёғилиши мумкин эди. Агар об-ҳаво худосини ҳоли-жонига қўймай, безовта қилаберишса, у шундай қилиб қўйиши мумкин эдики, на буғдой, на одамлар ортиқ ўсмай қоларди.

— Бешинчи Тоққа бир қаранг, — деди коҳин саркардага. — Тоғ чўққисидан туриб, худодлар водийни бошқаришади ва бизни ҳаммаша қилишади. Акбар масаласида уларнинг ўзларининг илоҳий режалари бор. Мусофир ўлади ё юртига қайтиб кетади. Вақти-соати келиб, ҳоким ҳам ғойиб бўлади, унинг ўғли эса отасидан кўра донороқ бўлади. Биз ҳозир бошимиздан кечираётган нарсаларнинг ҳаммаси ўтиб кетади.

— Бизга янги ҳукмдор керак, — деди саркарда. — Агар биз ҳозирги ҳокимнинг қўли остида қолиб кетсак, душман бизни тор-мор келтиради.

Коҳин ҳам билардики, Библос хаворига хотима қўймоқ учун худодларнинг ўзи ҳам айнан шуни исташмоқда. Лекин коҳин ҳеч нарса демади, лекин яна бир марта ичида бир нарсага хурсанд бўлиб қўйди: ҳукмдорлар ҳаммаша билибми-билмайми жаҳонга раво кўрилган ишларни рўёбга чиқарадилар.

* * *

Шаҳар бўйлаб сайр қилиб юрганларида, Илёс ҳокимга ассирияликлар билан муросаи мадора қилиш бобидаги ўз қарашларини баён этди. Бунинг натижасида у ноибнинг маслаҳатчиси этиб тайинланди. Улар майдонга чиққанларида меҳр-эҳсонга муҳтож одамлар уларга яқинлаб келабошладилар, аммо Илёс Бешинчи Тоғ худодлари унга беморларнинг дардига шиоф беришни тақиблаб қўйишганини айтди. Кун охирида у беванинг уйига қайтиб келди. Бола кўчанинг ўртасида ўйнаб юрарди. Ана шу мўъжизани амалга оширмақ учун Эгам уни танлаб олгани учун Илёс яна бир қарра самоларга миннатдорлик билдирди.

Бева аёл кечки овқатга дастурхон ёзиб, уни кутиб ўтирарди. Илёс стол устида турган кўзачадаги шаробни кўриб ҳайрон бўлди.

— Одамлар миннатдорликларининг нишонаси сифатида сенга совға-саломлар келтиришди, — деди аёл. — Мен эса сенга нисбатан адолатсиз гаплар айтганим учун узр сўрайман.

— Адолатсиз дейсанми? — деб ҳайрон бўлди Илёс. — Наҳотки, буларнинг бари Худо ниятларининг фақат бир қисми эканини кўрмаётган бўлсанг?

Бева аёл жилмайди, унинг кўзлари ялтираб кетди. Аёл хушрўйгина экан. У йигитдан чамаси ўн ёшлар катта эди. Лекин Илёс унга жуда катта меҳр туйғусини ҳис қилмоқда эди. Авваллари у бунақа туйғуни кўнглидан кечирмаган эди. Илёс қўрқиб кетди. Иезавелнинг кўзлари эсига тушди ва у Ахав саройини тарк этаётиб, Худодан қилган илтимосини эслади — ўшанда у Лубнондан чиққан аёлга уйланишни истаган эди.

— Менинг ҳаётим бемақсад ўтган бўлса ҳам майли, лекин ҳозир ўғлим бор-ку! Сени эса одамлар ҳамшиша эслаб юришади, чунки сен бир одамни ўликлар салтанатидан қайтардинг, — деди бева.

— Сенинг ҳаётинг бемақсад эмас. Мен Акбарга Худонинг амри билан келдим. Сен менга бошпана бердинг. Мабодо қай бир замонларда одамлар сенинг ўғлингни эслайдиган бўлсалар, албатта, сени ҳам эслайдилар.

Аёл иккита пиёлага тўлдириб шароб қуйди ва улар қуёшга, кўкдаги сайёраларга шукроналар айтиб, шаробни оқ ичишди.

— Сен Худоингнинг белгиларига риоя қилиб, узоқ мамлакатдан бу ерга келдинг. Авваллари мен сенинг Худоингни танимас эдим, энди у менинг ҳам Худойим бўлиб қолди. Менинг ўғлим ҳам олис жойлардан қайтиб келди ва у бу ажойиб воқеани невараларига гапириб юради. Коҳинлар унинг сўзларини эслаб келишиб, кейинги авлодларга ҳикоя қилиб беришади.

Акбар аҳолиси коҳинларнинг хотиралари туфайли ўзларининг ўтмишларидан, ҳарб майдонларидаги ютуқларидан, қадимий худоларидан, ўз юртлари учун жонларини фидо қилган сарбозлардан хабардор эдилар. Гарчи эндиликда йилномалар юритишнинг янги усуллари пайдо бўлса-да, Акбар аҳли ўз коҳинларининг хотирасига чин юракдан ишонар эдилар.

Одамлар йилномаларга кўнглига келган нарсанинг ҳаммасини ёзабериши мумкин, лекин аслида мавжуд бўлмаган нарсани ҳеч ким ҳам хотирасида сақлаб юролмайди.

— Мен-чи? Мен нимани ҳикоя қилиб бераоламан? — деб давом этди аёл Илёснинг пиёласига яна бир қўлатиб шароб қуяр экан. — Мен иродамнинг кучи билан ёхуд Иезавелникига ўхшаш ҳусним билан мақтана олмайман. Менинг ҳаётим ҳам бошқа кўпгина аёлларнинг ҳаётига ўхшайди: ота-онам қилиб берган тўйим — мен унда ҳали гўргина бир қизалоқ эдим, — бироз улғайиб, балоғатга етганимдан кейин, рўзғор ташвишлари, муборак ҳайит кунлари ўтказиладиган расм-русумлар, маросимлар, ҳамшиша нималар биландир банд юрадиган эрим... У ҳаётлигида биз ҳеч қачон у билан биронга муҳим масала тўғрисида гаплашган эмас эдик. У ўзининг ишларидан ортмас эди, мен эса овқат пиширардим, унинг супур-сидирини қилардим. Ҳаётимизнинг энг яхши йиллари шу тарзда ўтиб кетди.

— Унинг вафотидан кейин менга қолган бирдан бир нарса - қашшоқлигу, ўғлимнинг тарбияси бўлди. Ўғлим катта бўлганида денгизларда тўлқинларни ёриб сузиб юрадиган денгизчи бўлади, мен эса ортиқ ҳеч кимга керагим бўлмай қолади. Менда бировга нисбатан нафрат ҳам, алам ҳам йўқ, фақат ўзимнинг ҳеч кимга кераксизлигим туйғуси бор, холос.

Илёс қадаҳларни яна тўлдирди. Қўққисдан юраги санчиб, алланарсадан хавотирлик туйғуси ёпирилиб келди, бу хотиннинг ёнида у ўзини жуда шойишта ҳис этмоқда. Камонлари ўқини тўшпа-тўғри кўкрагинга ўқталиб турган Ахав солдатлари билан рўпарама-рўпара туришдан кўра, аҳгимол, — муҳаббат оғирроқ синовдир. Агар камон ўқи кўксинга тегса, сен нобуд бўласан. Бошқа ишларнинг ҳаммаси худонинг хоҳиши билан аста-секин амалга ошаверади. Агар муҳаббат ўқи юрагиндан жароҳатлаган бўлса, унда кейинги ишларнинг ҳаммаси фақат ўзингга боғлиқ бўлади.

“Ҳаётда муҳаббатим бўлмоғини жуда-жуда хоҳлайман”, — деган фикр ўтди Илёснинг кўнглидан.

Ана энди ўша муҳаббат шундоққина ёнида туришти — шубҳа йўқ — бу аёл ўша излаган муҳаббати, фақат энди ундан қочиб кетмаслик керак. Ҳолбуки, ҳозир унинг бирдан-бир тилаги бу аёлни унутиш бўлиб қолди.

Унинг фикри айланиб, Хораф дарёсининг бўйларида ўтказган узоқ кунлар мобайнидаги ёлғизликдан сўнг Акбарга келган кунга қайтди. У ташналикдан жуда қийналган ва шу даражада ҳолсизланган эдики, ҳеч нарсани эшлашга

мажолли етмай қолган эди. Фақат бир нарсанигина элас-элас эсларди - ҳуши ўзига қайтиб, кўзини очган лаҳзаларда бу аёл унинг лабларига сув томизиб ўтирганини кўрганди. Унинг юзи аёлга жуда ҳам яқин эди. Умрида бирон марта у аёл кишига бу қадар яқин турмаган эди. У бу аёлнинг кўзлари ҳам Иезавелники сингари ям-яшил эканини сезди. Фақат бу аёлнинг кўзлари бошқача чақнарди. Гўёки улар кедр дарахтларини, океанни, ҳа, Илёс шунчалар кўришни орзу қилган, лекин ҳалигача унинг жамолини кўришга муяссар бўлолмаган океанни акс эттира оладигандай, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг — унинг қалбини акс эттира оладигандай чақнарди.

“Қани энди, бу гапларнинг ҳаммасини бирин-бирин унга гапириб берсам”, деган фикр ўтди унинг хаёлидан. — Аммо қандай гапиришни билмайман-да! Ундан кўра Худога муҳаббат тўғрисида гапириш осонроқ.

Илёс шаробдан яна икки-уч қултум ҳўшлади. Аёл ўзининг сўзлари унга ёқмаганини ҳис этди ва гапни бошқа ёққа бурди.

— Сен Бешинчи Тоққа чиққанмидинг? — деб сўради аёл.

Аёл унинг тоғ чўққисидан нималар кўрганини ва само оловита қандай чап бериб қолганини сўрамоқчи бўлди. Аммо унинг бу тўғрида гапиришга хоҳиши йўққа ўхшади.

“У наби, менинг қалбимдан нималар кечаётганини шундоққина кўриб турипти”, — деб ўйлади аёл.

Исроиллик аёлнинг ҳаётига кириб келганидан бери ҳамма нарса ўзгариб кетди. Ҳатто қашшоқликка дош бериш ҳам енгилроқ кўчалдиган бўлиб қолди, негаки, бу мусофир одам шу чоққача бу аёлнинг қалбидан сира ўрин олмаган нарсани — муҳаббатни уйғотди. Ўғли бетоб бўлиб қолганида аёл Илёсни кўшнилари олдида қаттиқ ҳимоя қилди — фақат шу йўл билангина Илёс аёлнинг уйида қолмоғи мумкин эди.

Аёл яхши биларди — Эгам унинг учун дунёда ҳамма нарсадан ортиқ. Аёл бу одамни орзу қилмоқни хаёлига ҳам келтирмаслиги кераклигини яхши биларди — негаки, у истаган дақиқада кетиб қолиши, бориб Иезавелнинг қонини тўкиши ва кейин бу тўғрида гапириб бермоқ учун сира қайтиб келмаслиги мумкин эди. Майли, шундай бўлса, бўлақолсин, аёл, барибир уни севади, ахир, у умрида биринчи марта севги дегани эркинлик эканини англади. Исроиллик ҳеч қачон унинг севгисидан воқиф бўлмаса ҳамки, у, барибир уни яхши кўраверади. Уни соғинмоқ учун, эрта-ю кеч унинг тўғрисида хаёл сурмоқ учун, уни кечки овқатга кутмоқ учун ва бу мусофирга қарши одамлар бирон бадният билан қасд қилишмадимикан деб ташвишланмоқ учун аёлга унинг розилиги керак эмас.

Бу - эркинлик: бошқалар ҳар нима деб турганларида ҳам қалбинг нимага талпинаётганини ҳис қилиб туриш эркинликдир. Аёл уйдаги мусофир тўғрисида дўстлари ва кўшнилари билан шиддатли баҳсларга киришар эди, аммо ўзига ўзи қарши туришга эҳтиёж йўқ эди.

Илёс яна жиндай шаробдан ичди-да, узр сўраб, ўзининг хонасига йўл олди. Бева кўчага чиқди. Уйининг олдида ўйнаб юрган ўғлини кўриб аёл қувониб кетди ва бироз сайр қилишни ихтиёр этди.

У эркин қушдай эди. Негаки, муҳаббат одамга эркинлик тухфа этади.

* * *

Илёс хона ичида деворга тикилиб узоқ ўтирди. Ниҳоят, у ўз фаришгасини чорлашга жаҳд қилди.

— Қалбим хавф остида, — деди у.

Фаришга сукутга чўмганича турарди. Илёс гапни давом эттиришни ҳам, эттирмаслигини ҳам билмай, дудмалланиб қолди, лекин фурсат ўтган эди — ҳеч қанақа баҳонаю сабабсиз фаришгани чорламайдилар-да.

— Мен шу аёлнинг ёнига бориб қолсам, ўзимни нокулай ҳис қилишман.

— Аксинча, — деб жавоб берди фаришга. — Сени ташвишга солаётган айни шу нарса. Сен унга ошиқу беқарор бўлиб қолишинг мумкин-да...

Илёс хижолагга тушди, фаришга унинг қалбини жуда яхши билар эди.

— Севги хатарли нарса, — деди у.

— Аста айтгасанми? Жуда ҳам хатарли, — деб жавоб берди фаришта. — Лекин хатарли бўлса нима?

Шу гапни айтиб, у ғойиб бўлди.

Фаришта йигитнинг юрагини нима тирнаётганидан жуда яхши хабардор эди. Ҳа, Илёс муҳаббатнинг нима эканини биларди. У ўз кўзлари билан кўрди — Исроил подшоҳи Сидон диёрининг маликаси туфайли Худодан юз ўтирди. Иезавел унинг юрагини забт этган эди. Ривоятларга қараганда Сулаймон подшоҳ ўзга юртнинг маликаси туфайли тоғу тахтидан маҳрум бўлди. Далиланинг айби билан фаластинликлар Самсонни қўлга туширишади ва кўзларини ўйиб олишади.

Шундоқ бўлгач, у муҳаббат нималигини билмаслиги мумкинмиди? Бу мавзуда тарих фожеали мисолларга тўлиб-тоғиб ётипти. Мабодо, у муқаддас матнлардан беҳабар бўлган тақдирда ҳам, унинг қаршисида дўстлари ва дўстларининг дўстлари мисол сифатида ҳамиша намоён эдилар. Улар тунлар давомида ишқ дардида тўлғаниб, висол илғиёқиди уқубатлар чекиб чиқишарди. Агар Исроилда унинг сеvimли маъшуқаси бўлганида Эгам талаб қилган чоғда ўз шаҳрини тарк этиб кетмоғи жуда қийин кечган бўларди ва у ҳозир аллақачон ўлиб кетган бўларди.

“Мен беҳуда кураш олиб боряпман, — деб ўйлади у. — Бу олишувда муҳаббат голиб чиқади ва мен бу аёлни умримнинг охиригача яхши кўриб ўтаман. О Парвардигор, мени Исроилга қайтариб юбор, токи мен ҳеч қачон бу аёлга унга нисбатан кўнглимда қандай ҳислар жўш ураётганини айта олмай. Ахир, у мени яхши кўрмайди ва менинг гапларимга жавобан “қалбим эримнинг жасади билан бирга кўмиб юборилган”, дейди.

* * *

Эртаси куни Илёс яна саркарда билан учрашди. У ассирияликлар қароргоҳига мадад келганидан хабар топди.

— Ҳозир кучлар нисбати қанақа? — деб сўради у.

— Мен бу тўғрида Иезавелнинг душмани билан гаплаша олмайман.

— Мен ноибнинг маслаҳатчисиман, — деб жавоб берди Илёс. — Кеча у мени ўзига ёрдамчи қилиб тайинлаган эди. Бу тўғрида сенга, албатта, хабар қилишпан бўлиши керак. Сен менга жавоб беришга мажбурсан.

Саркарда бу мусофирни жуда-жуда ўлдиргиси келиб кетди.

— Ассирияликларнинг иккитасига бизнинг битта сарбозимиз тўғри келади, — деб истамайгина жавоб берди у.

Илёс душманларга бундан кўпроқ миқдорда кўшин керак бўлишини биларди.

— Тинчлик ҳақида музокаралар олиб бормоқ учун энг қулай фурсат келган кўринади, — деди у. — Улар бизнинг олижаноблигимизни кўриб анча юмшашади ва биз яхшироқ шартларга эга бўлмоғимиз мумкин бўлади. Ҳар қандай армия кўмондонига яхши маълумки, шаҳарни забт этмоқ учун битта ҳимоячига бешта ҳужум қиладиган сарбоз даркор.

— Агар биз ҳозир дарҳол ҳужум қилмасак, улар бу рақамга эришадилар.

— Агар улар етарли даражада озиқ-овқат тўплаб олган бўлсалар-да, шунча одамга сув етказиб беролмайдилар. Шунда биз чопарларимизни жўнатсак, жуда маъқул иш бўлади.

— Бундай фурсат қачон келади?

— Ассириялик сарбозлар сони яна жиндай кўпайишини кутиб турайлик. Уларнинг ташналиги чидаб бўлмайдиган даражага етганда, улар Акбарга ҳужум қилишга мажбур бўлишади. Аммо улар яхши билишадики, агар улар бизнинг битта сарбозимизга қарши ассирияликлар сарбози учта ва ҳатто тўртта бўлганда ҳам, биз уларни тор-мор келтираемиз. Ана шунда бизнинг чопарларимиз уларга сулҳ таклиф қилишади, уларни шаҳарни тарк этишларига йўл қўйиб беришади ва уларга сувимиздан сотамиз. Ноибимизнинг нияти ана шунақа.

Саркарда ҳеч нарса демади ва бегона юртдан келган мусофир кетмагунча кутиб турди. Ҳатто Илёс ўлиб-нетиб қолса ҳам ноиб шу режани амалга ошираман деб оёқ тираб туриб олади. Саркарда дилида қасам ичди — мабодо

шу режа амалга ошадиган бўлса, у ноибни ўлдиради, кейин эса бошига худоларнинг қаҳри ёғилишини кутиб ўтирмай, ўз жонига қасд қилади.

Бироқ у умрида ҳеч қачон ўз халқини пулга сотишларига йўл қўйиб қўймайди.

* * *

“О Парвардигор! Мени қайтариб яна Исроил тупроғига олиб бориб қўй — деб Илёс водийда тентираб юрар экан ҳар куни Худога тавалло қиларди. — Менинг қалбимни асоратда қолдирма!” У болалик йиллариданоқ набиларнинг ўзига яхши маълум бўлган одатларига риоя қилиб, хаёли бева хотинга кетиб қолган кезларда ўзини-ўзи қамчи билан аёвсиз саваларди. Унинг орқаси бутунлай моматалоқ бўлиб кетган, қамчи изларида қонли яралар ҳосил бўлганди. У икки кун иситмаси кўтарилиб, алаҳсираб чиқди. Илёс ҳушига келиб, биринчи кўрган нарсаси беванинг чеҳраси бўлди. У Илёснинг бошида ўтириб чиққанди. Унинг яраларига ёғ суриб, малҳам қўйди, Илёс жуда заиф эди. пастга тушишга ҳам мадори етмасди. Аёл овқатни унга ўзи олиб чиқиб турди.

* * *

Соғайиб ўрнидан туриши биланоқ у яна водийга жўнаб кетди.

“О Парвардигор, мени Исроил тупроғига қайтар, — деб тавалло қиларди у. — Майли, қалбим Акбарда қолса қолақолсин, танам эса ўз йўлини давом этдирсин”.

Унинг қаршисида фаришга намоён бўлди. Бу — Илёсга тоғ чўққисида кўринган Эгамнинг фариштаси эмас эди. балки унинг ўзининг балогардон фариштаси эди. Илёс унинг овозига аллақачон кўникиб қолган эди.

— Нафратни унутишни илтижо қиладиганларнинг ибодати Эгамнинг қулоғига етиб боради. Аммо унинг қулоғи севгидан қочмоқчи бўлганларнинг таваллосини эшитмайди.

* * *

Ҳар куни оқшом Илёс, бева аёл ва унинг ўғли бирга ўтириб овқатланишарди. Эгам ваъда қилганидек, аёлнинг супрасидаги уни ҳам, хурмачасидаги мойи ҳам камайгани йўқ.

Тамадди вақтида улар камдан-кам ҳолларда гаплашар эдилар. Бир оқшом бола сўраб қолди:

— Наби деганлари ким бўлади?

— Болалигида гўйибдан келадиган овозларни эшитган ва ҳозир ҳам уларга ишониб юрадиган одам. Шу тарзда у фаришталар нима деб ўйлашларидан воқиф бўлиши мумкин.

— Ҳа, нимани айтаётганингни биламан, — деди бола. — Менинг ҳам дўстларим бор, лекин уларни бошқа ҳеч ким кўролмайди.

— Мабодо катталар сенга “бу ишнинг тентакликдан ўзга нарса эмас, десалар ҳам, ҳеч қачон уларни унугма. Шундай қилсанг, сен ҳаминша Эгамнинг хоҳиши қандай эканидан бохабар бўласан.

— Мен келажакни баайни Бобил башпоратчиларидек биламан, — деди бола.

— Набилар келажакни билмайдилар. Улар тўғридан-тўғри ҳозирги дақиқада Эгам кўнгилларига солган хабарларнигина етказадилар. Шунинг учун мен ҳозир бу ерда юрибман ва юртимга қачон қайтишимдан бехабарман. Эгам менга буни белгиланган фурсат етиб келгандан кейингина айтади.

Аёлнинг кўзларига ғам чўқди. Ҳа, у бир куни бу ердан кетади.

* * *

Илёс ортиқ Худога илтижо қилмай қўйди. У Акбарни тарк этиш фурсати келганда бева билан унинг ўғлини ўзи билан бирга олиб кетишга қарор қилди. Вақти-соати етиб келмагунча Илёс уларга ҳеч нарса демайди.

Шундай ҳам бўлиши мумкинки, аёл кетишни хоҳламай қолиши мумкин. Эҳтимол, аёл Илёснинг унга муҳаббатидан бехабар ҳам бўлиши мумкин. Ахир, буни унинг ўзи ҳам кеч англаб етди-ку! Агар шундай бўлиб чиқса, бу ҳам чакки бўлмайди — унда у ўзини тўла-тўқис Иезавелни қувиб чиқариш ва Исроилни қайта тиклаш ишига бағишлаши мумкин. Унда муҳаббат тўғрисида ўйлашга унинг вақти бўлмайди.

Эгам— менинг паноҳим, — деди Илёс подишо Довуднинг кўҳна ибодатини эслаб. — У қалбинга куч ато этади ва мени сокин сувлар томон етаклайди”.

Ва ҳаётнинг маъносини меңдан пинҳон тугмайди, — дея у таваллусини ўз сўзлари билан хотималади.

* * *

Бир куни уйга у одатдагидан эртароқ қайтди ва бева аёлнинг остонада ўтирганини кўрди.

— Нима қилиб ўтирибсан бу ерда?

— Нима билан машғул бўлишни билмаяпман, — деб жавоб берди у.

— Бирор нарсани ўрган, бўлмаса. Бизнинг давримизда одамлар ҳаётга қизиқишларини йўқотиб қўйишди, улар йиғлашмайди, сиқташмайди, зерикиб юраклари сиқилмайди, фақат вақт ўтишини кутишади, холос. Улар курашдан бўйин товладилар, ҳаёт эса улардан бўйин товлади. Сен ҳам шу аҳволга тушишинг мумкин: дадил ҳаракат қил, олға интил, лекин ҳаётдан сира воз кеча кўрма.

— Менинг ҳаётим янғидан маъно касб этди, — деди бева аёл кўзларини ерга тикиб. — Сен бу ерга келганиңдан бери шундай бўлди.

* * *

Қай бир сонияларнинг бир лаҳзасида у бева аёлни деб ҳамма нарсадан воз кечишга тайёр эканини ҳис қилди. Бироқ таваккал қилмасликка жаҳд қилди, чунки бугунлай бошқа нарса ҳақида гаширган бўлиши мумкин.

— Бирон нарсани ўрган, — деди у мавзуни ўзгартириб. Шунда вақт сенинг душманинг бўлмайди, балки дўстинга айланади.

— Нимани ҳам ўрганишим мумкин?

Илёс бироз мулоҳаза юригиб кўрди.

— Библос ёзувини ўрган. Агар бирон замон вақти-фурсати келиб, олис сафарларга борадиган бўлсанг, бу сенга асқотиб қолиши мумкин.

Бева аёл ўзини тўла-тўқис Библос ёзувини ўрганишга бағишлади. Унинг кўнглига ҳеч қачон Акбарни тарк этиш ҳақидаги фикр келмаган эди, аммо Илёснинг гапларига қараганда, у аёлни ўзи билан бирга олиб кетишга жазм қилган кўринади.

Аёл ўзини яна эркин ҳис қилди. Эртаси куни у жуда эрта уйқудан уйғонди ва тонгданоқ шаҳарга отланди. У кўчалардан кетиб борар экан, табассумдан юзлари нурафшон эди.

* * *

— Илёс ҳамон тирик юрипти, — деди саркарда қоҳинга орадан икки ой ўтач. — Уни ўлдиришни эплотмадинг...

— Бутун Акбарни қидирсанг, буни зиммасига оладиган одамни тополмайсан. Исроиллик беморларга дардкашлик қилади, маҳбусларнинг ҳузурига бориб, уларнинг кўнглини олади, очларнинг қорнини тўйғазади. Бирор одам кўшниси билан бирон нарсани таллашиб қолса, баҳслашганлар унга мурожаат қилади ва унинг ажримидан иккала томон ҳам мамнун бўлади, унинг ажримлари адолатли. Ноибга у ўз таъсирини мустаҳкамлаш учун керак, лекин ҳеч ким буни тушунмайди.

— Савдогарлар урушни хоҳламайди. Агар ноибнинг таъсири кучайиб кетса, у халққа тинчликнинг афзалликларини уқдира олса, биз ҳеч қачон

тупроғимиздан ассирияликларни қувиб чиқара олмаймиз. Илёсни дарҳол ўлдирмаса бўлмайди.

Коҳин Бешинчи Тоққа ишора қилди. Унинг чўққиси ҳар доимгидек булутларга чулганган эди

— Худолар уларнинг мамлакатини ўзга юртликларга хор қилдириб қўймайди. Улар бизга ёрдам беришга ҳаракат қилишади. Мана, кўрасиз, бирон воқеа рўй бериши керак. Бу воқеа жонимизга ора киради, биз ундан фойдаланамиз.

— Нима рўй бериши мумкин?

— Билмадим. Лекин мен диққат билан белгиларни кузатиб бораман. Ассирия сарбозларининг аниқ сонини бошқа бировга гапириб юрма. Ҳар гал сендан буни сўраб қолишса, Ассирия сарбозлари ҳали ҳам бизнинг сарбозларимиздан бор-йўғи тўрт баробаргина кўп деб жавоб бер ва ўз қўшинларининг урушга тайёрлашда давом эт.

— Бунақа қилиб нима қиламан? Агар улар аскарларининг нисбатини бизникига нисбатан бежиз — бир қилишга эришсалар, тамом, биз тугаймиз.

— Йўқ, биз барвар бўламиз. Муҳораба рўй берадиган бўлса, сен ўзингдан қолишмайдиган душман билан олишасан ва ҳеч ким сени заифларга ҳужум қиладиган кўрқоқ деб атаётмайди. Акбар қўшини душман билан мурасасиз жангда олишади ва галаба қозонади, чунки унинг саркардаси яхшироқ жанг услубини танлаб олган бўлади.

Шуҳратпарастлик дардига чалинган саркарда бу таклифни қабул қилди. Шу дақиқадан бошлаб у қўшинлар сонини ноибдан ва Илёсдан яшира бошлади.

* * *

Орадан яна икки ой ўтди. Ассирия қўшинлари Акбарнинг бир ҳимоячисига қараганда беш баравар кўп нисбатга эришдилар. Улар истаган дақиқада ҳужум бошлаб юборишлари мумкин эди.

Яқиндан бери Илёс саркарданинг душман қўшинининг сонини саркарда ундан яшираётганини сезиб қолди. Лекин бу яхшиликка ҳам бўлиши мумкин; негаки, қўшинлар нисбати таҳликали даражага етганда, одамларни бирдан-бир чора тинчлик эканига ишонтириш унчалик қийин бўлмайди.

У шаҳар майдонига кетиб борар экан, бу тўғрида мулоҳаза юритди. Майдонда у ҳафтасига бир марта шаҳарликларга уларнинг баҳсларини ажрим қилишга ёрдам берарди. Одатда бундай баҳслар унчалик муҳим масалалар ҳақида бўлмас эди: кўни-қўшнилари орасидаги можаролар, ортиқ солиқ тўлашни хоҳламай қолган қариялар, уларнинг ишларига кимдир зарар етказётганига астойдил ишонган савдогарлар...

Ноиб аллақачон майдонга келиб улпурган эди. Унинг наби билан кўришмоқ учун баъзи-баъзида майдонга келиб турадиган одати бор эди. Илёс ортиқ ноибга нисбатан совуқликни ҳис қилмай қўйганди. Гарчи ноиб руҳий-маънавий ҳаётга ишонмаса-да ва ҳаддан ташқари ўлимдан кўрқса-да, Илёс унинг ақлли ва эҳтиёткор одам эканига ишонч ҳосил қилди. Баъзан Илёснинг сўзларига қонун кучини бахш этиш учун ноиб ҳокимиятидан фойдаланишга мажбур бўлган ҳолатлар ҳам бўларди. Баъзан Илёс унинг қарорларига кўшилмас эди, бироқ биров вақт ўтгач, ноибнинг ҳақлигини англади.

Унинг раҳбарлигида Акбар маърифатли финикия шаҳрига айланди. Ноиб ҳар хил тўловлар борасида анча адолатли тартибларни жорий қилди, шаҳар кўчаларини ободлашгирди, турли-туман молларга солинадиган солиқлардан тушадиган даромадларни оқилона тақсимлаш тўғрисида фармонлар чиқарди. Шундай фурсат келдики, Илёс ноибдан шаҳар аҳли шароб ва пиво ичишини тақиқлаб қўйишни талаб қилди. Гап шунда эдики, бартараф қилишга тўғри келадиган можароларнинг кўпчилиги бадмаст одамларнинг айби билан вужудга келарди. Ноиб эса унга қатта шаҳарларда бошқача бўлиши мумкин эмаслигини тушунтирарди. Одатга кўра, халойиқ бир ҳафта ишлаб, унинг охирида кўнгилхушлик қилса, Худолар хурсанд бўлади ва улар маст одамларни ҳимоя қилади, деб ҳисобланарди.

Бундан ташқари унинг юрти дунёдаги энг яхши, энг ноёб шароблардан бирини етиштириши билан шухрат тошган. Агар Акбар аҳлининг ўзи шароб ичмаса, ўзга юртликлар “бунда бир гап бор” деб гумонсирашлари турган гап. Илёс ноибнинг қарорларини ҳурмат қилар эди. Алал-оқибат у ҳам қувноқ, хушвақт одамлар яхшироқ меҳнат қилади деган тўхтамга келди.

— Сенинг бу даражада ортиқча ғайрат қилишингга ҳожат йўқ, — деди ноиб ўша кун Илёс ишга киришишидан олдин. — Маслаҳатчи ҳукмдорга ўз фикр-мулоҳазаларини айтади, холос.

— Мен юртимни жуда соғинганман ва ҳар дақиқада ватанимга қайтиб кетишга тайёрман. Бирор тайинли иш билан машғул бўлсам, ўзимни кераклироқ деб ҳис қиламан ва ўзимнинг ўзга юртли эканимни бироз бўлса-да, эсдан чиқараман, — деди Илёс унга жавобан.

— Бундан ташқари, бева аёлга муҳаббатимни тизгинлаб туришим ҳам осонроқ кечади, — деб дилида илова қилди Илёс.

* * *

Уни ошкора суд қиладиганлар набининг теварагида юрган ва унинг гапларига диққат билан кулоқ соладиган бир тўда одамлар эди. Одамлар тобора кўпайиб бормоқда. Улар далада меҳнат қилишга қурби етмай қолган қариялар эди. Улар Илёснинг тўхтамлари ва ажримларини қўллаб-қувватлашлари ёки қоралашлари керак эди. Бошқалар ишларни баргараф қилишда бевосита манфаатдор эдилар; улар бу ишлардан ўзлари учун қандайдир фойда чиқаришни кўзлар эдилар, ёки ўзлари бевосита жабрдийда эдилар. Йиғинларга аёллар билан болалар ҳам келиб туришарди — улар одатда бекорчиликдан нима қилишини билмай юрган одамлар бўларди.

Илёс ички ишларни кўришга киришди. Биринчи иш Миср эҳромлари яқинида кўмиб қўйилган хазиналар тўғрисида орзу қилиб юрган чўпон йигит тўғрисида эди. Йигит Мисрга жўнаб кетмоғи учун унга пул керак эди. Илёс ҳеч қачон Мисрда бўлмаган эди, лекин унинг жуда-жуда олисда эканини яхши биларди. Шунинг учун чўпон йигит бориб келишга кифоя қиладиган пулни топиши жуда қийин бўлса керак, деди. Бироқ у қўйларини сотишга қарор қилса-ю, орзусининг вожиб бўлмоғи учун ҳақини тўлатишга рози бўлса, у — албатта, излаётган нарсасини топади.

Ундан кейин бир аёлнинг иши кўрилди. У Исроилдаги сеҳру-жоду илмини ўрганмоқчи экан. Илёс унга мен муаллим эмасман, бор-йўғи бир набиман, деб жавоб берди.

Илёс кўшнисининг хотини тухмат қилган деҳқон ишини муросаи мадора билан ҳал қилишга тайёрланиб турганида оломон орасидан бир сарбоз чиқиб, ноибга йўналди.

— Дастамиз бир айғоқчини қўлга туширди, — деди у шаррос терга ботиб. — Уни бу ерга олиб келишяпти.

Оломон ҳаяжонга келди — у бунақа ишнинг кўрилишида биринчи марга ишпирок этарди.

— Ўлим! — деб қичқирди кимдир. — Душманга ўлим!

Ҳозиронларнинг ҳаммаси қийқариб уни маъқуллади. Кўз очиб-юмгунча бу гап бутун шаҳарга тарқалди ва майдонга одам ёғилиб кетди. Илёс жуда катта қийинчилик билан бошқа ишларни ҳал қилишга муваффақ бўлди: ҳар лаҳзада кимдир ўзга юртли айғоқчини тезроқ келтиришни талаб қилиб, бақариб-чақариб унинг гапларини бўларди.

— Мен бу одамни суд қилолмайман, — деди Илёс. — Бу иш Акбар ҳукмдорининг вазифасига киради.

— Бу ерда ассирияликларга нима керак ўзи? — деб сўради кимдир. Наҳотки, биз кўндан бери тинч-тоғув яшаб келаётганимизни улар кўрмаётган бўлса?

— Нега улар бизнинг сувимизга ишқибоз бўлиб қолишди? — деб ҳайқирди яна биттаси. — Нима учун улар шаҳримизга таҳдид қияптилар?

Ойлар мобайнида ҳеч ким шундоққина биқинида гимирлаб ётган ёв ҳақида ошкора гапиришга журъат эта олмаган эди. Ҳолбуки, ҳамма уфқда тўда-тўда юрган ассирияликларни кўриб турар, уларнинг кўз ўнгида ассирияликлар

мададга келаётган қўшинлар ҳисобига кўпайиб борарди. Савдогарлар тинчлик ҳақида тезроқ музокара бошлаш керак, деб жиғи-бийрон бўлаётган бўлсаларда, Акбар аҳолиси ҳужум хавфининг борлигига ишонишни сира-сира истамас эди. Бундан бир неча муддат илгари Акбарга аллақандай қасанғи бир қабила босқин қилмоқчи бўлганди, акбарликлар уни осонгина бартараф қилган эдилар. Агар шуни айтмаса, уруш деган нарса фақат қоҳинларнинг хотирасидагина сақланиб қолган эди. Улар Миср деган мамлакат тўғрисида, от қўшилган уруш аравалари жониворлар қиёфасидаги худолар ҳақида ҳикоя қилишарди. Бироқ Миср кўздан бери қудратли давлат бўлмай қолганди ва тушуниб бўлмайдиган тилда гаплашадиган қора танли сарбозлар ҳам аллақачон ўз юртларига қайтиб кетишган эди. Энди эса Тир билан Сидон халқи денгизда ҳукмронлик қилиб, бутун дунёни ўзига бўйсундириб олган. Ҳарб маҳоратини пухта эгаллаган бу одамлар курашнинг янги усулини ихтиро қилишди — бу савдо сотиқ эди.

— Нега одамлар безовга бўляпти? — деб сўради ноиб Илёсдан.

— Улар нимадир рўй берганини сезишяпти. Сиз билан биз биламизки, бугунги кундан эътиборан ассирияликлар истаган дақиқаларида бизга ҳужум қилиб қолишлари мумкин. Сиз билан биз шуни ҳам биламизки, саркарда душман қўшинларининг сонини бизга маълум қилар экан, очиқдан-очиқ ёлғон гапирган.

— Ахир, бу гапларни бировга айтиб берадиган даражада анқов эмас-ку у? Буни очиқ айтса, шаҳарда ваҳима бўлиб кетарди-ку?

— Ҳар бир одам хатарни ҳис этади. Бундай одам ўзини алланечук ғалати туга бошлайди. У, назарида, ҳавода ниманидир ҳис қилаётгандай бўлаверади. У ўзини-ўзи алдамоққа ҳаракат қилади, негаки, у курашга бардош бера олмайдигандай кўринади, ўзича. Бугунга қадар одамлар ўзларини-ўзлари алдаб келишга ҳаракат қилишди. Бироқ энди ҳақиқатнинг юзига тик боқиб фурсати етиб келди.

Уларнинг ёнига қоҳин келди.

— Қани, саройга борайлик. Акбар оқсоқолларини машваратга тўпламоқ керак. Саркарда йўлга чиқиб бўлди.

— Бундай қила кўрма! — деди Илёс паст овозда ноибга. — Улар ўзинг истаган тарзда иш юритишинга йўл қўйишмайди.

— Қани, саройга борайлик, — дея ўжарлик билан гапини такрорлади қоҳин. — Айғоқчини соқчилар кўлга олишган, зудлик билан бир тўхтама келиш керак.

— Айғоқчини майдонда одамлар орасида суд қил, — деб шивирлади Илёс. — Улар сени қувватлашади. Гарчи улар урушни талаб қилишаётган бўлсаларда, аслида тинчликни истайдилар.

— Ўша айғоқчини бу ерга олиб келинглр! — деб талаб қилди ноиб. Оломон ичида қувонч хитоблари янгради. Халқ шаҳар машваратида биринчи марта иштирок этади.

— Биз бундай қилолмаймиз, — деди қоҳин. — Унинг иши ғоятда нозик, уни ҳал қилмоқ учун хотиржамлик керак.

Оломон ичида ҳуштакбозлик бошланди. Бу гап одамларга маъқул бўлмади.

— Уни бу ерга олиб келинглр, — деб такрорлади ноиб. — Уни мана шу ерда — майдонда, одамлар ўртасида суд қилами. Акбарни гуллаб-яшнаган шаҳарга айлантириш учун биз ҳаммамиз биргаликда меҳнат қилганмиз. Шунинг учун бизга қарши хавф-хатар туғдириши мумкин бўлган ҳар қандай нарсани ҳам бирга суд қиламиз.

Бу гаплар гулдирос олқишларга сазовор бўлди. Акбар сарбозларидан бир неча киши пайдо бўлди. Улар қонга беланган ярим яланғоч бир одамни судрат келишди.

Уни бу ерга олиб келишдан аввал бошлаб таъзирини беришганга ўхшайди.

Шовқин тинди. Майдон узра залворли сукунат чўкди. Майдоннинг нариги бетида тупроққа ағанаб ўйнаётган чўчқалар ва шўхлик қилаётган болаларнинг шарпаси сезиларди.

— Шўрлик асирни нега бу аҳволга солдиларинг? — деб сўради ноиб.

— У қаршилик кўрсатди, — деди соқчилардан бири. — Мен айғоқчи эмасман, деди. Сиз билан гаплашиш мақсадида бу ерга келган эмиш.

Ноиб саройидан учта ўриндиқ олиб келишни буюрди. Унинг мулозимлари Акбар шаҳар машварати чақирилганда ноиб киядиган тантанавор либосларни олиб келишди.

* * *

Ноиб билан қоҳин ўриндиққа ўтиришди. Учинчи ўриндиқ саркарданики эди, лекин ҳали ундан дарак бўлгани йўқ.

— Акбар шаҳар судининг бошланишини тантана билан эълон қиламан. Оқсоқоллар олдинга ўтишсин.

Бир нечта қария қоҳин билан ноибга яқинлашиб, улар ўтирган жойнинг орқа томонида ярим доира олиб туришди. Улар Оқсоқоллар кенгашининг аъзолари эди. Аввалги замонларда уларнинг қарорларини ҳурмат қилишар ва бажо келтиришарди. Энди эса улар шунчаки номигагина иштирок этадиган бўлиб қолишган эди. Уларнинг ишгиروي фақат расмият юзасидангина зарур бўлиб, улар ноиб қабул қиладиган барча қарорларни маъқуллаб, ҳай-баракалла қилиб туришлари керак эди. Ноиб зарур расмларни қилди: Бешинчи Тоғ худоларига ибодат қилди, қадимги қаҳрамонларнинг номларини тилга олди. Кейин мурожаат қилди:

— Сенга нима керак?

Маҳбус жавоб бермади. У алланечук ғалати тарзда унинг юзига термулди. Гўё ўзини ноиб билан тенгма-тенг ҳисоблаётгандай кўринарди.

— Сенга нима керак? — деб қайтариб сўради ноиб.

— Тилмочсиз ишимиз битмайдиганга ўхшайди. У бизнинг тилимизда гапирмайдиган кўринади.

Дарҳол буйруқ берилди. Соқчилардан бири тилмочлик қила оладиган бирон-бир савдогарни излаб кетди. Савдогарлар Илёс уюштирадиган мажлисларга сира келмас эдилар. Улар ўзларининг ишлари билан машғул эдилар ва даромадларини ҳисоблашдан қўллари бўшамасди.

Ҳамма тилмочни кутиб турар экан, қоҳин шивирлаб деди:

— Асирни урганларининг боиси шуки, сарбозлар ундан кўрқишган. Бу судни менинг ўтказишимга ижозат бер. Ҳеч нарса дема. Ваҳима бошланса, одамларнинг газаби авжига чиқади. Агар биз ҳаммасини ўз қўлимизга олмасак, бўлаётган воқеаларнинг ипини йўқотиб қўямиз.

Ноиб жавоб бермади. Унинг ўзи ҳам анча ҳадиксираб қолганди. У кўзи билан Илёсни қидирди, лекин ўтирган жойидан уни кўрмади.

Соқчи ранжиган савдогарни бошлаб келди. У судни деб ишдан қолаётганини, ҳали юмушлари кўп эканини айтиб, саннаб келарди. Бироқ қоҳин савдогарга бир ўқрайиб қаради-да, унга ҳовлиқмасликни буюрди ва асир билан савол-жавобларни таржима қилишни топширди.

— Сенга бу ерда нима керак? — деб сўради ноиб.

— Мен айғоқчи эмасман, — деб жавоб берди эркак. — Мен раҳнамолардан бириман ва бу ерга сиз билан гаплашгани келдим.

Биринчи жумла таржима қилиниши биланоқ шу пайтгача лом-мим демай сукут сақлаб турган одамлар орасида хитоблар ва ҳайқириқлар эшитила бошлади. Ҳамма, асир ёлгон гапиряпти, уни дарҳол қатл этиш керак, деб қичқирарди.

Қоҳин одамларнинг жим бўлишини талаб қилди ва маҳбуста ўтирилди.

— Нима тўғрисида гаплашмоқчисан биз билан?

— Ноибнинг доно одам деб донги таралган, — деди ассириялик. — Биз бу шаҳарни вайрон қилмоқчи эмасмиз. Бизни Тир ва Сидон қизиқтиради. Аммо Акбар йўлнинг ўртасида жойлашган ва бутун водий унга қарайди. Агар бизга жанг қилишга тўғри келса, биз одамлардан ҳам кўп талафот кўрамиз, вақтдан ҳам кўп ютқазамиз. Мен бир масалада битишсак деб ҳузурларингга келдим.

— “У ҳақ гапни ўйлаяпти, — деб кўнглидан ўтказди Илёс. У ўзини бир гуруҳ соқчилар қуршовида кўрди, улар Илёсни ноибдан пана қилиб туришарди. — У ҳам худди бизга ўхшаб ўйламоқда. Эгамнинг яна бир мўъжизаси бу. Ҳали-замон у бизни қутқаради”.

Қоҳин ўрнидан туриб, оломонга қичқирди.

— Ана, кўряпсизми? Улар жангсиз - бошқасиз бизни маҳв этишмоқчи.

— Давом эт! — деди ноиб.

Лекин яна қоҳин гапнинг белига тебди.

— Бизнинг ноибимиз яхши одам. У қон тўкилишини истамайди. Аммо шаҳар қамалда. Қамал ҳолатида қаршингизда турган шаҳар сизларнинг душманингиз.

— У — ҳақ! — деб қичқирди кимдир одамлар орасидан.

Илès адашганини фаҳмлади. Ноиб адолат билан иш тутмоқ йўлини ўйлаётганда, қоҳин одамларни гиж-гижлатиб, ичини қиздирмоқда эди. Илès яқинроқ бормоқчи бўлди, аммо уни туртиб-итариб ташладилар. Сарбозлардан бири уни қўлидан тутиб қолди.

— Сен шу ерда пойлаб туратур. Сирасини айтганда, бу фикр сендан чиққан эди.

Илès гапирган одамга ўгирилиб қаради — у саркарда эди. Илèsга қараб жилмайиб турарди.

— Биз ҳеч қанақа таклиф-паклифни ҳам, бошқа гап-сўзларни ҳам тинглай олмаймиз, — деб давом этди қоҳин. У ичидаги тўлиб-тошган ҳис-ҳаяжонларини қўлларини силкитиб намойиш қилмоқчи бўлаётганди. Агар биз музокара юритмоқчи эканимизни намойиш қилсак, бу билан ўзимизнинг кўрқаётганимизни ҳам ошкор қилиб қўямиз. Акбар халқи — довиюрак халқ. У истаган хуружга муносиб қаршилиқ кўрсата олади.

— Ахир, бу одам муросаи мадорага интиляптилар, — деди ноиб оломонга мурожаат қилиб.

Кимдир гап қўшди:

— Савдогарлар тинчликдан манфаатдор. Қоҳинлар тинчликни хоҳлашади. Ноиблар тинч шаҳарларда ҳукмдорлик қилсам дейди. Бироқ армия фақат бир нарсани — урушни хоҳлайди.

— Наҳотки, тушунмасаларинг — ҳеч қандай урушларсиз биз исроилликларнинг имонини букишга муваффақ бўлдик-ку? — деб хитоб қилди ноиб. — Биз на қўшин юбордик, на кемаларимизни сафарбар қилдик. Биз фақат Иезавелни жўнатдик, холос. Эндиликда исроилликлар Бачалга сифинишяпти. Бизнинг биронта ҳам сарбозимиз нобуд бўлгани йўқ.

— Ассирияликлар бизга соҳибжамол гўзални эмас, ўз сарбозларини юборишди, — деб янада баландроқ овозда ҳайқирди қоҳин.

Одамлар ассириялик маҳбусни ўлимга укм қилишни талаб қилишарди. Ноиб қоҳинни тирсагидан торгди.

— Ўтир! — деди у. — Жуда ҳалдингдан ошиб кетдинг.

— Душманни кўпчилик олдида суд қилиш фикри сендан чиққан эди. Ёки янада аниқроқ айтадиган бўлсак, бу — исроиллик хоннинг қарори.

Афтидан, Акбар ҳукмдорининг хатти-ҳаракатларини шу одам бошқариб туради, шекилли.

— Уларнинг ишини кейин ўзим кўриб чиқаман. Ҳозир эса биз манави ассирияликнинг мақсади нима эканини билмоғимиз керак. Кўп асрлар мобайнида одамлар бошқаларни зўравонлик билан ўз иродаларига бўйсундирмоқчи бўлганлар: улар кўнглига келган нарсаларнинг ҳаммасини қилганлар-у, аммо бу тўғрида одамлар нима деб ўйлашларини сўраб ҳам кўрмаганлар. Ҳамма салтанатлар шу важдан барбод бўлган. Бизнинг халқимиз шунинг учун бақувват бўлиб олдики, у тинглашни ўрганиб олди. Шу тарзда биз бошқа одамларнинг хоҳишларига қулоқ тутиб ва уларни қаноатлантиришга аракат қилиб, савдомизни жуда ривожлантирдик. Натижаси аён — савдодаги муваффақиятларимиз кўриниб турипти.

Қоҳин бошини чайқади.

— Сенинг сўзларинг бир қарашда доно сўзларга ўхшайди, бироқ уларнинг хатарли жиҳати айни ана шу доноликда. Аммо сен бемаъни гапларни гапирганингда, сенинг хато қилаётганингни осонгина исботлаб берса бўларди. Аммо ҳозир айтган гапларинг бизни тузоққа туширади.

Биринчи қаторда турган одамлар уларнинг орасидаги бу даҳанакаи жангнинг гувоҳи бўлишди. Шу пайтга қадар ноиб ҳаммаша машваратнинг фикрига қулоқ солиб келган эди ва шу важдан Акбарнинг обрў-эътибори жуда кўтарилиб кетган эди. Тир билан Сидон ноиб шаҳарни қандай бошқаришини кўриб, ўрганиб келиш учун ўзининг вакилларини юбориб турган. Унинг номи

аллақачон императорнинг қулоғига ҳам етиб борган, бироз омади чопса, у саройда маслаҳатчи бўлиб олиши ҳам ҳеч гап эмасди.

Аммо бугун бугун эл-юртнинг қўз ўнгида унинг обрўйини тўкишга ошқора ҳаракат бўлди. Агар у қаттиққўллик билан иш кўрмаса, халқнинг ҳурматини йўқотиб қўяди ва ортиқ муҳим қарорларни қабул қилолмай қолади, чунки ҳеч ким унга бўйинсунмай қўяди.

— Давом эт, — деди у асирга, коҳиннинг ғазабли нигоҳларига эътибор бермай ва савдогардан ўзининг саволини таржима қилиб беришини талаб қилибди.

— Мен сизлар билан бир масалала битишув учун келдим, — деди ассириялик. — Сизлар бизга йўл очиб берасизлар ва биз Тир билан Сидон устига юриш қиламиз. Бу шаҳарлар тор-мор келтирилгандан кейин — уруш эса муқаррар, чунки бу шаҳарлар ҳимоячиларининг кўпчилиги савдо кемаларида денгизма-денгиз изғиб юради — биз бунинг учун Акбар шаҳарини саҳийлик билан тақдирлаймиз. Айни чоқда сенинг ўзингни ноиб сифатида қолдирамиз.

— Ана, кўрдингларми? — дея яна ўрнидан қўзғалди коҳин. — Улар бизнинг ноибимизни ўз ҳукмронлигини сақлаб қолиш учун Акбарнинг ор-номусини қурбон қилиш қўлидан келади деб ҳисоблашяпти!

Оломон ғазабдан жунбушга келди. Манави ярим яланғоч ярадор одам ўзининг қонун-қоидаларини барқарор қилмоқчи! Буни қаранг, мағлуб одам шаҳарга таслим бўлишни таклиф қиляпти.

Асирга ташланиш учун бир неча одам ҳатто олдинги сафларга ўтди. Соқчилар жуда қийналиб, бу одамларни тутиб қолдилар.

— Шошманглар! — деб ҳайқирди ноиб оломоннинг шовқинидан устун келишга интилиб. — Қаршимиздаги одам ночор, ҳимоясиз. У бизнинг юрагимизга таҳлика сола олмайди. Ҳаммамиз яхши биламизки, бизнинг кўшинимиз пишиқ-пухта тайёрланган, ҳар бир сарбозимиз эса жасур ва мард. Биз ҳеч кимга ҳеч нарсани исбот қилишимиз керак эмас. Агар биз курашмоққа қарор қилсак, жангда биз ғолиб чиқамиз, лекин талофотларимиз катта бўлади.

Илès кўзларини юмиб тавалло қила бошлади — ҳар нима бўлганда ҳам ноиб халқни ишонтиришга муваффақ бўлсин-да!

— Бизнинг ота-боболаримиз Миср подшолиги тўғрисида кўп гапириб беришган, бироқ у замонлар ўтиб кетди, — деб давом этди у. — Ҳозир биз Олтин Асрга қайтйапмиз, лекин шуни яхши биламизки, бизнинг оталаримиз ва боболаримиз тинч-тотув яшашни уддалашган. Нима учун биз бу анъанадан чекинмоғимиз керак? Бугун уруш жанг майдонларидагина эмас, савдо-сотик ишларида ҳам кетяпти.

Оломон аста-секин тинчлана бормоқда эди. Ноиб устун келди!

Шовқин тингач, у ассирияликка мурожаат қилди.

— Сен таклиф қилаётган нарсa кам. Сизлар бож тўлашларинг керак. Бизнинг юртимиз орқали ўтадиган савдогарлар қанча тўласалар, сизлар ҳам шунча тўлайсизлар.

— Ҳозир сизда танлаш имкони йўқ, ноиб, — деб жавоб берди асир. — Шаҳрингизни ер билан яксон қилиб, унинг аҳолисини битта қўймай қириб ташлашимиз учун етарли кучга эгамиз. Сизлар кўндан бери тинчлик шароитида яшяапсизлар, ҳарб санъатини анча унутиб қўйгансизлар, биз эса муттасил жанг қилиб, дунёни фатҳ этиб келмоқдамиз.

Оломон ўртасида яна шовқин-сурон бошланди. Илès кўнглидан “ноиб ҳозир иккиланаётганини билдириб қўймаслиги керак” деган фикрни ўтказди. Аммо ассириялик сарбоз билан баҳс қилмоқ осон эмас эди. Бу одам ҳатто асир бўлатуриб, ўзининг шартларини кўндаланг қўймоқда. Дақиқа сайин майдондаги одамлар кўпайиб бормоқда эди. Илès оломон орасида ҳатто савдогарларни ҳам кўрди — улар бўлаётган можаролардан ташвишга тушиб, ҳамма ишларини ташлаб бу ерга келишяпти. Ассириялик устидан суд хатарли тус олмоқда эди. Битишув бўладими, ўлим бўладими, — узил-кесил бир тўхтамга келмаса бўлмай қолган эди.

* * *

Одамлар бўлиниб кетди — баъзи бирлари тинчликни ёқлаб чиқа бошлади, баъзи бирлари эса Акбарнинг қаршилик кўрсатишини талаб қилди. Ноиб коҳинга шивирлади:

— Бу одам ҳамманинг олдида менинг юзимни ерга қаратди. Бироқ сен ҳам яхшироқ иш қилганинг йўқ.

Коҳин унга ўтирилди. Биров эшитмайдиган даражада гапиришга ҳаракат қилиб, ассирияликни дарҳол ўлимга ҳукм қилишни буюрди.

— Мен илтимос қилаётганим йўқ, талаб қиляпман. Сен фақат менинг ёрдамим билангина ҳукмронлигингни сақлаб қола оласан, мен эса истаган вақтимда бунга барҳам бера оламан, сен шунга англайсанми? Ҳукмдорлик қилаётган сулолани алмаштирадиган бўлсак, қандай қурбонликлар худоларнинг қаҳрини юмшата олишини мен яхши биламан. Бу биринчи марта бўлаётган ҳол эмас. Ҳатто минглаб йиллар мобайнида умр сурган Миср подшолигида ҳам сулолалар алмашиб турган ҳоллар кўп бўлган. Бироқ шундай бўлса-да, Коинотда ҳаёт тўхтаб қолган, осмон узилиб, ерга тушган эмас.

Ноибнинг ранги қув ўчиб кетди.

— Саркарда бир неча сарбози билан оломон орасида турипти. Агар сен ассирияликлар билан тил топиш кераклиги тўғрисида гапираверсанг, мен ҳаммага сени Худолар тарк этганини айтаман. Шунда дарҳол сени ҳокимиятдан маҳрум қилишади. Ундан кўра, судни давом эттирайлик. Сен фақат менинг буюрганимни қиласан. Агар Илès шу яқин-ўртада турган бўлганида, ҳокимда лоақал битта имконият қолган бўларди: у исроиллик набидан Бешинчи Тоғ чўққисида Эгамнинг фариштасини кўрганини гапириб беришни илтимос қиларди. У ҳаммага бева аёлнинг ўғли қандай тирилганини айтиб берарди. Шундай бўлганида майдонга йиғилганларнинг ҳаммаси ҳеч қанақа гайри табиий қудрат соҳиби бўлмаган одам билан ёнма-ён мўъжизалар яратишга қодир наби турганини кўрарди.

Аммо Илès яқин жойда эмас эди. Шунинг учун ноибнинг бошқа иложи қолмаган эди. Бундан ташқари, бу ассириялик бор-йўғи битта асир-да! Дунёда ҳеч қайси кўшин битта нобуд бўлган сарбозни деб уруш бошламайди.

— Сен ютдинг, — деди у коҳинга. — Лекин вақти-соати келганда яна ҳисоблашамиз.

Коҳин рози эканини билдириб бош ирғади.

Шундан кейин ҳукм эшиттирилди.

— Акбарни ҳеч ким бўйсундиrolмайди, — деди ноиб. — Аҳолининг розилигисиз ҳеч ким шаҳарга кира олмайди. Сен шу бадкорликни қилмоқчи бўлдинг, шунинг учун сени ўлимга ҳукм қиламан.

Буни эшитиб, Илès кўзларини юмди. Саркарда мийиғида жилмаярди.

* * *

Асирни оломон қуршовида шаҳар деворининг ёнидан қатлгоҳга олиб келишди. У ерда унинг устидан қолган-қутган кийимини ҳам ечиб, қип-яланғоч қолдиришди. Сарбозлардан бири уни девор ёнида қазилган чоҳнинг тубига итариб юборди. Одамлар чуқур теварагини ўраб олди. Улар ҳамма нарсани яхшироқ кўрмоқ учун бир-бирларини туртишиб, олдинга ўтишга ҳаракат қилишарди.

— Сарбоз ўзининг аслаҳа-яроғини фахр билан кўтариб юради ва душманидан қочиб пусиб юрмайди, чунки у жасоратли мард одам бўлади. Жосус хотин кишининг либосини кийиб олади, чунки у қўрқоқдир, — деб ҳайқирди у баланд овозда. Унинг ҳайқирғини ҳамма эшитди. — Шунинг учун мен уни мардлик шарафидан маҳрум бўлган ўлимга ҳукм этаман.

Одамлар асирни таҳқирлаб ҳуштакбозлик қилди ва бақириб-чақириб ноибнинг гапини маъқуллади.

Асир нималардир деб жаврарди, лекин яқин ўртада тилмоч бўлмагани учун, унинг нима деяётганини ҳеч ким англаёлмасди. Илès олдинга ўтишга муваффақ бўлди, у ноибга яқинлашди, аммо аллақачон фурсат ўтган эди. Илès ноибнинг либосига қўлини теккизганда, ноиб уни дағаллик билан туртиб юборди.

— Сенинг айбинг билан бўлди бу иш. Асирни ҳамманинг олдида суд қилиш керак деб сен айтдинг.

— Йўқ, бу сенинг айбинг, — деб жавоб берди Илès. — Ҳатто сен Акбар кенгашини маҳфий ўтказганинда ҳам, саркарда билан коҳин, барибир ўз биланларини қилар эдилар. Машваратнинг бошидан охиригача мен сарбозлар қуршовида эдим.

Ҳаммаси пухта ўйлаб қилинган эди. Одатта кўра, қатлининг қанча давом этишини сарой белгилаб берарди. У энгашиб, ердан бир тош олди ва уни ноибга узатди. Тош унчалик қатта эмас эди — бунақа тошнинг зарбидан ўлиш мумкин эмас эди, лекин азоб-уқубатларни чўзадиган даражада кичкина ҳам эмасди.

— Сен — биринчисан.

— Мен шундай қилишга мажбурман, — деди ҳоким овозини пасайтириб. Унинг товушини қоҳиндан бошқа ҳеч ким эшитмади. — Лекин бу қилаётган ишим нотўғри эканини мен яхши биламан.

— Шу йиллар давомида сен мени бундан ўн чандон шафқатсизроқ ишларни бажаришга мажбур қилиб келдинг, ўзинг эса фақат халққа маъқул тушадиган ишларни қилишга ҳаракат қилдинг, — деб жавоб берди қоҳин ҳам жуда паст овозда. — Неча маргалаб менинг қалбимни шубҳа-гумонлар кемирди, ўзимни гуноҳқор ҳисоблаб қанчалар қийналдим, билиб-билмай қилган гуноҳларим исканжасида кўплаб тунларни уйқусиз ўтказдим. Аммо мен кўрқоқлик қилмаганим важидан ҳозир бугун дунё Акбарга ҳавас қилиб қарамоқда.

Одамлар қатталиги тўғри келадиган тош қилира бошлади. Бир неча муддат тошларнинг бир-бирига шақир-шуқур текканигина эшитилиб турди. Қоҳин гапини давом эттирди.

— Бу одамни ўлимга ҳукм қилиб, эҳтимол, мен адашаётгандирман. Бироқ шаҳримизнинг шаънини сақлаш масаласида адашаётганим йўқ. Биз — сотқин эмасмиз.

* * *

Ҳоким қўлини кўтариб, биринчи тошни отди. Асир зарбга чап бериб қолди. Аммо шундан кейин оломон хуштакбозлик қилиб, қийқириқлар билан маҳқумнинг устига тошларни ёғдирди.

Ассириялик қўллари билан юзини яширишга ҳаракат қилди. Шунда тошлар унинг кўкрагига, қорнига, орқасига тега бошлади. Ноиб бу ердан жўнаб кетмоқчи бўлди. У бунақа манзараларни кўплаб марта кўрганидан биларди - тошбўрон қилинганда одам жуда секин ва қийналиб ўлади, башараси суяк, соч ва қондан иборат аталага айланади, одамлар эса унинг танасини ҳаёт бугкул тарк этгандан кейин ҳам тош отаверади, отаверади.

Бир неча дақиқадан кейин асир ўзини ўзи ҳимоя қилмай қўйди ва қўлларини ёнига туширди.

Агар у яхши одам бўлган бўлса, Худолар битта тошни унинг бўйнига йўллашарди. Тош келиб теккандан кейин у ҳушидан кетади. Агар у кўп ёмонлик қилган бўлса, жони чиққунга қадар ҳушини йўқотмайди.

Оломон чуввос солиб, тош ёғдиришда давом этарди. Маҳқум кучи етганча ҳимояланишга ҳаракат қилди. Кейин у тўсатдан қўлларини ёйиб, ҳаммага тушунарли тилда гапира бошлади. Буни кўриб одамлар ҳайратдан қотиб қолди.

— Ассириянинг умри бардавом бўлсин! — дея ҳайқирди у. — Шу лаҳзада менинг кўз ўнгимда халқимнинг тимсоли намоён бўлмоқда ва мен бу дунёни бахтиёрлик билан тарк этяман. Негаки, мен ўз сарбозларининг ҳаётини асраб қолишга ҳаракат қилган раҳнамо янглиғ ўлмоқдаман. Мен Худолар ҳузурига қувонч билан кетаман, негаки биз бу юртни фатҳ этишимизни аниқ биламан.

— Ана кўрдингми? — деди қоҳин. — У бизнинг суд вақтида айтган ҳамма гапимизни эшитипти ва тушунипти.

Ноиб бош ирғади. Ассириялик уларнинг тилида гапирмоқда эди. У энди Акбарнинг оқсоқоллар кенгашида ихтилоф борлигидан воқиф бўлиб қолганди.

— Мен дўзахда эмасман, негаки, ватанимнинг тимсоли менга куч-қувват ва қадр-қиммат бағишлаб туради. Ватаним тимсоли менинг қалбимни қувончларга тўлдирди. Ассирияга шон-шарафлар бўлсин! — деб яна ҳайқирди у. Гангиган оломон бироз ҳуши ўзига келгач, маҳқумга яна тош ёғдира бошлади. Маҳқум эса қўлларини ёйганича, ўзини пана қилишга ҳам уринмай тик турарди. У чинакамига жасур эди. Бир неча дақиқа ўтгач, Худонинг раҳми келди — тошлардан бири унинг пешонасига тегди — у ҳушсиз йиқилди.

— Энди биз кетсак ҳам бўлади, — деди қоҳин. — Бу ишни охирига етказиб қўйишни Акбар аҳлининг ўзи уйдалайди.

* * *

Илѐс беванинг уйига қайтмади. У боши оққан томонга бориб, кимсасиз холи жойларда тентираб юрмоқчи бўлди.

“Эгам ҳеч нарса қилмади, — деди у ўсимликларга ва тошларга қараб. — Ҳолбуки, ҳаммасини ўзгартириб юборса бўларди.

У ноибга берган маслаҳатидан ўзи пушаймон эди ва яна бир одамнинг ўлимига сабабчи бўлганидан гоятда изтироб чекмоқда эди. Агар у Акбар оқсоқоллари кенгашини махфий ўтказишга рози бўлганида, ноиб уни ўзи билан бирга олиб кетишга кўнган бўларди. Унда улар қоҳин билан саркардага қарши икки киши бўлишарди. Уларнинг ғалаба қилиш эҳтимоли унчалик катта бўлмас эди-ю, лекин ҳар ҳолда, халойиқ олдида ўтказилган суддагидан кўра кўпроқ бўларди.

Бундан ҳам ёмони шу бўлдики, қоҳиннинг оломонга мурожаат қилиб, унинг кўнглини овлай билиш санъати Илѐсга қаттиқ таъсир қилди. Қоҳиннинг биронга ҳам гапини тан олмаган ҳолда эътироф этмоқ керак эдики, бу инсон одамларни жуда яхши бажара биларкан. Илѐс кўрганларининг ҳаммасини энг майда тафсилотларигача эсда олиб қолишга ҳаракат қилди ахир, вақти келиб унга Исроилда подшо Ахав ва Тир маликаси билан учрашишга тўғри келади-ку! У боши оққан томонга кетиб борар ва олисдан туриб тоғларга, шаҳарга, ассирияликларнинг қароргоҳига қарарди. У бу водийда кичик бир заррадек гап эди, унинг теварагида баҳайбат ва худудсиз дунё ястаниб ётипти. Бу дунё шунақа улканки, агар унинг бир чеккасидан чиқиб, бутун умринг давомида йўл юрсанг ҳам, барибир, бошлаган жойингга қайтиб келолмайсан. Эҳтимолки, унинг дўст-у душманлари қанақа дунёда яшаётганларини ундан кўра яхшироқ тушунишар. Улар олис мамлакатларга саёҳатлар қилиши, номаълум денгизларда кемаларда сузиши, гуноҳкор бандалиги учун ҳадеб изтироб чекавермай, аёл кишини яхши кўриши мумкин. Уларнинг ҳеч қайсиси болалигидаги фаришталарининг товушини бошқа эшитган эмас ва эгам йўлида кураш олиб боришни хаёлларига ҳам келтирган эмас. Улар ҳозирги ҳаётларидан мамнун, улар билан муросаи мадорада яшайди ва шунинг учун ўзини бахтиёр ҳис этади.

У ҳам ҳамма одамларга ўхшаган одам. Мана ҳозир водий бўйлаб сандирақлаб юрар экан, у эҳтирос билан Худо ва Унинг фаришталарининг овозларини бошқа ҳеч қачон эшитмасликни орзу қилди.

Аммо ҳаёт ҳар бир одамнинг орзу-истакларидан эмас, қиладиган ишларидан тўқилган. Илѐс ўз зиммасидаги вазифадан воз кечишга аллақачон неча мартада уннаб кўрганини эслади, бироқ ҳозир у шу ерда — водийнинг қоқ ўртасида турипти, чунки Эгамнинг унга буюргани шундай.

“О, Парвардигор! Бор-йўғи бир дурадгор бўлиб кўя қолганимда нима бўларди? Шунда ҳам Сенга фойдам тегарди-ку!”

Аммо Илѐс ўзига буюрилган юмушни адо этипти ва ҳозир елкасида бўлажак уруш юкини, подшо ва Иезавел томонидан набиларнинг қирилиш юкини, ассириялик раҳнамонинг тошбўрон қилиниши ва акбарлик аёлни севиб қолишдан хавотир юкини кўтариб юрипти. Эгам унга тухфа тайёрлаб қўйган ва у бу тухфани нима қилишни билмайди.

Водий ўртасида қўққисдан бир тола нур кўринди. Бу камдан-кам Илѐснинг кўзига кўринадиган, лекин ҳамisha овозини эшитадиган балогардон фаришта эмас эди. Бу — унга таскин бермоқ учун келган Эгамнинг фаришгаси эди.

— Мен ортиқ ҳеч нарса қилолмайман, — деди Илѐс. — Қачон Исроилга қайтиб бораман?

— Қачонки, янгидан қуришни ўргансанг, — деб жавоб берди фаришта. — Аммо муҳораба олдида Худонинг Мусога айтган гаплари эсингда бўлсин. Кейин пушаймон қилиб юрмаслигинг ва ёшлигинг беҳуда ўғиб кетганига ачиниб, афсус чекиб юрмаслигинг учун ҳам бир дақиқадан фойдалан. Эгам одамни истаган ёшида синовларга дучор қилади.

* * *

Ва Эгам Мусога айтди: “Кўрқманглар, муҳораба олдида юракларинг бўшашмасин, душманларингиз қаршисида даҳшатга тушманглар. Ва кимки, тоқлар экиб, узумзор барпо қилган бўлса-ю, ундан фойдаланмаган бўлса,

майли, у уйига қайтиб кетаверсин, токи у муҳорабада нобуд бўлиб қолса, бошқа биров унинг узумзоридан фойдаланмасин. Кимки янги уйланган бўлса-ю, ҳали хотини билан қовушмаган бўлса, майли, уйига қайтиб кетаверсин, токи у муҳорабада нобуд бўлиб қолса, унинг хотини билан бошқа биров қовушолмасин”.

* * *

Илёс бу сўзларнинг маъносини англашга ҳаракат қилиб, яна бир неча муддат тентираб юрди. Кейин “энди Акбарга қайтсам ҳам бўлармиди” деган фикр кўнглига келган эди, ўзи севган аёлни кўриб қолди. У Бешинчи Тоғ этагида бир тош устида ҳозир Илёс турган жойдан бир мунча нарида ўтирарди.

— Нима қилиб ўтирипти у бу ерда? Наҳотки, у суддан бохабар бўлса, асирни тошбўрон қилиш тўғрисидаги ҳукмни эшитган бўлса? Наҳотки, бошимиз узра таҳдид солиб турган хатардан воқиф бўлса?

Илёс дарҳол уни огоҳлантириб қўймоғи керак эди, шунинг учун аёлнинг ёнига боришга аҳд қилди.

Аёл уни кўрди ва бош ирғади. Кўринишидан, Илёс фариштаннинг гапларини унутиб қўйганга ўхшарди, бир лаҳзанинг ичида унинг қалбига аввалги беқарорлиги қайтиб келди. Унинг қалбига ва онгида қандай саросима ҳукм сураётгани аёл пайқаб қолмасин учун Илёс ўзини шаҳар бошидаги кулфатлар важидан безовта бўлаётгандай қилиб кўрсатишга тиришди.

— Нима қилиб ўтирибсан бу ерда? — деб сўради Илёс аёлга яқинлашар экан.

— Мен бу ерга кўнглимда бироз илҳом пайдо бўлмоғи учун ўтирибман. Мен ҳозир ўрганаётган Битиклар мени водийлар, тоғлар, Акбар шаҳрининг Яратувчиси ҳақида ўйлашга мажбур қилди. Савдогарлар мента турфа хил рангдаги бўёқлар берди — савдогарлар улар учун чизиб беришимни хоҳлашапти. Ўзим яшаётган оламни тасвирлаб бермоқ учун шу бўёқлардан фойдаланишим мумкин деган фикр хаёлимдан кечди. Бироқ бу иш осон эмаслигини мен яхши биламан. Менда ҳатто камалакнинг ҳамма ранглари мавжуд бўлса-да, фақат Эгамгина уларни ажиб бир тарзда қориштириб бериши мумкин.

У Бешинчи Тоғдан кўзини узмай тикилиб турарди. Энди у Илёс бир неча ой муқаддам учратган, шаҳар дарвозаси олдида ўтин териб юрган мушгипар аёлга сира-сира ўхшамас эди. Унинг бу ерда — саҳро ўртасида якка-ю ёлғиз ўтиргани Илёсда унга нисбатан ишонч ва эҳтиром туйғуларини уйғотди.

— Нима учун ҳамма тоғларнинг номи бор-у, Бешинчи Тоғнинг номи йўқ? — деб сўради Илёс.

— Худолар ўртасида ихтилоф чиқмаслиги учун шундай қилинган, — деб жавоб берди аёл. — Одатлардан маълум бўлишича, агар одамзод бу Тоғни бирор худонинг номи билан атаса, бошқаларининг қаҳри келармиш ва ерни яксон қилармиш. Шунинг учун тоғни Бешинчи деб атаб қўяқолишган. Шаҳар деворининг ортидан кўриниб турадиган тоғларни тартиби билан санаса, бу тоғ Бешинчиси бўлади-да! Шундай қилсак, биз ҳеч кимни хафа қилмаймиз ва ҳаёт ўз мароми билан бораверади.

Бир неча муддат улар индамай қолишди. Ниҳоят, аёл сукутни бузди.

— Мен на фақат ҳар хил ранглари ўйлайман. Мени Библос ёзувидан келадиган хавф-хатар ҳам ташвишлантиради. У финикия худоларининг ҳам, бизнинг Парвардигоримизнинг ҳам қаҳрини кўзгоши мумкин.

— Худо фақат битта, — деб унинг гапини бўлди Илёс. — Ёзув эса ҳамма ривож топган мамлакатларда бор.

— Булар бошқа-бошқа нарсалар. Болалигимда мен майдонга тез-тез бориб, рассомнинг савдогарлар учун тайёрлаб берадиган ёзувларини тамоша қилардим. Рассом уларни ишлаганида Миср иероглифларидан фойдаланар, бу эса катта билим ва катта укувни талаб қиларди. Қадимий ва қудратли Миср эндиликда таназзулга юз тутган ва унинг тили ҳам унутилиб кетди. Тир ва Сидон денгизчилари Библос ёзувини бутун дунёга тарқатмоқдалар. Сопол парчаларида сўзлар ва расм-русумлар тасвирини тасвирлаш мумкин. Кейин улар бир халқдан бошқа халққа қўлма-қўл ўтиб юриши мумкин. Агар одамлар муқаддас расм-русумларни осонгина ўзлаштириб олишса ва олам қурилмасининг сирларини инкишоф этсалар, дунёнинг аҳволи нима кечади?

Аёл нима тўғрида гапирётганини Илёс биларди. Библос битикларининг заминида жуда оддий бир тизим ётарди: миср рамзларини товушларга айлантириб, кетидан ҳар қайси товушни ҳарф билан белгилаб чиқсангиз кифоя эди. Бу ҳарфларни тартиб билан жойлаштириб, товушларнинг турфа хил бирикмаларини барпо этиш мумкин эди ва уларнинг воситасида Коинотда мавжуд ҳамма нарсани тавсифлаб берса бўларди.

Бу товушларнинг баъзи бирларини талаффуз этиш жуда қийин эди. Фикрни Миср рамзлари ёрдамида ифодаламоқ учун каттагина майдон керак эди, маҳорат ва шунингдек, теран билимлар талаб қилинарди.

Бу ёзув босиб олинган мамлакатларда мажбуран тарқатиларди. Аммо Миср подшолиги таназзулга юз тутгандан бери ўзининг қимматини йўқотди. Ҳолбуки, Библос бигиги Финикиянинг таъсирсиз ҳам дунёда кенг ёйилмоқда ва халқлар уни қабул қилмоқда эди. Юнонлар томонидан тўлдирилган Библос ёзувининг усуллари кўп мамлакатларнинг савдогарларига маъқул тушди. Худди қадимги замонлардаги каби у ёки бу подшонинг вафотидан кейин тарихда нима сақланиб қолади-ю, нима йўқ бўлиб кетади деган масала айнан савдогарларга боғлиқ бўлиб қолган эди. Ҳамма нарса шундан далolat бермоқда эдики, бу кашфиётнинг умри боқий бўлади; финикиялик денгизчилар ҳам, подшолар ҳам, уларнинг ошуфтажон маликалари ҳам, шароб етказувчилар ҳам, шишасоз усталар ҳам ўтиб кетади, лекин Библос ёзуви қолади ва у мулоқотда ҳамда савдо ишида асосий воситага айланади.

— Демак, Худо сўзда яшамайди, шундоқми? — деб сўради аёл.

— Йўқ, у сўзларда муҳрланиб қолади, — деб жавоб берди Илёс. — Аммо ҳар бир одам нимаики ёзса, бунинг учун Унинг олдида жавоб беради.

Аёл кўйлагининг энгидан сопол парча олди — унда алланималар ёзилган эди.

— Нима экан булар? — деб сўради Илёс.

— Манави сўзнинг маъноси “муҳаббат” экан.

Илёс сопол парчасини қўлига олди, лекин аёл уни Илёсга нима мақсадда берганини сўрашга ботина олмади. Сопол парчасидаги бир нечта жимжимадор белги осмонда юлдузлар нима учун нур сочади ва одамлар ер юзида нима қилиб юради деган саволларга жавоб берар экан.

Илёс аёлга сопол парчани қайтариб бермоқчи бўлди, лекин у олмади.

— Мен бунни сенга атай ёздим. Мен зиммангдаги вазифанг нима эканини биламан. Биламан, бир эмас — бир кун сен бу ердан кетасан. Кейин сен менинг мамлакатимнинг душманига айланасан. Негаки, сен Иезавелни маҳв этмоқчисан-ку? Бутун мен сенинг ёнингда туриб зиммангдаги вазифангни адо этишинга хизмат қилмоғим мумкин. Эртага эса, эҳтимол, сенга қарши жанг қиларман. Чунки Иезавел менинг ватанимнинг қони ҳамдир. Ҳозир сен қўлингда ушлаб турган Калом сиру синоатга тўла. Бу Калом аёлнинг қалбида нималар уйғотишини ҳеч ким билмайди. Ҳа, ҳеч ким, ҳатто Худо билан гаплашадиган набилар ҳам билмайди.

— Сен ёзган Калом менга таниш, — деди Илёс сопол парчасини пастга тушириб. — Мен у билан эрталаб-у кечқурун тинмай ҳарб олишиб ётибман. Гарчи мен унинг аёл қалбида нималар уйғотишини билмасам-да, эркак кишини нима кўйларга солиши менга маълум. Мен Исроил подшоси, Сидон маликаси, Акбар кенгаши билан курашмоқ учун менга куч берадиган жасоратни ҳис қиляпман, аммо баралла ана шу “севги” деган сўз бутун вужудимни ларзага солади. Бу сўзни сопол парчасига ёзиб улгурмасингдан олдинок кўзларинг бунни қалбимга айтиб берган эди.

Улар сукутга чўмдилар. Ассириялик нобуд бўлди, шаҳарда — галаба. Худонинг буйруғини кутмоқ керак. Аммо бу аёл томонидан ёзилган сўз ҳаммасидан ҳам муҳим эди.

Илёс аёлнинг қўлидан ушлади. Шу аҳволда улар бир-бирларининг қўлларини тутиб узоқ ўтирдилар. Ниҳоят, қуёш Бешинчи Тоғ ортига яширинди.

— Сенга жуда катта раҳмат! — деди аёл қайтиб келишаётганда. — Мен кўндан бери сен билан бир оқшом бирга бўлмоқни орзу қилардим.

Улар уйга етиб келишганда. Илёсни ноибнинг юборган одами кутиб ўтирарди. У Илёсга дарҳол саройга етиб боришни буюрди.

* * *

— Мен сени шунчалар қўллаб-қувватладим, қўмак бердим, сен эса буларнинг барига қўрқоқлик билан жавоб бердинг-ку, — деди ноиб. — Энди мен сени нима қилмоғим керак?

— Мен Эгамнинг иродасидан ташқари бир дақиқа ҳам ортиқ ҳаёт кечира олмайман, — деб жавоб берди Илès. — Лекин буни Эгамнинг ўзигина ҳал қилади.

Ноиб Илèsнинг дадиллигига қойил қолди.

— Мен ҳозирнинг ўзида каллангни танангдан жуда қилишларини буюрмоғим мумкин. Ёки халқимиз бошига қарғиш олиб келган кимса ана шу деб шаҳар айлангириб, сазойи қилсам ҳам бўлаверади, — деди у. — Кўрамиз, шунда сенинг Ягона Худонг нима дея оларкин?

— Бўладиган нарса бўлмай қолмайди. Лекин, мен бир нарсани билиб қўймоғингни истардим — мен бирон қавақда яшириниб, жон сақлаганим йўқ. Саркарданинг соқчилари йўлимни тўсиб, мени ўтказишмади. Саркарда уруш бўлишини истаятти ва шу мақсади йўлида қўлидан келган ҳамма ишни қилиб ётишти.

Ноиб бефойда мулоқотга ортиқча вақт сарфлаб ўтирмасликка аҳд қилди. У ўз режаларини исроиллик набига тушунтириб бермоқчи бўлди.

— Урушга ингилаётган муллақо саркарда эмас. У ҳарб ишида кўпни кўрган тажрибали одам. Унинг қўшини душман қўшинидан сон жиҳатидан кам, тажрибаси ҳам озлигини яхши билади, шунинг учун жангда ўзининг енгилиши муқаррар эканини ҳам фаҳмлайди. У номусли одам ва биладики, шу иши билан келажак авлодлари назарида ўзининг шаънига доғ тушириши мумкин. Бироқ кибру-ҳаво ва шухратпарастлик туйғуси унинг дийдасини қаттиқ қилиб қўйган. У душманни кўрқувдан таҳликага тушган деб ўйлайди. У билмайдики, ассирия сарбозлари жуда яхши машқ кўришган. Улар ҳарбий хизматга киришлари биланоқ биринчи навбатда дарахт ўтказишади. Ҳар куни улар ўтказилган ниҳол устидан сакрашади. Ниҳол аста-секин ўсиб боради, улар унинг устидан сакрашаверади. Бу сакрашлар уларнинг жонига тегмайди, улар буни беҳуда нарса деб ҳисобламайдилар. Бора-бора сарбозлар жуда баланд сакрайдиган бўлиб борадилар. Улар тўсиқларни енгиб ўтишга сабр-тоқат билан узоқ вақт тайёргарлик кўришади.

Одатда улар ўз рақибларини яхши билишади. Улар бир неча ойдан бери бизни кузатишяпти.

Илès ноибнинг гапини бўлди.

— Бу уруш кимга фойда келтиради?

— Қоҳинга. Мен буни ассириялик асирни суд қилаётган пайтда сезиб олдим.

— Унга нима кераги бор бунинг?

— Билмадим. Лекин у анча-мунча абжирлик билан уруш қилиш кераклигини саркардага ҳам, одамларга ҳам уқдира олди. Ҳозир бугун шаҳар унинг томонига ўтиб кетган. Мен бу аҳволдан кутулишнинг фақат битта йўлини кўряпман, холюс.

У анча вақтгача сукут сақлаб, исроилликнинг кўзларига тикилиб қараб турди:

— Сен.

Ноиб у ён-бу ён юра бошлади. Кейин тез-тез сўзлай кетди. Унинг овозидан ҳаяжонланаётгани сезилиб турарди.

— Савдогарлар ҳам тинчлик бўлсин дейишади, лекин улар ҳеч нарса қила олмайдилар. Бундан ташқари, улар етарли даражада бойиб олишган ва бошқа шаҳарга кўчиб кетишлари мумкин ёхуд голиб чиққан ёвлар уларнинг молларини харид қила бошлагунларича сабр қилиб, кутиб турсалар ҳам бўлади. Қолган халойиқ эса ақлини йўқотиб қўйган ва биздан душманнинг сон жиҳатидан устун кучларига ҳужум қилишни талаб қилишмоқда. Фақат мўжизагина уларга қор қилиб, фикрларини ўзгартиришлари мумкин.

Илès сергакланди.

— Мўжиза дейсизми?

— Ажали етиб, у дунёга рихлат қилган болани сен тирилтирдинг. Сен бу халққа ўз йўлини топиб олишга ёрдам бердинг. Гарчи сен мусофир бўлсанг-да, сени ҳамма яхши кўради.

— Шу бугун эрталабгача шунақа бўлиб келганди, — деди Илёс. — Лекин ҳозир ҳаммаси ўзгариб кетди. Тинчликка даъват қилаётган ҳар қандай одам уларга сотқин бўлиб кўриняпти.

— Мен сенинг тинчликка даъват қилишингни истамайман. Мен сенинг буюк бир мўжиза яратишингни истайман. Бу — болани тирилтиришинга ўхшаган бўлмоғи керак. Ана шунда сен одамларга “тинчлик — ҳар нарсага балоғардон” деб айта оласан. Шунда улар сенинг гапинга киришади. Коҳин эса ўз ҳокимиятидан буткул маҳрум бўлади.

Улар яна индамай қолишди. Кейин ноиб давом этди.

— Мен сен билан келишиб олмоқчиман. Агар сен мен илтимос қилаётган ишни адо этсанг, Акбарда Ягона Худога имон келтиришлари аниқ. Сен ўзинг сиғинадиган Парвардигоринга маъкул келадиган ишни бажарган бўласан, мен эса тинчлик шартлари тўғрисида келишиб олишим мумкин бўлади.

* * *

Уйга келиб, Илёс ўзининг хонасига кўтарилди. Ҳозир у шунақа бир иш қилишга қурби етадики, бунақа ишни қилиш биронта ҳам набиға муяссар бўлмаган — у бугун бошли Финикия шаҳрини исроилликлар имонига кирита олади. Бу Иезавелга берилган энг қақшатғич зарба бўларди — Иезавел унинг мамлакати бошига солган кулфатлар ва мусибатлар учун муносиб ўч олган бўларди.

Ноибнинг таклифи уни тўлқинлантириб юборди. У пастдаги хонада ухлаб ётган бева аёлни уйғотмоқчи ҳам бўлди, кейин бу фикридан айнади. Ҳойнаҳой, аёл ҳозир улар икковлари бирга ўтказган ажойиб оқшомни тушида кўраётган бўлса керак. Илёс ўз фаришгасини чорлади ва у намоён бўлди.

— Сен ноибнинг таклифини эшитдинг-а, — деди Илёс. — Бу бирдан-бир имконият.

— Бирдан-бир имконият бўладиган ҳеч нарса йўқ, — деб жавоб берди фаришга. — Эгам одамларга қўллаб имкониятлар беради. Бундан ташқари, сен ўзинга айтилган гапни яна бир эслаб кўр — жонажон юртинг бағрига қайтиб бормагунингча, сенинг янги мўжизалар яратмоғинг мумкин эмас.

Илёс бошини қуйи солди. Шу пайт Эгамнинг фаришгаси намоён бўлди ва балоғардон фаришга индамай қолди. Шунда Эгамнинг фаришгаси деди:

“Сенинг навбатдаги мўжизанг қуйидагичадир: Сен жамики халқни тоғ этагига тўплайсан. Тоғнинг бир томонида Баалга қурбонгоҳ барпо этсинлар ва бир новвосни олиб келсинлар. Сен Баалнинг набиларига шундай дейсан: қани, ўз худоларининг исмини зикр этиб, уни чорланглар, мен ҳам ўз Эгам — Парвардигоримнинг номини зикр этиб, уни чорлайман. Улар ўз Худоларини сендан олдиноқ чорлашларига имкон бер. Майли, улар Баалнинг номини зикр қилиб, эрталабдан пешингача ибодат қилишсин. Баал намоён бўлиб, туҳфани қабул қилмагунча ибодат қилишаверсин. Улар баланд овозда қичкира бошлашади, баданларига найзалар санчишади ва худо новвосни қабул қилмоғини сўраб, ялиниб-ёлворишади, лекин ҳеч нарса рўй бермайди.

Улар роса толиқиб, ҳолдан тойгандан кейин, сен тўртта челақка сув тўлдиргин-да, новвоснинг устидан қуйиб юбор. Кейин буни такрорлайсан. Сўнг учинчи марта яна такрорлайсан. Шундан кейин, Иброҳимнинг, Исҳоқнинг ва Исроилнинг худосига мурожаат қилиб, унга “Ҳаммага ўз қудратингни намоён қил”, дейсан.

Шу чоқ самодан Эгамнинг олови тушади ва куядиган нарсанинг ҳаммасини қовжиратиб қуйдиради.

Илёс тиз чўкиб, Парвардигор шаънига ҳамду-санолар ўқиди.

— Бироқ бу мўжизани умрда фақат бир марта қилиш мумкин. Бу ёғи ўзинга ҳавола — қани, танла - муҳорабанинг олдини олмоқ учун бу мўжизани ҳозир — шу топда. Шу ерда рўёбга чиқарасанми ёхуд ўз халқингни Иезавелдан холос этмоқ учун ўз ватанингда бориб, ўз тупроғингда намоён қиласанми?

Шундай деб Эгамнинг фаришгаси ғойиб бўлди.

* * *

Бева эрта турди ва Илёснинг остонада турганини кўрди. Гўёки у мутлақо ухламагандай. Кўзлари ичига ботиб кетишти.

Аёл ўтган кечада нималар бўлганини ундан сўрамоқчи эди, лекин у жавобни эшитишдан кўрқди. Эҳтимол, ноиб билан бўлиб ўтган суҳбат ва уруш хавфи тунни бедор ўтказишнинг сабаби бўлгандир, эҳтимолки, бунинг сабаби бошқа бўлиши мумкин. Масалан, аёлнинг сопол парчасига ёзиб бергани ҳам туни билан ухламай чиқишига сабаб бўлгандир. Агар шундоқ бўлса, бева аёлга муҳаббат қўйиш Худонинг раъйига унча тўғри келмайди деган жавобни эшитиб қолишдан чўчийди.

— Қани, юр, бирор нарса тамадди қилиб ол! — деган гапни айтишгагина чоғи келди аёлнинг. Аёлнинг ўғли ҳам уйғонди. Улар учовлон дастурхон тегра сига ўтириб, тамадди қилишди.

— Кеча мен сен билан қолсам дегандим, — деди Илёс. — Лекин ноиб мен билан гаплашмоқчи бўлиб қолди.

— Ноибнинг ташвишини қилмай қўя қол, — деди аёл юраги анча тинчий бошлаганини ҳис қилиб. — Унинг уруғи кўп асрлардан бери Акбарни бошқариб келмоқда.

Хавф-хатар қаршисида нима қилмоқ керагини у яхши билиши керак.

— Мен яна фаришга билан ҳам гаплашдим. У менинг олдимга жуда оғир масала қўйди — мен уни ҳал қилмоғим керак.

— Фаришталарнинг ҳам ташвишини қилмай қўя қол. Эҳтимол, вақти-вақти билан бир хил худолар бошқаларини алмаштириб туришларига ишongan ҳам яхшироқдир. Менинг авлод-аждоғларим жонворлар қиёфасидаги Миср худоларига сизгинишган. Бу худолар гоийба кетишди. Сен пайдо бўлгунингга қадар мен ҳам бошқалар қатори Иштар, Илу, Баа деган худоларга ва Бешинчи Тоғ аҳлининг ҳаммасига қурбонлиқлар қилиб келганман. Эндиликда мен Парвардигорни танидим, лекин қачонлардир вақти-соати келганда у ҳам бизни тарк этади. Унинг ўрнига келган янги худолар унчалик қаҳри қаттиқ бўлмайди, деб умид қиламиз.

Бола чанқади, лекин уйда ичадиган сув йўқ эди.

— Мен сувга бориб келаман, — деди Илёс.

— Мен ҳам сен билан бирга бораман, — деди бола.

Улар қудуқ томон кетишди. Йўлда улар саркарда эрталабдан бери сарбозларни машқ қилдираётган жойдан ўтдилар.

— Бироз томоша қилмаймизми? — деди бола. — Мен катта бўлсам, сарбоз бўламан.

Илёс боланинг илтимосини бажо келтирди.

— Бизлардан қайси биримиз қилич чопишга энг уста эканмиз? — деб сўради сарбозлардан бири.

— Кеча айвоқчини тошбўрон қилишган жойга бор, — деди саркарда. — Катгароқ тош топиб келиб, тошни таҳқирла.

— Нега бундай қилиш керак? Ахир, тош жавоб беролмайди-ку?

— Унда қиличинг билан тошни чоп!

— Қилич синади-ку! — деди сарбоз. — Мен буни сўраганим йўқ. Мен ким ҳаммадан яхши қилич чопишини билмоқчи эдим, холос.

— Энг яхши қилич чопадиган сарбоз — тошга ўхшаган бўлади, — деб жавоб берди саркарда. — У қиличини қинидан олмай туриб ҳам ҳеч ким уни енга олмаслигини исбот қилиб бера олади.

“Ноибнинг гапи рост — саркарда жуда ақлли одам. — деб ўйлади Илёс. — Аммо шухратпарастлик шуъласи дониш нурини ҳам хиралаштирмоғи мумки.”

Давоми бор.

*Озод Шарафиддинов
таржимаси.*

Қизлар дафтаридан

ХОСИЯТ БОБОМУРОВОДА

* * *

Сен келиб, чекинди дилимдаги куз,
Кулиб кўзларимни очдим ҳар саҳар.
Майсадай кўкарди бўғзимдаги сўз,
Кетаман, деб нега айтмадинг, баҳор?

Кучоғимга олдим қизғалдоқларни,
Сархуш тинглайвердим, ноз, алдоқларни.
Кулоғимга тақди сўз балдоқларни,
Нега кетаман деб айтмадинг, баҳор?!

Ишондим, қасамлар ичган чақинга,
Ишондим, саболар келса яқинга.
Шаън қўшиқлар айтдим сенинг ҳаққинга,
Нега кетаман деб айтмадинг, баҳор?

Мен сенга қаҳратон қишлардан келдим,
Севги ташлаб кетган тушлардан келдим,
Айрилиб эслару хушлардан келдим,
Нега кетаман деб айтмадинг, баҳор?

Сенга етиб, дили йўқни унутдим,
Дилимга санчилган ўқни унутдим,
Ташнаман, юпунман, тўқни унутдим,
Кетаман деб нега айтмадинг, баҳор?

Йиғладим қўшилиб абрларингга,
Туш кўрдим ишониб таъбирларингга.
Қандоқ чидай, ситам-жабрларингга,
Кетаман деб нега айтмадинг, баҳор?

Билсам, юрагимни берарми эдим,
Кучоғингга ёниб кирарми эдим,
Меники бўл дея сўрарми эдим,
Кетаман деб нега айтмадинг, баҳор?!

* * *

Пора-пора бўлса ҳам кўксим,
Ичимдадир ичимдаги сир.
Юксакларда ўксиб ва ўксиб,
Осмон, нега йиғлайсан ахир?

Атроф тўла кулгу, табассум,
Ўшаларга келар ҳавасим.
Дарёни ҳам ютиб кетар қум,
Осмон, нега йиғлайсан, ахир?

Қилич тортса ҳамки, ўзгалар
Чўкка тушмас, бизнинг тиззалар.
Сен бўзласанг нима ўзгарар,
Осмон, нега йиғлайсан, ахир?

Кимга керак жуфт шикаста дил,
Ғамгин шеър омурда қўнгил,
Йиғлаб-йиғлаб тортдингми, енгил,
Осмон, нега йиғлайсан, ахир?

Дунё деган шундайин кучким,
Барбод айлар барчани охир.
Кўз ёшларга ишонмас ҳеч ким,
Осмон, нега йиғлайсан, ахир?

* * *

Биласиз: баҳорга интиқ шудгорлар,
Қиш бўйи қуёшни соғинганини.
Билмайсиз: бир қўнгил йиғлаб зору зор,
Фақат исмингизга сиғинганини.

Биласиз: далалар қақраб ва шўрлаб,
Сувнинг лаби тегса яшнаганини.
Билмайсиз: ёлғизлик бир дилни хўрлаб,
Тунларнинг қўлига ташлаганини.

Биласиз: майсалар нур ва сув аро,
Ям-яшил япроқлар чиқармоғини.
Билмайсиз: умидсиз бу юрак яра,
Унда фақат ғамлар кўкармоғини.

Биласиз: поёнсиз далангиз учун,
Қанча меҳр керак ва қанча ишлов.
Билмайсиз: бу бағир эзилгани кун,
Лутфингизни кутиб ёнганин лов-лов.

Биласиз: булутлар йиғласа юм-юм,
Ҳар гулни асрашни кўксингиз тутиб.
Билмайсиз: бир аёл ўлтиради жим.
Сиздек бепарвонинг меҳрини кутиб...

Биласиз: чеки йўқ кенг далангизни,
Иссиғи, совуғи, оби-тобини.
О, қачон биласиз кафтдек юракнинг,
Соғинчи, севинчи, изтиробини.

Биласиз: далангиз сизни ҳеч қачон,
Ташлаб ҳам кетмайди, бормас ҳам излаб.
Билмайсиз: бу юрак жисми тўла қон,
Доим ортингиздан юради бўзлаб...

МИНАЙХОН ЖУМАНАЗАРОВА

СЕНСИЗ

Сенсиз бордим талай даврага,
Илтифотлар кўрдим басма-бас.
Ҳазил-кулғум бари жўртгага,
Кўзларимдан сувратинг кетмас.

Керак эмас сохта издатлар,
Жоним, фақат сени қўмсайман.
Лабда кулгу, қалбда ҳасратлар,
Ичдан ёниб-қуйиб яшайман.

Кўшиқ-созлар чалинар ана,
Тингламайман, қизимас қоним.
Хўрсинаман фақат жимгина,
Чунки йўқсан ёнимда, жоним.
Йўқсан, йўқсан, йўқсан...

КЎРИНДИ

Кўрдим бу дунёда яхши-ёмонни,
Ақлли, аҳмоқни ҳамда нодонни.
Кўрдим йиғлатганин одам одамни,
Дунёга келганим ёлғон кўринди.

Кўрдим ор-номусин пулга сотганни,
Амал учун жонин ўтга ёққанни,
Орқасидан бири бирин сотганни,
Бу дунё ишлари вайрон кўринди.

Инсон феъл-атвори озган замонда,
Шумлиги бошидан ошган замонда,
Ризку баракаси қочган замонда
Бир тишлам нон топиш гумон кўринди.

Меҳру шафоат ҳам ўлган замонда,
Севги-муҳаббат ҳам сўнган замонда,
Ёмонлик уруғи унган замонда
Ҳатто бир табассум армон кўринди.

ФОТИМА МИРЗАБОЕВА

ЙИГИТЛАРНИНГ ЮРАГИ

Тақдир деган айқаш-уйқаш йўлдир асли,
Гоҳо текис, гоҳо эса баланд-пастли,
Қизлар кўзи бўлмаслиги учун ёшли,
Йигитларнинг юрагига чўғ бер, Оллоҳ!

Ҳақиқат – бу гавҳартошдир асл, тоза,
Шундаям, оҳ, бўҳтон қуми кўмар баъзан,
Қалбни қишнинг қаҳри босар ёзларда ҳам,
Йигитларнинг юрагига чўғ бер, Оллоҳ!

Ор-номусга чангу губор тегмасин ҳеч,
Ошиқлар ҳам ёлгон кўз ёш тўкмасин ҳеч,
Дёл халқи бошин пастга эгмасин ҳеч,
Йигитларнинг юрагига чўғ бер, Оллоҳ!

Одам ўғли, бири-бирин қўллаб юрсин,
Кўнгилларга қайғу-ҳасрат чанг солмасин,
Қорақалпоқ кичик халқ деб ном олмасин,
Йигитларнинг юрагига чўғ бер, Оллоҳ!

ЁЛФИЗГИНАМ

Азоб чекиб юрган йўлим олис-олис,
Сени ўйлаб, кўнглим ичра ажиб нолиш,
Етолмасман, ишқинг сенинг – сирли бир иш,
Кўнгил мулкинг омонмикан, ёлғизгинам?

Ўйларим ҳам ўнқир-чўнқир йўллар каби,
Тақдир гоҳ-гоҳ ошиқларни қўллар каби,
Бутун дунё гўзалликка тўлган каби
Меҳринг – бизлар томонмикан, ёлғизгинам?

Мен чанқасам, ўзинг бўлдинг қайнарбулоқ,
Тополмасам, кўнглим ичра ёнмас чироқ,
Ёлғиз ўзинг минг-минг таърифдан ортиқроқ,
Меҳринг мангу ёнганмикан, ёлғизгинам?

Хуфя қилиб хат йўлладим билсин дея,
Танҳо менинг фироғимда куйсин дея,
Сен бўлмасанг яшаш ширин бўлмасди-я,
Сенсиз ҳаёт ёлгон экан, ёлғизгинам?

*Қорақалпоқчадан
МУЗАФФАР АҲМАД
таржималари.*

ХУРШИДА

* * *

Ҳозир васлингизга етсайдим, Она,
Тонгача юракда сабр етмайди...
Борсам, бағрингиздан топшум бошпана,
Аммо бугун келган озор кетмайди...

Асло кўрмагайсиз кўзимда намлар,
Кўз ёшга арзимас каломлар майда!..
Тўксам ҳасратларим, кетар-ку ғамлар,
Аммо бугун келган озор кетмайди.

Қадр-қиммат танқис, кўнгиллар хаста,
Бу ёқда лабзи чин жўмардлар қайда?..
Куюш ҳам боқмасдан кетади аста,
Аммо бугун келган озор кетмайди.

Ҳиссиз юраклардан ишқ топмоқ маҳол,
Дарду оҳанрабо мужассам найда,
Зулмкор гумонлар кетар эҳтимол,
Аммо бугун келган озор кетмайди.

Кўнгил хоҳишга қул, хоҳишнинг мулки,
Хиёнатга вафо бекор, бефойда...
Баднафс қуфр уйин тарк этар балки,
Аммо бугун келган озор кетмайди..

Онажон, бағрингиз иссиқки бирам,
Сизсиз музлар танам ҳар он, ҳар жойда...
Бир кун кетар мангу ою офтоб ҳам,
Аммо бугун келган озор кетмайди...

* * *

Мен ёлғиз яшайман, яшайман танҳо,
Эгмайин ҳеч кимга ҳам бошгинамни...
Кўйинг, кўп илтифот айламанг,
Сиз ҳам тўқмоқчисиз кўз ёшгинамни...

Мен ғамгин яшайман – яшайман маъюс,
Гирён этар армон кулиб тутган май,
Бахт куйин авжини билмасман, аммо
Дил ҳазин қўшиқлар куйлайди тинмай...

Соғиниб яшайман – яшайман интиқ –
Мардона юраклар айтсин қасида;
Яшайман нурафшон тунларни кутиб,
Маккора кечалар исканжасида...

Қалбларга сочилар меҳр – дурларим,
Озорлар берар ёр дудоқлари-ла,
Юракка санчилган найзалар зангин
Кўзларим ювар соф булоқлари-ла...

Аламдан қаҳрга тўлар дунёлар,
Ҳавони булғайди сўзлар тўзони –
Бесуяк забони эрки битта кас
Қилмиши йиғлатар еру самони...

Аллоҳга айтаман шукрона, лекин
Номардлар ошига шерик қилмасин,
Беорга ҳамхона бўлгандан қўра
Чилла ўтирайин ўқиб чил Ёсин...

Умидвор яшайман, яшайман нолон,
Излаб сабр тубин олтинларини –
Менга қурган дорин остида кўрсам
Қалбимнинг бешарм қотилларини!..

Эгмайин ҳеч кимга ҳам бошгинамни,
Мен ёлғиз яшайман,
Яшайман танҳо!..

Фридрих НИТШЕ

Зардўшт таваллоси

Насрий достон

УЧИНЧИ ҚИСМ

Сиз кўтарилмоқчи бўлганингизда юқорига қарайсиз. Мен эса пастга қарайман, зеро, мен юқори кўтарилганман.

Ичингизда ким кулиб туриб ҳам юқорида тура олади?

Ким энг баланд тоғларга кўтарилса, у саҳна ва ҳаётнинг ҳар қандай фожиаси устидан кула билади.

Зардўшт “Мутолаа ва хат зикрида”

ДАРБАДАР ДАРВЕШ

Эрта тонгда нариги қирғоққа етиб олиш учун Зардўшт оролнинг тоғ тизмалари оша йўлга чиққанда тун яримлаган эди: Зардўшт қирғоқда кемага тушмоқчи эди. У ерда гўзал бир кўрфаз бўлиб, ҳатто ўзга ўлкаларнинг кемалари ҳам бажонидил тўхтаб ўтардилар; улар фароғатли ороллардан денгизга чиқишни истаганларни йўловчи қилиб олардилар. Зардўшт тоғларга кўтариларкан, йўл-йўлакай ёшлик чоғларидан бери қанчалар йўл босганлари, қанчалар кўп тоғлар, тизмалар ва чўққилардан ўтишга тўғри келганлигини эслаб борарди.

Мен тоғларда дарбадар кезган дарвешман, дерди у ўз юрагида, — мен водийларни хуш кўрмайман ва чамаси бир ерда узоқ тинч ўтиролмайман.

Ва менинг тақдирим қандай бўлмасин, бошимга нима иш тушмасин, — унда доим дунё кезиш ва тоғларга чиқиш бўлади: охир-оқибат, биз фақат ўз-ўзимизнигина бошдан кечиргаймиз.

Менинг йўлимда тасодифлар учрайдиган вақтлар ўтиб кетди; эндиликда мен ўзим эғалик қилмаган яна нима ҳам рўй бериши мумкин?

Менинг ўзим мана энди менга қайтиб келаётир, у ниҳоят уйига қайтмоқда; узоқ замонлар бегона жойларда қолиб кетиб, ҳар турли нарсалар ва тасодифлар ичида пароканда бўлиб ётган унинг барча парча-пурчалари ҳам қайтмоқда.

Яна бир нарсани мен биламан: мен ўзимнинг охириги чўққим олдида ва азал менинг чекимга тушган нарса рўбарўсида тураман. Оҳ, мен ўзимнинг энг қийин йўлимга кирмоғим керак! Оҳ, мен ўзимнинг энг ёлғиз дунё кезмоғимни бошладим!

Лекин менга ўхшаган одам бу дамдан қочиб қутулолмайди, бу дам унга шундай дейди: “Мана энди сен ўз улуғворлик йўлингдан бормоқдасан! Чўққи ва тубсизлик — энди битта нарса бўлиб қолди!”

Сен ўз улуғворлик йўлингдан борасан: бутунга қадар сен учун энг улуғ хатар бўлган нарса, энди сенинг сўнги паноҳинг бўлиб қолди!

Давоми. Боши ўтган сонларда.

Сен ўз улўғворлик йўлингдан борасан: бунда ҳеч кимса сенинг изингдан пойлаб бормагай! Сенинг ўз қадамларинг ўз изингни ўчириб ўтгай ва унда шундай деб битилгай: “Мумкинсизлик”.

Агар сенинг бирорта нарвонинг қолмаган эса, унда ўз бошинга ўрмалаб чиқишни ўрганмоғинг лозим: сен бундан ортиқ қандай қилиб юқорилайсан?

Ўз-ўзингнинг бошинга ва ўз-ўзингнинг қалбинг оша юқорига! Энди сенинг барча майинликларинг энг қаттиқликларингга айланмоғи жойиз.

Ким ўзини ортиқ сақлаган эса охири у ҳаддан ташқари эҳтиёткорликда оғриб қолгай. Яшасин барча чиниқтиргувчи нарсалар! Мен ариқларида мой ва бол оққан ерларни мақтамайман!

Кўп нарсаларни кўрмоқ учун ўзингга қарамасликка ўрганувинг керак: тоғларга ўрлаётган ҳар бир одамга бу қаттиқлик зарурдир.

Агар қайсар нигоҳ била билик қилдирган кимса нарсаларнинг юзасидан кўра кўпроқ нарсаларни кўргай.

Бироқ, сенга келсак, о Зардўшт, сен барча нарсаларнинг асоси ва тағ асосини кўришни истайсан; шунинг учун сен ўз-ўзингдан тобора юқорироқ кўтарилиб бормоғинг, токи ҳатто ўз юлдузларинг ҳам остингда қолиб кетгай!

Ҳа! Пастга ўз-ўзингга ва ҳатто ўз юлдузларингга қарамоқ — мен фақат мана шунга ўз чўққим деб атаган бўлар ва фақат шугина мен учун охириги чўққи бўлиб қолурди!”

Тоғқа кўтарилиб бораркан, Зардўшт ўз дилини эран ҳикматлар билан шундай эркалаб сўйланарди: зеро, аввалгиларга сира ўхшамаган ҳолда ўртанарди. Ниҳоят, тизмалар ошиб ўтиб, тоғ чўққисига чиққанда, у ўз қаршисига ястаниб ётган бошқа денгизни кўрди. У тўхтаб, узоқ жим қолди. Тун чоғи бу юксак чўққида ҳаво совуқ ва тиниқ, юлдузлар чарақларди.

— Мен ўз қисматини танияпман, — деди у ниҳоят маъбус тортиб.

— Майлига! Мен тайёрман! Менинг сўнги хилватим бошланди.

Оҳ, бу остимда ётган ғамгин қора денгиз! Оҳ, бу оғир, тунги норозилик! Оҳ, толе ва денгиз! Мен энди сизга эниб бормоғим керак!

Мен ўзимнинг энг баланд тоғим ва энг узоқ саргардонлигим қошида турмоқламам; шунинг учун мен ҳар қачон юқори кўтарилганимга қараганда энди пастга қараб тушмоғим керак: — азоб ичра чуқурроқ шўнғишим, ҳар қанча юқори кўтарилганимга қараганда, унинг нақ қора тўлқинига чўкишим даркор! Толеим шунга буюрур. Майлига! Мен тайёрман!

— Энг баланд зирвали тоғлар қайдан бино бўлур? — бир сафар ўз-ўзимдан шундай сўраганман. Ўшанда мен улар тоғдан чиқишини билганман.

Бу ҳақда уларнинг маъданлари ва чўққиларининг ёнбағирлари гувоҳлик берурлар. Энг тубанлардан энг юксаклар ўз чўққилари томон балқимоқлари керақдир.

Тоғнинг совуқ чўққисига Зардўшт шуларни сўзлади; лекин у денгизга яқинлашганда ва ниҳоят, қоялар ичра ёлғиз турганда уни йўлнинг ҳорғинлиги ва азияти аввалгига қараганда қаттиқроқ эғаллаб олди.

— Ҳали ҳамма нарса уйқуда, — дерди у, — денгиз ҳам ухламоқда. Унинг бегона, уйқули кўзлари менга тикилган.

Лекин унинг илиқ нафаси кўксимга урилади. Наздимда, у хаёллар суради. Хаёлга гарқ бўлиб, қаттиқ ёстиқлар узра тўлганари.

Ҳув-ва! У оғир хотиралар остида инграйди! Ё ёвуз ҳиссиётлар ичра ўртанаётгирми?

Оҳ, чўнг махлуқ, сенинг ғамингга шерикман ва сен туфайли ўз-ўзимдан норози бўламан.

Оҳ, нега қўлларим у қадар кучли эмас! Ҳақиқатан, мен сени оғир хаёллардан халос қилурдим!

Зардўшт шуларни сўзларкан, ўз устидан алам ва изгиробга тўлиб қуларди: — Қандай! Сен, Зардўшт! — деди у, — сен ҳали денгизга таскин бермоқчи бўласанми?

Оҳ, сен севгиси лиммо-лим, тентак Зардўшт, ўз ишончида чексиз фароғатга ботган зот! Лекин сен ҳаминша шундай эдинг: ҳар қандай бадбахтга сен ишониб яқинлашардинг.

Сен барча махлуқларни эркалашни истардинг. Қайноқ нафаси, панжаларида

андак момиқ мўйи бўлса, бас, сен уларни севиш, ардоқлаш, бағринга тортишга ҳозир эдинг.

Энг ёлғиз зот учун муҳаббат энг хавфли нарса, ҳамма нарсага муҳаббат, фақат у тирик бўлса бас! Ҳақиқатан, менинг севгидаги тентаклигим ва камтарлигим кулгига лойиқ!

Зардўшт шуларни айтиб, кулиб юборди; лекин шунда у айрилиқда қолган дўстларни эслади — ва улар қошида ўзининг бундай хаёллари учун уялгандай бўлиб, нега бундай ўйладим деб ўзидан жаҳли чиқди. Зум ўтмай кулиб туриб йиғлаб юборди — ғазаб ва аламдан аччиқ кўз ёш тўкди Зардўшт.

ШАРПА ВА ЖУМБОҚ ЗИКРИ

1

Зардўшт кемага тушганлиги тўғрисида денгизчилар ўртасида гап тарқалгач, — зеро, у билан бирга фароғатли ороллардан келган бошқа бир киши ҳам кемага чиққан эди, — ҳамма бунга гоятда қизиқиб ва ниманидир куғиб интизор қолди. Аммо Зардўшт икки кун миқ этиб оғиз очмади, ғамга ботган, қулоғига гап кирмас, чеҳраси очилмасди, на одамларнинг юзига қарар ва на саволларга жавоб қайтарарди. Иккинчи кун деганда, унинг қулоғи очилди, лекин ҳамон озги юмилган эди: зотан узоқдан келаётган ва яна ҳали олис-олисларга сузишга ҳозирлик кўраётган ушбу кемада жуда ҳам ғаройиб ва хавф-хатарга тўлиқ гаплар қулоққа чалинарди. Зардўшт эса узоқ сафарларга чиқадиганлар ва бошини хавф-хатар остига қўймайинча яшай олмайдиганларни яхши кўрарди. У бошқаларнинг ҳикояларини тинглаб ўтираркан, аста ўзининг ҳам тили ечилди, шунда юрагини қоплаган муз шишаси синди ва у сўзни шундай бошлади:

— Сиз ҳаммангиз мард изловчилар ҳамда синовчиларсиз, қўрқинчли денгизларда шалдираб турган елканлар остида сузгансиз.

— Сиз жумбоқлардан мастона бўлгансиз, оқшомларни севгансиз, кўнглингиз най садолари жўрлигида ҳар қандай алдамчи тубсизликларга ром бўлган;

— Зотан, сиз калавадан ипнинг учини қалтироқ қўлларингиз билан қидирмайсиз, сиз сезиш, пайқаш эҳтимоли бўлган ерда турли хулосалар чиқариб ўтиришни жон-дилдан ёмон кўрасиз;

— Мен фақат сизга ўзим дуч келган бир жумбоқни ҳикоя қилиб бераман, — у энг ёлғиз зотга учраган шарпа эди.

Яқинларда мен бўзарган, жонсиз хуфтон чоғи қоронғу босган кўнглим билан, тумгайган, жиддий, тишларимни тишларимга маҳкам босганча борардим. Мен учун бир эмас, бир неча куёшлар ботиб бўлган эди.

Тош-чақалар оралаб инжиқ буралиб кетган, ёлғиз ва раҳмсиз, на майса-қиёқ ўсган, на бута-бутоққа йўлдош бўлган тоғ сўқмоғи қайсар оёқларим остида гижирларди.

Тошларнинг қалдир-қулдир қаҳқаҳаси остида, оёқларим туртинган чағаларни майда-майда ғуборга айлантирароқ, — мен аста-секин овоз чиқармай юқорига ўрлардим.

Баландлардим: мени пастга, тубсизликка тўхтовсиз торгаётган оғирлик руҳи, жин парим ва қаттол ғанимим бўлмиш руҳга басма-бас баландлардим.

Баландлардим: гарчи бу ярим жимит, ярим каламуш елкамга миниб олган, ўзи чўлоқ мени ҳам ланг қилар, қулоқларимга қўрғошин куяр, миямни кўрғошиндай хаёл-ўй ила тўлдирадди.

“О, Зардўшт, — масхараомуз кулиб бийрон сўйлади у, — сен донишмандлик сангидирсан! Қанчалар юксақларга кўтарилдинг, лекин ҳар бир отилган тош ерга тушмоғи даркор!

О, Зардўшт, сен донишмандлик тошисан, сен манжаниқдан отилган тош, юлдузларни парчаловчи! Қанчалар юксалдинг, — лекин ҳар бир отилган тош кулайди!

Сен ўз-ўзинга ва ўзингни тошбўрон қилурга маҳқумдирсан, о, Зардўшт, сен тошингни қанчалар узоқлатиб отдинг, — лекин у ўз устинга келиб тушай!”

Жимит жим бўлди; бу анча чўзилди. Унинг индамай туриши мени эзарди; ҳақиқатан, баъзан ёнингда кимса бўлса ҳам, ёлғиз қолгандан кўра ҳам ёлғизроқ сезасан ўзингни!

Мен кўтарилар, ўрлардим, хаёл сулар, ўй ўйлардим, — лекин бари мени эзарди. Мен оғир азоб чекиб ухлаб қолган касалга ўхшар, лекин беморни уйқусидан янада оғирроқ уйқу уйғотиб юборарди.

Лекин менда ўзим матонат деб атаган нарса мавжуд: у мени доим умидсизликдан қутқаради. Мана шу матонат ниҳоят мени тўхташга мажбур қилди ва мен шундай дедим: “Пакана жимит! Сен! Ё мен!”

Матонат — энг яхши жон олувчи қурол, — хужум қилувчи матонат: Зеро, ҳар бир хужумда музаффар мусиқа бор.

Инсон эса — ҳаммадан матонатлироқ махлуқ: барча махлуқларни у шу билан енгди. Ҳар қандай азобни у голиб мусиқа билан енгиб ўтди; инсон дарди-азоби эса — энг теран дарду азобдир.

Матонат ҳатто тубсизлик ёқасида туриб бош айланган чоғда ҳам голиб чиқади; ахир одам боласининг чоғ ёқасида турмаган чоғи бормикин! Одамнинг ўз-ўзига қарши — чоғга қарашнинг ўзгинаси эмасми!

Матонат — энг яхши жон олувчи қурол: матонат ҳатто раҳм-шафқатни ҳам ўлдирди. Раҳм-шафқат эса ҳаммасидан ҳам чуқурроқ чоғдир: зотан, инсон ҳаётга қанчалар чуқур қараса, у шунчалар раҳм-шафқатга ҳам чуқур қарайди.

Матонат — энг яхши жон олувчи қурол, — хужумкор матонат: у ҳатто ўлимни ҳам ўласи қилиб ташлайди, зеро, у шундай дер: “Ие, ҳали бу ҳаётмиди? Майлига! Яна бир карра!”

Лекин бу сўзларда голиб мусиқа баланд жаранглайди. Кар бўлмаса, эшитгай!

2

“Тўхта, пакана! — дедим. — Мен! Ё сен! Лекин мен сендан кўра кучлироқман: сен менинг энг тубсиз фикримни билмайсан! Унинг оғирлигини — сен кўтариб юролмасдинг!”

Шунда мен бирдан енгил тортдим: хира пакана елкамдан сакраб тушди! Қунишиб, рўпарамдаги тош устига ўтирди. Биз келиб тўхтаган йўл дарвоза орқали ўтарди.

“Кўр бу дарвозани, пакана! — давом этдим. — Унинг икки қиёфаси бор. Бу ерда икки йўл туташади: ҳали ҳеч ким уларнинг охирига етган эмас.

Буниси орқадаги узун йўл — у мангуликка чўзилган. Манави олдиндаги узун йўл — ўзга мангулик.

Бу йўллар бир-бирига қарама-қарши, улар доим бошлари бошларига урилиб тўқнашадилар ва айни мана шу ерда, дарвоза олдида улар қўшиладилар. Дарвозанинг номи тепасига ёзилган: “Лаҳза”.

Аммо кимдир улардан нари ўтиб бормоқчи бўлса — нари ва ундан ҳам нариларга, нима, бу икки йўл мангуликка бир-бирига қарши бўлар эди, деб ўйлайсанми, сен, эй пакана?”

“Ҳамма тўғри нарсалар алдайди, — гижиниб тўнғиллади пакана. — Ҳар қандай ҳақиқат қийшиқ, вақтнинг ўзи эса доира”.

“Оғирлик руҳи, — дедим дарғазаб бўлиб, — ўзингни бу осон деб кўрсатма! Акс ҳолда сени шу ўтирган ерингда қолдириб кетаман, чўлоқ тасқара, — ҳолбуқи, сени ахир мен юқорига олиб чиқдим!

— Ўзинг кўр, — давом этдим, — бу Лаҳзани! Бу Лаҳза дарвозасидан орта узун мангу йўл кетади: оргимизда мангулик ётибди.

Барча юришга қурби келадиганлар бу йўлни бир марта ўтиши керак эмасми? Рўй бериши мумкин бўлган барча нарсалар бир марта рўй бериши, юзага чиқиши, ўтиши керак эмасми?

Агар ҳаммаси бўлиб ўтган эса, сен, пакана, ўзинг бу Лаҳза тўғрисида нима деб ўйлайсан? Бу дарвозанинг ўзи ҳам бир марта бўлиб ўтган эмасмикин?

Барча нарсалар шунчалар қаттиқ боғланмаганмикин, мана шу Лаҳзанинг ўзи бутун истиқболни эргаштириб келмасми? Бинобарин, — яна ўзи ўзини ҳам?

Зеро, юришга қодир барча нарсалар мана шу олға борадиган йўлни яна бир карра ўтишлари керак эмасми!

Ва манави ой шуълаларида оҳиста ўрмалаётган ўргимчак, шу ой нурунинг ўзи, мен ва сен, мана дарвоза олдида туриб пичирлашиб, абадиятга дахлдор нарсалар тўғрисида шивир-шивир қилишиб турибмиз, — ахир биз илгари ҳам ҳаётга келмаган эдикми?

— Биз қайтишимиз, олдимизда турган бошқа йўлни — мана шу этни жунжиктирадиган йўлни қайтадан ўтишимиз, мангу қайтмоғимиз керак эмасми?

Мен шуларни сўйлардим ва овозим борган сайин секин чиқарди: зотан мен ўз фикрларим ва яширин фикрларим ичидаги фикрлардан кўрқардим. Ва шунда бирдан мен яқин атрофда ит увлаганини эшитдим.

Бир маҳаллар ит шундай увлаганлигини эшитмаганмидим? Хаёлларим ўтган кунларга қараб оқди. Балли! Гўдаклигимда, болалигимнинг энг эрта чоғида:

— ўшанда мен итнинг шундай улишини эшитгандим. Итнинг ўзини ҳам кўрдим, у юнлари тўзғиб кетган, тумшуги юқорига кўтарилган, ҳатто итлар ҳам шарпалардан ҳавлдор бўладиган ўша жим-жит ярим тунда титраб-қалтирарди;

— унга жуда ачиндим. Ўлик сукунат ичра уйимиз узра тўлин ой кўтарилди; у худди ўғирланган буюмлар тепасида турган ўғридай ясси том устида думалоқ олов каби осилиб турарди;

— ўшанда ит кўрқиб кетган эди: зеро, итлар ўғрилар ва шарпаларни сезадилар. Кейин яна унинг увиллашини эшитиб, ита яна раҳмим келди.

Пакана қайта кетди? Дарвоза-чи? Ўргимчак қани? Бизнинг пичирлашларимиз? Булар туш эдимиз? Ёки ўн? Мен бирдан ўзимни ваҳший қоялар орасида ёлғиз, ойнинг ўлик нурига ғарқ бўлиб турган ҳолда кўрдим.

Лекин бу ерда бир одам ётарди! Ҳурпайиб кетган ит эса унинг атрофида сакра ва гингширди, — у менинг яқин келганимни кўриб, яна қаттиқ ув тортди, у фарёд кўтарди; ит шундай фарёд чекиб, ёрдамга чақирганини илгари ҳеч эшитганмидим?

Ҳақиқатан ҳам, ҳеч қачон мен бунақасини кўрмаган эдим. Мен юзи бир тус бўлиб ўзгариб кетган, ит азобида тўлғанаётган, гиппа бўғилган чўпон йигитга кўзим тушди; унинг оғзидан оғир, қора илон осилиб турарди.

Одамнинг афт-башараси ўлим ваҳимаси ва ижирганишдан бунчалар ўзгариб кетишини биринчи кўришим эди. Ухлаб қолганмикин? Шунда илон униг бўғзига кириб ёпишиб олганмикин?

Кўлим билан илонни силтаб тортдим, яна тортдим: бекор! Илонни йигит бўғзидан тортиб чиқара олмадим. Шунда оғзимдан шу сўзлар отилиб чиқди: “Тишла! Тишлаб ол!”

Унинг бошини тишла!” — мен кўрқинчдан ўзимни билмай шундай деб қичқирардим. Менинг бутун нафратим, ваҳимам, ачиниш-аламим, менда бор яхшилик ва ёмонлик мана шу қичқириш ичига сингиб кетди.

Эй, сиз менга қараб турган марди майдонлар! Эй, сиз изловчилар, синовчилар, дардарак елканлар остида инсон қадами етмаган денгизларни кезувчилар! Эй, сиз жумбоқларнинг ишқибозлари!

Ўшанда мен кўрган чигал жумбоқни ечиб беринг менга, дунёдаги энг ёлғиз зот рўпарасида пайдо бўлган шарпа нималигини менга тушунтириб берингиз!

Зеро, бу шарпа ва каромат эди: ўшанда ушбу тимсолда мен нимани кўрдим? Ва бир кунмас бир кун келиши керак бўлган зот ким ўзи?

Бўғзига илон кириб олган чўпон йигит ким? Энг оғир, энг қора нарсалар бари бўғзига кириб олувчи бу инсон ким ўзи?

— Ўшанда чўпон менинг қичқирганимни эшитди ва илоннинг бошини ғарч тишлаб олди! Пишқириб, уни узоққа тупуриб ташлади — ва ўрнидан сакраб турди.

У ортиқ на чўпон йигит ва на инсон боласига ўхшарди — рўпарамда қайта тирилган, мунавварланган бир зот турар ва куларди! Ер юзида инсон боласи ҳеч қачон бундай кулмаган!

О, ёронларим, мен инсон боласиникига ўхшамаган кулгини эшитдим, — мана энди мени ташнакомлик, алам кемиради ва у ҳеч қачон мени тарк этмайди.

Шундай кулги истаги мени кемиради: о, мен яна ҳаётга қандай чидайман? Мен энди ўлимга қандай тоқат қилардим! —

Зардўшт шундай тавалло қилди.

ИХТИЁРГА ҚАРШИ РОҲАТ ЗИКРИ

Зардўшт мана шундай жумбоқлар ва юраги ҳасрат билан тўлган ҳолда денгизда сузиб борарди. Лекин ўз саёҳатининг тўртинчи куни фароғат ороллари ва ўз дўстларидан йироқларга олислаб кетгач, у ўзининг бутун ҳасрат-надоматини енгиб ўтди: энди у яна ўз қисматининг йўлида ғолиб чиққан зот каби маҳкам оёқ босиб турарди. Ушанда Зардўшт ўзининг масарратдаги виждонига шу сўзларни айтарди:

— Яна ёлғиз қолдим, ёлғиз қолишни истайман, мусаффо осмон ва эркли денгиз билан ёлғиз бўлишни истайман; яна мен тушдан кейинги вақт оғушидаман.

Бир пайтлар худди мана шундай кун оғган маҳал мен биринчи бор ўз дўстларимни топган, кейин яна иккинчи маротаба худди шундай кун оғганда улар билан кўришган эдим. Кун оғган паллада ҳар қандай нур бошқа пайтларга қараганда майин ва осуда бўлиб қолади.

Зеро, осмон ва ер ўртасида чарх урган бахт-иқбол зарралари макон қурмоқ учун мунаввар дилни излайди: энди ҳар қандай нур бахт-иқболдан осуда ва майин бўлиб қолди.

О, ҳаётимнинг кун оғгандан кейинги дамлари! Бир куни менинг бахтим ҳам ўзига макон топмоқ учун водийга тушди: бу кашфиётлар, меҳмондўст юракларни у ўшанда топди.

О, ҳаётимнинг кун оғган чоғдаги дамлари! Мен бир нарсага эга бўлмоқ учун нималарни бермас эдим: ўй-хаёлларимнинг тирик ниҳоллари ҳамда олий умидимнинг субҳидам шуълалари!

Бунёдкор бир чоғлар ўз умидининг фарзандларини ҳам изламиш эди — маълум бўлдики, уларни ўзи илк бора яратмасдан туриб топмас экан.

Худди шундай мен ҳам ўз болаларим ҳузурда бўлиб ва сўнг улар олдидан қайтибгина ўз кори-борим ичида бўлар эканман: Зардўшт ўз болаларини деб, ўз-ўзини камолга етказмоғи даркор.

Зотан, одам фақат ўз болалари ва ўз кори-боринигина чин юракдан севади; ва ўз-ўзига улғу муҳаббат бор ерда, бу муҳаббат ҳомиладорликнинг белгиси бўлиб кўрингай, — менга шундай туюлади.

Ўзининг илк баҳорига етиб, менинг болаларим ҳали гул очурлар; улар бир-бирларини суяшиб, боғим ва энг яхши еримда шамолларда биргалашиб тебранишурлар.

Ҳақиқатан ҳам! Қайдаки бундай дарахтлар бир-бирларига яқин турган бўлса, фароғат ороллари ўша ердадир!

Лекин бир кун келиб мен уларни қазиб оламан ва алоҳида қилиб ўтказаман: ниҳол шундай ёлғизликка, матонат ва хушёрликка ўргансин.

У денгиз бўйида мўл шоҳлари пишиқ ва қайрилган, ғолиб ҳаётнинг тирик машғали бўлиб мустаҳкам турур.

Уларнинг ҳар бири бўронлар денгизга қуйиладиган ва тоғларнинг хартумлари сув ҳўшлаётган ерларда кечаю кундуз қўриқчиликда тургайлар, улар ўзларини шундай билурлар ва шундай синовдан ўтказурлар.

Улар менинг уруғим ва насабимга мансубми — матонатли ирода эгасими ё ҳатто сўзлаётган чоғда ҳам индамай тура оладими, бера туриб мисоли олаётгандай бўла биладими— буларни синовдан ўтказишлари ва ўз-ўзларини билишлари даркор:

— бир кун келиб менга издош бўлмоқ ҳамда Зардўшт билан бирга бунёд этувчи ва байрам қилувчига айланмоқ — менинг иродамни ўлмас саҳифаларимда битмоқ; барча нарсаларни тўла камолига етказмоқ учун шундай қилмоқ керакдир.

Шуни деб ва шунга ўхшаганларни деб мен ўз-ўзимни балоғатта етказмоғим даркор; шунинг учун мен ўз бахтимдан қочаман ва ўзимни барча бахтсизликларга қурбон қиламан — мен охирги маротаба ўзимни синаш ва билиш учун шундай қилгайман.

Ҳақиқатан ҳам, менинг кетадиган вақтим бўлди; сайёҳнинг сояси ҳам,

пайт алламаҳал бўлиб қолгани ҳам, энг осуда соат етгани ҳам — бари менга айтади: “Аллақачон вақт бўлди!”

Шамол қулфнинг тешигидан ўтиб, қичқирарди: “Йўлга туш!” Эшик гийқиллаб очилар ва айтарди: “Бўла қол!”

Лекин мен ётардим, болаларимга муҳаббат жилдиргани қўймасди: муҳаббат истаги мени шу ишлар билан боғлаган эди, ўз болаларимнинг қурбонига айланган, улар туфайли ўзлимни йўқотган эдим.

Исташ — мен учун ўзни йўқотишни англатади. Менинг сиз, болаларим борсиз! Мана шу эгаликда ҳаммаси тўла ишончга эга ва ҳеч нарса хоҳиш бўлмаслиги керак.

Лекин бошим узра муҳаббатим қуёши порлар эди, Зардўшт ўз ёғида ўзи қовуриларди, — ўшанда менинг устимдан қўланка ва шубҳа сузиб ўтди.

Мен қиш ва замҳарир совуқ бўлишини хоҳлардим. “О, қанийди, қиш ва совуқ бўлса-ю, мен қаҳратонда қақшаб-қалтираб, тишларимни тишимга босолмасам!” — ўқинардим мен, — шунда мендан муздай туманлар қўтарилди.

Менинг ўтмишим мазорларимни яланг қилиб қўйди, тириклай қўмилган кўп азоблар қайта кўз очди: улар кафанга ўралганча мудраб ётмиш эди.

Менга ҳамма нарса белги бериб, қичқирарди: “Вақт бўлди!” Аммо мен эшитмасдим; ниҳоят, менинг тубсиз чоҳим ҳаракатга тушди ва ўз фикрим ўзимни чақиб олди.

О, тубсиз ўй, сен менинг ўйимсан! Сенинг қазитан чоғларингни эшиттали ва қалтироққа тушмасликка мен қачон ўзимда куч топаркинман?

Сенинг қазийтганингни эшитсам, юрагим бўғзимга тикилиб келур! Ҳатто сенинг индамаслигинг мени бўғади, эй менинг индамас чоҳим!

Ҳеч қачон сени ташқарига чақиришга журъат этган эмасман: сени ўзим билан бирга олиб юрганим — мен учун етарли эди! Арслон каби охириги жасорат ва жанг учун мен ҳали етилмаган эдим.

Сенинг оғирлигинг мен учун доим анча машаққатли эди; лекин сени ташқарига олиб чиқиш учун мен барибир қачондир арслоннинг овози ва қудратини топишим даркор!

Мен ўзимда буни енгганимда, бундан ҳам ортиқроқ алланимани эгаллаган бўлурман; ва галаба менинг камолга етганимнинг муҳри бўлажак!

Унғача мен номаълум денгизларда саргардон юрурман; тасодиф менга хушомад айлар ва эркалар мени; мен олға ва ортга боқаман — ҳеч нарсанинг охириги кўрмайман.

Ҳали охириги жангимнинг соати келгани йўқ — ёки у энди келяптими? Ҳақиқатан, атрофимда денгиз ва ҳаёт менга маккор жозибани билан боқади!

О, ҳаётимнинг кун оғган чоғи! О, оқшом муждаси бўлмиш бахт! О очиқ денгиздаги соҳил! О, номаълумлик ичидаги олам! Сизга қанчалар ишонмайман мен!

Ҳақиқатан, мен сизнинг маккор жозибангизга ишонмасман! Мен ҳаддан зиёд ипак табассумга ишонмовчи ошиққа ўхшайман.

Ўша рашк ўтида ўртанган ошиқ ўз машуқасидан аразлаган ва араз чоғида ҳам ўз дилбарлигини қўлдан бермагани каби, — мен ҳам ушбу фароғатли дамни ўзимдан нари италайман.

Нари тур мендан, эй фароғатли дам! Сен билан менга ўз ихтиёримга қарши фароғат келди! Мен ўзимнинг энг теран изгиробимга тайёр тураман бу ерда: сен бевақт келдинг!

Нари тур мендан, фароғатли дам! Яхшиси, сен ўзингга менинг болаларимдан макон изла! Шошил ва ҳали оқшом тушмай уларни менинг бахтим билан алқа!

Оқшом тушяпти; қуёш ботяпти. Менинг бахтим узоқлаб кетди!

Зардўшт шундай зикр қилди. У тун бўйи ўз бахтсизлигини кутиб чиқди — лекин кутиши зое кетди. Тун тиниқ ва осуда эди ва бахтнинг ўзи унга тобора яқинлашиб-яқинлашиб келарди. Тонг отди, Зардўшт юрак-юракдан тўлиқиб кулди ва киноя қилиб деди: “Бахт оргимдан қувади. Бунинг сабаби, мен аёллар ортидан юрмайман. Бахт эса — аёлдир”.

КУН ЧИҚИШ АРАФАСИДА

О, бошим узра мусаффо осмон! Поёнсиз! Чексиз нур! Сенга боқиб туриб илоҳий интилишлардан ҳаяжонга тушаман.

Сенинг юксаклигинга ўзимни отаман — мен учун теранлик мана шунда! Сенинг бокиралигинга яшириниш — менинг маъсумлигим шунда!

Худо ўз гўзаллигига яширинади — худди шундай сен ҳам ўз юлдузларингни беркитасан. Мангу сукунатга чўмгансан — ўз доноликларингни менга шундай ошкор этасан.

Галаёнли денгиз узра сен бугун сассиз кўтарилдинг, менинг тугёнли қалбимга сенинг муҳаббатинг ва маъсумлигинг очилди.

Сен ўз гўзаллигинга маҳфуз ҳолда мафтункор бўлиб келдинг қошимга, донишмандлигинга кашшоф бўлиб менга сассиз сўйлаб турасан:

О, наҳот сенинг ҳаё билан лиммо-лим юрагингни мен сезмасам! Қуёш чиқишидан олдин сен энг ёлғиз зот — менинг қошимга келдинг.

Биз азалдан сен билан ошномиз: ғамимиз ҳам бир, қўрқинчимиз ҳам бир, бирдир тағимиз; сен билан ҳатто қуёшимиз ҳам бир.

Бир-биримизга сўз айтмаймиз, зеро, жуда кўп нарсаларни биламиз; биз овоз чиқармаймиз, бир-биримизга табассум орқали биланларимизни маълум қиламиз.

Менинг алангамнинг зиёси сен эмасми? Тушунчамнинг ҳамшираси — қалбим сенда яшамасми?

Биз барини бирга ўқидик; биз ўзимиздан оша ўз-ўзимизга кўтарилишга биргаликда ўқидик; кўз илғамас чексизликлардан туриб нурафшон кўзлар билан пахта қараб мусаффо табассум ташлашни ўргандик, ҳолбуки, худди шу пайтда остимизда худди жала каби зўравонлик, мақсад ва гуноҳ куйиларди.

Агар мен ёлғиз саргашга дайитган бўлсам, — қалбим тунлар бўйи ва адашмоқ сўқмоқларида нималарни излаб ўрганган экан? Агар мен тоғларга кўтарилган бўлсам, сен эмасмидинг чўққиларда қидирганим?

Менинг тоғларга чиқишим ва саргашталигим — улар фақат нўноқ кимсага ёрдам бериш заруратигина эмасмиди, ахир? Менинг бугун иродам фақат сенга учини истайди, сенга томон учини!

Судралган булутлару сенга доғ туширувчи бошқа барча нарсалардан ортиқ нимани ҳам ёмон кўрардим мен? Ва ҳатто мен ўз нафратимдан ҳам нафратланар, чунки у сенга доғ бўлиб тушарди!

Судралган булутларни, шу пусиб, биқиниб бораётган ёввойи мушукларни ёмон кўраман мен: улар сен билан менга баробар тегишли бўлган улкан ва белоён тасдиқ ва офаринни биздан тортиб олмоқчи бўладилар!

Биз судралган булутларни ёмон кўраемиз, улар на дуо қилиш ва на чин юракдан қарғашни ўрганиб ололган чала-ярим воситачи ва омухтачилардир.

Сени, эй мусаффо осмон, судралган булутлардан бағринг доғ бўлганлигини кўргандан кўра яхшиси, ёниқ кўк остида хумда ёки осмонсиз чоҳ ичра ўлтирганим юз бора афзал билурман!

Кўп маҳал мен уларни чақмоқларнинг ўткир тишли олгин тизимлари билан маҳкамлаб ташлашни истардим, худди момақалди роқ каби уларнинг шишиб қапшайган қоринларини дўмбира қилсам дердим:

Ғазаб билан дўмбира қилсам дердим, зеро, улар мендан сенинг тасдиқ ва офаринингни ўғирламоқчи бўладилар, о, бошим узра тиниқ осмон! Нурафшон! Сен туганмас нур! — Зеро, улар менинг сендаги тасдиқ ва афаринимни ўғирлайдилар!

Зеро, шу эҳтиёткор, журъатсиз мушук вазминлигидан кўра бузук ҳавонинг шовқин-суронлари, момақалди роқлари, қарғиш нолаларини эшитганим маъқулроқ ва осонроқ, бинобарин, ҳатто одамлар орасида ҳам оҳиста қадам босадиган, чала-ярим, нотайин, журъатсиз, худди судралган булутлар каби имиллаган кимсаларга асло-асло тоб-тоқатим йўқ.

Ва “ким оқ фотиҳа бериб, дуо қилолмаса, у қарғашни ўрганмоғи керак!” — бу ёрқин ўғит менга тиниқ осмондан тушди, бу юлдуз энг қоронғу тунларда ҳам менинг осмонимда чақнаб туради.

Агар сен мени қуршаган бўлсанг, эй, сен мусаффо! Мунаввар! Эй, сен

поёнсиз нур! — унда мен оқ фотиҳа ўқиб, дуо қилиб тасдиқлайманки, ўшанда барча тубсизликлар қаърига ўз дуойи фотиҳам тасдиғини етказгайман.

Мен дуо қилувчи ва тасдиқловчи бўлдим: узоқ курашдим, муборизга айландим, ниҳоят, икки қўлим дуо учун очиқ бўлсин деб ният қилдим.

Мен ўқиган дуо шу: ҳар бир нарса узра унинг ўз осмони бўлсин, равоқли гумбази бўлсин, мовий жоми ва мангу сукунати бўлсин — шундай дуо ўқиган ҳам файзу фароғат топсин!

Зеро, барча нарсалар мангулик чапмасида ва яхшилик ҳамда ёмонликнинг нариги ёғида покландилар; яхшилик ва ёмонлик эса фақат елвагай кўланкалар, нам босган қайғу ва судралган булутлардир.

Ҳақиқатан, бу қарғиш эмас, дуодир, мен шундай ўғит айтаман: “ҳамма нарсалар узра осмон-ҳол, осмон-ҳаё, осмон-тасодиф, осмон-ғайр туради”.

“Ҳол” — дунёнинг энг кўҳна оқсуягидир, уни мен барча нарсаларга қайтардим, уларни мақсадга бўйсунушдан қутқардим:

Ушбу эркинлик ва мана шу осмон тиниқлигини мен худди ложувард жом каби ҳамма нарсаларнинг устига ўрнатдим, ўшанда мен улар узра ҳамда улар оралаб ҳеч қандай “Мангу ирода” — истамадим.

Ушбу жасорат ва мана шу телбаликни мен ўша ироданинг ўрнига қўйдим ва шундай таълим бердим: “Ҳамма ерда бир нарса номумкин — оқилона маъно!”

Гарчи андаккина ақл, донишмандлик уруғи юлдуздан то юлдузгача сочилган бўлса-да, ушбу ачитқи барча нарсаларга қўшилган: телбалик туфайли донишмандлик барча нарсаларга омухта бўлган!

Андаккина донишмандлик балки ҳали мумкиндир; лекин бу талтайган ишончни мен барча нарсаларда учратдим: улар рақсга тушишни маъкул кўришади — тасодифнинг оёқларида!

О, бошим узра осмон, сен, мусаффо! Сарбаланд! Энди сенинг мусаффолигинг мен учун шундаки, мангу ўргимчак — ақл ва унинг тўрлари йўқ:

— Сен энди илоҳий тасодифлар ўйин тушадиган жойсан, сен илоҳий ўйин ошиқлари ва уни ўйновчиларнинг илоҳий ўйингоҳисан!

— Сен қизариб кетяпсанми? Айтиш мумкин бўлмаган нарсани айтиб қўйдимми? Сени алқайман деб, қарғиш ёдириб қўйдимми?

Ёки иккимиз ёлғиз қолганлигимиз учун уялиб қизариб кетдингми? — Менга чиқиб кетиш ва жим бўлишни амр этмайсанми? Зеро, энди — кун яқинлашиб келмаяптими?

Дунё — чуқур, кун унинг маъносини чақолмайди. Кун қошида сўзлашга ҳамма ҳам жасорат қилавермайди. Лекин кун яқинлашяпти — энди биз айриламиз!

О, бошим узра осмон, сен иболи! Алантали! О, кўёш чиқиш олдидаги менинг бахтим! Кун яқинлашиб келяпти — ва биз энди айриламиз!

Зардўшт шундай зикр қилди.

КАМСУҚУМ ЭЗГУЛИК ЗИКРИ

1

Зардўшт қуруқликка тушгач, тўғри ўзининг тоғи ва мағорасига қараб юрмади, балки жуда кўп йўллардан ўтди, ҳамма ерда саволлар бериб, анча нарсаларни сўраб-суришгирди, шунда у ўзи ҳақида ўзи ҳазил-муғойиба қилиб дерди: “Мана сизга жуда кўп жилғалари билан ўз манбасига қайтаётган дарё!” Зеро, у ўзи бўлмаган чоғда инсон ҳоли нима кечганлигини билишни истарди: у улўғроқ бўлиб қолдимикин ёки аввалгисидан ҳам кичикроқ? Бир куни у қатор тушган янги уйлارни кўрди; бундан ажабланди ва шундай деди:

“Бу уйлар нимани англатади? Ҳақиқатан, улўғ бўлмаган қалб уларни ўзига ўхшатиб қурган!

Ақлсиз бола уларни ўзининг ўйинчоқлари қутгисидан олиб чиқариб ташладимикин? Унда бошқа бир бола уларни яна қутига йиғиштириб солиб қўйсайди!

Манов уйлар ва ҳужраларни қаранг: одамлар улар ичига кириб, сўнг улардан чиқиша олармикинлар? Улар наздимда худди ипак қуртлари ёхуд ширинхўр мушуклар учун ясалгандай, мушук деганингиз қурғур ўзини эрмак қилишга жон-жон деб рози бўлади!”

Зардўшт тўхтаб, ўйланиб қолди. Ниҳоят, маъюс тортиб деди: “Ҳаммаси майдалашиб кетди!

Қаёққа қарамай паст дарвозалар: менга ўхшаган одам ундан ўтиши мумкин, лекин у бунинг учун эгилиши керак!

О, бошим бошқа эгилмайдиган ўз ватанимга қачон қайтгайман — энди ортиқ кичиклар олдида бошимни куйи эгмаслигим керак!” — Шунда Зардўшт хўрсинди ва кўзларини йироқларга тикди.

2

Мен бу одамлар ичида юраман ва ҳайрон бўламан: уларнинг эзгуликларига ҳавас қилмаганим учун мени кечирмайдилар.

Улар менга дўқ-пўписа қиладилар, чунки уларга шундай дейман: кичкина одамларга кичкина эзгуликлар зарур, — зотан кичкина одамлар кераклигига менинг кўшилишим қийин!

Мен бу ерда бировнинг товуқхонасига кириб қолган хўрозга ўхшайман, уни ҳатто товуқлар ҳам чўқиб ташлайди; лекин мен бу товуқлардан хафа эмасман.

Мен ҳар қандай кичкина ёқимсизликка қарагандай, уларга одоб билан муомала қиламан; барча кичкина нарсаларга нисбатан қора тиканак бўлишни типратикангагина муносиб донолик деб биламан.

Кечқурун уйда ҳаммалари ўчоқ атрофига жам бўлишганда мени гапиришади, мен ҳақимда сўзлашади-ю, лекин ҳеч ким мени ўйламайди!

Мана, мен ўрганган янги жимжитлик: уларнинг менинг атрофимдаги шовқин-суронлари ўй-хаёлларим устига парда ташлайди.

Улар ўзаро гавго кўтарадилар: “Бу қоп-қора булут бизга нима келтиради? Эҳтиёт бўлинг, у бизга мараз олиб келмасин!”

Яқинда бир аёл менга кўлини узатган боласини силтаб ташлади: “Болаларни олиб кетинг! — қичқиради у. — Бундай кўзлар болаларнинг қалбини куйдириб юборади”.

Мен сўзлаётганда, уларни йўтал тутади: улар йўтал қудратли шамолларга билдирилган эътироз деб ўйлашади; улар менинг бахтим шовқинларини заррача ҳам фаҳмламайдилар!

“Бизнинг Зардўштга ҳали вақтимиз йўқ” — деб эътироз билдиришади улар; аммо Зардўштга “вақти бўлмаган” вақтнинг нима маъноси бор?

Улар мени мақтаб ҳамду сано айтган чоғларида ҳам — ахир мен уларнинг шон-шуҳратлари узра уйқуга чўма олармидим? Тиканли камар — уларнинг менга мақтови: бу камарни ечганда ҳам ҳатто ҳаммаёгим қичишиб туради.

Улардан мана нимани ўргандим: мақтаётган одам худди ҳурмат-эътибор кўрсатаётгандек бўлади, лекин аслида эса у янада кўпроқ нарса олишни хоҳайди!

Менинг оёғимдан сўранг, уларнинг мақташлари ва ўзларига яқин тортишлари унга ёқармикин! Ҳақиқатан, бундай оҳанг ва бундай бака-бумда оёғим на ўйинга тушишни истайди ва на жим туришни.

Улар менга кичкина бир яхшиликни мақтаб, диққатимни унга тортмоқчи бўлишади; кичкина бахтнинг бака-бумига улар менинг оёғимни тортмоқчи бўлиб уринишади.

Мен бу одамлар ўртасида юриб, ҳайрон бўламан: улар майдалашиб кетишган ва яна майдалашадилар — буни уларнинг бахт ва эзгулик ҳақидаги таълимоти қилади.

Улар ахир эзгуликда ҳам камтардирлар, зеро, улар мамнунлик излайдилар. Фақат камсуқум эзгуликкина мамнунлик билан чиқишмоғи мумкин.

Рост, улар ўзларича қадам ташлаш ва олға босишга ўрганадилар: лекин мен буни судралош деб атайман. — Бу билан улар жадаллаб бораётганларга халал берадилар.

Уларнинг кўплари олға борадилару яна дам-бадам орқага бўйинларини чўзиб қарайдилар, мен эса уларни бажонидил итариб юбораман.

Оёқлар ва кўзлар алдамасликлари, бир-бирларини ёлғончиликда айбламасликлари керак. Лекин кичкина одамларнинг алдамчиликлари кўп.

Уларнинг баъзилари ўз иродаларини намоён қиладилар, лекин кўпчилик фақат ўзганинг иродасига хизмат қилади. Айримлари самимий, лекин аксарияти — ёмон актёрлар.

Улар орасида онгсиз актёрлар бор, яна беихтиёр актёр бўлиб қолганлар ҳам йўқ эмас, — лекин самимийлари жуда кам, айниқса самимий актёрлар чандон оз.

Эркалик сифатлари камдан-кам; шунинг учун уларнинг аёллари эркакка айланадилар. Зеро, ҳақиқий эркаккина аёлни аёл қилади.

Уларда энг ёмон иккиюзламачиликни ҳам учратганман: ҳатто ҳукмфармо бўлганлари ҳам уларга хизмат қилаётганларнинг эзгуликларига мослашадилар.

“Мен хизмат қиламан, сен хизмат қиласан, биз хизмат қиламиз” — ҳукмфармоларнинг ўқийдиган дуолари шундай. Аммо шўри қурсин! — мабодо биринчи жаноб бунинг устига биринчи хизматкор ҳам бўлса!¹

Оҳ, ҳатто уларнинг мунофиқлигига менинг нигоҳим қизиқиб учиб кирди. Шунда мен уларнинг пашшага монанд бахтини сездим, куёш ёритган ойна ичида гингилаб учишларини кўрдим.

Қанча оққўнгиллик кўрсам, шунча ожизликка ҳам кўзим тушади. Қанча адолат ва шафқат бўлса, яна шунча заифлик ҳам бор.

Ҳаммалари дум-думалоқ, саранжом-сарашта ва бир-бирларига марҳаматлидирлар, худди бир қум зарраси бошқа қум зарраси каби думалоқ, саранжом ва бир-бирига марҳаматли бўлганидай.

Кичкина бахтини камсуқумлик билан кучоқлашни улар “итоаткорлик!” дейдилар ва шунинг била бирга бошқа янги бахт сари камсуқумларча кўз қирини ташлаб турадилар.

Моҳиятан ўз соддаликларида улар фақат бир нарсани истайдилар: ишқилиб, ҳеч ким уларга азоб-уқубат етказмаса бас. Шунинг учун улар ҳар бир кимсага эътиборли бўлиб, унга яхшилик қиладилар.

Лекин бу гарчи “эзгулик” деб аталса ҳам, аслида бориб турган кўрқоқликдир.

Мана шу кичкина одамлар баъзан қўпол гапиришга тўғри келиб қолса, уларнинг овозлари хириллаб қолганини эшитаман: зеро, ҳар қандай елвизак уларнинг дарров томоғини хириллатиб кўяди.

Улар муғомбир, эзгуликларининг ҳам панжалари айёрдир. Лекин уларга мушт етишмайди, уларнинг бармоқлари мушт бўлиб бирлашолмайди.

Улар одамни камсуқум ва қўлбола қиладиган ҳамма нарсаларни эзгулик деб ҳисоблайдилар. Худди шу тариқа улар бўрини итга ва одамнинг ўзини ҳам инсоннинг энг яхши уй ҳайвонига айлантирдилар.

“Биз икки курси ўртасида ўтирибмиз, — дегандай бўлади мента улар лабининг четида пайдо бўлган иржайиш, — бу жон бераётган гладиатордан ҳам, ўзида йўқ хурсанд чўчқалардан ҳам баб-баробар узоқда”.

Аммо бу — жўнлик: гарчи у ўргачалик деб аталса ҳам.

3

Мен шу одамлар орасида юраман ва кўп сўзларни тўқаман; лекин улар на олиш ва на сақлашни билишадилар.

Мен уларнинг ҳирсу балолари ва бошқа иллатларини фош қилиш учун келмаганимга ҳайрон бўлишадилар; лекин ҳақиқатан, мен шу билан бирга чўнтак ўғриларидан огоҳлантириш учун ҳам келган эмасман!

Мен уларнинг ақллларини қайраш ва тоблашни хоҳламаганим учун ҳайрон бўлишадилар; тошлавҳа узра тошқаламдек овозлари гирчиллаган нозик ақлдилар улар учун худди камлик қиладигандек!

¹ Буюк Фридрихнинг “Ҳукмдор — давлатнинг биринчи хизматкори ва биринчи мансабдор кишидир”, деган сўзларига ишора. Бисмарк ҳам: “Ватанимга хизматда ёнаман”, деган экан.

“Барча чинқириш, қўлини қўшалоқ қилиб туриш ва таъзим бажо этишни истаган қўрқоқ пари-алвастиларни сизга тиз буктиринг”, деб қичқирсам, улар: “Зардўштининг худоси йўқ”, деб бақирадилар.

Айниқса, уларнинг итоатгўйлик тарғиботчилари қаттиқроқ қичқирадилар — ҳа, мен худди мана шуларнинг нақ қулоқларига: ҳа! Мен худосиз Зардўштман!” — деб баралла бор овозим билан айтаман.

Итоатгўйлик тарғиботчилари! Қасрдаки, ожизлик, касаллик ва қорақўғир бўлса, улар шу ерда худди бит каби ўрмалайдилар; фақат нафратгина уларни босиб ўлдиришдан мени сақлайди.

Майлига! Уларнинг қулоқларига мана менинг мавъизам: Мен — худосиз Зардўштман ва мен шундай гапни айтаман: “мендан ҳам ортиқ худосиз одам бўлса, майли, унинг панду насиҳатини ўзимга олай.

Мен худосиз Зардўштман: ўзимга ўхшаганларни қайдан топаман? Кимки ўзини ўз иродасига бахшида қилса ва ўзидан ҳар қандай итоатни итқитиб ташласа, улар бари менга монанддилар.

Мен худосиз Зардўштман: мен ҳар бир ҳолатни ўз қозонимда қайнатаман. У яхшилаб қайнагандан сўнг, мен уни ўз таомим каби қарши оламан.

Ҳақиқатан, жуда кўп ҳоллар менга ҳукм-ҳикка билан яқинлашдилар; лекин менинг иродам ундан ҳам ортиқ ҳукм-ҳикка билан уларга сўйлади, — шунда улар дарҳол тиз чўқдилар

— ялиниб-ёлвордилар, бизга қўналға беринг, бизни дўстона кутиб олинг деб, тилёғламалик қилдилар: “Кўряпсанми, о, Зардўшт, дўст дўстга фақат мана шундай яқинлашади!”

Лекин ҳеч кимда менинг қулогим бўлмагач, нимани ҳам айтардим! Мен барча шамолларга шундай нидо соламан:

— Сиз ҳаммангиз майдалашяпсиз, эй, сиз, кичкина одамлар! Сиз ушоқларга бўлиниб кетдингиз, эй, сиз, мамнунлик ишқивозлари! Сиз ҳали ҳалок бўлурсиз — кичкина эзуликларингиз қўлигидан, майда-чуйда етишмовчиликларингиз сероблигидан, доимий тарзда кичкина итоатгўйликка берилиб кетганингиздан!

Сиз шоён аяйсиз, шоён ён берасиз: сиз ўсадиган тупроқ мана шундоқ! Лекин дарахт катта бўлиши учун у метин қояларни метин томирлар билан чирмаб олмоғи даркор!

Ҳатто сиз адо этмайдиган нарсалар бугун инсоният келажигининг матосини тўқишга ёрдам беради; ҳатто сизнинг ҳеч нарсангиз келажакнинг қони билан яшовчи ўргимчак ва унинг тўридир.

Сиз олаётган чоғда ҳам, худди ўғирлаб олаётгандек бўласиз, эй, сиз кичкина эзу одамлар! Лекин баъзан муттаҳамларда ҳам инсоф-диёнат тилга киради: “Фақат талон-торож қилишнинг иложи бўлмаган ердагина ўғирлик қилиш мумкин”.

“Ўзи беради” — итоат таълимоти мана шу. Лекин мен сизга айтаман, эй сиз, мамнунлик ишқивозлари: олинади ва борган сари кўпроқ олинади сиздан!

Оҳ, агар сиз ўзингиздан ҳар қандай чала истакни итқитиб ташлаб, гоҳ ялқовлик ва гоҳ ишга берилиб кетганингизда эди!

Оҳ, сиз менинг ушбу сўзларимни тушунганингизда эди: “Майли, нима истасангиз, шуни қилинг — лекин ҳаммасидан бурун худди истай оладиганлардек бўлинг!”

Майли, яқинларингизни худди ўзингиздек севинг, — лекин ҳаммадан бурун ўзини ўзи яхши кўрадиганлардек бўлинг:

— Улуғ севги билан севурлар, улуғ нафрат била севурлар!” Худосиз Зардўшт худди мана шуларни айтур.

— Лекин менинг қулогим бўлмаганларга нимани ҳам айтардим! Мен учун бу ерда вақт ҳали бир соат олдинда.

Мен бу одамлар ичида ўз-ўзимга башоратчиман, қоронғу кўчаларда ўз-ўзимга хўроз қичқиргиман.

Лекин улар соати яқинлашмоқда! Меники ҳам яқин қолди! Улар соат сайин камайиб, қашшоқроқ, ҳосилсизроқ бўлиб бораётир — шўрлик ўт! Шўрлик ер!

Улар тезда худди даштнинг қуриган хашаги бўлиб турарлар, ҳақиқатан, ўзларидан ўзлари чарчаб ҳолдан тойурлар — сувга эмас, кўпроқ ўт-оловга ташна бўлурлар!

О, чақмоқнинг қутлуғ соати! О, туш арафасидаги сир-синоат! — бир кун келиб уларни саргашта ўтларга ва олов тиллар ила башорат қилувчиларга айлантиражакман:

— бир кун келиб, улар олов тиллар билан каромат қилурлар: у яқинлаб қолди, у яқин, буюк туш!

Зардўшт шундай зикр қилди.

ЕЛЕОН ТОҒИДА

Уйимда қаҳрли қўноқ қиш ўтирибди; унинг дўстона қисишларидан қўлларим кўкариб кетди.

Бу золим меҳмонни ҳурмат қиламан, лекин ўзи ёлғиз ўтирсин деб, бажонидил ташлаб кетаман. Жон деб, ундан нари қочаман; агар яхши чопсанг, ундан ҳам қочиб кетиш мумкин!

Иссиқ оёқларим ва иссиқ фикрларим билан мен ўша шамол тинган ерларга — Елеон тоғининг куёш нурлари тушиб турган пучмоқларига югураман.

Мен ўз қаҳрли қўноғим устидан шундай куламан ва шу билан бирга у менинг уйимдаги пашшаларни тутиб, қувиб, ҳар турли майда-чуйда шовқинларни тинчитиб юргани учун миннатдор бўлиб қўяман.

Зеро, у чивиннинг ва ҳатто баъзан иккита бўлиб фингиллашини ёқтирмайди; у кўчаларни бўм-бўш хувиллатиб қўяди, шундайки ой шуълалари кечаси бу ерларга тушишга қўрқади.

У ғоятда қаҳри қаттиқ меҳмон — лекин мен уни иззат қиламан ва бамисоли тегманозиклар, оловнинг хўшпа семиз санами каби унга сиғиниб-топиниб ўтирмайман.

Санамларга сиғингандан кўра бир пас тишларни шақиллатиб ўтирган афзал — менинг уруғим шундай истайди. Мен айниқса, жўшқин, тутаб турган, бўғувчи олов санамларни жинимдан баттар ёмон кўраман.

Кимни севсам, уни ёзга қараганда қишда кўпроқ севаман; қиш уйимда ўрнашиб олгандан бери душманларим устидан қўрқмай, бошлаб куламан.

Ҳатто кўрпамга ўралиб олаётган чоғимда ҳам дадил куламан, — шунда менинг беркиниб олган бахтим кулиб шўхликлар қилади, менинг алдоқчи тушларим қаҳқаҳа отади.

Ахир мен — бировнинг оёғига йиқилиб, эмаклаб юрибманми? Мен ҳаётда ҳеч қачон даста дарозлар олдида ер ўпиб, эмаклаб юрган эмасман; агар мен қачондир ёлғон сўзлаган бўлсам, севганимдан ёлғонлаганман. Шунинг учун мен қиш тўшагида ҳам шоду хандонман.

Одмигина тўшагим мени шоҳона тўшакдан кўра яхшироқ иситади, зеро, мен ўз қашшоқлигимни қаттиқ қўрғайман. У, айниқса, қиш фаслида менга садоқатли.

Мен ҳар бир кунимни қаҳрга тўлиб бошлайман, қиш устидан совуқ сувга тушиб куламан — менинг қаҳҳор меҳмоним нега ундай қиялсан деб норози тўнғиллайди.

Мен уни кичкина мўм шағам билан қитиқлашни яхши кўраман — шундай қилсам у ниҳоят кулранг, бўз хуфтонлар ичидан осмонни бўшатиб юборармикин дейман.

Мен, айниқса, эрталаб қаҳрли бўлиб тураман — эрта тонгда қудуқ олдида челақ чингиллайди ва бўз тусли кўчаларда отларнинг иссиқ кишнагани эшитилади:

Осмоннинг очилишини бетоқат кутаман, қор соқолли қишки осмон, худди бўктарга қуш каби опшоқ чол:

— индамас қиш осмони, кўп чоғлар ҳатто куёши борлигини ҳам тилга олмас!

Узоқ, нурафшон жим туришни мен ундан ўрганмадимми? Ёки у буни мендан ўргангандир? Ёки ҳар биримиз уни ўзимиз кашф қилгандирмиз?

¹ Қуддуси Шариф шарқда тоғлик ер.

Ҳар бир яхши нарсаларнинг келиб чиқиши минг карра: барча яхши қувноқ нарсалар хурсанд бўлганидан борлиққа ўзини отади — улар буни фақатгина бир марта қила оладилар!

Худди шунингдек, узоқ жим туриш ҳам яхши қувноқ нарса ва шунингдек, қишқи осмон каби тиниқ думалоқ кўзли юзлар билан қарамоқ яхшидир:

— Худди унга ўхшаб ўз қуёшини ва ўз қайтмас иродаси қуёшини беркитиш яхши; ҳақиқатан, мен бу ҳунарни ва ушбу қиш хуррамлитини яхши ўрганганман!

Менинг энг суюкли қаҳрим ва санъатим шундаки, менинг жимлигим ўз жимлигини ошкор қилиб қўймасликка ўрганиши керак.

Мен сўзлар ва ўйин суякчаларини қалдир-қулдир қилиб, тантанавор кугиб турганларни лақиллатаман — менинг иродам ҳамда мақсадим ушбу барча қаттиқ назоратчилардан сирғалиб ўтиб кетмоғи даркор.

Менинг охирги иродамнинг асосларини ҳеч кимса кўрмасин — шунинг учун узоқ нурафшон жим туришни ўйлаб топдим.

Мен кўп ақллиларни учратдим: ҳеч ким тиккасига кўриб қолмасин деб, улар юзларига парда ташлаб, ўз сувларини лойқалатардилар.

Ҳар нарсага ишонавермайдиган ва ёнғоқ чақиб ейдиганлар орасидан чиққан ақллироқ кимсалар айнан мана шуларга мурожаат қиладилар: уларнинг энг яшириб қўйган балиқларини баайни мана шуларнинг ўзлари тутиб олишарди!

Лекин нурли, жасур ва шаффоф ақллар — менимча, улар барча индамаслар ичида энг ақллироқларидир: уларнинг асослари шунчалар чуқурки, ҳатто энг шаффоф сув ҳам — уларни ошкор қилолмайди.

Сен, эй қорли соқол, индамас қиш осмони, сен, эй бошим устидаги думалоқ кўзли бўқтарги! О, сен қалбим ва қалбим қувончларининг осмон тимсоли!

Ахир мен олгин ютган каби яширинишим керак эмасми, бутун ичимни ағдар-тўнтар қилиб юбормасликлари учун?

Атрофимни ўраб олган мана шу барча ҳасадгўйлар ва ғаразгўйлар менинг оёқларим узунлигини билиб қолмасликлари учун ёғоч оёқда юришим керак эмасми ахир?

Мана шу бўғиқ, илмилик, сийқаси чиққан, ранги ўчган, озурдадил бўлган зотлар — қандай қилиб уларнинг ҳасади менинг бахт-иқболимни кўролсин!

Шунинг учун мен уларга ўз чўққиларимдаги қиш ва музларнигина кўрсатаман — шунингдек, менинг тоғим бутун қуёш иқлимлари билан қуршалиб турганлигини эса уларга кўрсатмайман!

Улар фақат қишқи бўронларимнинг чийиллашларинигина эшитадилар ва улар менинг илиқ денгизлар узра соғинчли, вазмин, ҳароратли жануб шамоллари янглиғ сарсари югурганларимни пайқамайдилар.

Улар, шунингдек, менинг кутилмаган, тасодифотларим борасида таассуф билдирадилар, лекин меним сўзим шундай: “Ҳодисотга қўйиб беринг, менга келсин: у худди ёш боладек маъсумдир!”

Агарда мен ўз бахтим устига абгорликлар, қиш қуюнлари, оқ айиқ қалпоқлари ва қорли осмон пардаларидан ёпмасам, улар менинг бахтимга қандоқ чидашлари мумкин, ахир!

Агар ўзим уларнинг раҳм-шафқатларига: мана шу ҳасадгўйлар ва ғаразгўйларнинг раҳм-шафқатларига ачинмасам эди!

Агар ўзим улар олдида ўкинмасам ва совуқда дағ-дағ қалтирамасам, уларнинг раҳм-шафқатларига худди мўйнага ўралгандай ўралмасам, сабр-тоқат билан либосларга бурканмасам эди!

Қалбимнинг оқилона ороми ва девоналиги мана шундаки, у ўз қаҳратон қиши ва совуқ бўронларини яширмас, шунингдек, яширмас сира у ўз тўнғишларини.

Бир ёлғизлик учун беморнинг қочиши бор; бошқа бир ёлғизлик учун эса беморлардан қочиш бор.

Мени қуршаган бу шўрлик ҳасадгўй нобакорлар, майли, эшитсинлар ва кўрсинлар қаҳратон совуқда қанчалар қалтираганим ва қанчалар харосон бўлганлигимни! Мана шу қалтироқ ва харосонликка қарамай, мен, барибир, уларнинг иссиқ хоналаридан қочиб чиққанман!

Майли, улар менга ачинсинлар ва мен билан бирга тўнғиб турганимдан харосон бўлсинлар: майли, “билиш музидан у совқотиб ўлади ҳали!” — деб айтсинлар ва шиквалар қилсинлар.

Мен эса бу вақтда иссиқ оёқларим билан ўз Елеон тоғимда ҳар сари югуриб юрурман; Елеон тоғимнинг қуёш нурлари тушиб турган пучмоқларида мен ҳар қандай шафқат-мурувват устидан кулиб қўшиқлар айтурман.

Зардўшт шундай куйлади.

ЁНИДАН ЎТИБ КЕТИШ

Зардўшт мана шундай кўп халқлар ҳамда турли-туман шаҳарлар орасидан аста-секинлик билан ўтиб, айлана-айлана ўз тоғлари ва ўз мағорасига қайтиб келди. Мана, ниҳоят, у кутилмаганда катта шаҳар дарвозаси олдидан чиқди; лекин бу ерда қутуриб жиннилик қилаётган масхарабоз қулочини ёзиб унга томон отиди ва йўлини тўсди. Бу ўша, халқ “Зардўшт маймуни” деб атайдиган масхарабоз эди: бинобарин, у Зардўштнинг гапириш усулларидан у-бу нарсаларни ўрганиб олган ва унинг ҳикматлар хазинасидан тез-тез фойдаланарди. Масхарабоз Зардўштга шу сўзларни айтди:

“О, Зардўшт, бу ер катта шаҳар; бу ерда сен қидирган ҳеч вақо йўқ, лекин ҳамма нарсангни бой беришинг мумкин.

Нима қиласан бу лойда ботиб? Оёқларингга раҳминг келсин! Шаҳар дарвозасига қараб тупургин-у, туёгингни шиқиллат!

Бу ер тарки дунё қилган одамнинг ўй-хаёллари учун дўзах: бунда буюк фикрлар тириклай қайнатилади ва парча-парча қилиб майдалаб тапсланади.

Бунда барча улуғ ҳиссиётлар айнийди: бунда ночор қотиб қолган ҳисларнинг шақилдоғи шарақ-шуруқ шовқин солади!

Ахир сен эшитмаяпсанми кушхона ва руҳ ошхонасининг таратаётган ҳидларини? Ахир бу шаҳар узра сўйилган руҳнинг сассиғи ҳоким эмасми?

Ахир кўрмаяпсанми бу ерда жонлар мисоли увода, жулдур кийимлар каби осилганини? — Улар яна бу увадалардан газеталар ҳам тайёрлайдилар!

Ахир эшитмаяпсанми бунда руҳ фақат сўз ўйинларига айланиб қолган? Манфур ювинди сўзларни қусиб туради у! — Улар яна шу ювинди сўзлардан газеталар чиқаришади!

Улар бир-бирларини қувишади ва қаерга қувишаётганини билишмайди. Улар бир-бирларининг қитиқ патига тегишади, лекин негалигини билишмайди? Улар тунукаларини тақирлатиб, олгинларини жаранг-журунг қилишади.

Уларнинг мижози совуқ ва ичкиликдан ўзларига ҳарорат излашади; улар қизишиб кетишади ва ўзларига совиб қолган ақллардан салқин қидиришади; уларнинг бари ориқ ва ижгимойй фикрга муккасидан кетган.

Барча ҳирсу ҳаволар ва иллағлар бу ерда худди ўз уйидагидай; лекин бунда шу билан бирга яхшилик қилувчилар ҳам мавжуд, бунда кўп хизматбарор, ходимликдан эринмайдиган эзгулик ҳам бор:

Бармоқлари ёзувга чапдаст, мақъадлари чиниққан, кутиб чарчамайдиган хизматбарор эзгулик сероб; у майда-чуйда кўкрак нишон юлдузлари ҳамда қипиқ-қийтиқ билан тўлдирилган орқаси яеси қиз фарзандлар билан тақдирланган.

Бунда яна одоб-икром, тақво-сақво кўп, худо қошидаги қўшинларнинг хушомадўй ва лаганбардорлари ҳам кўп.

Зеро, “тепадан” юлдузлару марҳаматли тупуруклар сочилиб туради; ҳар бир юлдузсиз кўкрак тепага интилади.

Ойнинг ўз саройи ва саройда ўз жиннисангилари бор; аммо саройдан чиққан ҳар бир нарсага йўқсул биродарлар ҳамда турли-туман қаланғи-қасанғи хизматбарор қашшоқ эзгулик сифиниб ибодат қилади.

“Мен хизмат қиламан, сен хизмат қиласан, биз хизмат қиламиз” — қаланғи-қасанғи хизматбарор эзгулик ҳукмдорга шундай сифинади: япаски кўкракка кўп интизор кутилган юлдуз, ниҳоят, қадалсин дейди!

Бироқ ой ерга хос ҳамма нарсалар атрофида айланади: худди шундай

ҳукмдор ҳам баайни барча ерга хос нарсалар теварагида айланиб ўргилади, — бу эса барча савдомижозларнинг олгинидир.

Қўшинларнинг худоси олтин ёмбилар худоси эмас; ҳукмдор — чўтлайди, савдогар эса — қошлайди!

Сенда бор нурли, қавий ва яхши нарсалар ҳаққи, о, Зардўшт! Бу чайқовчилар шаҳрига тупур ва орқанга қайт!

Бунда лойқароқ, илмиликроқ қон оқади ва катта кўк томирларда кўпиради; мана шу катта шаҳарга, ҳар бир тўкинди кўпикланиб, бижғиб ётган шу улкан ахлатхонага тупур сен!

Бўғилган жонлар ва ичига ботган кўкраклар, заҳарханда кўзлар ва шилимшиқ бармоқлар шаҳрига тупур;

— Мутгаҳамлар, шармандалар, ёзғувчилар, минғирлаганлар, алам ўтган шуҳратпарастлар шаҳрига;

— Ҳаммаси чириган, ачиган, бижғиган, оғир босган, тунд, чучмал, учуқ урчиган, ҳийлакор нарсалари жами бир бўлиб ёриладиган шаҳарга;

— Мана шу катта шаҳарга тупур ва оргинга қайт!”

Шу ерга келганда Зардўшт телба-тескари масхарабознинг сўзини кесди ва унинг оғзини юмди.

“Бас қил энди! — хитоб қилди Зардўшт. — Сенинг гапинг ҳам, гапингнинг ройиши ҳам жонимга теғди!

Нега сен ботқоқда узоқ вақт яшадинг, мана энди қурбақага айланиб қолибсан?

Энди сенинг томирларингда лойқа кўпикли балчиқ қони оқмаяптими, мунчалар қуриллаш, вақиллаш ва ёмонлашни ўрганибсан?

Нега сен ўрмонга кетмадинг? Ёки ер ағдармадинг? Ахир денгизда кўм-кўк ороллар камми?

Сенинг нафратингдан нафратланаман, сен мени огоҳлангирмоқчи бўлсанг, нега аввало ўзингни огоҳлангирмадинг?

Менинг нафратим ва огоҳлантирувчи қушим ботқоқликдан эмас, фақат ёлғиз муҳаббатдан юксак кўтарилиб парвоз қилади!

Сени, эй телбалаган масхарабоз, менинг маймуни дейишади; лекин мен сени ўзимнинг хўр-хўр қилган чўчқам дейман — хўр-хўр қилароқ сен менинг аҳмоқлик шаънига айтган мақтовларимни бузасан.

Сени илк бора хўр-хўр қилишга не мажбур қилди? Бунга сабаб ҳеч кимнинг сенга етарлича хушомадўйлик қилмагани: шунинг учун сен бу балчиққа яқин ўтирибсан, бемалол, бор овоз билан хўриллаш учун!

— Бир асос бўлсаю тўйгунча ўч олсам дейсан! Зеро, ўч, эй шуҳратпараст масхарабоз, сенинг баайни кўпигингдир, мен сени хўб билиб олдим!

Лекин сенинг масхарабоз гапларинг, ҳатто ҳақ бўлсанг ҳам, менга зиён келтиради! Агар Зардўштнинг сўзи юз бора ҳақ бўлганда ҳам, — сен, барибир, менга зиён етказардинг — менинг ўз сўзим билан!”

Зардўшт шундай сўзлади; кейин катта шаҳарга қараб хўрсинди ва узоқ жим қолди. Ниҳоят, у яна тилга кирди:

— Менга фақат шу масхарабозгина эмас, манави катта шаҳарнинг ўзи ҳам ёқмайди. Бунисига ҳам, унисига ҳам, ҳеч нарсани яхшилашнинг ва ҳеч нарсани ёмонлашнинг ҳожати йўқ!

Шўри қурсин бу катта шаҳарнинг! Мен шу тобда уни ёндириб юборадиган олов қуюнини кўришни истардим!

Зеро, бундай олов қуюнлари буюк туш арафасида кўтарилмоғи керак. Лекин ҳар нарсанинг ўз вақти бор ва ҳар нарса ўз қисматига эга.

Лекин сенга, эй масхарабоз, хайрлаша туриб, шундай ўтиг айтаман: севиш мумкин бўлмай қолган ерда ундан нарига ўтиб кетган маъқул!

Зардўшт шундай зикр қилди ва масхарабоз ҳамда катта шаҳарнинг ёнидан нарига ўтиб кетди.

АЙНИГАНЛАР ЗИКРИДА

1

Оҳ, ҳаммасининг ранги сўнди ва гуллаб бўлди, улар куни кечагина бу ўтлоқда гуллаб, яшнаб, кўкариб турган эдилар! Мен ўз уяларимга бу ердан қанчадан- қанча умид асалини ташиганман!

Бу навқирон қалбларнинг бари энди қариган — ҳатто қаригани ҳам йўқ — балки фақат толдилар, сийқаландилар ва хотиржам бўлдилар: улар буни: “биз яна художўй бўлиб қолдик”, деб атайдилар.

Мен куни кеча уларни барвақт дадил қадамлар ташлаб югуриб чиққанларини кўрардим; Лекин уларнинг билиш оёқлари чарчади, энди улар ҳатто ўзларининг эрта тонгдаги дадилликларидан норози бўлиб гаширадилар!

Ҳақиқатан, уларнинг кўшлари бир пайтлар оёқларини раққослар сингари кўтарардилар, менинг ҳикматларимдаги кулгига ишқибоз бўлардилар, кейин улар ўйланиб қолишди. Ҳозиргина мен уларни букилган ҳолда кўрдим — улар хоч сари ўрмалардилар.

Бир замонлар улар зиё ва эрк атрофида худди парвоналар ва ёш шоирлар каби парпираб учардилар! Озгина ўсишди, озгина совушди. Мана энди биз кўршапалаклару олғирлару иссиқ печ устида ётадиган ялқовларни кўриб турибмиз.

Мени ёлғизлик худди кит каби ютиб юборгани учун уларнинг юраклари бу қадар сўлғин бўлиб қолдимикин? Балки, менинг жарчи карнайларим ва удайчиларим қақирғига уларнинг қулоқлари узоқ, ғуссали, беҳуда динг бўлиб турдимикин?

— Оҳ! Юраги узоқ муддат сабр-тоқат ва шижоат сақлаб тура оладиганлар доимо ҳам кўп эмас; бундайларнинг ҳатто руҳлари ҳам матонатини йўқотмайди. Қолганлари кўрқоқлар.

Қолганлари — доим кўпчилик, кундаги одмилик, ортиқча даҳмазалик, кўшлаган кўпчилик — улар бари кўрқоқлар.

Кимки менга монанддир унга йўлда худди менга ўхшаш кечинмалар дуч келгай, — бинобарин, унинг илк ошнолари мурдалар ва қизиқчилар бўлгай.

Унинг иккинчи ошнолари — ўзларини унга ишонувчи қилиб кўрсатганлар бўлгай: тирик оломон, кўндан-кўп севги-муҳаббат, кўп телбалик, кўп хамак сифинишлар.

Кимки одамлар ўртасида менга монанд бўлса, у манави диндорларга ўз қалбини боғлаб қўймасин; кимки бани башарни беқарор ва кўрқоқ билса, у манави баҳорлару ранго-ранг ўтлоқларга ишонмасин!

Агар улар бошқача бўлишни хоҳлаганларида, улар бошқача хоҳлардилар, албатта. Барча чала-ярим нарсалар бутунни бузади. Япроқлар сўларлар — бунинг нимасидан шикоят қиласиз?

Уларнинг учинч ва йиқилишларига қўйиб бер, о, Зардўшт ва шиква қилмагил! Яхшиси уларга суронли шамолларни йўлла!

Мана шу япроқларга уфур, о, Зардўшт, тоқай барча сўлганлар сендан тезроқ узилиб кетсинлар!

2

“Биз яна художўй бўлиб қолдик”, — дейишади бу айниганлар; бунинг устига уларнинг кўпчилиги ҳали буни тан олиш учун кўрқоқлик — иродаси сустлик қиладилар.

Уларнинг кўзларига қарайман, — уларнинг юзларига — икки бетларининг қизиллигига қараб туриб айтаман: сизлар ўша яна сифинаётганларсиз!

Лекин бу сифиниш — шармандалик! Ҳаммага эмас, албатта, лекин сента, менга ва бошида диёнати бўлганларнинг барчасига. Сен учун бу сифиниш — уят!

Сен яхши биласан: сенинг ичинга кириб олган кўрқоқ пари қўлларини мулойим қовуштириб, тиззалари устига қўйиб, ўз қулайликларини яхши кўриб, — ҳа, мана шу кўрқоқ пари сента шундай дейди: “Худо бор!”

Лекин сен шунинг учун ҳам нурдан ҳадиксировчилар зотига кирасанки, уларга нур-зиё тинчлик бермайди; энди сен кун ўтган сайин бошингни тун ва жаҳаннамга кўпроқ, чуқурроқ тиқишга мажбурсан!

Ҳақиқатан, сен хайрли соатни танлабсан: зеро, энди яна тунги қушлар учиб чиқа бошлайдилар. Барча нурдан кўрқувчиларнинг соати етди, бу ҳордиқ соати, бу соатда улар — “ҳордиқ чиқармайдилар”.

Мен эшитиб ва сезиб турибман: уларнинг ов ва тантанали юриш соатлари

етди, албатта, бу ваҳший ов учун эмас, балки жимгина қадам ташловчи ва жимгина ибодат қилувчи одамларнинг хонаки, ҳеч нарсага арзимайдиган ва ис билишга қаратилган ови учундир,

— ва шу билан бирга ҳиссиётли риёкорлар учун овдир: қалблар учун яна барча тузоқлар қўйилган! Ва мен қаерда дарпардаларни кўтармай ҳамма ердан тунги капалак учиб чиқади.

У бошқа тунги капалак билан бирга беркиниб ўлтирмаганмикин? Зеро, мен ҳар ерда мўъжаз гизли жамоалар борлигини сезиб тураман; етимхоналар бор ерда эса, албатта, янги художўйлар ва улардан ҳосил бўлган уфунатлар бор.

Улар кечалари бир-бирлариникида меҳмон бўлиб ўтирадилар ва: “Келинлар, яна маъсум болалар каби бўлайлик ва Худоёи Каримга тоат-ибодат қилайлик!” — дейдилар; улар художўй қандолатпазлар томонидан бузилган курсоқлари ва оғизлари билан шундай сўзларни айтадилар.

Ёки улар узоқ оқшомлар ҳийлакор, пусиб, пойлаб турувчи қоракуртга қараб ўтирадилар, қоракурт эса бошқа ўргимчакларга ҳикмат ўқиб, уларга шуларни ўргатади: “Ҳоч остида туриб ўргимчак тўрини тўқиш яхшидир!”

Ёхуд улар ботқоқ бўйида уззукун қармоқ солиб ўтириб, бундан ўзларини гоятда тийрак ҳис қиладилар; лекин балиқ йўқ ерга қармоқ ташлаб ўтирганни мен ҳатто саёз киши деб ҳам айтмас эдим!

Ёхуд улар имонёр қувонч билан созандадан гусли созида чалишни машқ қиладилар, созанданинг ўзи эса ёш оймчаларнинг қалбларига кириб созланишни мўлжаллаб туради, — зеро, у ёши ўтган хотинлар ва уларнинг мактовларидан безори жон бўлиб кетган.

Ёхуд улар қоронғу хоналарда руҳларнинг пайдо бўлишини кутган ярим жинни олимдан кўрқинч нималигини ўрганадилар, — ҳолбуки, руҳ бу олимдан оёғини кўлга олиб қочиб боради!

Ёхуд улар ҳирқираган-сирқираган қари дайди сивизғачига қулоқ тутиб ўтирадилар; сивизғачи эса маҳзун шамоллардан маҳзун унлар чиқаришни ўрганиб олган, энди шамолга тақлид қилиб, ҳазин оҳангларда ҳазинликни тарғиб қилади.

Уларнинг айримлари энди ҳатто тунги қоровулликни эгаллаб олганлар. Энди улар бурғу чалиш, кечалар кўча айланиш ва аллақачонлар уйкуга чўмган кўҳна нарсаларни уйғотишни билиб олганлар.

Мен кеча тунда боғ девори ёнида беш кўҳна сўзни эшитдим: улар ўша маҳзун ва қотма кўҳна тун қоровулларининг оғзидан чиқарди:

“Унда ўз болаларига оталарча ғамхўрлик етишмайди: инсон оталари буни яхшироқ адо етишади!”

“У жуда қариб қолибди! У болаларига бутунлай ғамхўрлик қилмай қўйибди”, — деб жавоб беради бошқа тунги қоровул.

“Э, ҳали унинг болалари ҳам борми? Агар буни унинг ўзи исбот қилиб бермаса, бошқа ҳеч ким исбот қилолмайди! Буни у қачон ишонарли қилиб исботларкин деб, анчадан бери ўйлаб юраман”.

“Нимани исботлайди? Гўё у бирон-бир марта ниманидир исботлагандай! Унинг исботлаши қийин; у кўпроқ ўзига ишонишларига аҳамият беради!”

“Тўғри! Тўғри! Ишонч уни ҳалим қилади, айниқса, унга ишонч. Кўҳна кишиларнинг одаги шунақа! Биз ҳам шундай бўлаемиз!”

— Икки кўҳна тунги қоровул ва зиё рўдаполари бир-бирларига шуларни айтишар ва бурғиларини маъюс гуриллатардилар: — Бу боғ девори олдида кеча тунда рўй берди.

Менинг эса юрагим кулгим қистаганидан ёрилиб кетай дер, лекин ёрилиб қайга ҳам борарди? Рост ичаги узилиб кетди.

Ҳақиқатан, мен Худога шубҳа билан қараган тунги қоровуллар ва бадмаст эшакларнинг сўзларини тинглаб, уларга қараб туриб кула-кула бўғилиб ўлиб қолсам керак, деб ўйлайман.

Бундай шубҳа-гумонларнинг вақти ўтганига талай-талай замонлар бўлмадими? Ёруғликдан кўрқинч азобига учраган, неча вақтдан бери уйкуга чўмиб ётган кўҳна нарсани ким ҳам яна уйғотарди!

Кўҳна худолар аллақачонлар тулаган эди, бу ҳақиқатан ҳам яхши, қувончли илоҳий тугаш эди!

Улар ўлгунча “хуфтонлашиб” кетмадилар, — бу ҳақда албатта ёлгонлар тўқидилар.¹ Аксинча, улар ўзларини бир сафар қаттиқ кулгига қўйдилар — ўлардай кулги бўлдилар!

Бу ёлғиз худо томонидан энг даҳрий сўз — битта шу сўз — айтилганда юз берди: — “Худо битта! Сенинг мендан бошқа Худойинг бўлмаслиги керак!” — кўҳна соқол, қаҳрли ва рашкчи Худо ўзини шу қадар унутар даражага бориб етди:

Ўшанда барча худолар ўз арши аълоларида ҳалинчак учганча хандон ташлаб кулишди ва шундай хитоб қилишди: “Илоҳийлик бир худо эмас, балки кўп худолар борлигида эмасми!”

Қулоғи бор эшитгай.

Зардўшт ўзи севган “Оласигир” деб аталган шаҳарда шуларни зикр қилди. Унинг ўз мағораси ва қадрдон махлуқларига етишга бу ердан икки кунликкина йўл қолмиш эди; унинг қалби қайтиш соатлари яқинлашаётганидан тинимсиз қувончга тўларди.

ҚАЙТИШ

О, ёлғизлик! Сен менинг ватанимсан, ёлғизлик! Сенга кўз ёшларимни тўкиб қайтаман. Ёввойи, ёт ўлкаларда ёввойи, ёт бўлиб ҳаддан ортиқ узоқ яшадим!

Энди менга худди онадай бармоғингни кўтариб пўписа қил, энди менга худди она каби табассум айла, энди менга фақат шу сўзларни айт: “Бир куни мендан худди қуюндай учиб кетган ким эди?”

Ким эди айрила туриб, мен ёлғизликда ҳаддан ташқари узоқ ўтирдим, жим туришни мен унутиб қўйдим, — деб қичқирган! Энди ахир сен бунга ўрганиб олгандирсан?

О, Зардўшт, мен барини биламан: сен қачонлардир менинг ҳузуримда ёлғиз бўлгандан кўра тўда ичида кўпроқ ташлаб кетилгандек, ғариброқ эдинг!

Ғариблик — бошқа нарса, ёлғизлик — яна бошқа нарса: сен энди шунга ўргандинг! Энди сен шунга кўра одамлар ичида доим ёввойи ва ёт бўлиб қолажаксан.

Ҳатто сени севган чоқларида ҳам, ёввойи ва ёт бўлиб қолурсан: зеро, улар ҳаммасидан бурун ўзларини аяшларини иштайдилар!

Бу ерда эса сен ўз диёринг ва ўз уйингдасан; бунда сен ҳамма нарсани айтишинг, барча асосларни ағдар-тўнтар қилишинг мумкин; бунда моғор босган яширин туйғулардан уялиб-қичиниб ўтиришнинг сира ҳожати йўқ.

Ҳамма нарсалар сени эркалаб ва сенинг нутқинга эркаланиб бу ерга келурлар. Зеро, улар сенинг елканга миниб от чоғтиришни истарлар. Бунда сен барча тимсоллар устига миниб олганча барча ҳақиқатлар сари от солурсан.

Сен бунда барча нарсаларга тўғри ва рўй-рост айтишга ҳақлисан: ҳақиқатан ҳам, ҳамма нарсалар билан бир ўзи — рўй-рост сўзлаётгани уларнинг қулоқларига мақтов бўлиб эшитилади!

Лекин ғариблик — бошқа масала, зеро, эсингдами, о, Зардўшт? Сенинг кушинг бошинг узра қичқиргани, сен қаерга боришингни билмай, ўрмонда, мурда олдида ихтиёрсиз туриб қолганинг:

Мени энди махлуқларим йўлга бошласин, деб айтганинг! Ҳайвонлар орасида бўлгандан одамлар ичида бўлиш хавфлироқ, — бу ғариблик эди!

Яна эсингдами, о, Зардўшт? Сен ўз оролингда май чашмасида бўш пақирлар орасида, ҳамма ташнакомларга бериб, тарқатиб, қуйиб, узатиб ўтирган чоғинг:

— Ниҳоят, мастлараро ўзинг ёлғиз ташнаком бўлиб ўтириб, тунлар шиквалар қилганларинг: “Олишнинг лаззати кўпроқ эмасми беришдан кўра? Бунинг устига ўғирлаш ундан ҳам ортиқ лаззат эмасмикан олишдан авло?” — Мана шу — ғариблик эди!

Яна эсингдами, о Зардўшт? Сенинг энг сокин дамларинг яқинлашганда ва сени ўз-ўзингдан ҳам нари итариб ҳайдаган, сенга аччиқ билан шишшиб: “Ўз сўзингни айт ва жон бер!” — деган чоғлари

— у сенинг бутун интизорлигинг ва жимлигингни заҳар-заққумга тўлдириб, ювош матонатингни маънос қилиб қўйганда, — бу — ғариблик эди!”

¹ Вагнернинг “Худолар хуфтони” асари ва тушунчасига ишора.

О, ёлғизлик! Сен менинг диёримсан, ёлғизлик! Роҳатбахш ва майин жаранглайди сенинг овозинг!

Биз бир-биримиздан сўрамаймиз, биз бир-биримизга шикоят қилмаймиз, биз очиқ эшикларга очиқ бирга борамиз.

Чунки сенинг маконинг очиқ ва нурафшон: бунда ҳатто соатлар ҳам енгил, ҳафиф қадамлар билан югурарлар. Қоронғуда вақт ёруеликка қараганда кўпроқ эзади.

Бунда ҳар қандай борлиқнинг каломлари ва сўз сандуқлари менга очилур: бунда ҳар бир борлиқ сўзга айланмоқчи бўлур, ҳар бир тикланиш бу ерда мендан сўзламоқни ўрганмоқни истар.

Аммо у ерларда, пастда — ҳар қандай сўз беҳуда! У ерларда унутиш ва нари ўтиб кетиш энг яхши доноликдир: мен энди мана шунга ўргандим!

Ким одамлардаги барча нарсаларни тушунишни истаса, ҳаммасига тегиниб ўтмоғи керак. Лекин бунинг учун менинг қўлларим ҳаддан ортиқ тоза.

Мен бошқа уларнинг нафасларини олишни истамайман; оҳ, нега мен бунчалар узоқ уларнинг шовқин-суронлари ва оғир уфунатли нафасларида яшадим!

О, мени қуршаган роҳатбахш тинчлик! О, теграмдаги мусаффо ҳаво! О, бу жимжитлик бу тоза нафасдан кўкрагини тўлдириб олади! О, бу фароғатли жимжитлик қанчалар қулоқ солади!

Лекин у ёқда қуйида — ҳамма нарса сўйлайди, у ёқда ҳаммаси қулоққа кирмай, бир чеккасидан ўтиб кетади. У ёқда ўз донолигинг борасида хоҳ жом чал, бонг ур — барибир, бозоргонлар тангаларининг жаранг-журунги билан уни босиб кетадилар!

Уларнинг бари нарсалари сўйлар, лекин нима эканлигини энди тушунолмайди. Ҳаммаси сувга тушади, лекин теран булоқларга энди ҳеч нарса тушмас.

Уларнинг бари нарсалари сўйлар, лекин ҳеч нарсани эплаб бўлмас ва охирига етмас. Ҳаммаси қақолайди, лекин ким ҳам энди уяда ўтириб тухум очади!

Уларнинг бари нарсалари сўйлар, ҳаммаси лиқилдоқ. Ва кеча нимаики вақтнинг ўзи ва унинг тишлари учун жуда қаттиқ бўлган эса, бутун улар ҳозирги одамларнинг оғизларидан кемирилган ва тозаланган ҳолда осилиб туради.

Уларнинг бари нималари сўйлар, бари ошкор этилар. Ва бир пайтлар инсон қалбининг сири-синоати жавҳари бўлган нарсаларга энди кўчанинг саёқ сурнайчилари ва ўзга капалаклар эга чиққанлар.

О, сен гаройиб одамий ҳилқат! Сен қоронғу кўчалардаги шовқин! Сен энди яна менинг орқамда ётурсан: менинг энг буюк хатарим ортимда ётур!

Аёв ва раҳмда ётарди доим менинг энг улуғ хатарим; ҳар бир инсон ҳилқати эса уни аяшлари ва унга раҳм қилишларини истайди.

Гизли ҳақиқатлар, тентак қўллар ва лақиллатиб алданган қалб, шафқатнинг кичкина ёлғони билан ўзини бой сезган ҳолда — мен одамлар орасида доим шундай яшардим.

Улар орасида кийимларимни ўзгартириб, ўзимни ўзим танимайдиган ҳолга келиб, ишқилиб, уларга чидасам, тоқатим етса, бас, деб, ўз-ўзимни ишонтиришга уринардим. “Тентаккинам, сен ахир одамларни билмайсан!”

Одамларни танимай қолишади улар орасида яшаганда: одамларда сохтагарчиликлар жуда кўп, — бунда узоқни кўрувчи, узоқдан аччиқни ҳис қилувчи кўзларга нима бор!

Улар мени танимай қўйганларида — мен, тентак ўзимдан кўра кўпроқ уларни аярдим: ўзимга жиддий қарашга одатланган эдим ва кўпинча шу раҳмдиллигим учун ўз-ўзимни жазолардим.

Заҳарли пашшалар чаққан, қаҳр-газабнинг сон-саноқсиз томчилари томчилайвериб тош каби тешилган — мен улар ўртасида шу аҳволда ўлтирар ва яна ўз-ўзимни ишонтирардимки: “Ўз арзимаслигида арзимас бўлган барча нарсалар маъсумдир!”

Айниқса, ўзларини “яхши” деб атаганларни мен ҳаммадан кўпроқ заҳарли бўлган пашшалар деб топардим: улар бутунлай маъсум ҳолда тишлайдилар,

бугунлай маъсум ҳолда ёлғон сўзлайдилар; улар менга қандай қилиб адолатли бўла олсинлар, ахир!

Ким яхшилар ичида яшаса, уни шафқат алдашга ўргатади. Шафқат барча эрқди кўнгиллар учун ҳавони бўғади. Зеро, яхшиларнинг аҳмоқлиги тузалмасдир.

Ўз-ўзимни ва ўз бойлигимни яширишга мен қуйи ёқда ўргандим: зеро, ҳар бир кимсани мен тагин руҳан қашшоқ деб ҳисоблардим. Раҳм-шафқатимнинг ёлғонлиги шунда эдики, мен ҳар бир кимсага нисбатан билардим,

— ҳар бир кимсага нисбатан кўрар ва сезардимки, унга руҳнинг қанчаси етарли эканлигини ва қанчаси унга энди ҳаддан ортиқ кўплик қилишини!

Уларнинг кеккайган донишмандлари — мен уларни кеккайган деб эмас, донишманд деб атардим, — мен сўзларни ямлаб ютишни шундай ўргандим. Уларнинг кафандўзлари: мен уларни тадқиқотчи ва синовчилар дердим, — мен бир сўз ўрнига бошқа сўзни қўллашни шундай ўргандим.

Гўрковлар ўзларига маразни қазиб оладилар. Эски увадалар остида ёмон бижғишлар ётади. Балчиқни чайқатиш керак эмас. Тоғларда яшамоқ керак.

Юмшоқ бурним билан тоғлар эркинлигини ичимга ютаман! Ниҳоят, димоғим ҳар қандай инсон ҳилқатининг ҳидларидан халос бўлди!

Шароб каби чирсиллаган сарин ҳаво қитиқлаган менинг қалбим акса уради, — акса урадию шодон қийқиради: соғ бўл!

Зардушт шундай зикр қилди.

УЧ ЁМОНЛИК ЗИКРИ

I

Тушимда, эрталаб кўрган охириги тушимда мен дунёнинг нариги томонида — баланд қоя устида турар, қўлимда тарози ва дунёни тортардим.

О, тонгнинг заррин нурлари мени барвақт уйғотди: у рашкка тўлиб, алвонларга чулғаниб мени уйғотди! У эрталабки ҳароратли тушларимдан мени рашк қилади.

Вақти бор одам ўлчаса бўлади, яхши тарозибон учун салмоқли, вазмин, кучли қанотларга мусаххар, илоҳий ёнғоқлар чақадиганлар учун жумбоқ ечиш имкони мавжуд, — менинг тушим дунёни шундай топди:

Менинг тушим, жасур сузувчи, ярим кема, ярим пўртана, парвонадай индамас, бургутдай сабрсиз, — бугун дунёни ўлчаш учун сабри ҳамда вақтни қайдан топди экан!

Унга яширин тарзда таъсир кўрсатмадимикин менинг донишмандлигим, куннинг кулар юзли, тийрак донишмандлиги, у барча “чексиз оламлар” устидан кинояли кулади? Зеро, унинг гапи шундай: “Куч бор ерда сон ҳам хожага айланади: зеро, унинг қувватлари катта”.

Бу тугал дунё учун менинг тушимни янгилик ҳамда эскиликка ташна бўлмасдан, кўркмай, ёлвормай, дадил кўрган киши:

— худди пишган олмадай қўлимга кирмак истайди, салқин, юмшоқ, баркутдек текис бу пишган олгин олма, — менинг тасаввуримда дунё шундай эди;

— гўёки шохлари кенг ёйилган, иродаси мустаҳкам, синмаслик учун эгилган ва букчайган, ҳорғин йўловчи учун соябон — дарахт. Менинг юксак қоям узра дунё мана шундай турарди;

— гўёки латофатли қўллар мен сари қутича узатар — бу қутича уягчан, иболи, эъзозли кўзларнинг шавқи учун гўёки очиқ, — дунё бугун менга шу тариқа пешвоз келарди;

— одамнинг муҳаббатини чўчитиб юборадиган даражада жумбоқ ҳам эмас, одам оқиллигини ухлатиб қўяр даражада осон ечими ҳам йўқ: бугун менга дунё инсоний ва яхши бўлиб кўринди, унга қаҳр-газаб билан кўп бўҳтон ёғдирадилар!

Мен ўзимнинг тонги тушимдан хурсандман, у туфайли субҳи содиқда дунёни тарозуда тортиб кўрдим! Бу тушим мен учун инсоний яхшилик ва кўнгил тасаллоси бўлди!

Майлига, мен кундузимни худди тушимдагидай ўтказгайман, майлига, унинг

эзгу таъбири менга ибрат бўлмай: мен энди тарозуга учта энг ёмон нарсани солмоқни ва уларни инсоний тарзда тортиб кўрмоқни истайман.

Ким фотоҳа-дуо билан қўллашни буюрган бўлса, у қарғаш ва лаънатлашни ҳам ўргатган: дунёда энг ёмон малъун нарсалар нима? Мен уларни тарози палласига қўйсам дейман.

Шаҳватпарастлик, ҳокимиятпарастлик, худшарастлик: шу пайтга довур мана шулар ҳаммадан кўпроқ қоралаб келинди ва ҳаммадан кўпроқ бадном қилинди, ёлгон-яшиқларга кўмилди, — энди мен уларни инсоний бир тарзда тортиб кўрмакни истайман.

Хайр, майли! Бунда менинг қоям, нарида эса денгиз: у мен томонга ёллари тўзиган, хушомад қилган, садоқатли, кўҳна, мен севган юз бошли даҳшатли ит солланиб яқинлашади.

Хайр, майли! Мен шу ерда пўртана ғалаён қилган денгиз узра тарозуни кўтариб турмоқчиман; мен ўзимга гуноҳни ҳам сайлаб оламан — токи у сени кузатиб турсин. Эй, ўткир муаттар ислари оламга таралган, мен севган қуюқ япроқлари кенг қулоч отиб соя солган ёлғиз дарахт!

Бутунги кун келажакка қайси кўприкдан ўтиб боради? Юксакни тубанга бош эгитишга нима мажбур қилади? Олийни — яна юқорига ўсишга нима амр этади?

Мана энди тарози тўғри ва қимирламай турибди: уларга мен уч оғир саволни қўйдим, тарозининг бир палласи учта оғир жавоб ҳозирламоқда.

2

Шаҳватпарастлик: у барча жанда кийганлар, вужуд ва “дунё”дан нафратланганлар учун ниш ва қозик, бинобарин, барча нариги дунёга ишонувчилар томонидан лаънатлангандир: зеро, у ҳийлакорлар ва бузуқларнинг барча устозларини ҳазил-мазах қилади, тентагини чиқаради.

Шаҳватпарастлик: увада ипринди-сиприндилар куйиб кул бўладиган паст ёнувчи олов; ҳар бир қурт тушган дарахт, барча сассиқ увриндилар учун доим тайёр гуриллаб, чирсиллаб ёнаётган ўчоқ.

Шаҳватпарастлик: озод кўнгиллар учун у аллақандай маъсум ва эркин, ер боғу бўстонларининг саодати, ҳар қандай келажакнинг ҳозирги кунга тўлиб-тошган раҳмати, миннатдорчилиги.

Шаҳватпарастлик: фақат сўлғинлар учун ширин оғу, лекин арслон иродасига эга бўлганлар учун эса у кўнгилларнинг улуғ қуввати, эъзоз-икром ила асраб-авайланган шаробларнинг шаробидир.

Шаҳватпарастлик: янада юксакроқ бахт ва энг олий умид учун бахт-иқболнинг буюк тимсоли. Зеро, кўп нарсалар учун никоҳ ва ҳатто никоҳдан кўра ортиқроқ бир нарсалар ваъда қилинган эди;

— эр ва хотиндан кўра ҳам ортиқроқ бир-бировига бегона кўп нарсаларга ваъда қилинмиш эди: — эр ва хотин бир-бирларига қанчалар бегона-ёт эканлигини ким ҳар қалай тушунган эди!

Шаҳватпарастлик: бироқ мен ўз хаёлларим ва ҳатто сўзларимни ихота қилишни истайман, токи боғу бўстониимга чўчқалар ва саёқлар кириб қолмасинлар!

Ҳокимиятпарастлик: энг матонатли қалблар учун ёниб турган қамчи, энг шафқатсиз кимса ўзи учун ўзи тайёрлайдиган энг оғир қийноқ; тирик машғалаларнинг бадбўй алангаси.

Ҳокимиятпарастлик: энг шухратпараст халқларнинг тумшугига ўтказилган аламли аччиқ жилов; ҳар қандай шубҳали эзгуликнинг масхарабози; у ҳар қандай от ва ҳар қандай гурур устига миниб елиб боради.

Ҳокимиятпарастлик: барча чирик ва ичи пуч нарсаларни синдириб, бузиб ташловчи зилзила; усти ялтироқ ичи қалтироқ барча тобулганни бузиб ўч олувчи, сурон солган, гулдиратган вайронагар; бевақт айтилган жавоблар олдида қўйилган ялтироқ савол аломати.

Ҳокимиятпарастлик: унинг нигоҳи қаршисида одам эшилиб-буралади, эгилади, қулғуқ қилади, илонлару чўчқалардан ҳам пастроқ тушади: токи буюк бир нафрат у ҳақда фарёд кўтармагунча.

Ҳокимиятпарастлик: буюк нафратнинг қаҳрли устози, у шаҳарлару салтанатларнинг тўғри юзига қараб айтади: “Кўзимдан йўқол!” — сўнг уларнинг ўзлари дод солурлар: “Биз энди йўқолмасак бўлмайди!”

Ҳокимиятпарастлик: у тоза ва ёлғиз, ўз-ўзига етарли чўққилар сари юқорига мафгункор ўрлаб боради, ер узра самоларда гулнорий фароғатлар жозибасини чизувчи муҳаббат каби гуриллаб ёнади.

Ҳокимиятпарастлик: юксаклик пастга ҳокимиятга интиларкан, ким ҳам уни парастлик деб атади! Бундай инжиқлик ва бундай тубан тушишдан ҳам ортиқ оғриқроқ ва ихтиёрсизроқ ўзга ҳеч нарса йўқ дунёда!

Ёлғиз чўққи асрларча ёлғиз қолмасин ва ўз-ўзига манманлик қилмасин деб; тоғ водийга тушсин ва зирваларнинг шамоллари пастликларга ёйилсин деб:

О, бундай интизорликни эзгуликка айлантириш ва уни атовли қилиш учун, ким унинг ҳақиқий номини топиб бера олади! “Эҳсон қилувчи эзгулик” — Зардушт бир гал оти йўқ нарсани шундай деб атаган эди.

Ушанда биринчи маротаба! — унинг сўзи худпарастликни улуғлади, бу қудратли қалбдан булоқ каби отилиб чиқаётган бус-буғун, соғлом худпарастлик эди;

— у юксак вужуд соҳиби бўлган буюк қалбдан чиқаётган кўркам, музаффар-роҳатбахш бир нарса эдики, унинг теварагида ҳар қандай нарса ойнага айланади;

— пишиқ, адл, дадил вужуд, ўз-ўзига қувонч билан қаровчи қалб тимсол ва оҳанрабо бўлиб хизмат қилувчи раққос. Бундай вужуд ва қалбларнинг хос қувончи ўз-ўзини — “эзгулик” деб атайди.

Бундай хос қувонч-шодлик ўзининг эзгулик ва ёмонлик ҳақидаги сўзлари билан ўзини худди муқаддас дарахтзор каби ўрайди; ўз бахт-иқболининг номлари билан у барча манфур нарсаларни ўзидан қувади.

Ўзидан барча кўрқоқ нарсаларни нари қувади; у шундай дейди: ёмонми — демак, кўрқоқ! Ким доим ташвиш ичида юрса, уҳ тортса ва шикоятлар қилса, шунингдек, ким майда-чуйда манфаатларнинг кетидан қувса, билинги, унинг назарида нафратга сазовор бўлади.

У ҳар қандай умидсиз доноликдан нафратланади: зеро, чиндан, зимистонликда гуллайдиган донолик ҳам бор, бу тунги шарпаларнинг донолиги бўлиб, у доим шундай хўрсинади. “Бари — бехуда!”

У кўрқоқ ишончсизликни севмайди, нигоҳлар ва узатилган қўллар ўрнига қасам ичишни талаб қилувчиларни ҳам ёқтирмайди; инчунин ҳар қандай ҳаддан ортиқ ишончсиз доноликни ҳам — зеро, кўрқоқ жонларнинг қилиқлари мана шундай.

У итоатгүй, дарҳол итдай оёғини кўтариб ётиб оладиган, ҳаддан ортиқ хизматбарор кимсаларни янада паст баҳолайди; шунингдек, итоатга ўрганган, итдай хор ва думини қисиб турадиган, бўйни қисиб ва югурдакликни касб этган донолик ҳам мавжуд.

Ҳеч қачон ўзини ҳимоя қилишни истамайдиган, заҳарли тупуришлар ва дарғазаб қарашларни индамай ичига ютаверадиган, ҳаддан ошириб сабр-тоқатга берилган, ҳамма нарсага чидаб, кўтариб кетаверадиган ва ҳамма нарсадан мамнун юраверадиган кимсаларни ҳам у жинидан ортиқ ёмон кўради ва улардан ҳазар қилади: Зотан, қулнинг қилиқлари шундай.

Кимда-ким худолар ва уларнинг қадамжолари, одамлар ва уларнинг аҳмоқона фикрлари қаршисида қуллуқ қиларкан, ҳар қандай қулчиликка тупуради мана шу ҳалим худпарастлик!

Аҳмоқлик, дейди у барча камситилган, қуларча хўрланган нарсаларни, пир-пир учган, ўти ўчган кўзларни, абгор қалбларни ва дўрдоқ, қалтироқ лаблари билан бўса олувчи қаллоб, бўштоб зот-зурриётларни.

Ёлғон донолик дейди у қулар, қари-қартанлар ва ҳорғинлар ақлпўйлик қиладиган барча нарсаларни ва айниқса, ахлоқ коҳинларининг бемаъни, бефойда, бемаза ақлбозликларини!

Ёлғончи донолар — булар барча коҳинлару дунёдан безган ва чарчаганларнинг худди ўзи; уларнинг қалблари қулнинг ҳамда хогин кишининг қалбига ўхшайди; о, улар худпарастлик билан қандай шафқатсиз ўйинлар ўйнаб келадилар доим!

Ва худди мана шу эзгуликнинг ўзи бўлиши, эзгулик деб аталиши керак эди худпарастликни таъқиб қилишлик учун! “Худпараст бўлмаслик”ни асосли бир тарзда хоҳлар эдилар ва ўзлари ўзлари учун шунини истардилар. Мана шу барча дунёдан безган, чарчаган қўрқоқлар ва қорақуртлар!

Бироқ уларнинг ҳаммалари учун бир кун, бир ўзгариш, қозининг бир шамшири, буюк пешин яқинлашиб келаётир: ўшанда кўп нарсалар очилур!

Кимда-ким Менни соғлом ва муқаддас деб, худпарастликни — ҳалимлик деб атаса, демак, у ҳақиқатан, худди башоратгўй каби ўз билганини айтади: “Мана, у яқинлашиб келяпти, у яқин қолди, у буюк туш чоғи!”

Зардўшт шундай зикр қилди.

ОФИРЧИЛИК РУҲИ ҲАҚИДА

1

Менинг тилим — халқнинг тили: ипақдек юмшоқ қуёнлар учун мен ғоятда кўпол ва самимий сўзлайман. Ва бошқа барча сиёҳдон балиқлари ҳамда қалам тулкилари учун ундан ҳам ортиқроқ галати эшгитилади!

Менинг қўлим — тентакнинг қўли: тентакнинг машқлари учун жой берган барча столлар, деворлар ва ёзиш мумкин бўлган бошқа барча нарсаларнинг шўри курсин!

Менинг оёғим — шайтоннинг туёғи; у билан тошлар ва тўнкалар устидан дикирлаб, сакраб ўтиб бораман, далаларни у бошидан бу бошига, кўндалангига кезиб чиқаман, худди иблис сингари тез югуришга ишқибозман, қувончим ичимга сиймайди.

Менинг курсоғим — балки бургутнинг курсоғимикин? Зеро, у ҳаммадан кўпроқ қўзичоқнинг гўшгини севади. Лекин, ҳар қалай, у — қушнинг жигилдони.

Озгинагина, одмигина томоқ билан боқилган, учини ва учиб кетишга тайёр ва буни жон-дилдан истайдиган кимса — бу менман: ахир мен жиндаккина бўлса ҳам қуш эмасманми?

Бу шу боисданки, мен оғирчилик руҳининг душманман, қушнинг табиати ўзи шундай: ҳақиқатан, мен хунхор душман, қаҳҳор душман, туғма душмандирман! О, қайларга учмади ва қаёқларга учиб қўнмади бу менинг душманлигим!

Бу ҳақда қўшиқ айтсам арзийди — уни айтишни истайман: гарчи мен ҳувиллаган уйда ёлғиз бир ўзимман ва барибир, уни ўз қулоғимга ўзим куйламоғим керак.

Албатта, бошқа қўшиқчилар ҳам бор, уларнинг уйлари одамга тўла ва бу уларнинг бўғизларини майин, қўлларини жуда маънодор, нигоҳларини хумор, юракларини қувватли қилади. Уларга мен ўхшамайман.

2

Бир куни ким одамларни учини ўргатса, барча чегара тошларини ўз ўрнидан қўзғатади: барча чегарадаги тошлар унда ўзлари ҳавога учадилар, у ерга янгидан ном беради “енгил” деб.

Туяқуш энг тез чопар отдан ҳам тезроқ югуради; лекин у бошини яна оғир ерга ниҳоятда оғир беркилади; ҳали учини билмайдиган одам ҳам шундай.

Ер ва ҳаёт унга оғир бўлиб туюлади; оғирчилик руҳи шунини хоҳлайди! Лекин ким енгил ва қуш бўлишни истаса, у ўзини ўзи яхши кўриши керак, — мен шундай таълим бераман.

Албатта, беморлар ва қалтироқлар муҳаббати билан эмас: зеро, уларнинг ўз муҳаббати ҳам ёмон ҳид тарқатади!

Одам ўз-ўзини яхши кўришни ўргансин. Мен шундай таълим бергайман. Бу бутун ва соғлом муҳаббат бўлсин: бу одам ўз-ўзига чидаши ва ҳар ерларда дайдиб юрмаслиги учун керак.

Бундай дайдиш “яқинингга муҳаббат” деб юритилади: ҳозиргача шу сўз

ёрдамида ҳаммадан кўпроқ алдаб ва мунофиқлик қилиб келдилар ва, айниқса, ўша бутун дунё базўр тоқат қилиб келганлар.

Ўз-ўзини севишга ўргатиш — бу, албата, бугуннинг ва эртанинг васияти эмас. Тўғрироғи, барча санъатлар ичида буниси энг нозиги, энг айёри, охиргиси ва энг сабрлисидир.

Зеро, мулкдор учун барча мулки доимо чуқур кўмилган бўлади; ва барча хазиналар ичида ўзинга тегишли хазина энг охирида қазилади. Буни оғирчилик руҳи шундай ташкил қилади.

Бешикда ётган чоеларимизданоқ бизга оғир сўзлар ва оғир қадриятлар мерос қилиб берилади. “Эзулик” ва “ёмонлик” — бу сеп шундай аталади. Уларни деб, бизнинг нимага яшаётганлигимизни кечиривади.

Бундан ташқари сабий болаларга ўз олдларига келишга ижозат берилади, уларга ўзларини ўзлари яхши кўришларининг вақтида олдини олиш учун шундай қилишади, — оғирчилик руҳи буни шундай уюштиради.

Биз эса — мерос қилиб берилган нарсани қаттиқ елкаларимизга ортиб ишонч билан мушкул тоғларга элтамиз! Агар биз бунда қора терга фарқ бўлсак, буни кўриб айтадиларки: “Ҳа, ҳаётни кўтариб бориш оғир!”

Лекин фақат одамнинг ўзини кўтариб бориши оғир! Чунки у кўпроқ елкасида бошқаларнинг ҳаддан зиёд кўп юкини кўтариб боради. У худди туядай чўкка тушади ва яхшилаб юк орттиради.

Айниқса, кучли ва чидамли одам, жуда чуқур ҳурмат-эътибор кўрсатишга қобил: у ўз устига ҳаддан ортиқ кўп ўзгаларнинг оғир сўзлари ва қадриятларини ортади, — мана шунда ҳаёт унга бўм-бўш сахро бўлиб туюлади!

Ва ростдан ҳам! Ҳатто ўзинга тегишли кўп нарсаларни кўтариб юриш қийин! Одамнинг ичидаги кўп нарсалар қўлда тутиш қийин бўлган шилимшиқ, бадрафтор чиганоқ балиққа ўхшайди;

— унинг олижаноб қобили билан олижаноб безакларидан бошқа фазилати йўқ. Лекин бу ҳунарни ҳам ўрганиш керак: чиройли рўё билан доно шабкўрликни қобиқ қилиб юришни!

Лекин инсонда кўп нарсаларда адашиш мумкин, зотан, айрим қобиқ жуда арзимас ва ночор, қобиқ деб аталишдан бошқа ҳеч нарсага ярамайди. Кўп кўзга кўринмас яхшилик ва куч-қувватни фаҳмлаш қийин: энг қимматбаҳо ширинликлар ширинтомоқлар қўлига етиб бормайди!

Хотинлар буни билишади, энг яхши ширин нарсаларни; андаккина тўлиқроқ, андаккина ориқроқ — э-ҳа, шунчалар арзимаган нарсада кўпинча толе мужассам бўлади!

Одамни кашф қилиш мушкул, ўз-ўзини кашф қилиш эса ундан ҳам мушкулроқ. Оғирчилик руҳи буни шундай ясайди.

Лекин бу менинг яхшилигим ва ёмонлигим деб айтган одам ўз-ўзини кашф қилгандир; бу билан у юмронқозиқ ва пашмалоқни жим бўлишга мажбур қилади, ҳолбуки, бу кўқилнинг тапи: “Яхшилик ҳамма учун, ёмонлик ҳам ҳамма учун”.

“Ҳақиқатан, ҳар бир нарсани яхши-яхши дейдиган ва бу дунёни энг соз дунё деб атайдиган кимсаларга унчалар ҳушим йўқ. Уларни мен ҳамма нарсадан мамнунвойлар деб юраман.

Ҳаммасидан мамнун, ҳаммасини ширин деб биладиганларнинг фаросатига қойил эмасман! Мен қайсар, оқ-қорани яхши ажратадиган тиллару курсоқларни ҳурмат қиламан, улар “мен”, “ҳа”, “йўқ” деб айта биладилар.

Лекин ҳамма нарсани чайнаш ва ҳазм қилиш — бу тўнғиз зотининг иши! Доим ийя-ийя деб туриш эшакка ярашади, инчунин унга ўхшаганларга ҳам!

Куюқ заъфарон ва тиниқ алвон ранг: менинг дидим шуларни талаб қилади ва барча рангларга қон қўшиб, аралаштиради. Лекин ким уйини оқ бўёққа бўяса, у қалбини ҳам оқлагандай топади.

Бировлар мумийларга ошиқ, бошқалар — рўёларга; униси ҳам, буниси ҳам баб-баравар ҳар қандай вужуд ва қонга душман — ўҳ, улар менинг дидимга сира ўтиришмайди! Зотан, мен қонни севаман.

Ҳар кимлар тушуриб ва тушук сочадиган ерларда мен ҳеч қачон яшаш, истиқомат қилишни истамасдим: менинг дид-фаросатим шунақа. Ундан кўра ўғрилар ва қасамхўрлар ўртсида яшашни маъқул кўрган бўлардим. Ҳеч ким олтинни оғзида олиб юрмайди.

Лекин ҳаммасидан ҳам сиғиндиларни ёмон кўраман; одамлар орасида учровчи энг бадрафтор махлуқни мен мараз деб атаганман: у севишни истамас, бироқ севгидан кун кўришни хоҳларди.

Кимда фақатгина битта йўл қолган бўлса, уларнинг барини мен бадбахтлар деб айтган бўлардим: у ё қутурган ҳайвон ва ё қутурган ҳайвон ўргатувчи бўлмоқдан бошқа чораси йўқ, — мен улар ҳузурда ўз чодиримни қурмаган бўлардим.

Ким доим қўриқчиликда туриши керак бўлса, уларни ҳам мен бадбахт деб атардим, — ўша барча мамлакат ва дўконларнинг қўриқчилари бўлмиш оворалар ва савдогарлар, қироллар ва шунга ўхшаганларни менинг жиним севмайди. Дидимга тўгри келмайди.

Ростини айтсам, мен ҳам қўриқчи бўлишни яхшилаб ўрганиб олдим, — лекин мен ўз-ўзимга қўриқчилик қиламан. Ва ҳаммадан бурун мен тик туриш, юриш, чопиш, ўрмалаш ва рақс тушишни ўргандим, — учини эса бирдан ўрганиб бўлмайди!

Арқондан нарвон ясаб, мен кўп деразаларга чиқиш машқини олдим, баланд мачталарга чаққон чиқадиган бўлдим: билимнинг юксак ҳавозаларида ўтириш менга ажаб роҳат бўлиб туюларди.

Юксак ҳавозалар узра паст олов бўлиб ёнсам дердим: гарчи паст олов бўлса ҳам, лекин саёзга ўтириб қолган кемачалар ва ҳалокатга учраган кемалар учун зўр тасалли бўлолади!

Мен ўз ҳақиқатимга жуда кўп йўллар ва усуллар билан етиб бордим: нигоҳим узоқ-узоқларга етадиган баландликка мен фақат битта нарвондан кўтарилмадим.

Мен доим хушламай йўл сўраганман. Бу ҳамisha ҳам дид-фаросатимга зид эди! Мен, яхшиси, ўз-ўзимдан сўроқлар ва йўлларни синовдан ўтказардим.

Синаш ва сўроқлаш саргардонлигимнинг мазмуни эди ва ҳақиқатан ҳам бу саволга жавоб беришни ўрганиш керак! Аммо менинг дид-фаросатим шунақа: — яхшими, ёмонми, бу менинг дид-фаросатим, мен ундан уялмайман ва яширмайман.

“Бу — энди менинг йўлим, — сизники қаерда?” — мендан “йўл” сўраганларга шундай жавоб берардим. Зотан, йўл умуман йўқ!

Зардўшт шундай зикр қилди.

ЯНГИ ВА ЭСКИ ЛАВҲЛАР ЗИКРИ

1

— Мен бу ерда ўтириб кутяпман; барча эски, парчаланган лавҳлар ва шунингдек, ярми ёзилган янгилари ҳам менинг ёнимда. Менинг вақтим қачон келур?

— Тушадиган ва чиқадиган вақтим: зеро, яна бир карра одамлар ичига кирмоқчиман.

Энди мен шуни кутяпман: зеро, олдин мен вақтим келганлигидан дарак берувчи аломатларни кўришим керак, — яъники, кулаётган арслон билан бир тўп кабутарларни.

Ҳозирча эса худди ҳали вақти бор одамдай ўз-ўзим билан сўзлашмоқдаман. Ҳеч ким менга янги бир гап айтмайди, — шунинг учун мен ўз-ўзимга ҳикоя қиламан.

2

Одамлар ўртасига кирганимда, мен уларни эски манманликда қотиб қолганликларини кўрдим: уларнинг наздида одам боласи учун яхшилик нимаю ёмонлик нималигини аллақачон билиб олганлар.

Эзулик ҳақидаги ҳар қандай гапни улар эски ва зерикарли деб билишарди, шунданмикин, ким тинч ухлайман деса, уйкуга ётишдан аввал яна “яхшилик” ва “ёмонлик” ҳақида сўзларди.

Ўз таълимим ила уларни бу мудроқликдан туртиб уйғотдим: агар одамнинг ўзи бунёдкор бўлмаса, ҳеч ким яхшилиқ нима-ю, ёмонлик нима эканлигини билмайди!

— Аммо бунёдкорнинг ўзи — бу одам учун мақсад яратувчи заминга мазмун ва истиқбол ато этувчидир: у ҳамма нарсалар учун биринчи мартаба яхшилиқ ва ёмонликни яратади.

Мен уларга барча эски минбарларни ва ушбу кўҳна манманлик ўтирган бошқа барча нарсаларни тўнтариб ташлашни буюрдим; уларга эзгуликнинг буюк устозлари, уларнинг авлиёлари ва шоирлари, уларнинг дунё халоскорлари устидан кулишга буюрдим.

Уларга қайғули донишмандлари ва шунингдек, қачонлардир ҳаёт дарахтида мисоли қора қўرғич каби огоҳликка даъват этиб ўтирганлари устидан кулинглар деб буюрдим.

Мен барча ўлаксахўрлар ва калхатлар билан бирга уларнинг катта мақбарлари кўчасининг бир чеккасида ўтириб, бутун ўтмишлари ва чириб, тўкилган шан-шавкатлари устидан хандон ташлаб кулардим.

Ҳақиқатан, бамисоли тавба-тазарру тарғиботчилари ва телбаларга ўхшаб, уларнинг барча улуғ ҳамда кичик нарсалари устига ўз газабимни ёғдирдим. Сизнинг барча энг яхши нарсаларингиз шунчалар арзимас, барча ёмон нарсаларингиз ҳам шунчалар ҳеч нарсага арзимас! — деб қаҳ-қаҳ отиб кулдим.

Менинг доноликка интилишим мана шундай ҳайқирар ва кулар эди. Менда, ҳақиқатан ҳам, менинг ёввойи донолигим — қанотлари шувиллаган, буюк интизорлигим бари тоғларда тугилган!

У мени кулги ичида тез-тез узоқларга, юксакликларга олиб кетарди, ўшанда мен кўёшдан мастона бўлган масаррат оша худди камон ўқи каби титраб учардим:

— ҳали биронта орзу ифода қилолмаган олис келажак сари, санъаткорлар орзу қилиб етолмаган иссиқ жануб сари, худолар рақс тушиб ҳар қандай либослардан уяладиган томонлар сари учардим;

— мен шундай тимсоллар билан сўзлайман ва шоирларга ўхшаб, тугилиб гўлдирайман: ҳақиқатан, ҳали шоир ҳам бўлишим кераклигидан ҳижолатга тушаман!

Ҳар қандай тикланиш менга илоҳий рақс ва шўхлик бўлиб туюладиган, дунё эса озодликка бўшатиб юборилган, тизгинсиз, ўзи ўзига томон қочиб бораётгандай кўринадиган ўша ёқларга учардим.

Худди кўп илоҳлар ўзидан ўзи мангу қочиб бораётгандай ва яна ўзини янгидан қидириб, ўз-ўзига ҳалимона қарши чиқаётгандай, ўз-ўзига янгича бир эътибор билан қараб, яна ўзига кўп илоҳларни қайтараётгандай.

Қайда ҳар қандай вақт менга лаҳзалар устидан ҳалимона киноя бўлиб туюладиган, қайда эркинликнинг тиғи билан ҳалимона ўйнаган эркинликнинг ўзи зарурат бўлган ёқларда.

Қайда мен кўҳна чилтоним ва қаттол душманам — оғирчилик руҳини ҳамда у яратган барча зўравонлик, низом, зарурат, сабабият, мақсад, ирода, яхшилиқ ва ёмонликларни топдим.

Ахир устида ўйин тушиш мумкин бўлган нарсалар бўлмаслиги керакми? Ахир енгил ва ундан ҳам енгиллик мавжудлиги туфайли юмронқозиқлар ва оғир қутқиллар бўлмаслиги керакми?

3

— Ўша ёқда мен йўлда “ало одам” деган сўзни топиб олдим ва билдимки, инсон енгил ўтиш керак бўлган алланима экан.

— Одам яна кўприк экан, мақсад эмас; у ўзининг айни пешин ва оқшом чоғларидан янги тонг шуълалари сари элтадиган йўл каби қувонади:

Зардўштнинг буюк пешин ҳақидаги сўзлари ва мен яна одамга худди иккинчи қирмизи оқшом шафақларини илиб қўйганим каби.

Ҳақиқатан, мен уларга ҳатто янги юлдузлар ва янги тунларни кўриш имкониятини бердим; мен кунлар ва тунлар булутлар узра кулини худди ранг-баранг чодир каби ёйиб қўйдим.

Мен уларни барча ўй-хаёлларимга ва орзу-хаёлларимга ўргатдим: одамда нимаики узук-юлуқ, ажойиб-ғаройиб ва ўта тасодиф нарсалар бўлса, барини бирга жам қилиб, биргаликда қўшиб олиб боришликни уларга ўргатдим, —

— шоир, жумбоқ ечувчи ва тасодифдан халос қилувчи каби мен уларни келажакнинг бунёдкорлари бўлишга ва барча бўлган нарсаларни эртароқ кутқаришга ўргатдим.

Одамда ўтмишни кутқариш ва “ўтган” нарсаларнинг ҳаммасини қайта ислоҳ қилиш, токи ниҳоят ироданинг ўзи айтсин: “Аммо мен шунга истадим! Мен шундай хоҳлайман”.

Мен уларга буни халос бўлиш деб атадим, мен фақат ёлғиз мана шунга халос бўлиш деб аташга ўргатдим.

Энди мен уларнинг қошига охириги марта бормоқлик учун ўзимнинг халос бўлишимни кутмоқдаман.

Зотан мен одамларга яна бир қарра боргайман: мен улар ўртасида ўлишни истайман ва жон таслим қила туриб, уларга ўзимнинг энг бой туҳфамни қолдирмоқни хоҳлайман!

Энг саховатли яшиқ — қуёшдан ўргандим мен буни у ботаётганда: у битмас-туганмас хазиналаридан денгизга ўз олтин зарраларини тинимсиз сочади, — шундайки:

— ҳатто энг йўқсил балиқчи ҳам қайиғини олтин эшкак билан ҳайдайди! Мен буни бир сафар ўзим кўрганман ва шундай қараб турарканман, кўзимдан тинмай шашқатор ёшларим оққан.

Зардўшт худди қуёш мисол ботмоқ истайди: энди у мана шу ерда ўтириб кутяпти; унинг теграсида кўҳна, парчаланган лавҳлар, улар орасида янгилари, ярим ёзилганлари ҳам бор.

4

— Қара, манави янги лавҳ; аммо қани қайда менинг биродарларим, мен билан бирга уни водийга ва этдан бўлган¹ юракларга элгидиган?

Менинг буюк муҳаббатим энг олисдагиларга шундай жар солгай: аяб ўтирма ўз яқинларингни. Одам бу алланимадирки, уни енгиб ўтмоқ керак.

Енгиб ўтишнинг жуда кўп йўллари ва усуллари бор. Уларни ўзинг топ! Лекин фақат масхарабоқгина: “Одамдан сакраб ўтиш мумкин”, деб ўйлайди.

Ўз-ўзингни ҳатто яқинингда ҳам енгиб ўт: Сен ўзинг қозонишинг мумкин бўлган ҳақни сенга тутқизишларига йўл қўймаслигинг даркор!

Сен қилаётган нарсанинг бошқа ҳеч ким ўрнини қоплолмайди. Билиб қўй, қасос деган нарса йўқ.

Ким ўзига буюролмаса, у бўйсунуши керак. Айримлар ўзларига ўзлари буюришлари мумкин, лекин ўзларига бўйсунушни билиш учун уларга ҳали кўп нарса етмайди!

5

Олижаноблар қалбининг хусусияти буни шундай истайди: улар текинга ҳеч нарса исташмайди ва, айниқса, ҳаётни.

Ким оломон ичидан бўлса, у текинга яшаши керак; бизга ҳаёт берилган, биз бошқалармиз, — унинг ўрнига яхшироқ нима беролармиз, доим шу тўғрида ўйлаймиз!

Ҳақиқатан ҳам, “ҳаёт бизга ваъда қилган нарсани биз ҳаёт учун адо этишни истаймиз”, деб айтилган гап олижанобдир!

Лаззатга ўрин бўлмаган ерда лаззат қидириб ўтирманг. Инчунин — лаззат қилишни ҳам истаманг!

Зеро, лаззат ва маъсумлик — энг ибодли нарсалардир: уларни қидириб юришларини истамайдилар. Уларга эга бўлинг, — лекин ўз айбини ва азобини қидирган яхшироқдир!

¹ Этдан бўлган юрак — пайгамбар Иезекиилнинг китобида (11,19) Худо айтади: уларнинг темир юракларини олиб, ўрнига этдан бўлган юрак бердим.

6

О, биродарларим, ким тўнгич бўлса у доим қурбонлик қилинади. Биз эса энди тўнгичлармиз.

Биз ҳаммамиз хуфрия қурбонгоҳларда қонимиз силқиб оққан, биз ҳаммамиз кўҳна санамлар шарафига ёнамиз ва қовуриламиз.

Бизнинг энг яхшимиз ҳали ёш; у қари танглайимизни ачитиб туради. Бизнинг гўштимиз майин, бизнинг теримиз фақат кўзичоқнинг териси — қандай қилиб биз эски санамлар коҳинларининг жаҳлини чиқармайлик!

Кўҳна санам қоҳини ҳали бизнинг ўзимизда яшаяпти, у бизнинг энг яхшимизни ўз зиёфати учун қовурапти. Оҳ, биродарларим, тўнгичларга қурбонлик бўлмасликнинг иложи борми!

Лекин бизнинг зотимиз шундай бўлишини истайди; ва мен ўзини аяшнинг пайида бўлмайдиганларни севаман. Мен ҳалок бўлаётганларни бутун муҳаббатим билан севаман: зеро улар нариги томонга ўтадилар.

7

Ҳақиқатгўйлик — жуда оз кишиларга мўяссар бўлади! Бу қўлидан келадиган, лекин ҳали истамайдиганлар бор! Лекин ҳаммадан ҳам яхши одамлар бунга қобил эмаслар.

О, бу яхшилар-ей! Яхши одамлар ҳеч қачон ҳақиқатни айтмайдилар; бундай яхши бўлиш руҳ учун — касаллик.

Ушбу яхшилар ён берадилар, бўйсундилар, юраклари жўр бўлади, ақллари кўнади: лекин ким қулоқ солса, у ўз-ўзига қулоқ солмайди!

Ягона ҳақиқат туғилмоғи учун яхшиларда ёвуз деб аталадиган ҳамма нарса бирлашмоғи зарур, — о, азиз биродарларим, бу ҳақиқат учун сиз етарлича ёвузмисиз?

Ўт-олов жасорат, узоқ ишончсизлик, шафқатсиз инкор, тўйиб кетиш, ҳаёт томирларини қирқиш — бу камдан-кам вақт бирга бўлади. Лекин бундай урудан — ҳақиқат туғилади!

Шу пайтгача бутун билим тоза бўлмаган виждон ёнида ўсди! Эй, билишни истовчилар парчалаб, парчалаб ташланг кўҳна лавҳларни!

8

— Гўлалар сувда турганда, дарё узра кўприклар ва панжаралар ўтганда, — “ҳамма нарса оқади”, дейилса, ўшанда ҳақиқатан ҳам ҳеч ким ишонмайди.

Ҳатто ношудлар ҳам бунга кўшилмайдилар. “Бу қандай бўлди? — дейишади ношудлар, — қандай қилиб ҳаммаси оқади? Ахир, дарё устидан ёғочлар ва панжаралар ўтказилган-ку!”

“Дарё узра бари мустаҳкам, нарсаларнинг бутун қиммати, кўприклар, тушунчалар, барча “яхши” ва “ёмон” — ҳаммаси мустаҳкам!”

Қаттиқ қиш келиб, дарёлар муз билан қопланганда, — бу пайтда истеҳзо қилувчилар ҳам шубҳалана бошлайдилар; ўшанда ношудлардан бошқалар ҳам тилга киради: “Ҳаммаси жойида эмасми?”

“Асосан ҳаммаси жойида”, бу ҳақиқий қишнинг таълими, у беҳосил вақт учун қулай, қишда уйқуга кетадиган, печ устида ётадиган такасалганлар учун жуда боп.

“Асосан ҳаммаси жойида” — лекин эрувгарчилик шамоли бунини инкор этипти!

Эрувгарчилик шамоли — бу кўтос, лекин ер ҳайдовчи эмас, балки қутурган кўтос, у бузғунчи, жаҳлдор, шохлари билан музларни парчалайди! Муз эса — кўприкларни синдириб ташлайди!

О, азиз биродарларим, энди ҳаммаси оқмаяптими? Кўприклар ва панжараларнинг бари сувга тушмадимми? Ким яна “яхшилик” ва “ёмонлик”нинг этагидан тугиб ўтиради?

“Вовайло! Хайрли бўлсин! Илиқ шамол эсяпти!” — биродарларим, барча кўчаларда шу сўзларни тарғиб қилиб юрингиз!

9

Кўхна бир телбалик бор, у яхшилик ва ёмонлик деб аталади. Шу пайтгача бу телбаликнинг гилдираги башоратгўйлар ва мунажжимлар атрофида айланиб келган.

Бир пайтлар башоратчилар ва мунажжимларга ишонардилар: ишонишларининг боиси: “Бари — толедан: сен қилишинг керак, зотан шундай бўлиши керак!”

Кейин яна барча башоратчилар ва мунажжимларга ишонмай қўйишди; чунки улар амин бўлишдики: “Бари — эркинликдан: сен қила оласан, чунки сен шунга истайсан!”

О, азиз биродарларим, юлдузлар ва келажак ҳақида фақат хаёл қилар, лекин уларни билмас эдилар; шунинг учун ҳам яхшилик ва ёмонлик ҳақида шу пайтгача орзу қилдилар-у, лекин уларни билмадилар!

10

“Сен талончилик қилмаслигинг керак! Сен ўлдирмаслигинг даркор!” — бундай сўзлар бир пайтлар муқаддас деб аталарди; улар қаршисида бошларини эгар, тиз чўқар ва улар ҳузурига оёқларини ечиб кирардилар.

Лекин сизлардан сўрайман: бу сўзлар, айниқса, муқаддас саналган вақтларда дунёда қароқчилар ва қотиллар ҳаммадан ҳам кўп бўлмаган эдими?

Ахир ҳаётнинг ўзида талончилик ва одамқушлик йўқми? Ва ўша сўзларни муқаддас деб ҳисоблаш ҳақиқатнинг ўзини ўлдириш дегани эмасми, ахир?

Ҳар қандай ҳаётга зид ва қарама-қарши бўлган нарсани муқаддас деб санаш — бу ахир ўлим тарғиботи эмасми? — О, азиз биродарларим, кўхна лавҳларни парча-парча қилиб ташланг!

11

Мен бутун ўтмишга ачинаман, зеро, у ўзбошимчалик қўлига топшириб қўйилган:

— у ҳар бир авлоднинг раҳм-шафқати, руҳи ва телбалигининг ўзбилармонлиги қўлига бериб қўйилган, авлод эса дунёга келиб бўлиб ўтган барча нарсаларни худди ўзи учун қўприкдай талқин этади!

Улуғ бир мустабид, маккор жаллод келади-да, ўзининг шафқати ва шафқатсизлиги билан бутун ўтмиш устидан зўравонлик ўтказди — то ўтмиш унга қўприк, башорат, тамга ва хўроз қичқиригига айланмагунча шундай қилаверади.

Лекин, қаранг, бошқа бир хавф ҳам бор ва мен афсус билдираман: оломон орасидагиларнинг хотираси бобосидан нарига ўтмайди, — бобоси билан бирга унинг учун вақт тугайди.

Шундай қилиб, бутун ўтмиш ўзбошимчаликка қурбон келтирилган: зеро, бир кун келиб оломон хўжага айланиши ва ҳар қандай вақт саёз сувга чўкиб кетиши мумкин.

Шунинг учун ҳам, о, азиз биродарларим, ҳар қандай оломон ва ҳар қандай мустабидликка қарши бўлган янги зодагонлар керак ва бу зодагонлар янги лавҳларга яна “олижаноб” деган сўзни қайтадан ёзиб қўйгай.

Зеро, зодагонлар вужудга келмоғи учун жуда кўп олижаноблар ва турлитуман олижаноблар керакдир! Ёхуд мен бир сафар тимсол келтириб айтганимдай, “Худо эмас, худолар борлиги учун илоҳийлик мавжуддир!”.

12

О, биродарларим, сизларга янги зодагонликни бераман: сиз бунёдкор ва мураббий — келажакнинг деҳқонлари бўлмоғингиз керак:

— мен сиз савдогар каби савдогарнинг олтини эвазига сотиб олишингиз мумкин бўлган зодагонликни айтаётганим йўқ: зеро, ўз баҳоси бўлган барча нарсалар қиммати жуда оздир.

Сизнинг шарафингизни бундан буён қаердан келатганингиз эмас, қаерга бораётганингиз белгилаб турсин! Сизнинг иродангиз ва сизнинг ўзингиздан ҳам илгарироққа ташлаган қадамларингиз — бундан буён мана шулар сизнинг янги номусингиз бўлмай!

Ҳақиқатан, сизнинг ҳукмдорга хизматингиз эмас — ҳукмдорлар энди ким бўлти ўзи! — ёхуд ҳозир қойим турганга, у янада мустимаҳкам турмаги учун замин бўлганингиз эмас!

Сизнинг зотингиз саройларда саройбон бўлиб олганлиги ва сиз худди қизил гоз каби бўялиб-бежалиб, саёз ҳовузларда соатлаб туришга ўрганганлигингиз эмас.

— Зеро, тик оёқда тура билиш саройбонларнинг хизмати; ва барча саройбонлар ўлгандан кейинги роҳатга — ўтиришга ижозат ҳам киради деб ишонадилар!

Шунингдек, улар муқаддас деб атаган руҳ сизнинг аждодларингизни аҳд қилинган ерларга элтанлиги ҳам эмас, бинобарин, мен бу ерларни сизга ваъда ҳам қилолмайман: зеро, дарахтлар ичида энг бадгарини — хоч ўстан ер бўлса — бундай ернинг мақтайдиган ҳеч бир нарсаи йўқ!

— Ҳақиқатан, бу “муқаддас руҳ” ўз валломатларини қаерга бошламасин, бундай юришларнинг бошида, албатта, доимо — эчкилар ва гозлар, телбалар ва ақдан озганлар чошиб борганлар!

О, биродарларим, сизнинг зодагонларингиз орқага эмас, олдинга қараши керак! Оталарингиз ва аждодларингиз юртидан сиз ҳайдалган бўлишингиз керак!

Сиз ўз фарзандларингиз мамлакатини севмоғингиз даркор: бу муҳаббат сизнинг янги зодагонингиз бўлсин, — у мамлакат ҳали очилмаган, энг узоқ денгизларда ётган мамлакатдир! Қани, майлига, сизнинг елканларингиз уни қидирсин, қидираверсин!

Сиз оталарингиз фарзанди эканлигингизни ўз фарзандларингиз билан оқлашингиз даркор: шу йўл билан сиз бутун ўтмишни қутқаришингиз керак! Ушбу янги лавҳни мен сизнинг бошингиз узра кўтаргайман!

13

“Яшаш не ҳожат? Бари — беҳуда! Яшаш — бу сомонни майдалаш демасдир, яшаш — ўз-ўзини ёқмоқ ва барибир ҳароратдан бебаҳра қолмоқдир”.

Бу кўҳна гапдонлик ўзини “дониманд” қилиб кўрсатади; қариб-чириганлиги ва моғор ҳиди анқиб тургани учун уни янада эъозлашади. Ҳатто моғор ҳам олижаноброқ қилиб кўрсатади.

Болаларгина мана бундай сўйлашлари мумкин: улар ўтдан қўрқадилар, зотан, уларни куйдирди! Эски донимандлик китобларида болаларча гаплар кўп.

Ким ҳар доим “сомон янчган” бўлса, унинг сомон майдалашни ёмонлашга нима ҳақи бор? Бундай тентакларнинг оғизларини боғлаб кўйиш керак эди!

Улар дастурхонга ўтирадилару ўзлари билан ҳеч вақо олиб келмайдилар, ҳатто соғлом иштаҳа ҳам йўқ; лекин, мана, ёмонлайверадилар: “бари — беҳуда!”

Лекин яхши ейиш ва яхши ичиш бу ҳақиқатан ҳам, унча-мунча нарса эмас, биродарларим! Ҳеч қачон хурсанд бўлолмайдиганларнинг лавҳларини парча-парча қилиб ташлангиз!

14

“Тозага ҳаммаси тоза” — халқ шундай дейди. Лекин мен сизга шундай дейман: чўчқалар учун ҳамма нарса чўчқага айланади!

Шунинг учун ҳатто юраклари ҳам сўлган қутурганлар ва авлиё сифатлар шундай тарғиб қилишади: “Дунёнинг ўзи ифлос махлуқ”.

Зеро, уларнинг барининг руҳлари тоза эмас; айниқса, на тинчлиги ва на хотиржамлиги йўқлар, мабодо дунёнинг орқасидан кўрмасалар агар — булар бари наригилдунёчилардир!

Гарчи бу унчалар илтифотдан бўлмаса ҳам, мен уларнинг тўғри юзига қараб

туриб айтаман: дунё одамга шуниси билан ўхшайдики, унинг ҳам орқаси бор — ва фақат қанчалар бу тўғри!

Дунёда ифлослик жуда кўп ва фақат қанчалар бу тўғри! Лекин шу боисдан дунёнинг ўзи ҳали ифлос махлуқ эмас!

Дунёда кўп нарсалар қўланса ҳид тарқатади, бунинг ҳам ўз ҳикмати бор, лекин нафратнинг ўзи манбаларни аниқлаб берувчи қанотлар ва куч-қувватларни яратади!

Ҳатто энг яхши нарсаларда аллақандай нафратланарли томонлари бор; ва ҳатто энг яхши одам ҳам енгиб ўтиш керак бўлган алланимадир!

О, биродарларим, дунёда ифлосликнинг кўплигида ҳикмат ҳам кўп!

15

Тақводор наригидунёчилар ўз виждонларига қандай гапирганларини эшитдим. Чиндан бунда газаб ва ёлгон йўқ эди, гарчи ўзи дунёда бундан ортиқ газаб ва ёлгон топилмайди.

“Дунёга дунёлигини қўйиб бер! Унга қарши ҳатто жимжилоғингни ҳам кўтарма!”

“Ким одамларни бўғиб, санчиб-янчиб, терисини шилиб ётган бўлса ҳам, майли, қўявер — уларга қарши ҳатто жимжилоғингни ҳам кўтарма! Улар шу тариқа дунёдан юз ўгиришга ўрганадилар”.

“Сенинг ўзингга тегишли ўз ақлинг — уни сен ўзинг бўғиб ташла: зеро, бу айни шу оламнинг ақли, — худди шу тариқа сен ўзинг дунёдан воз кечишга ўрганасан”.

— Парчаланг, парчаланг, о, биродарларим, тақводорларнинг бу кўҳна лавҳларини! Бўҳончиларнинг дунёга тухматларини тўзғитиб йўқотинг!

16

“Ким кўп ўқиса, ҳар қандай кучли истакдан маҳрум бўлади” — бугун барча қоронгу кўчаларда шуни пичирлашади.

“Донолик одамни чарчатади, ҳеч нарса тақдирланмайди; сен истамаслигинг керак!” — ушбу янги лавҳни мен ҳатто бозор майдонларида ҳам осиб қўйилганини кўрдим.

Парчаланг, о, биродарларим, ушбу янги лавҳни ҳам парчалаб ташланг! Дунёнинг ҳорғинлари, ўлим тарғиботчилари ва зиндонбонлар уни илиб қўйишган: зотан, кўринг ўзингиз, бу қулликка даъват этувчи тарғибот ҳамдир!

Бинобарин, улар ёмон ўқиганлар, яхши нарсаларни ўрганмаганлар, бунинг устига ҳаммасига жуда эрта ва ҳаддан ташқари тез ўрганишган: зотан, улар ёмон таом еганлар, шунинг учун қоринлари издан чиққан,

— зотан, ишдан чиққан қорин уларнинг руҳидир: у ўлимга чақиради! Зотан, чиндан ҳам, биродарларим, руҳ бу қориндир!

Ҳаёт қувонч чашмаси; лекин кимнинг ишдан чиққан қорни, қайғунинг ушбу отаси сўйлаб турган бўлса, унда унинг учун барча булоқлар айнигандир.

Билиш — арслон иродасига эга бўлган кимса учун қувончдир! Лекин ким ҳориб қолган бўлса, унинг ўзи фақат “ироданинг нарсаси”га айланади, у тўлқинларда писта пўчоғидек бўлиб қолади.

Ожиз одамлар доим шундай бўладилар: улар ўз йўлларида бошларини йўқотиб қўядилар. Ва, ниҳоят, ҳорғинлик улардан яна сўрайди: “Нега қачонлардир биз йўлларда юрдик? Ҳамма ерда ҳаммаси бир хил!”

Уларга шундай деб тарғиб қилиш ёқали: “Ҳеч нарса тақдирланмайди! Ҳеч нарсани истамаслик керак!” Лекин бу қулликка чақирувчи даъватдир.

О, биродарларим, Зардушт барча ўз йўлларида чарчаб қолганларга худди сарин шамол насими каби егиб боради; у ҳали кўп димоқларни акса урдиргай!

Менинг озод нафасим ҳатто деворларни ҳам ёриб ўтади, зиндонларга ва асоратдаги ақларга кириб боради!

“Истамоқ” одамни озод қилгай: зеро, истамоқ бу яратмоқ деганидир, — мен шундай таълим берурман. Ва сиз фақат яратиш учунгина таълим олишингиз керак!

Сиз менда ҳатто таълим олишга ҳам ўрганиб олишингиз ва жуда яхши ўрганишингиз керак! — Қулоғи бор эшитгай!

17

Кема тайёр — сен балки нариги ёқда буюк Ҳеч нима сари етарсан. — Лекин ким бу “балки” деган нарсага киришни истайди?

Ичингизда ҳеч ким ўлим кemasига тушишни хоҳламайди! Унда сиз қандай қилиб дунё ҳорғинлари бўлмоқни истайсиз!

Дунёнинг ҳорғинлари! Сиз ҳали ҳатто ердан юз ўгирганингиз йўқ! Сизни доим ерга ҳирсли бўлган ҳолда топганман, сиз яна ўзингизнинг ер ҳорғинлигингизни севасиз!

Сизнинг лабингиз бекорга осилиб тушмаган: унда ҳали кичкинагина тирик истак зуҳур қилмоқда! Кўзингизда эса — кўзингизда унутилмаган тирик кувончлар ҳумор кезмаяптими?

Ер юзиде яхши кашфиётлар кўп, уларнинг бир хиллари фойдали, бошқалари одамга ёқди; уларни деб ерни севиш мумкин.

Яна кўп ихтиролар шунчалар яхшики, худди аёл кўксига ўхшарлар, бир пайтнинг ўзиде ҳам ёқимли, ҳам фойдали.

Сизни эса, дунёдан чарчаганлар ва ялқовлар! Сизни бошлаб таёқлаш керак! Дарра уриб, оёқларингизни яна чопағон қилиб қўймоқ даркор.

Зеро, мабодо сиз ерни чарчатган, касал ва умри битган жониворлар бўлмасангиз, унда сиз айёр танбаллар ёки ўгринча боқувчи, пусиб турувчи, ҳирси жунбушга келувчи мушуклардирсиз. Ва мабодо сиз яна шод-хуррам югургилашни истамасангиз, унда — йўқ бўлганингиз маъқул!

Давосиз дарда чалинганларга табиб бўлишнинг ҳожати йўқ. Зардушт шундай таълим берур, — шунинг учун сиз йўқолишингиз керак!

Лекин янги байтни зўраки тўқиб чиқаргандан кўра, ҳаммасини тугатмоқ учун кўпроқ матонат зарур, — буни барча табиблар ва шоирлар биладилар.

18

О, биродарларим, ҳорғинлик яратган лавҳлар бору чириган танбаллик бино қилган лавҳлар бор, — улар гарчи бир тусда сўзласалар-да, лекин уларни бир тусда тингламасликларини истадилар.

Кўринг анов ташнаком бўлганни! Унинг ўз мақсадига етиб боришига фақат бир қадам қолган, лекин бу қаҳрамон камоли ҳолдан тойиб қайсарлик билан чанг-тўзонга думалаб қолди!

Шундай ҳолдан тойганки, азбаройи ўз йўлига, ерга, мақсадига ва ўз-ўзига қараб эснагани эснаган: бу қаҳрамон сал нарига бир қадам ҳам қўймоқчи эмас!

Э-ҳа, мана уни куёш жизғанақ қилади, итлар дувиллаб оққан терини ялайди; лекин у бунда қайсарлик билан ётиб, ташналиқда ўртанишни истайди;

— ўз мақсадидан бир қадам нарида ташнаком ўртанади! Ҳақиқатан, ҳали бу қаҳрамонни сочидан ушлаб унинг осмонига олиб чиқишингиз керак!

Аммо, яхшиси, уни ўша ётиб қолган ерида қолдиринг. Сарин ёмғир шовқинлари билан бирга унга тасалли берувчи уйку келгай.

Ўзи уйғонмагунча ётган жойидан турғазманг, — токи у ҳар қандай ҳорғинликдан ва ҳорғинлик ўргатган нарсалардан воз кечмагунча!

Фақат, биродарларим, ундан итлар, танбал муғомбирлар ва бутун ғавго солган оломонни қувиб юборингиз;

— ҳайдангиз ўша қаҳрамонлар тўккан терни ялайдиган бутун ғала-ғовур оломон — “маданиятли” одамларни!

19

Мен ўз атрофимдаги ҳалқалар ва муқаддас ҳудудларни бирлаштираман; мен билан олдингидан юксакроқ тоғларга бирга чиқадиганлар тобора сийрак; олдингидан кўра муқаддасроқ тоғлардан мен ўз тизма чўққиларимни тузаман.

Аммо сиз мен билан бирга қаерга кўтарилишни истаманг, о, биродарларим, қарангиз, сиз билан бирга қандайдир текинхўр чиқмасин!

Текинхўр — бу қурт, иланг-биланг судралган, у қалбингизнинг жароҳатли, оғриқли жойларида макон қуриб семиришни истайди.

Унинг ҳунари шундаки, юксалаётган қалблар қайда ҳорганлигини сезади; у сизнинг дардингиз ва норозилигингизда, сизнинг инжа уятчанлигингизда ўзининг манфур уясини куради.

Кучли ожиз бўлган, олижаноб эса ўта юмшоқ бўлган ерда у ўзининг манфур уясини ясайди: текинхўр буюк одам юрагининг дардли ерларида яшайди.

Жамики борлиқнинг энг олий тури қайси ва энг қуйи тури қайсидир? Текинхўр — энг тубан тур; лекин ким энг олий турга мансуб бўлса, у энг кўп текинхўрларни боқади.

Зотан, энг узун нарвонга эга кўнғил: у энг қуйиларга тушмоғи мумкин, шундай экан, унда энг кўп сонли текинхўрлар ўтирмай не қилсин, ахир?

— Жуда олисларга югура оладиган, ўз-ўзида дайдиб, адашиб, ўзини тўрт томонга урадиган энг бағирдор кўнғил; ўз хузури учун тасодифотлар бағрига отиладиган кўнғил;

— тикланишга шўнғийдирган бору борлиқ кўнғил; ирода ва истак бағрига киришни истовчи эғалик кўнғил;

— ўз-ўзидан қочиб боргувчи ва кенг давра солиб ўз-ўзига қувиб етгувчи кўнғил; телбалик оҳишта ўзига томон чорловчи, энг оқил кўнғил;

— ҳамма нарсалар ўз оқимини ва ўз аксил оқимини, ўз кўтарилиши ва тушишини топадиган, ўзини бениҳоят севадирган кўнғил, о, энг юксак кўнғилда қандай қилиб текинхўрларнинг энг текинхўрлари бўлмаслик мумкин?

20

О, биродарларим, наҳот мен бешафқат бўлсам? Аммо мен дейманки, нима кулаётган бўлса, уни ҳали италамоқ керак!

Бутундан бўлмиш неки бор — бари кулагандан қулар: ким уни тутиб қола биларди! Лекин мен — мана мен уни яна итариб юборишни истаймам!

Сиз тошларни тик қиядан думалатиш роҳатини сезганмисиз? Манави ҳозирги одамлар: ўзингиз кўринг уларни, менинг қаърларимга қандай кулаб борадилар!

Мен энг яхши ўйинчилар учун дебочадирман, холос, о биродарларим! Ибратми! Мендан ибрат олиб қилингиз!

Ва кимники учинга ўргатмасиз, уни тезроқ кулашга ўргатинг!

21

Мен мардларни севаман; лекин қиличбоз бўлишнинг ўзи етарли эмас. Кимга қилич солишни ҳам билмоқ керак!

Кўпинча одам ўзини тутиб қолади ва четлаб ўтиб кетади. Бу билан ўзини бошқа муносиброқ фаним учун сақлайди. Мана шунда кўпинча энг катта мардлик бор!

Душманларингиз шундай бўлиши керакки, сиз, майли, уларни кўргани кўзингиз йўқ, лекин сизга жирқанч туюладиган, сиз нафратланадиган душман-душман эмас. Шундай бўлсинки, сиз душманингиздан ғурурланинг, мен бир сафар шундай ўтиб бергандим.

Сиз бошқа муносиброқ душман учун ўзингизни эҳтиёт қилишингиз керак, о, оғайниларим; шунинг учун сиз кўп нарсаларнинг ёнидан ўтиб кетмоғингиз керақдир;

— айниқса, сизнинг қулоғингизга халқ ва халқлар ҳақида қичқирадиган сон-саноксиз қаланги-қасангилар ёнидан ўтиб кетмоқ жоиз.

Уларнинг “ҳа” ва “йўқ”ларидан кўзингизни покиза сақлангиз! Унда кўп адолатли ва кўп адолатсиз нарсалар мавжуд: кимнинг кўзи у ёққа тушса, ғазабга минади.

Бир қараб, сўнг узиб ташлаш — бу бир лаҳзалик иш: шунинг учун ўрмонларга кетинг ва қиличингизни қинита солинг!

Ўз йўлингиздан борингиз! Халқ ва халқларга ўз йўлларида боришларига қўйиб берингиз. Ҳақиқатан у йўллар бирон-бир умид билан ёримаган йўллардир!

Савдогар, майли, ҳамма нарса ялтираган ерда савдосини қилаверсин, савдогарнинг олтини бор. Қиролларнинг вақти ўтди: бугун халқ деб аталган нарса қиролларга арзимади.

Кўрингиз, ўша халқларнинг ҳаммаси савдогарларга ўхшашга ҳаракат қилмоқда: улар ҳар қандай чиқиндидан озгина бўлса ҳам фойда олишни кўзламоқда!

Улар бир-бирларини кузатиб, таъқиб қилиб турадилар, пойлаб турадилар бир-бирларини — буни улар “яхши восита” деб атайдилар. О, қайда қолди ҳалим олис замонлар! У чоғларда халқ ўз-ўзига шу сўзларни айтарди: “Мен халқлар устидан ҳоким бўлишни хоҳлайман!”

Зотан, биродарларим, энг яхши нарсалар ҳоким бўлмоғи керак, энг яхши нарсалар ҳоким бўлишни ҳам истайди! Қардаки, таълим шундан ўзгача бўлса, демак, у ерда — энг яхши нарса йўқ.

22

Агарда манавилар — текин нон топсалар эди, эвоҳ! Унда нима деб қичқирадилар! Уларнинг барча гап-сўзларининг ҳақиқий озуқаси — мана шу уларнинг таъминоти; майли, бу таъминотга улар қийинчилик билан эга бўлсинлар!

Улар йиртқич ҳайвонлардир: уларнинг “ишлаш керак” деган сўзларида — талаш керак деган маъно эшитилади, уларнинг “пул топиш керак” деган сўзларида лақиллатиб кетиш деган маъно қулоққа чалинади. Шунинг учун таъминотга, майли, қийинчилик билан эга бўлсинлар!

Шундай, улар энг яхши йиртқич ҳайвонга айланишлари, одамга янада ўхшаганроқ, ундан янада муғамбирроқ, янада ақллироқ бўлишлари керак: зеро, одам энг яхши йиртқич ҳайвондир.

Инсон барча ҳайвонларнинг яхшиликларини ўғирлаб бўлди; шунинг учун ҳамма ҳайвонлардан кўра одамга унинг таъминоти жуда қийинчилик билан кўлга киради.

Фақат ҳали қушлар ундан юқорироқдир. Агарда инсон яна учини ҳам ўрганиб олганда эди, эвоҳ! — унинг йиртқичлиги қарларга учиб бормасди дейсиз!

23

Мен эркак ва хотинни шундай кўришни истайман: бири урушга, иккинчиси бола туғишга қобил бўлсин. Шу билан бирга ҳар икковларининг бош ва оёқлари ўйинга тушиб турсин.

Бир марта ҳам ўйинга тушмаган кунимиз биз учун тамом йўқолган кун бўлмай! Кулгиси бўлмаган ҳар қандай ҳақиқатни, майли, биз ёлғон деб атайлик!

24

Сизнинг никоҳдан ўтишингиз: қараб туринг, у ёмон ўтиш бўлиб чиқмасин! Сиз никоҳдан жуда тез ўтдингиз: бундан хулоса чиқадики, никоҳ ҳаром бўлди!

Никоҳни эгиб-букиб, ёлғон-яшиққа чиқаргандан кўра, уни ҳаромга айлантирган ҳам яхшироқ! — дерди менга бир хотин: “Ҳа, мен никоҳни таҳқирладим, лекин никоҳ аввал мени таҳқирлади!”

Энг чатоқ эр-хотинларни мен доим ўч олишга жуда шай ҳолда кўрдим: улар ҳар бири ўз йўлига алоҳида кетолмагани учун бутун тумонат оламдан ўч олиш пайида бўлишади.

Шунинг учун мен ҳалол одамлар бир-бировларига шундай деб айтишларини хоҳлардим: “биз бир-биримизни севамиз; кўрайлик, бир-биримизни севишимиз қанча давом этаркин! Ёки бизнинг ваъдаміз яхши ўйланмаган иш бўлиб чиқармикин?”

— “Бизга муҳлат беринг, қисқа вақтга қўшилайлик, кўрайлик, узоқ муддатли бош қовуштиришга биз яраймизми, йўқми! Доим икковлон жуфт бўлиб яшамоқ улуг иш!”

Мен барча ҳалол одамларга шундай маслаҳат бераман; агарда мен бундан бошқача маслаҳат берган ёки гапирганимда эди, унда барча келиши кутилаётган нарсаларга ва ало одамга менинг муҳаббатим нима бўларди!

Ёлғиз кенгликка эмас, юксакликка қараб ҳам ўсишга — о, биродарларим, жуфти ҳалолликнинг бўстони сизга мададкор бўлсин!

25

Кўп, кўҳна булоқлардан донолик орттирганлар, улар охир-оқибат келажакнинг чашмалари ва янги булоқларни қидирурлар.

О, биродарларим, яна оз вақтдан сўнг янги халқлар дунёга келурлар ва янги чашмалар шовулдаб янги терапиклар сари қуюлиб борурлар.

Зеро, зилзила — кўп қудуқларни кўмиб юборгай ва кўп ташналикдан зор бўлганларни яратгай; аммо шу билан бирга у ичкаридаги кучлар ва сирасорларни ёруғликка олиб чиққай.

Зилзила янги булоқларнинг кўзини очгай. Кўҳна халқлар ларзага тушганда, янги булоқлар отилиб чиқгай.

Ўшанда ким: “Қара, бунда кўп ташналар учун битта ягона булоқ, кўп интизорлар учун битта ягона юрак, кўп қуроллар учун битта ягона ирода мавжуд”, — деб хитоб айласа, унинг атрофида халқ йиғилгай, яъни кўп синовдагилар жам бўлгай.

Ким амру фармонга, ким тобелик, бўйсунушга қобил — ана ўша ерда синовдан ўтади! Оҳ, қанча узоқ излашлар, омаду омадсизликлар, ўрганишлар ва яна янгидан уринишлар бўлади!

Инсонлар жамияти: бу бир уриниш, мен шундай таълим бераман, жуда узоқ изланиш; лекин у амру фармон берувчини кутади!

— Уриниб кўриш, о, биродарларим! Лекин “шартнома” эмас! Парчаланг, парчаланг, юмшоқ ва юраксиз кўнгишлар ва чала-ярим кимсаларнинг ушбу сўзини!

26

О, биродарларим! Бутун инсониятнинг келажакига энг катта хавф-хатар кимда мужассамдир? Яхшилар ва тақводорларда эмасми?

— Ким: “Биз энди нима яхшию нима тақво эканлигини биламиз, биз шунга эришдик; бу ерда ким яна қидираётган бўлса, шўри қурисин!” — деб айтадиган ва кўнгли билан сезадиганлар эмасми?

Ёмонлар қандай зиён келтирмасинлар, яхшилар зиёни — энг зиёнкор зиёндир!

Ва тухматчилар дунёга қанча зиён-заҳмат келтирмасинлар, — яхшиларнинг зиён-заҳмати — энг оғир зиён-заҳматдир.

О, биродарларим, ким бир замонлар яхшилар ва тақводорларнинг кўнглига қараб туриб шундай деган: “Булар — фарзийлар”. Аммо уни тушунишмаган.

Энг яхшилар ва тақводорлар уни тушунмасликлари керак эди; уларнинг руҳи тоза виждонларига асир тушгандир. Яхшиларнинг аҳмоқлиги тузатиб бўлмас даражада ақлли.

Лекин манави ҳақиқат-чи: яхшилар фарзий бўлишлари керак, уларга бошқа йўл йўқ!

Ким ўзига мансуб эзгуликни топган бўлса, яхшилар уни тепкилаб ташламоқлари жоиз! Бу — ҳақиқат!

Уларнинг мамлакатини, яхшилар ва тақводорларнинг қалби ва заминини иккинчи бўлиб очган кимса: “Улар кимни ҳаммадан кўра кўпроқ ёмон кўрадилар?” — деб сўроқлаган зот эди.

Улар ҳаммадан ортиқ бунёдкорни ёмон кўришади: лавҳлар ва кўҳна қадриятларни парчалаб ташловчи бузгунчини ёмон кўришади ва уни жиноятчи деб аташади.

Зотан, яхшилар — яратолмайдилар: улар ҳар доим охирнинг ибтидосидир.
— Улар янги лавҳларда янги қадриятларни ёзадиганларни тепкилашади, улар келажакни ўзларига қурбон келтиришади, улар бутун инсоният келажagini тепкилашади!

Яхшилар — ҳар доим охирнинг ибтидоси бўлганлар.

27

О, биродарларим, сиз бу сўзни ҳам тушуниб олдингизми? Мен бир сафар “охирги одам” ҳақида нима деган эдим?

Инсоният келажагига энг катта хавф-хатар кимда ётибди? Яхшилар ва тақводорларда эмасми?

Парчаланг, парчаланг яхшилар ва тақводорларни! — О, биродарларим, сиз бу сўзни ҳам тушундингизми?

28

Сиз мендан қочяписизми? Қўрқиб кетдингизми? Сиз бу сўздан титраб-қалтираб қолдингизми?

О, биродарларим, мен сизга яхшилар ва уларнинг лавҳларини парчалашни буюрганамда, ўшанда мен биринчи маротаба инсонни унинг очиқ денгизда сузишга қўйиб юбордим.

Мана энди унга буюк қўрқинч, буюк эҳтиёткорлик, буюк оғриқ, буюк нафрат, буюк денгиз касали етиб борапти.

Яхшилар сизга сароб соҳиллар ва рўё хавфсизликни кўрсатган эдилар; Сиз яхшиларнинг ёлгонларида туғилган ва шу ёлгонларга чулганган эдингиз. Яхшилар ҳамма нарсани таг-тубигача бузиб, айнитганлар.

Лекин ким “инсон” деган ерни очган бўлса, у “инсоният келажаги” деган ерни ҳам очгандир. Энди сиз жасур ва собир денгизчилар бўлмоғингиз даркор!

Ўз вақтида тўғри юринг, о, биродарларим, тўғри юришни ўрганинг! Денгиз сурон соляпти: яна тик турмоқ учун кўнлар сизга муҳтож.

Денгиз сурон соляпти: бари денгизда. Майлига! Олга! Эй, сиз денгизчиларнинг кўҳна юраги!

Диёр билан не ишингиз бор! У ёққа кемамиз олға босади, у ёқда бизнинг болаларимизнинг диёри! У ёқда, поёнсиз кенгликларда, денгиздан ҳам ғалаёнлироқ бизнинг буюк соғинчимиз сурон солади!

29

“Мунча қаттиқсан! — деди бир куни пистакўмир олмосга. — Ахир биз яқин қариндошлар эмасмизми?”

Мунчалар юмшоқ? О, биродарларим, мен сиздан шундай сўрайман: ахир сиз менинг оғайниларим эмасми?

Нега мунча юмшоқ, мунча тобе ва мунча бўштобсиз? Нега сизнинг қалбингизда мунча кўп инкор, эътироз, воз кечиш? Нега мунча оз кўзингизда толе?

Агарда сиз қисматни маҳкам тутиб, қатъият билан қайтмас бўлиб турмасангиз, қандай қилиб бир кун келиб мен билан бирга ғалаба қилурсиз?

Мабодо агар сизнинг қатъиятингиз ярақлаб, кесиб, қоқ иккига ажратиб ташламаса, унда қандай қилиб бир кун келиб мен билан бирга бунёд қила оласиз?

Барча бунёдкорлар айни метин кабидирлар. Минг йилликларга худди шағам каби қўлингизни қўйишингиз сизга ажиб роҳат бўлиб туюлиши мумкин.

— Минг йилликларнинг иродасига худди қурч мисоли ёзмоқнинг роҳати. Бу қурчдан кўра муҳкамроқ, қурчдан кўра олижаноброқдир. Фақат энг олижаноб нарсаларгина мустақамликда баркамолдир.

О, биродарларим, ушбу янги лавҳни сизга атайман: қаттиқ бўлингиз!

О, менинг иродам! Сен барча кулфатлардан кутулиш нажоти, сен менинг муқаррарлигимсан! Мени ҳар қандай майда ғалабалардан ўз паноҳингда асра!

Сен қалбимнинг чекига тушгансан, мен буни қисмат деб атайман! Сен мендасан! Устимдасан! Мени ягона буюк тақдир учун сақла ва эҳтиёт қил!

О, иродам, менинг ўз ғалабангда қаттиқ турмоқ учун ўзингнинг энг сўнги улугелигингни охирига сақлаб қўй! Оҳ, ким ўз ғалабасига асир бўлмабди!

Бу хумор оқшомларда кимнинг кўзи қораймабди! Оҳ, кимнинг оёғи қоқилмабди, ғалаба чоғида — тик туришни ёдидан чиқармабди!

Ҳа, мен тайёр бўламан ва буюк туш чоғи етиламан: худди тобланиб оқарган мис каби, чақмоқлар ҳирқираган булут каби, сутдан тирсиллаган елин каби:

— ўз-ўзим учун ва ўзимнинг энг орзуланган иродам учун тайёр бўламан: ўз ўқига алангаланган ёй мисоли, ўз юлдузига алангаланган ўқ мисоли;

— куёшнинг маҳв этувчи ўқлари олдида алангаланган, илма-тешик бўлган, ҳалимланган, ўз туш чоғида тайёр бўлган ва етилган юлдуз мисоли;

— ғалабасидан маҳв бўлиб кетишга тайёр худди куёшнинг ўзи ва унинг қатъий иродаси мисоли!

О, ирода, барча кулфатлардан кутулишим, заруриятим сен менинг! Ягона буюк ғалаба учун асра мени!

Зардўшт шундай зикр қилди.

СОҒАЮВЧИ

1

Ўз мағорасига қайтгандан сўнг кўп ўтмай бир куни эрталаб Зардўшт тўшагидан худди ақдан озгандай сакраб турди. Қўлларини силкитганча кўрқинчли овоз билан қичқира бошлади, худди кимдир унинг тўшагида ётгану ҳеч ўрнидан туришни истамагандай; Зардўштнинг овози шу қадар айюҳаннос солардики, унинг кўрқиб кетган махлуқлари хабар олгани югуриб келишди. Зардўштнинг ғори яқинидаги барча инлар ва ўралардан жамики ҳайвонлар ким пир этиб учиб, ким жонҳолатда сакраб, ким шоша-пиша судралиб — кимга қандай оёқ ва қанот берилган бўлса апил-тапил ишга солиб, қочиб қолишди. Зардўшт эса шундай гуфтигў қиларди:

— Кўзғал, эй тубсиз фикр, менинг теранликларимдан ташқари чиқ! Эй, мудраган курт, мен сенинг хўрозинг ва субҳи козибингдирман. Тур ўрнингдан, тур! Менинг овозим сени уйғотур!

Қулоқларингни яхшилаб оч: эшит! Зеро, мен сени эшитмоқни истайман! Тур! Тур! Бунда момогулдирак етарли: қабрларни ҳам қулоқ солдирмоққа қодир!

Уйқунгни ўчир, шабкўрликни ҳам ўчир, кўзларингни шилпиқланмоқдан сақла! Мени ҳатто кўзларинг билан ҳам эшит; менинг овозим — ҳатто туғма кўрлар учун шифодир.

Сен уйғонганингда, сўнг мангу уйғоқ бўлиб қолурсан. Мен момоларни уйқудан турғазиб, сўнг уларга, майли, ётиб ухлайверинглар, дейдиганлардан эмасман!

Сен қимирлайсан, керишасан ва гўлдирайсан? Тур ўрнингдан! Тур! Сен гўлдираб ўтирма, рўй-рост гапир! Эй худобехабар, сени Зардўшт чорламоқда!

Мен Зардўштман, ҳаётнинг ёнини оламан, азобнинг ёнини оламан, давранинг ёнини оламан, мен сени чорлайман, эй юрагим тубидаги фикр!

Менга хайрли бўлсин! Сен келяпсан, мен сени эшитяпман! Менинг тубсизлигим сўйлар, энг охири теранлигимни мен ёруғ дунёга олиб чиқдим!

Менга хайрли бўлсин! Кел! Бер қўлингни — ҳа! Кўйвор! Ҳа, ҳа — нафратим! нафратим! Нафратим! Шўрим куриди!

2

Бироқ Зардўшт шу сўзларни айтар-айтмас ўликдай ерга кулади ва анчагача худди ўликдай ётди. Ҳуши ўзига келгач эса, у ранги ўчган, титрар, ўрнидан

турмас ва анчагача на туз тотди, на сув ичди. Унинг бундай аҳволи етти кун давом этди; махлуқлари уни на кеча ва на кундуз тарк этишди, фақат бургут егулик келтириш учунгина учиб кетарди. У нима топмасин, нимани куч ишлатиб тортиб олмасин, барини Зардўштининг тўшаги олдига келтириб қўярди: инчунин, Зардўшт заъфар ва алвон мева-чевалар, узумлар, жоноқи олмалар, ифорли майса-ўтлар ва қарағай ёнғоқлари ўртасида ётарди. Унинг оёқ томонида иккита кўзичоқ чўзилиб ётар, бургут уларни чўнонлардан базўр тортиб олиб келанди.

Ниҳоят, етти кундан сўнг Зардўшт ўрнидан турди, жоноқи олмани қўлига олди-да, ҳидлаб кўрди ва унинг ҳиди димоғига ёқди. Шунда махлуқлари у билан гаплашиш вақти келганлигини сезишди.

“О, Зардўшт, — дейишди улар, — мана етти кундирки, сен кўзларингни юмиб ётибсан; энди балки, ниҳоят, яна оёққа тургинг келаётгандир?”

Мафорангдан чиққил: боғ каби дунё сени кутяпти. Шамол тўлиқ муаттар ҳидлар билан ўйнар, улар сенга томон талпинар; чунончи барча жилғалар, сойлар сенинг изингдан чопишни истарлар.

Олам тумонат сени соғинган, нега сен етти кун ёлғиз ётдинг, — бас, ўз горингдан чиққил! Олам тумонат бари сенга табиб бўлмоқни хоҳлар!

Наҳот, сенга янги билик тушган бўлса, оғир ва аччиқ? Худди ачиган хамирдай бўлиб ётдинг, сенинг қалбинг кўтарилиб, ўз чекларидан ошди кетди”.

— О, махлуқларим, — деб жавоб берди Зардўшт, — гапиришдан бир зум тўхтаманг ва сизни тинглаб ўтиришга изн берингиз! Гап-сўзларингиз жонимга ора кирур: бундай гап-сўз бўлган ерда олам кўз ўнгимда боғу бўстон каби ястанур.

Товушлар ва сўзлар борлиги нақадар соз. Сўзлар ва товушлар мангу айрилган нарсалар устидан худди камалак ва ҳарир кўприклар мисол ташлаб кўйилмаганми?

Ҳар бир дилнинг ўзгача олами бор; ҳар бир кўнгила бошқа ҳар қандай кўнгила — нариги дунёдир.

Фақат энг ўхшаш нарсалар орасида шарпа ҳаммадан ҳам алдамчиноқ бўлур: Зеро, энг кичик тубсизлик устидан кўприк ўтказиш ҳаммадан қийин кўринур.

Мен учун — мендан ташқарида бирон-бир нарса қандай қилиб яшасин? Биздан ташқарида ҳеч нарса йўқ! Аммо ҳар қандай товуш ичида биз буни унутамиз; ва қанчалар қувончлидир бизнинг унутишимиз!

Одам янгилиниб турсин деб, нарсаларга номлару оҳанглар берилмаганми ахир? Гапириш — бу гўзал телбалик; одам сўзлай туриб барча нарсалар устида ўйин тушади.

Ҳар қандай гап ва оҳангларнинг ҳар қандай алдови нақадар ёқимли! Оҳанглар борлиги боис бизнинг муҳаббатимиз ранго-ранг камалаклар устида рақс тушур.

“О, Зардўшт, — дейишди бунга жавобан махлуқлар, — худди биз каби ўйлайдиганлар учун барча нарсаларнинг ўзи ўйинга тушар; ҳаммаси келур, бир-бирига қўл берур, кулар ва қочиб кетур ва яна қайтур.

Ҳаммаси борур, ҳаммаси қайтур; борлиқ гилдираги мангу айланур. Бари ўлар, бари яна гулга кирар, борлиқнинг йили мангу югурар.

Бари ҳалок бўлур, бари яна бош кўтарур; ўша борлиқ уйи мангу қурилур; бари айрилур, бари яна бир-бирини саломлар; борлиқнинг ҳалқаси мангу ўзига содиқ қолур.

Борлиқ ҳар сонияда бошланур; ҳар бир “шу ерда” атрофида “у ёқда” айланур. Усти аъло ҳар ерда. Эгри чизик мангулик йўли”.

— О, сиз, шоввозлар ва сибизгалар! — деди Зардўшт ва яна табассум қилди. Сиз етти кунда нима адо этилиши кераклигини яхши биласиз.

— Мисоли худди анов кўрқинчли махлуқ менинг бўғзимга кириб олиб, бўғди! Лекин мен унинг бошини гарч тишлаб олдим ва ўзимдан узоққа тупуриб ташладим.

Сиз эса — сиз бу воқеадан кўчада айтиб юриладиган кўшиқ тўқидингизми? Мен эса бу тишлаб олиб тупуриб ташлашдан ҳамон ўзимга келолмай ўз ҳалосатимдан ҳалигача касал бўлиб бунда ётадурман.

Ва сиз бунинг барига қараб турдингизми? О, менинг махлуқларим, наҳот сиз ҳам бераҳмсиз? Наҳот сиз менинг улуг азоб-уқубатимга худди одамлардек

қараб туришни истадингиз? Зеро, инсон — барча ҳайвонлар ичида энг бераҳмдир.

У фожиалар ўйналган чоғда, ҳўкизлар жангларида ва хоч узра михлашларда ўзини ер юзида ҳаммадан ҳам яхшироқ сезарди; ва у ўзига жаҳаннамни топган чоғда, унда жаҳаннам унинг ердаги осмонига айланди.

Катта одам қичқирганда, унга дарҳол кичкина одам югуриб келади; ва мазза қилганидан оғзидан тили осилиб туради. Лекин у бунинг ўзининг “дардкашлиги” деб атайди.

Кичкина одам ва айниқса шоир ўз сўзлари билан ҳаётнинг бошига қанчалар алангали айблар ёғдирадидлар! Уни эшитинг, лекин унинг барча шикоятларидаги хурсандчиликни қайта эшитиб ўтирманг!

Булар ҳаётни айбловчилардир, ҳаёт уларни бир зум ичида енгиб кўяди. “Сен мени севасанми? — дейди бузруквор. — Бироқ сабр қил, ҳали сенга ажратадиган вақтим йўқ”.

Инсон ўз-ўзи учун энг бераҳм ҳайвондир: “Гуноҳқор”, “азоб чекувчи”, “тавба қилувчи” деб аталган нарсаларда бу шикоятлар ва айблашларга омухта бўлиб кетган хурсандчиликни қайта эшитаман деб ўтирманг!

Мен ўзим-чи? — Мен ўзим инсонни айбловчи бўлиб қолмаяпманми? Оҳ, сиз менинг махлуқларим, мен шу пайтгача фақат бир нарсани ўргандимки, инсонга унинг энг ёмонлиги энг яхшилиги учун керак экан;

— ҳамма энг ёмонлик нарсалар унинг энг яхши кучи ва энг олий бунёдқор учун энг қаттиқ тош экан; ва инсон ҳам кундан-кун яхши ва ёмонроқ бўлиб бориши керак экан:

Азоб-уқубат оғочига михланганимнинг сабаби — инсоннинг багтол эканлигини билганим учун эмас, балки шу пайтгача ҳеч ким қичқирмагандай мана бундай деб қичқирганим учундир:

“Оҳ, унинг энг ёмонлиги нақадар арзимас! Оҳ, унинг энг яхшилиги шунчалар арзимас!”

Инсонга буюк бир нафрат — у мени бўғар ва бўғзимни лик тўлдирарди; устига-устак, башоратгүй ҳам айтган эди: “Барибир, ҳеч нарса тақдирланмайди, билим бўғади”.

Қаршимда туганмас хуфғонлар судраларди, ўлардай чарчаган, ўлардай маст қайғу, оғзи тўла ҳомуза сўйларди:

“Инсон мангу қайтади, сен ундан чарчагансан, эй кичкина одам” — Менинг қайғу-дардим шундай ҳомуза тортар, керишар ва ухлай олмасди.

Инсон замини мен учун мағорага айланди, унинг кўкси чўкди. Жамики махлуқотлар мен учун инсон чиркини, ўтмишнинг суяклари ва харобалари бўлиб қолди.

Менинг оҳларим барча инсон мазоротларида кўр тўкар ва ўрниларидан кўзғалоимас эдилар; менинг оҳларим ва сўроғлашларим куну тун қағиллашар, хириллашар, бўғилишар, ғажишар ва шиква-надоматлар қилишарди:

“Оҳ, инсон мангу қайтур! Кичкина одам мангу қайтади!”

Бир пайтлар мен уларнинг ҳар икковини энг кичкина ва энг катта одамни ҳам яланғоч кўрганман, улар бир-бирларига ғоятда ўхшаш эдилар, — ҳатто энг катта одам ҳам ҳали ҳалдан зиёд одам!

Энг каттаси ҳалдан ортиқ кичкина! Бу менинг инсонга нафратим эди! Ҳатто энг кичкина одамнинг мангу қайтиши-чи? — Бу менинг ҳар қандай тирикликни ёмон кўришим, унга тоқатим йўқлиги эди!

Оҳ, нафрат! Нафрат! Нафрат! — Зардўшт қалтираб, оҳ уриб шундай сўйларди. У шу тобда касал бўлганини эсларди. Лекин шу ерга келганда унинг махлуқлари бошқа давом этгани кўйишмади.

“Бас қил гапингни, о, соғаяовчи! — деб жавоб қилишди унга махлуқлари. — Бу ердан кет ва дунё сени бўстон каби кутаётган ерларга бор.

Гуллар, асаларилар ва кабутарлар сени кутарлар! Айниқса, сайроқи қушлар олдига бор, улардан сайрашни ўрганасан!

Зеро, куйлаш тузалаётганларга хос; соғ одам эса, майли, гапираверсин. Агар мабодо соғ одам кўшиқ эшитишни хоҳласа, у касалдан соғаяётганга қараганда бошқача кўшиқларни эшитгиси келади”.

— О, сиз шоввозлар ва сибизғалар, бас қилинг! — жавоб берди Зардўшт ва ҳамроҳларининг гапларига кулди. Шу етти кун ичида ўзимга қандай эрмак топганимни сиз яхши биласиз.

Яна қўшиқ айтай, — мен ўзимга шу эрмак ва шу соғайиш йўлини топдим; сиз шундан ҳам дарҳол кўча қўшиғи тузмоқчи эмасмисиз?

— “Кўп гапирма, — деб жавоб беришди яна бир карра унинг махлуқлари, — яхшиси, эй соғаювчи, сен ўзингга рубоб ясатиб ол, янги рубобинг бўлсин! Зеро, кўрдингми, о, Зардўшт! Сенинг янги қўшиқларинг учун янги рубоб даркор.

Қўшиқ айг ва сурон сол, о, Зардўшт, янги қўшиқлар билан қалбингни давола: ўзингнинг буюк толейингни кўтариб юр, зеро, ҳеч бир одам бундай тақдир соҳиби эмас!

Бинобарин, махлуқларинг сенинг кимлигинг ва ким бўлишинг кераклигини яхши биладилар: қара, сен мангу қайтиш устозисан, — сенинг энди омолинг мана шунда!

Сен бу таълимотни биринчи бўлиб баён қилмоғинг даркор. Шу билан бирга шу буюк тақдир сен учун энг буюк хавф-хатар ва касаллик бўлмасмикин ахир!

Ўзинг кўр, биз биламиз сен нимадан таълим бераётганингни: барча нарсалар мангу қайтурлар ва улар билан бирга биз ҳам қайтармиз, биз бунгача ҳам сон-саноқсиз маротаба дунёга келганмиз ва биз билан бирга барча нарсалар ҳам қайтишган.

Сен таълим берасанким, тикланишнинг улуғ йили мавжуддир, ақл бовар қилмас улуғ йил: у худди қум соатлар янглиғ доим янгидан айланади: яна янгидан оқади, яна янгидан бўшайди:

— шундай экан, бу йилларнинг бари хоҳ каттада ва хоҳ кичикда ўз-ўзига мудом ўхшайди, — бинобарин, биз ҳам, хоҳ каттада ва хоҳ кичикда ҳар бир улуғ йилда ўз-ўзимизга монандмиз.

Агарда сен энди ўлиш истагида бўлганингда ҳам, о, Зардўшт, — қараб тур, сен ўшанда ўз-ўзингга қандай қилиб сўзлашингни ҳам биламиз, о, Зардўшт; аммо махлуқларинг сендан ҳали ўлмастикни сўрайдилар.

Сен роҳатланароқ бир неча бора оҳ тортиб, вазмин туриб сўйлаган бўлар эдинг унда: зотан, сени буюк юк ва маҳзунлик тарк этган бўлурди унда, о, собирларнинг собири!

“Энди мен ўларман ва ғойиб бўларман, — деб айтар эдинг сен, — бир зумдан сўнг мен ҳеч нарсага айланурман. Жон худди вужуд каби ўлимга маҳкум.

Лекин мен чирмаб қўйилган сабабият алоқаси яна қайтур. У мени қайтадан бино қилур! Мен ўзим ҳам мангу қайтиш сабабиятларига дахлдорман.

Мен яна шу қуёш билан, шу ер, шу бургут, шу илон билан қайтурман. Йўқ, янги ҳаётга эмас, яхшироқ ҳаётга ҳам эмас, аввалгига ўхшаган ҳаётга ҳам эмас:

— мен яна ўша ҳаётга, хоҳ каттада ва хоҳ кичикда ўша ҳаётга мангу қайтурман. Яна барча нарсаларнинг мангу қайтишига ўргатурман.

— замин ва инсоннинг буюк пешин чоғи ҳақида сўзларимни такрор айтурман, яна одамларга ало одам ҳақида хабар берурман.

Мен ўз сўзимни айтдим, мен ўз сўзимга урилиб парчинланаман: менинг мангу тақдирим шуни истайди, — мен башпор каби ҳалок бўлурман!

Вақт етди, ўлаётган ўз-ўзини олис йўлга ҳозирлар. Шундай ботади Зардўштининг ғуруби”.

Махлуқлар шуларни айтиб, жим бўлдилар ва бирон нима деб жавоб берармикин, деб кутиб турдилар; бироқ Зардўшт уларнинг жим бўлиб қолганликларини пайқамади. У кўзларини юмганча худди ухлагандай бўлиб жимгина ётар, лекин уйқуда эмасди. Зеро, бу пайт у дили билан сўйлашарди. Бургут ва илон эса унинг жим бўлиб қолганлигини кўриб, уни чуллаган буюк осудаликка хурматан оҳиста-оҳиста нари кетдилар.

БУЮК ИНТИЗОРЛИК ЗИКРИ

О, кўнглим менинг, мен сенга “бугун” демоқни ва шунингдек, “бир пайтлар”, “аввалда” деб айтмоқликни ва барча “бу ерда”, “у ерда”, “у ёққа” кабилар устида жўровоз бўлмоқликни ўргатдим.

О, кўнглим менинг, сени барча жинкўчалардан халос этдим. Сендан гарду ғубор, ўргимчаклар ва хуфтонларни қайтардим.

О, кўнглим менинг, сендан майда уят ва жинкўчаларнинг эзгулигини ювиб ташладим ва сени куёш нигоҳи ўтрисида яланғоч турмоқликка ишонгирдим.

“Рух” деб аталадиган бўроним билан сенинг туғёли денгизингга уфурдим; барча булдуларни у ердан қувдим, мен ҳатто “гуноҳ” деб аталган жаллюдни бўғиб ташладим.

О, кўнглим менинг, сенга бўрон каби Йўқ деб ва очиқ осмон каби Ҳа деб айтишга изн бердим; энди сен худди нур каби осудасан, хотиржам ўтиб борурсан.

О, кўнглим менинг, сенга яратилган ва яратилмаганлар устидан эркинни қайтардим. Сендан бошқа ким билсин келажакнинг қувончи нелигини?

О, кўнглим менинг, сени юракнинг иллати каби келадиган нарсаларга эмас, балки нафратга ўргатдим, бу улуғ, севғувчи нафрат, у қайда жуда қаттиқ нафратланса, ўшани ҳаммадан ортиқроқ севади.

О, кўнглим менинг, сен нақ ўзакларни ўзингга тортиб турмоғинг учун қаттиқ ишонтиришга ўргатдим, — мисоли куёш денгизни ҳам ўз юксаклигига тортгани каби.

О, кўнглим менинг, сени ҳар қандай мутелик, таъзимкорлик ва қуллуқчиликдан озод қилдим; мен ўзим сенга “қулфатдан қочиб” ва “қисмат” деб ном бердим.

О, кўнглим менинг, сенга янги номлар ва ранго-ранг ўйинчоқлар келтирдим. Сени “қисмат”, “маконларнинг макони”, “вақтнинг киндиги”, “ложувард бонг” деб атадим.

О, кўнглим менинг, сенинг тупроғингга бугун донишмандликни, барча шаробларни ичирдим. Ҳатто донишу ҳикматнинг доқиюнусдан қолган, энг кўҳна, ўтқир шаробларининг ҳам барини ичирдим.

О, кўнглим менинг, ҳар қандай куёшни сенга қуйдим, ҳар қандай тун, ҳар қандай сукут ва ҳар қандай интизорликни ҳам қуйдим сенга. Менинг қаршимда сен худди узум токи каби бўй чўздинг.

О, кўнглим менинг, энди сен гуддачалари бўртган, тўқ тилларанг узум бошлари таранг ток занги каби бўлиқ ва вазмин ҳосилдирсан:

— ўз иқболингдан таранглашган ва эзгинлашган, янада тўлгинлик кутиб ва бу кутишдан ибод қилиб, уялиб турурсан.

О, кўнглим менинг, энди бошқа ҳеч ерда бундай севғувчиरोқ, бундай қамровлироқ ва бундай поёнсизроқ ўзга кўнгил топилмас! Келажак ва ўтмиш сенда бир-бирларига бунчалар яқин бўлмай бошқа қайда бўлсинлар?

О, кўнглим менинг, барини бердим мен сенга ва қўлларим сен туфайли қуп-қуруқ бўлиб қолдилар энди-чи! Энди менга соғинчга тўлиб табассум қилиб, айтасанки: “Орамизда ким шукрона айтиши керак?”

— Олаётган ундан олгани учун бераётган шукрона айтиши керакми? Тортиқ этмоқ — эҳтиёж эмасми? Олмоқ — дардкашлик эмасми?”

О, кўнглим менинг, соғинчининг табассумини тушунаман: сенинг беҳудуд давлатинг ўзи соғинган қўлларини қулоч отиб ёзади!

Сенинг тўлгинлигинг сурон солаётган уммонга нигоҳ ташлар, ахтарар ва кутар: сенинг қулиб турган кўзларинг осмонидан ошиб-тошган тўлгинлик соғиниб боқади!

Чиндан ҳам, о, кўнглим менинг! Сенинг қулиб туришингга қараб ким ҳам кўз ёшларини шашқатор оқизмасди? Сенинг табассумингнинг поёнсиз меҳридан фаришталарнинг ўзлари кўз ёшларини тиёлмайдилар.

Сенинг меҳринг, чек-чегарасиз меҳр, шикоят қилмоқ ва кўз ёш тўкмоқни истамас: шундайку-я, лекин ҳар қалай, о, кўнглим менинг, сенинг қулгинг йиғлашга ташна ва сенинг титраган дудоқларинг хўнграб уввос солмоққа хумор.

“Ахир ҳар қандай йиғи шиква эмасми? Ва ҳар қандай шикоят айблов эмасми?” Сен ўз-ўзингга шундай деб турасан, шу боисдан ҳам, о, кўнглим менинг, кўз ёшлар тўкиб ўз ҳасратингни айтгандан кўра қулиб туришни афзал кўрасан:

— ўз тўлгинлигингдан ва ток новдаларининг боғбон ва унинг қайчисини соғинганлигидан туғилган дардларингни кўз ёшларингнинг дарёларида оқизиб юборишни истайсан!

Бироқ агар йиғлашни, қирмизи аламингни йиғлаб тўқишни истамасанг, унда сен куйламоғинг керакдир, о, кўнглим менинг! — Қарагил, сенга куйламоқни таклиф этиб, мен ўзим кулмоқдаман:

— барча уммонлар тин олиб, сенинг хумор интизорлигингга қулоқ тутмагунларича ғалаён солиб куйламоқ;

— сокин, мунтазир уммонларда кема, олтин мўъжизот сузиб кетмагунча, ушбу олтин атрофида барча яхши-ёмон ҳайратомуз нарсалар чарх уриб айланмагунча;

— ва катта-кичик кўп ваҳшийлар ва зангор сўқмоқлардан югуриб ўтмоқ учун енгил, ажойиб оёғи бўлган барча махлуқлар;

— ўша ёққа, олтин мўъжизага, ҳур кема ва унинг соҳиби томон етмагунча, — лекин, бу олмос қайчисини чоғлаб кутаётган боғбон;

— сенинг буюк халоскоринг, о, кўнглим менинг, унинг ҳали исми ҳам йўқ — фақат келажак қўшиқлар унинг номини топажаклар! Чиндан ҳам, сенинг нафасингдан бўлғуси қўшиқларнинг муаттар ислари тарқалмоқда;

— ана алангаи оташ бўлиб ёнмоқдасан ва хаёллар сурмоқдасан, ана барча чуқур, жаранглаган, ташкин берувчи қудуқлардан чанқоқ сув шимирмоқдасан, ана бўлғуси қўшиқларнинг фароғатида сенинг ҳасратинг тин олмоқда!

О, кўнглим менинг, мана энди мен сенга барини бердим ва ҳатто охириги нарсам ҳам қолмади, қўлларим сен учун бўм-бўш қуриди: сенга куйламоқни амр этганим — менинг охириги тортигим эди!

Сенга куйламоқни амр этганим учун, айт-чи, айт, ахир: Энди ким-кимга ташаккур айтмоғи керак? — Аммо яхшиси: куйла менга, куйла, о, кўнглим менинг! Ташаккур айтмоқликни менга кўйиб бер!

Зардўшт шундай зикр қилди.

БОШҚА РАҚС ҚЎШИҒИ

1

“О, ҳаёт, яқинда мен сенинг кўзларингга қарадим: кўзларингнинг тунида олтин жилва қилди. Юрагим бу фароғатдан лол қолди:

— тунги сувларда олтин қайиқ худди ойнада акс этган каби жилваланарди, у худди арғимчоқ каби дам шўнғир, дам юқорига қалқиб чиқар ва яна қайта-қайта им қоқар, имо қиларди олтин қайиқ!

Сен менинг рақса ишқибоз оёқларимга нигоҳ олдинг, ўз тебраниб илжайган, тутаб тургандек бўлиб кўринган, шадлод нигоҳингни ташлади:

Сен ўз қўлчаларинг билан фақат икки бора кўнғироқларингга қўл теккиздинг — менинг оёқларим шу ондаёқ рақс иштиёқида чайқалиб кетди.

Товонларим ер узра узилди, сенга қулоқ тутиб, оёғим учиди тик турдим: ахир раққоснинг қулоғи унинг оёғи учиди-ку!

Сенга томон отилдим. Сен шу заҳоти ўзингни орқага олдинг; шунда сенинг кутилмаганда илондек тўлганиб, шувиллаб тўлқинланган сочларинг парвоз қила туриб, мени ялаб, сийпаб ўтдилар!

Дарҳол сендан ва сенинг илондек сийпалашларингдан ўзимни орқага тортидим; сен менга андак бурилганча турар ва кўзларинг иштиёқ билан тўла эди.

Кўзларинг била йймоқлаб, сен мени қинғир йўлларга ўргатурсан; менинг оёқларим қинғир йўлларда — фитналарга ўрганур!

Мен сени узоқдан сеурман, сен яқин турганингда бу мен учун асоратдан ҳам оғир; сенинг қочқоқлигинг мени ўзига тортади, сенинг излашларинг мени асир этади. Мен азоб-уқубат чекаман, лекин сен учун бу ғамхонага ҳам тайёрман!

Сен, эй сен, совуқлигинг худди қичишма, нафратинг — васваса, меҳрибончилигинг худди бовлиқ, устимдан кулишларинг — худди тишлаб олгандек:

— кўргани кўзим йўқ эди сени доим. Эй, сен тўрлар тўқувчи, доя бўлиб тургувчи, чорлагувчи, шилқим ва топалоқ! Сен эмасмидинг яна ҳамшиша суюкли бўлиб кўринган, эй бокира, бесабр, суюқ оёқ, маъсум кўзли гуноҳлар онаси!

Қайларга судрайсан мени, эй тинчимас, тирмизак, вой аломат! Ва яна мендан қочасан, эй ширин-ширин қумри, эй шўҳи шаддо!л!

Мен рақс тушиб ортингдан чопаман, сенинг ҳаракатларингга қўшилиб, бир бутун бўлиб кетаман. Қани, қайдасан? Менга қўлингни узат! Лоақал чўз бигга бармоғин!

Бунда мағоралар ва чакалакзорлар — адашиб қоламиз ахир биз бирга! Тўхта! Секинроқ! Кўрмайсанми, теграмизда бойқуш ва кўршапалак тўдалари учади!

Эй бойқуш! Эй кўршапалак! Сен менинг гашимга тегяпсанми? Қайдамиз, биз қайдамиз? Сен бундай вовуллаш ва увлашни итлардан ўрганган бўлсанг керак?

Менга миқ этмай иршайиб, оппоқ тишларингни чиройли кўрсатасан, сенинг жингалак-жингалак жамалакларинг орасидан қаҳрли кўзларинг кўксимни тешиб ўтади!

Худди қутургандек, бу телбавор ўйин нимадир? Мен овчиман — ўзинг ҳал қил, кимдирсан менга: овчи този ё оху?

Қани, бу ёққа кел, дикиллаган қийиқ қиз! Тез бўл, қимирла! Қани, юқорига! Ана, тўсиқ! Шўрим курсин! Мана, сакрайман деб, йиқилиб тушдим!

О, кўр, мен ётурмен ерда йиқилиб ва ёлвораман сента, эй шўх-шаън, менга раҳм қил! Мен сен билан ҳеч тўхтамай шилва бостан сўқмоқларда кезишни истайман!

— Олачалпоқ, гунг бутазорлар оралаб ўтган муҳаббат сўқмоқлари! Ва ёким кўл ёқалаб: кўлда олтин балиқчалар шўх-шан ўйнашурлар!

Сен чарчадингми? Хўв, кўряпсанми, қўй подалари, ҳаво ҳам салқинлаб, оқшом тушаётир: чўпон сивизғаси чалинганда, кўзларинг ахир ширин уйқуга толмасми?

Оёқларинг толдими? Мен сени кўтариб оламан, фақат қўлингни тушир! Агар чанқаган бўлсанг, айт, чанқоғингни қондирайин, лекин сенинг бунга тоқатинг йўқ!

— О, шайтон қиз, айёр, худди илондек сирғалиб ғойиб бўласан! Айт, қайга! Лекин юзингда худди икки алвон жароҳат каби уятли доғлар ёнади!

Тўгриси, сенинг кўзичоқларингга чўпонлиқ қилиб хўб чарчадим! Шу чоққача, о, алвасти, мен сени деб куйладим, ана энди сенинг жонингни олиб кўрасан, тоза чинқиртираман!

Менинг қамчиним кўйига тушиб ох-воҳ қиласан, рақсга тушасан! Мен қамчинни ёдимдан чиқармадимми? — Йўқ, асло!”

2

Ҳаёт менга ўшанда шундай жавоб берган ва шу аснода ўз нафис қулоқларини беркитган эди:

“О, Зардўшт! Қамчинингни бунчалар кўрқинчли қарсиллатма! Сен ахир биласанки: шовқин фикрни ўлдиради. Менга эса худди шу тобда нафис фикрлар келиб турибди.

Сен билан иккимиз — бориб турган ҳам яхшилик қилмас ва ҳам ёмонлик қилмасларданмиз. Биз ўзимизнинг оролимиз ва яшил ўтлоғимизни яхшилик ҳамда ёмонликнинг нариги томонида топганмиз. Биз икковимиз шундай қилганмиз ва биз ёлғизмиз! Шунинг ўзи учуноқ биз бир-биримиз билан чиқишмоғимиз лозим!

Биз бир-биримизни чин юракдан севмасак унда чин юракдан севмаганинг учун жаҳлинг чиқиши тўгрими?

Мен сен билан чиқишаман ва ҳатто ҳаддан ташқари чиқишиб тураман, сен буни биласан: ҳаммасининг сабаби: сени донолигингга рашк қиламан. Оҳ, ўша донолик, миясини еб қўйган қари кампир!

Агарда бир куни донолигинг сендан қочиб кетганда эди, оҳ! унда ўша заҳоти сендан менинг ҳам муҳаббатим қочиб кетурди”.

Шунда ҳаёт атрофига хаёлчан бир назар ташлади-да, секин деди: “О, Зардўшт, сенинг садоқатинг менга етарли эмас!

Сен мени айтганинчалик ҳам қаттиқ севмайсан; мен биламан, мени тезда тарк этиш ҳақида ўйлайсан.

Жуда ҳам қари ва ўта-ўта оғир бақироқ жом бор: у тунлари то сенинг горингга довур жар солади, бонг уради:

— ушбу жом ярим кеча кирганидан дарак бериб бонг урганда, биринчи ва ўн иккинчи чалишлар орасида, сен шуни ўйлайсанки;

— сен шуни ўйлайсанки, о, Зардүшт, мени тезда тарк этишни ўйлайсан, биламан мен буни!”

“Шундай, — деб жавоб бердим мен ботинмай, — лекин сен яна шуни ҳам биласанки” Ва унинг қулоғига, тўғри унинг патила, сариқ, телбаворий чигал сочларига қараб, алланенидир шивирлаб айтдим.

“Сен буни биласанми, о, Зардүшт? Буни эса ҳеч ким билмайди...”

Ва биз иккимиз юзма-юз туриб, шу тобда сарин шаббода эсиб елпигаётган яшил ўглоққа қарар ва бирга қўшилишиб йиелардик. Ўшанда ҳаётим менинг бутун донишмандлигимга қараганда ҳар қачонгидан ҳам ширинроқ бўлиб туюлди.

Зардүшт шундай зикр қилди.

3

Бир!

О, тингла, дўстим!

Икки!

На дер ярим тун аста?

Уч!

Уйқу мени элитди

Тўри!

Сўнг кўзим ярқ этди:

Беш!

Дунё шунча чуқур,

Олпи!

Қай ўй тубига етур.

Етти!

Дунё — қайғудир бори

Саккиз!

Лек шодлик ҳам қулф урур!

Тўққиз!

Ҳасрат айтур: тур нари !

Ун!

Шодлик юрта югурур:

Ўн бир!

Мангу уйини тогур!

Ўн икки!

ЕГГИ МУҲР

(ёхуд: “Ҳа” ва “Омин” қўшиғи)

1

Мен башоратгүй бўлсаму икки денгиз аро юксак қоя узра учаётган башорат руҳига тўлсам:

— бўғиқ тубан ерларни сира ёқтирмай, ўлиб ўлмай, тирилик тирилмай чарчоққа ботган барча нарсаларга ёту бегона бўлиб, худди чўнг булут каби ўтмиш ва келажак аро учсам;

қора бағрида чақмоқ ва чақмоқ чиқаргувчи, гуноҳларни югувчи бир тола нур бўлиб, башоратли раъдвор шуълаларга тайёр туриб, Ҳа дегувчи ва қулувчи;

аммо шуларнинг барини ўз ичига олганнинг армони йўқ! Кимдир қачондир келгусининг нурини ёқиши керак бўлса, у қоя узра узоқ вақт худди чўнг булут каби осилиб туражак!

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб интилмайинми?

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

2

Агар бир пайтлар қаҳрим қабрларни тўзғитган, чегара белгиларини нари-бери сурган, кўҳна, ёрилган лавҳларни тик тубсизликларга қулатган эса;

агар бир пайтлар менинг кулгим чириган сўзларни хас-хашак каби супуриб ташлаган ва мен супурги бўлиб қора ўргимчакларни сурган ва кўҳна, бўғиқ хилхоналарга тозартувчи шамол каби кирган эсам;

агар бир маҳаллар мен кўҳна илоҳлар кўмилган жойларда шод-хуррам ўлтириб, дунёга бўҳгон ёғдирган кўҳна тухматчиларнинг ҳайкаллари ёнида дунёни севиб, дунёга олқишлар ёғдирган эсам;

зотан, мен черковлар ва илоҳларнинг мақбараларини ҳам секурман, ўшанда осмон равшан-гиниқ нигоҳ билан уларнинг бузук вайроналари аро боқиб тургай; ва мен худди майса, қиёқ ва лолақизғалдоқ каби ибодаттоҳ харобаларида ўтирмоқни севгайман.

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

3

Агар бир замонлар менга нафас — ижод нафасидан ва юлдузлар қаҳқашонини етаклаб боришга тасодифотни мажбур қилган самовий заруриятдан тушган эса;

агар бир замонлар мен ҳаракатнинг узоқ момақалди роғи бўйин эгиб эргашадиган ва қалдираб турадиган — бунёдкор чақмоқ каби қаҳ-қаҳ отиб кулган эсам;

агар бир замонлар мен илоҳлар ҳузурида улар билан ошиқ ташлаб ўйнаган ва бундан замин ларзага тушиб, ёрилиб, оловли селлар оқизган эсам;

зеро, ернинг ўзи янги ижодий сўзлар ва ошиқ ўйинларининг шовқинидан титраган илоҳлар миз тахтаси эса-да;

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб нечук интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

4

Агарда бир пайтлар ҳаммаси яхши омухта бўлган кўпириб турган лазиз гулобни бир кўтаришда сипқарган бўлсам;

агарда бир пайтлар шу кўлим ила энг олис нарсаларни энг яқин нарсага, оловни руҳга, шодликни азобга ва энг ёмонни энг яхшига аралаштирган эсам;

агар менинг ўзим ҳам жом ичра барча нарсаларни яхши аралаштирадиган гуноҳлардан покловчи ўша туз-намакнинг бир зарраси эсам.

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб нечук интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

5

Агар мен денгизни ва денгизга ўхшаган барча нарсаларни, у, айниқса, газаб билан менга қарши борганда севсам;

агар менда кемани ҳали очилмаган маконлар сари ҳайдаб боратурғон изловчининг шодлиги-қувончи жам эса ва агар менинг қувончларимдан денгиз сайёҳининг қувончлари зуҳур этса;

агар бир пайтлар мен шундай деб шодон қичқирган бўлсам: “соҳил — кўздан йўқолди. Мени боғлаб турган сўнги занжирлар узилди;

— теварак-атрофимда бепоёнлик шовқин-сурон кўтаради, қайдадир олисларда менга макон ва замон порлаб кўринади, бўлги! Олга, қари юрагим!”

Оҳ, никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб нечук интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло, бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

6

Агар менинг эзгулигим — раққоснинг эзгулиги эса ва кўп маҳал икки оёғим билан тилларанг зумрад хуромонлик ичра шўнғиган эсам;

агар менинг ёмонлигим — гуллар буталари ва карнайгуллар четани остида яшовчи, кулиб турувчи ёмонлик эса;

— зотан кулгида барча ёмонлик бир ерга жам бўлган, лекин муборак деб тан олинган ва ўз фароғати томонидан оқланган.

Агар у ҳаётимнинг зеру завари бўлса ва барча оғирликлар — енгил, ҳар қандай вужуд — раққоса, ҳар қандай руҳ — қушга айланса, унда бу ҳақиқатан менинг чин зеру заваримдир!

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб нечук интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳали ҳеч қачон учратмаганман, илло бир аёлнигина севаман: зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

7

Агар мен бир пайтлар бошим узра сокин самоларда сузиб, ўз осмонларимга ўз қанотларимда учган эсам;

агар мен теран нурли олисларда ўйнаб сузсаму ўз эркимнинг доно қуши учиб келган эса:

— зеро, ул менга шул сўзларни айтса: “Билиб қўй, на тепа ва на паст деган нарса йўқ! Ҳар қайда ўзингни от, хоҳ пастга, хоҳ баландга, сен еп-енгилсан! Куйла! Сўзламоқни бас қил!

— Ким оғирлик билан муҳрланган бўлса, ахир сўзлар улар учун яратилмаганми? Ким еп-енгил бўлса, унга барча сўзлар ёлгон сўйламаслар! Куйла! Сўзламоқни бас қил!”

Оҳ, мен никоҳ ҳалқаларининг ҳалқаларига — қайтиш ҳалқасига ва Абадиятга мисоли алангайи оташ бўлиб нечук интилмайинми!

Ўзим бола кўришни орзу қилган аёлни мен ҳеч қачон ҳали учратмаганман, илло, бир аёлнигина севаман. Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Зеро, сени севаман, о, Мангулик!

Давоми бор.

*Иброҳим ҒАҒУРОВ
таржимаси.*

ЧЕСТЕРФИЛД

Фарзандга мактублар

Тенбриж, 1739 йил, 15 июл.

Азизим.

Менинг соғлигим ҳақида қайғураётганингдан миннатдорман. Анчадан бери ўзим ҳақимда дарак бермаганим сабаби — муолажаларнинг кўпчилигидан вақт тополмадим. Саломатлигим ҳозир анча дуруст, шунинг учун яна бир ой шу сувда қолмоқчиман.

Синьор Дзамбони бу ерда сени шунчалар мақтайдики, азбаройи худо, мен ўзимни баъзан ноқулай ҳис этаман. Сенга маслаҳатим: доимо шундай мақтовларга лойиқ бўлишга ҳаракат қилмоқ керак. Аммо ёдингда бўлсин, ортиқча, ноўрин мақтов — бу одам устидан кулишнинг бир усулики, бунинг отини киноя дейдилар. Бунда гапирувчи доимо мақтовнинг бутунлай аксини назарда тутлади. Айни пайтда уни ёлгон гапиряпти, деб ҳам бўлмайди, чунки сен ҳақингда айтаётган фикрларини аксини ўйлаётгани аниқ. Айтайлик, бир қаллоб, фирибгар одамни виждонли, андишали ёки гирт нодонни ақлли, қобилиятли деб мақтаса, бу билан мазах қилинаётганини тушуниб олиш қийин эмас. Борди-ю, мен сени: “Уқийётган китобларини доимо миясига жо қилиб олади, айтганларни дарров илиб олади”, деб мақтагудек бўлсам, наҳотки, сен шу билан устингдан кулаётганимни фаҳмламаган бўлсанг? Шунинг учун доимо сени мақтай бошлашса, дарров ўйлаб кўргин: сен шу мақтовга лойиқмисан ё йўқми? Бундан сўнг юриш-туришингни тузатиб олишга, ҳеч қандай кинояга ўрин қолдирмасликка ҳаракат қил.

1739 йил, 2 ноябр.

Азизим!

Сен Рим тарихини ўрганисан; бунга жиддий ёндошаётган бўлсанг керак, деб умид қиламан. Тарихни ўрганишдан мақсад нима, дерсан? Мақсад — ўтмиш кишиларининг яхши фазилатлари-ю, камчиликларини билиб-ўрганиб, бундан ўзимиз учун тегишли хулоса чиқаришдир. Тарих бизни эзуликка чорлайди, савоб ишларга ундайди. Тарихни ўрганар эканмиз, булук инсонлар яхши фазилатлари тўфайли ҳаётликларидаёқ халқнинг юксак ҳурматига сазовор бўлганликларини, кейинги авлодлар эса бундай инсонлар хотирасини эъзозлаганликларининг шоҳиди бўламиз. Эл назари тушган инсонларнинггина ёди бизгача етиб келган.

*Қодиржон
НОСИРОВ
таржимаси.*

Честерфилд (Филип Дормен Стенхоп) 1694-1773 йилларда яшаган англиз давлат арбоби, дипломат. Айни пайтда у ўтқир-қалам ёзувчи бўлган. Унинг ахлоқ-одоб мавзуларидаги сатирик руҳда ёзилган эсселари XVIII аср ўрталарида журналларда тез-тез чоп этилиб турган. Маърифатпарварлик руҳи билан суғорилган асарлари замон кишисининг қиёфасини очиб бериш билан бир пайтда, ҳақиқий ватан ўғлони, давлат хизматига ўзини тайёрламоқчи бўлган ёш инсон қандай хислатларни ўзида мужассамлаштириши керак, деган саволга жавоб беришга қаратилган. Бу ўринда Честерфилднинг адабий мероси орасида “Фарзандга мактублар”и алоҳида аҳамиятга эга.

“Мактублар” хусусида гап кетаркан, биринчи навбатда шуни таъкидлаш лозимки, бу ноёб асар ўз фикр-ғояларини ифода этиш учун Честерфилд томонидан қўлланилган анъанавий адабий усул, адабий шакл эмас. (Дарвоқе, жаҳон адабиётида “нома” жанри ноёб нарсаси эмас.) Улар ёзувчининг узок ўлкада яшаётган ўғлига йўллаган ҳақиқий мактублари

Айниқса, Рим тарихида олижаноблик, улуғворлик, қалби покликка ёрқин мисоллар кўп. У ўлкада консуллар ва диктаторлар (улар олий ҳукмдорларини шундай деб атаганларини сен яхши биласан) ер ҳайдаб тирикчилик қилишни ўзларига ор билмасдилар ва бу ҳеч кимни ажаблантирмасди. Омочни қўйиб, қўлга шамшир олиб, душман устига қўшин тортишган, ғалабадан сўнг эса яна заминни ишлагани қайтиб, камгарона ҳаёт кечираверишган. Ва бу ишлари уларга жанговар ғалабалардан зиёда шухрат келтирган. Қўллаб буюклар шунақа оддий турмуш кечиришганки, вафотларидан сўнг уларни давлат ҳисобидан дафн этишга тўғри келарди. Ўта муҳтожликда яшаётган бўлишига қарамай, Курий самнит қабиласи вакиллари унга инъом қилмоқчи бўлган катта миқдордаги пулни олишдан бош тортади. Чунки, пулдан кўра пулдорлар устидан ҳукмдор бўлишни афзалроқ кўрган. Бу ҳақда Цицерон ҳам ҳикоя қилади:

“Ўчоқ олдида ўтирган Курийга самнитлар талай олтин тортиқ қилмоқчи бўлишганда, у олмаган, чунки унинг таъбирича, катта олтинга эга бўлишдан олтини борлар устидан ҳукм суриш ҳузурлироқдир”.

Рим кўшинларини неча марталаб зафарли юришларга олиб борган Фабрицийнинг ҳузурига келган кишилар бу буюк инсон ўзи томорқасида етиштирган кўкатлар ва илдизлар билан тамалди қилиб ўтирганини кўриб, дол қолишган экан. Сенека бу ҳақда шундай ёзади: “Шавкатли қария Фабриций ўчоғи олдида ўтириб, ўз кўли билан кавлаб олган илдизларни еб ўтирарди”.

Сципион Испанияда ғалаба қозонади. Унга қўлга тушган асирлар орасида гўзалликда беназир малика ҳам борлигини ва уни бир аслзода ватандошига унаштириб қўйилган эканлигини айтишади. Сципион асирга худди ўз уйидагидай шароитларни яратиб беради, сўнг унинг қаллиғини топтириб келиб, маликани унга тўй қилиб узатади. Қизнинг отаси фарзандини қутқариш эвазига жўнатган пулни эса келин сепига қўшиб қўяди. Бу ҳақда Валерий Максим шундай деган экан: “Ўзи ҳам ҳали ёш, бўйдоқ, бунинг устига ғолиб бўла туриб, гўзалликда танҳо қизнинг шаънига доғ туширмаган ҳолда ота-онаси ва қаллиғи қўлига топширди”.

Шу эмасми ўзини тута билишлик, беқийс олижаноблик белгиси? Бу билан у бутун испан халқининг меҳрини қозонган экан. Ливийнинг ёзишича, Сципион ҳақида испанияликлар шундай дейишган экан: “Бу йигит тангриларнинг ўзи-я. У бизни қурол кучи билангина эмас, ўзининг саховатлилиги, олийҳимматлилиги билан ҳам забт этди”.

Мана сенга эзгулик учун мукофот. Обрў-эътиборли бўлмоқчи бўлсанг, мана шунақа инсонларга, уларнинг ишларига сен тақлид қилишинг лозим. Ва бу бахтли бўлишнинг бирдан-бир йўли! Хайр.

бўлиб, қарийб 30 йиллик даврни ўз ичига қамрайди. За-монасининг етук зиёлиси, файласуф олими ўз жигарбандига, унинг тарбияси, келажаги ҳақида қайғуриб йўллаб келган 400 дан ортиқ умуминсоний кадриятлар деса бўладиган нома ёзган ва улар муаллифнинг нозик дид, юксак бадий маҳорат соҳиби, теран билим ва бой ҳаётий тажриба эгаси эканлигидан дарак беради.

Айтиш лозимки, дастлабки номалар битилган пайтда фарзанд саккиз ёшда бўлган. Падарнинг, бизнинг назаримизда, ҳали гўдак бўлган фарзандга шу ёшдан уқдира бошлаган ҳаёт ўғитлари, кўҳна тарихга мурожаатлари ва бошқалар маърифатпарвар инсон ўз зурриёти тақдирига нақадар жиддий қараганидан далолатдир.

Ўз фарзандларининг тарбиясига атаб рисоалар битиш аъна-наси Мағрибу Машриқда азалдан маълум, бизнинг асри-мизда ҳам учрайди. Владимир Мономах, Абдурахмон Жомий, Жавохарлаъл Неру асарлари бунинг ёрқин намуналаридир. Честерфилднинг мактублари ҳам жаҳон адабиёти тарихида ўз ўрнига эгадир.

* * *

Азиз ўғлим!

Якшанба куни жаноб Боденникида сен ўзингни шундай яхши тутдингки, бунинг учун сени мақтаб қўйишни лозим топдим. Айни пайтда сенга хушмуомалалик ҳақида бир-иккита сабоқ бериб қўймоқчиман, сен уларга рия қилишинг керак. Ёдингда бўлсин, ўқимишли бўлиши билан бир пайтда лутфкорлик, улугворлик ҳам одамлар ҳурматини қозониш борасида муҳим аҳамият касб этади. Олижаноблик, иқтидорлилик, албатта, энг муҳим фазилатлардир. Аммо ўзларида бундай хислатлар йўқ кимсалар, одатда, бунинг қадрига етишмайди. Айни пайтда улар инсондаги иккинчи даражали хислатларни: ширинсуханлик, илтифотлилик, ҳозиржавоблик ва гапининг уддасидан чиқа билиш кабиларни кўпроқ қадрлайдилар, чунки бундай одамлар билан ҳамсуҳбат бўлиш, бир даврада бўлиш ҳам ўнғай, ҳам ёқимли. Аммо хушмуомалаликни ҳам барча баробар қабул қилавермайди. Бир жойда яхши, ўринли ҳисобланган муомала тарзи иккинчи жойда бутунлай ўзгача талқин қилиниши мумкин.

Айни пайтда ҳар қандай вазиятда сўзсиз керак бўладиган, ўринли ҳисобланадиган муомала қоидаларини яхши билиб олмоқ даркор. Масалан, гап сўраганда куруққина “ҳа”, “йўқ” деб жавоб қилиш қўпол ҳисобланади. Бунга албатта “сэр”, “милорд” ёки “мадам” сўзларини қўшиб ишлатмоқ даркор. Французча гаплашганинда ҳам “месье”, “милорд”, “мадам” ва “мадемуазель” мурожаат сўзларини ишлатишинг керак. Сен, албатта, французлар турмушли аёлга “мадам”, турмушга чиқмаган барчасига эса “мадемуазель” деб мурожаат этишларини яхши биласан.

Кимдир сенга гапирганда, ниманидир сўраганда менсимай, димоғ билан жавоб қилиш ёки мурожаатни умуман эътиборсиз қолдириш, тескари қараб кетиб, бошқа нарсалар билан куйманиб туриш ҳам одобсизлик белгисидир. Шу билан сен ўша одамни менсимаганлигингни билдирган, унга жавоб тутул, гапини эшитишни ҳам ўзинга номуносиб деб билган бўласан.

Хонадаги энг қулай жойга ўтириб олиб, ёқиб қолган таомни атрофиндагиларга қарамай олавериш ёмон эканлигини сенга тушунтириб ўтириш шарт эмас, деб ўйлайман. Сен бошқаларга қараб иш тутишинг, ёнингдагиларга эътибор беришинг керак.

Шуни айниқса ёдда тутгинки, инсонда боадаблик зўраки эмас, табиий бўлиши керак. Ўзингни тутишиндан ҳақиқий “женгльмен” эканлигинг доимо сезилиб турсин. Бу борада кўпроқ французларга разм солгин-а. Муомалалада ўзини тутиш уларда шунчалик табиий чиқадикки, бу ҳақиқий санъатдир. Инглизларда эса, муомала тарзи унча келишмаган. Улар хушмуомалаликка шунчалар ийманишадикки, натижада ишлари ўнгидан келмайди. Кулоғингда бўлсин, хатти-ҳаракатинг қўнғилдагидек табиий бўлишига интилгин ва бундан ҳеч ҳам уялмагин: беодобликдан уялиш керак, хушмуомалаликдан эмас. Бунақа уялишни французлар “зўраки уялиш” деб аташади ва бунақаси инглиз (тўнка)ларгагина хос. Аристократроқ одам мурожаат қилгудек бўлса жонлари чиқиб кетади, каловланиб, гапларини ҳам йўқотиб қўйишади. Албатта, бунақалар устидан беихтиёр куламиз. Тарбияси пухта одам эса ҳатто бутун дунё қироллари билан сўзлашишга тўғри келган ҳолда ҳам ҳеч ҳаяжонланмайди, худди сен билан гаплашаётгандек табиий тутишади ўзларини.

Ёдингда бўлсин, ҳақиқий хушфёъл, хушмуомала кишинигина жамоатда ёқтиришади; тарбия кўрмаган қўпол одамни эса ҳамма жойда ҳам четта суришади; тортинчоқ одам кулгига сабаб бўлгани-бўлган.

Сен менинг айтганларимни яхшилаб кулоғинга қуйиб оласан ва тўққизга тўлганинда Англиядаги тенгдошларинг орасида энг билимдон ва энг тарбия кўргани бўласан, деган умиддаман. Хайр.

* * *

Азиз ўғлим!

...Сен энди катта бўлиб қолдинг, бундан буён ўқиб ўрганаётган нарсаларингга жиддий, онгли равишда ёндошиш даражасига етдинг. Сен ҳадемай тўққизга кирасан-а! Бу ёшда ўғил бола анча-мунча нарсаларга ақли етадиган бўлиб қолиши керак. Биласанки, сенинг тарбиянг ҳақида озмунча жон куйдирмаяпмиз. Борди-ю, сен ишонччи оқлай олмасанг, ўз шаънингга доғ туширган бўласан, бу эса ўзини ҳурмат қилган жентльменга ярашмайди.

Ҳар бир инсон ўзига яраша иззатталаб бўлади, бу йўлда ниманидир орзу қилади, намагадир интилади. Борди-ю, ниятига етмагудек бўлса, қаттиқ қайгуради, чунки ҳар кишининг ўзига яраша иззат-нафси бор, гурури бор. Лекин гап шундаки, ҳар хил одамда гурур дегани, иззатталаблилик турлича бўлади. Аҳмоқ одамда бу тўғрисида тушунча ҳам бемаъни бўлади. Оқил кишининг иззатталаблилиги эса эътиборга лойиқ, мақтовга сазовордир. Мисол учун сен тенги бирор нодон бола фақат яхши кийинишни ўйласа ва шу билан теварак-атрофдагиларни эътиборини қозонмоқчи бўлса, бемаъни нарсаларга пул сарф қилишдан бошқани билмаса — бу фақатгина унинг ота-оналари калтафаҳмчилигидан дарак беради, холос. Ақлли бола эса тенгдошларидан, ҳатто ўзидан катталардан ҳам, биринчи навбатда, билим жиҳатдан, ахлоқи билан ажралиб туришга интиладики, бу фақат мақтовга сазовордир. Тўғри сўзлиги, одамохунлиги, ўқишда эришган муваффақиятлари унга обрў келтиради ва бу билан у ҳақли равишда мағрурланиши мумкин.

Киши ўзининг ижобий фазилатларига яраша иззатталаб бўлса, бунинг ёмон жойи йўқ. Дарвоқе, бу гаплар фақатгина болаларга эмас, катталарга ҳам тааллуқлидир. Ақли заиф киши обрў орттириш йўлини фақат мол-мулкка, уй-жойга эга бўлиш, яхши кийиниш, шоҳона сайр қилиб юриш, деб ўйлайди. Ахир булар ҳаммаси, пул бўлса бас, бозордан топиладиган нарсалар-ку. Ақли расо, виждонли, одобли киши ибратли ишлари, билими билан, орномуслилиги билан ажралиб туришга интилади. Ҳақгўйлик, олижаноблик, поклик, мардлик — пулга топиб бўлмайдиган тушунчалар. Бу хислатлар фақатгина соғлом фикрли ва пок кўнгилли кишиларга ато этилган. Лакедомонликлар (спарталиклар — таржимон) ҳам, римликлар ҳам мана шунақа халқлар бўлганликлари учунгина бошқаларга нисбатан кўп шухрат қозонишган. Ишонаманки, сен ҳам шундай инсон бўлиб етишасан. Хайр.

* * *

Азиз фарзандим!

Берган ваъдаларинг мени хурсанд қилди. Уларни бажара олган тақдирингга эса нур устига аъло нур бўлади. Ваъдани бажармаслик — энг номаъқул иш: юзсизлик гуноҳ эканлигини ўзинг яхши биласан. Бундай номаъқулчиликдан сўнг ҳеч ким сенга ишонмай қўяди. Динда ҳам, оддий ахлоқ меъёрида ҳам тўғри сўзлилик энг биринчи мезондир. Бу талабни бажармагани одам деб аташ мумкинлиги ҳеч кимнинг хаёлига келмайди. Аксинча, бундай кимса эл нафратига учрайди, худо ҳам, бандалар ҳам ундан юз ўтиришади. Хуллас, ўғлим, сен ўз фойдангни яхши тушунган ҳолда, гурурингга, манфаатингга мос иш тутишга, яъни нимага қўл урмагин, ўша соҳада ўз тенгдошларингдан устун туришга ҳаракат қиласан деган умиддаман.

Мен сенинг ёшингдалигимда бирорга бола мактаб сабогини мендан яхшироқ ўзлаштиргудек бўлса ёхуд бирор ўйинда мендан ютиб чиқса бунга ўзимга ор деб билардим. Рақибимдан устунликка эришмагунча менда ором бўлмасди. Бир умр улуғворликка интилган Юлий Цезарь доимо: “Римда иккинчи бўлгандан кўра, қишлоқда биринчи бўлган маъқул”, — деб таъкидлар экан. Ҳатто у бир куни Буюк Искандар ҳайкали ёнида шу ёшга етибман-у, Искандар ўттиз ёшда эришган шухратга етолмадим, яъни буюк ишларни амалга оширолмадим, деб зорланиб йиғлаган экан. Бундай буюклик орзуси кишини фақатгина эзуликка элтади. Кимгаки бундай орзу ва туйгулар ёт бўлса ундайлар бу

дунёдан беном-бенишон ўтиб кетаверади. Бундайларни ҳеч ким ёқтирмайди. Ақлли одамлар доимо эзгуликка интилишади ва шундагина улар гарчанд ҳаммадан ўзиб кетмасалар-да, кўп нарсаларни қўлга киритишлари аниқ. Бирор фанни яхши ўзлаштириш йўли, сўзсиз, шу фанга асосий эътиборни қаратишдир. Дарс пайтида яхши тингламасанг, кейин ўша фанни ўзлаштириб олиш учун икки баробар кўп вақт сарфлашингга тўғри келади. Фақат ақлсизларгина шундай қилади. Фаросатлилар ҳар қандай сабоқни ҳам дарров илиб олиб, ўзлаштирадилар. Мана ўзинг ўйлаб кўр ва танла: эътибор ва чидам билан дарс пайтидаёқ керакли билимни илиб олиш, бу жиҳатдан тенгқурларингдан устун бўлиш ва бунинг эвазига дам олиш ва ўйинга кўпроқ вақт ажратиш имкониятига эга бўлиш яхшими ёки дарсларда наридан-бери шуғулланиш ва натижада билимсиз, ҳаммага кулги бўлиш, бунинг устига ўйнагани бўш вақтинг бўлмагани маъқулми? (Яхши шуғулланмасанг, мен сенга ўйнаш учун вақт бермаслигимга шубҳа қилмасанг ҳам бўлаверади.) Ўша мента ваъда бериб, сен интилмоқчи бўлган комилликка қайси йўл билан эришиш мумкин?

Биринчи навбатда Яратган ва одамлар олдидаги бурчни сидқидилдан бажариш билан; бўлмаса бошқа барча ҳаракатларинг ўз қийматини йўқотади. Иккинчидан — чуқур билим соҳиби бўлиш керак; бусиз гарчанд виждонли бўлсанг-да, сен одамларга маъқул келмайсан. Ва ниҳоят, учинчиси — аъло даражада тарбияли, одобли бўлиш зарур. Одоб-тарбия бўлмаса билиминг ҳам, виждонлилигинг ҳам сезилмайди, сен ҳеч кимга ёқмайсан.

Мана шу уч нарсани ҳеч ёддан чиқармагин, ҳар уччаласида ҳам намунали бўлишга интилин. У дунё ҳам, бу дунё ҳам бу муҳимдир инсон учун... Хайр.

* * *

Шанба.

Сэр!

Ёшнингни, ҳаётинг тажрибангни назарда тутсак, сенга яхши хулқ-атвор нима эканлиги тўғрисида гапирмаса ҳам бўлади, деб ўйлайман. Аммо сенинг ҳозир машгулоғларинг кўп: юнонча ва лотинчани ўрганишинг билан бир пайтда крикет ва питч ўйинлари билан шуғулланишинг — бу муҳим нарсадан фикрингни чалғитиши мумкин. Шу боис мен яна бир бор шу ҳақда гапириб қўйишни лозим топдим, гарчанд тунов кунни лорд Орериникида бўлганда ўзингни ёмон тугмаган бўлсанг-да.

Ёдингда бўлсин, кимдир қобилиятли, билимдон эканлигини тушуниб олиш учун анча-мунча вақт керак бўлади. Хулқ масаласига келсак — у бир қарашдаёқ сезилиши мумкин. Айни пайтда сен биласанки, яхши хулқ қўллуқ қилишда-ю, такаллуфда, одоб қоидаларига риоя қила билишдагина эмас. Бу нарсалар инсон табиатига уйғунлашиб кетган, яъни табиий бўлмоғи зарур. Яхши одоб ҳар бир қадамда сезилиб турмоғи даркор. Сенга гапиришганда мулоимлик билан жавоб қилмоғинг керак. Жамоатга қўшилганда агарда сени тўрға таклиф қилишмаса, пойгақда ўтирмақ керак.

Биринчи қадаҳ сўзни хонадон бекаси, иккинчиси эса хўжайин шарафига кўтарилади. Овқатга ҳадеб ташланавермаслик керак, оғизни чапиллатиб. Бошқалар тик турганда, бетамизлик билан ўтиравериш ярашмайди. Энг муҳими, булар ҳаммаси сенда табиий бир ҳолат тарзида бўлиши керак. Асло бунақа пайтда афтингни буришгирмагин — зўраки мулозамат қиляпти деб ўйлашади. Лекин хушфеъл кўринаман деб уринувчи баъзи аҳмоқларнинг бемаъни тиржайишларига тақлид қилмагин. Яхши хулқ жуда мураккаб тарзда шаклланади. Зўраки сертакаллуфликни ҳам, бемаъни уятчанликни ҳам, сурбетликка ўхшаб кетувчи эркинликларнинг ҳам бунга мутлақо алоқаси йўқ. Кишига ўзини тута билишлик, маълум даражадаги қатъият ва бир меъёрда камтарлик зарур. Ақлли одам биринчисидан қанча, иккинчисидану учинчисидан қай даражада зарурлигини яхши ҳис этади. Хайр.

* * *

Дублин қасри. 1745 йил 19 ноябр.

ЎҒЛИМ.

...Рождество таътили яқинлашиб қолди, мен сенинг ихтиёрингга месъе Денуайени жўнатаяпман, у сени таътил пайтида рақсга ўргатади. Сен бир нарсага эътибор бергин: рақсга тушганда, айниқса, қўл чиройли, бежирим ҳаракатланиши керак. Яна шляпани бошга қандай қўндиришу хонимга қўл чўзишни яхши ўрганиб олишинг зарур. Ҳар бир женгельмен бу нарсаларни яхши ўзлаштириб олиши керак. Рақсга тушиш — аслида бу беъмъни бир одат. Лекин бу жамиятда, кишилик ҳаётида шундай илдиз отган беъмъниликки, ақлли одамлар ҳам бу билан шуғулланиб туришига тўғри келади, шуғулланганда ҳам дўндириб қўйишга уринилади доимо. Менга қолса, сенинг раққос бўлишингни асло истамасам-да, лекин бошқа ишлар қатори буни ҳам қўнгилдагидек уйдлашингни истардим. Хуллас, нимаики ишни бошламагин, охиригача етказишга ва аъло даражада бажаришга интилмоқ керак. Ҳатто питч ёки крикет ўйнаганинда ҳам бошқалардан устунликка ҳаракат қилишинг керак, деб уқтиргандим мен.

Мисол учун, чиройли кийинишни олайлик. Бу аслида киши учун катта аҳамиятга эга эмас, аммо пайтига мослаб кийина билмаслик — уқувсизлик, нодонликдир. Бу кишининг обрўсини тўкади. Олифта, ортиқча кийинишга берилган одам билан оқил одам ўргасидаги фарқ шундаки, олифта кийимига қувонса, оқил ўз кийими устидан ичида кулиб юради, айни пайтда у яхши биладики, одам қаторига қўшилиш учун ҳам кийим керак. Мана шунақа беъмъни одатлар, икир-чикирлар мавжуд, буларда ёмонлик ҳам йўқ, албатта. Ўзини билган одам бу нарсага тўғри ёндошиш йўлини топа олади. Диоген Киник кийим-кечаклардан нафратлангани донолик ҳисобланса-да, ошқора уларни инкор этишимиз нодонликдир. Бошқалардан ақлли бўлишга ҳаракат қилсанг-да, сиртинга чиқарма буни. Хайр.

* * *

Бат, 1746, 4 октябр.

ЎҒЛИМ.

Гарчанд насихатларни барча ва ҳамма вақт ҳам тўғри қабул қилавермаслигини яхши тушунсам-да, сенга номалар битишга кўп вақт сарфляяпман, насихатўйликни кўпинча, афеуски, қаричиликнинг белгиси, сафсата, куруқ гап деб билиб, унча ёқтиришмайди. Ачинарлиси шундаки, аслида кўпроқ қулоқ беришлари лозим бўлганлар, айниқса, ёқтиришмайди. Мен эса сен ҳали ёш бўлишинга қарамай айтганларимдан тўғри хулоса чиқариб, ўзинга керакли ўғитларни ажратиб ва улар биринчи навбатда сенинг, фақат сенинг фойдангни кўзлаб айтилган фикрлар эканлигини билаб, уларни ақл тарозисига солиб, ўйлаб кўриш даражасида эсликсан, деган умиддаман. Шундай қилганинда бу ўғитлар ўз ўрнини топган, яъни сенга нафи теккан, деб ҳисобласа бўлади. Азбаройи худо, яна отам боққани учун менга ҳукмини ўтказмоқчи бўляпти, деб хаёлинга келпирмагин, мен сенга фақат дўст сифатида маслаҳат беряпман, холос. Сенинг ёшлик гурурингга тегмоқчи, вақтичелигингни чекламоқчи эмасман. Менинг ниягим — сен билмаганларни билдиришдир, энди сабза ураётган ҳаёт йўлингда учраши мумкин бўлган чақиртиканақларни олиб ташлаш, токи улар сени яралаб, зиён етказиб, ёшлигингни хазон этмасинлар.

Шу боис ҳам мен сенга нисбатан аёлларча раҳмдиллик билан эмас, қатъийлик билан қарайман. Сен эса, ўз навбатида фақатгина таҳсинга сазовор ишларинг билан менинг қўнглимни кўтаришинг мумкин.

Мен сенга доим қунтли, сабр-тоқатли, шу билан бирга зийрак, абжир бўлишни насихат қиламан. Бунинг ҳаммасига қандайдир бир мажбурият эмас,

балки пировардида кўнгилхушлиги насиб этадиган неъматдек қараш керак. Ўзинг ўйлаб кўр, тенгдошларингдан доимо ҳар тарафлама бир поғона устун туришдан хузурли нарса борми? Ва аксинча, сендан кимдир ўзиб кетса, бундан ортиқ таҳқирланиш борми? Бунинг устига, сен таълим-тарбиянгга ўртоқларингникидан кўпроқ диққат-эътибор берилаётганлигини ҳамма билиб турган бўлса?

Сен мени тўғри тушунгин, мен тиришқоқлик ҳақида гапирганда фақатгина кимдандир беллашувда голиб чиқишингни назарда тутмайман, гарчанд бу ҳам муҳимлигини эътироф этсам ҳам. Мен барча соҳаларда кенг маънода зафарли бўлишингни кўзлайман. Фақат бир соҳада юзаки билимга эга бўлгандан бўлмаган маъқул. Юзаки билим кишига қониқиш ҳисси бермаслиги билан бир пайтда кулуга ҳам сабаб бўлади. Фақатгина ҳавоий одамларгина шу билан кифояланиб юришлари лозим. Бундайларни калтабин дейишади.

Агарда мен ҳам ёшлимда, ўз вақтида тиришқоқлик билан керакли билимларни эгаллаб олмаганимда, ҳозир бир бемахт одамга айланиб қолган бўлардим. Унда аҳволим не кечган бўларди, деб ўйлаб қоламан баъзан. Балки кўпчилик нодонларга ўхшаб ичишга ружу қўйган ёки аёллардай сафсата сотиш билан кунини беҳуда совурадиган (бунақаларни аёлларнинг ўзи ҳам ёқтирмайди) одамлардан биттасига айланиб қолган бўлардим? Бунақа бемани ҳаётдан ўзини-ўзи осиб қўйиш ҳеч гапмас. Ҳар кун эрталаб туриб, кеч ечинишдан бошқа нарсани, ким билан нима ҳақида гаплашишни билмаслик! — бундан ҳам зерикарли ҳаётни тасаввур қилиш мумкинми? Мени эса китоблар қуршаб турди, менинг беназир бойликларим ва дўстларим! Цицерон китоб ўқишнинг фойдаси ҳақида бекорга айтмаган:

“Бу нарса ёшларга маънавий озиқ берса, кексаларни хушнуд этади, бахтли онлар ҳада этади; қийин дамларда кўнгилга таскин беради, юпатиб ором бағишлайди, уйда ҳордиқ, сафарда эса содиқ ҳамроҳ бўлади; тунлари биз билан кечади, ишимизда ҳам кўмакчи, огиримизни енгил қилади...”

Шуни ҳам ёдингда тутгинки, мен билим олиш керак деганда, биргина китобдан билишни эмас, одамларни билишни ҳам назарда тутаман-ки, бу нарса китобдан оладиганлардан ҳам муҳимроқдир. Китобий билим ва ҳаётий билим — бу бир-бирини тўлдирувчи, инсон учун тенг зарур нарсалар. Ақлли одам ҳар иккисига етарли эътибор беради ва икковини эгалламай туриб, биттасининг ўзини ўзлаштиролмаслигини билади. Одамнинг билими одамлар орасидагини амалга оширилиши мумкин, салқин хонада эмас. Ҳаётни кузатганинг сари, китобий билимларнинг ҳам янги қирралари сента намоён бўлаверади. Китоб ўқир экансан, ҳаётий тажрибангни қўллаб, ҳақиқатни топишинг осон кечади. Одамларни билиш ҳам, китобдан билим олишдай кўп меҳнат, сабр-тоқат, кунг талаб қилади. Кўп нарсани кўра билиш, тўғри баҳо бера билиш керак. Баъзи қарияларга эътибор берсак, ўта калтабинликлари натижасида ўн беш ёшликларида қандай бўлса, ҳозир ҳам шундоқ фикр юритадилар. Ҳаётда сафсатабозлик билан билим орттириб бўлмайди-да.

Сен одамларни четроқдан, юзаки кузатибгина қолмасдан, уларнинг ички дунёсига кириб боришга урин. Чунки одамларда ўхшаш одатлар, умумийлик бўлиши билан бир вақтда ҳар бирида қандайдир бетакрор, бошқаларда учрамайдиган хислат, туйғу бўладики, сен ўшани кўра билишга ҳаракат қилишинг керак. Билиб олдингми, кузат, бу хислат, туйғу ўша одамни нималарга ундайди. Ва бундан буён ҳушёр бўлгин, кишини худди ўша туйғусига, бошқача қилиб айтсак, қитигига тегувчи ишни унга ишониб бўлмайди. Аксинча, сен ўша одамга таъсир кўрсатмоқчи бўлсанг, худди ана шу билимингни ишга солишинг керак. Аммо ёдингдан чиқмасин, ўша одам сени нималар билан лол қолдиришга уринмаслиги мумкин... Хайр.

* * *

Бат, 1746 йил, 9 октябр.

ЎЕЛИМ.

Сенда барча ёшларга хос бўлган бошқаларга ёқиш, тенгдошлардан устун туриш иштиёқи етишмаётганга ўхшайди. Билиб қўйки, ичингдан ёниб бир

нарсага интильмас экансан, сен ҳеч қачон, ҳеч нарсага эриша олмайсан. Кимгадир ёқиш учун шунга яраша аввал ўзинг унга нисбатан эътиборли бўлмас экансан, бепарво, бепарқ бўлар экансан, сенга ҳеч ким қайрилиб боқмайди. Лотинча бир нақл бор: “Сен ўзинг ақлли бўлсанг, тангрилар ҳам сенга ёрди”. Ҳар қандай ўртағиёна қобилияти бор одам ҳам етарли даражада ҳаракат қилса, жонкуяр, ўзига ҳам, бошқаларга ҳам ғамхўр, ҳушёр бўлса, истаган нарсага эришиши, ниятига егиши мумкин. Фақат шоирлик, шеърлик бундан мустасно.

Доимо ёдингда бўлсин, фақатгина яшаш учун энг муҳим фазилатларнигина шакллантириш учун эмас, балки иккинчи даражали, икир-чикир туйилганларини ҳам ўзида тарбиялашга етарли эътибор бермоқ зарур. Булар: муомала, кийиниш маданияти, рақсга тушиш ва ҳоказолар. Буларсиз ҳам кишини жамоат ёқтирмайди, четга суриб қўяди. Мен аввалги номларимда уқтиргандим бу ҳақда сенга...

Бошқаларга нисбатан бепарво бўлмаслик ҳақида гап бораркан, паришонхотирлик хусусида икки оғиз сўз. Паришонхотирлик икки нарсадан бўлади: нима биландир ўта бандликдан ёки бўшангликдан.

Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам паришонхотирларни ҳеч қандай даврада ёқтиришмайди. Ундай одамлар ноқулай аҳволга тушгани-тушган, кечаги ошнасини булун танимаётганга ўхшашиди. Сухбатларда ишпирок этиша олмайди, аксинча, бирдан уйқудан кимдир туртиб уйғотгандай, нималарнидир ўринсиз гапира кетишади. Юқорида таъкидлаганимдек, бундай одам ё бўшанг, мияси йўқ, ёки бўлмаса ўта муҳим муаммоларни ечиш билан банд. Лекин биринчи хил паришонхотирлик сэр Исаак Ньютон, м-р Лок каби беш-олтита инсонларгагина азалдан ато этилган. Бирон ёш йигит ҳеч қандай сабабсиз ўзини паришонхотир тутса, бошқаларга нисбатан ҳушёр, эътиборли бўлмаса, яъни келса-келмас гапларни ўринсиз гапираверса, бундайлар тезда четга сурилиб қоладилар. Жамоат қанчалик сендан паст бўлмасин, ўша ерда турибсанми, сен менсимаслигингни сездирмагин, ўзингни катта олмагин, улардан жирканмагин, дилсийёҳлик қилмагин.

Инсонлар уларга етказилган барча зиённи кечиришлари мумкин, лекин дилсийёҳликни эса асло. Шунинг учун агарда сен кишиларга ёқмоқчи бўлсанг, аввал сен ўзинг уларга нисбатан зийрак, эътиборли бўлгин; ҳар бир одамнинг ўзига яраша ғурури, нафсонияти борлигини унутмагин — шу эътиборсизлик худди мана шу нафсониятга тегади ва ўша одамда нафрат туйғуларини қўзғатади. Ҳар бир одамни қандайдир бир кўнгил тори бўлади — ниманидир севади, нимадандир нафратланади. Агарда сенинг эътиборсизлигинг ва бепарволигинг оқибатида ўша одам ўзи нафратланган ва айни пайтда сен олдини олишинг мумкин бўлган нарсага дуч келиб қолгудек бўлса, эътиборсизлигингдан хафа бўлади, қўлингдан келатуриб қилмаган ишингдан қаттиқ ранжийди ва ўзини камситилган ҳис этади. Ва у биринчисини ҳам, иккинчисини ҳам кўнглига тутиб қўяди. Аксинча, агарда сен ўша одам ёқтирган ишни билиб амалга оширсанг ёки суймаган нарсасини бартараф қилсанг, у сендан, албатта, миннатдор бўлади, боши осмонга етади. Шу йўл билан одамларни ўзингга ром этиш бошқа муҳимроқ хизматлардан афзалроқдир.

Аёлларни кўнглини олиш учун эса бундан ҳам оз нарса керак бўлади одатда. Бу борада сен олий давраларда удумларга эътибор беравер, тарбия кўрган одамларнинг ҳаракатларини кузатгин. Хайр.

* * *

Лондон, 1747 йил, 21 сентябр.

Менинг ўғлим.

Охириг почтадан сенинг 8-да ёзган хатингни олдим. Ёёнзиллендаги хурофотчилар даъватидан ҳайрон бўлишинг ўринли. Ёдингда бўлсин, кимнингдир нотўғри қарашлари, фикр юрийтишлари хато бўлса, аммо бу хатolik сидқидилдан бўлса, бундан фақат афсусланиш, ўша одамга ачиниш керак. Бундайларнинг устидан қулиб ҳам бўлмайди, жазолаш ҳам нотўғри. Ақли

заиф одам худди кўзи ожиздек таассуфга лойиқ, холос. Униси ҳам, буниси ҳам йўлда қоқилса на айблаб бўлади ва на устидан кулиб бўлади. Бундайларга меҳр-шафқат кўрсатиб, тўғри йўлга солиб қўймоқ даркор. Ҳар бир инсоннинг ҳаёт йўлида унинг ақли йўл бошловчидир. Мен бошқалар ҳам худди мендай фикрлашини кутишим, бошқаларнинг бўйи, гавдаси ҳам айнан меникидака бўлишини ихтиёр этишимдай гапдир. Ҳамма ҳам ҳақиқатга интилади, лекин ёлғиз худо билади, ким ўша ҳақиқатга етишганини. Шу боис ҳам кимнидир ўзгача фикрлагани учун уни таъқиб остига олиш, устидан кулиш яхши эмас. Уларнинг маслаклари ўзларининг ақл-идроқларига яраша шаклланган.

Ёлғонга соддаликдан ишонганлар эмас, ўша ёлғонни аслида қинғирлигини била туриб тарқатган ва шу маънода хатти-ҳаракат қилганлар гуноҳкордирлар, айбдордирлар. Қинғир иш қилишдан зиёд гуноҳ, жиноят йўқ деб ҳисоблайман. Бўхтон, қинғир иш — бу адоват, қўрқоқлик, манманлик, шуҳратпарастлик маҳсулидир. Ёлғон билан бирон-бир мақсадга эришиб бўлмайди, ёлғоннинг умри қисқа. Хусуматдан мен бирон кимсага нисбатан ёлғон ишлатиб, унинг обрўсига путур етказмоқчи бўлсам, пировард-натихада, барибир, мен ўзим бундан кўпроқ жабрланаман. Чунки эртами-кеч ёлғоннинг ошкор бўлиши муқаррар, ўшанда одамлар мендан нафратланишади, мени пасткаш деб ҳисоблашади, бундан сўнг ўша одамни қоралаш мақсадида тўғри, бор гапларни айтган чоғимда ҳам менга ҳеч ким ишонмайди. Бу шармандалиқдир.

Бундан қутулиш учун ҳар хил айёрликларни ишга солиш эса, аҳволни яна ҳам чигаллаштиради, холос. Бунақа пайтларда қўрқмасдан содир этган хатосини, айбини бўйнига олиш ҳамма нарсдан кўра маъқул; ундайларга муруват кўрсатишади одатда. Қўрққандан бўйин эгмаслик эса фақатгина ишни чигаллаштиради.

Яна бир тоифа одамлар борки, шуҳрат орттириш мақсадида ёлғонни кўп ишлатишади-ю, уларга қулоқ солсанг, улардан зўр қаҳрамон йўқ, ҳамма нарсани дўндиришган, беҳисоб аёллар улар қўлидан ўтган... Бундай мақтанчоқларни билиб олиш қийин эмас. Унақалар устидан доимо кулиб юришади. Чунки ғирт аҳмоқларгина доимо мақтанчоқ, ёлғончи бўлишади.

Киши ҳаётининг содиқ етакчиси фақатгина тўғри сўзликдир. Бу унга обрў-эътибор, ҳурмат келтиради. Энг муҳими, бу нарса ўша кишининг шахсий манфаатларига хизмат қилади биринчи навбатда. Ҳар хил одамларга разм солсанг, менинг ҳақлигимни тушуниб оласан... Хайр.

* * *

Лондон, 1747 йил, 9 октябр.

Азиз ўғлим!

Сенинг ёшингдаги йигитчалар жуда ишонувчан бўлишади. Баъзи пихи қайрилан муғамбирлар, мен дўстинман, деб кўйса бўлди, сизлар лаққа тушиб, уларнинг ширин сўзларига учасизлар, ҳамма нарсани ишониб гапираверасизларки, бу, пировардида, сиздақаларни кўнгилсизликларга эллади, одамни нобуд қилиши ҳам мумкин.

Сен олий даврага кириб боряпсан, сенга дўстман дегувчилардан эҳтиёт бўлгин. Улар билан хушмуомала бўлмоқ керак, лекин ишонавермагин гапларига; улар билан такаллуфли бўлсанг-да, сирингни очмагин. Одамлар бир учрашишдаёқ дўст бўлиб қолаверади, деб ўйламагин. Ҳақиқий дўстлик аста-секин шаклланади, кишилар чин дўст эканликларини исботлашлари керак.

Тўғри, баъзан йигитлар тез тил топишиб, буни дўстлик деб юритишади. Бунақа ришталар жуда оташин бўлиши мумкин, аммо, одатда, кўпга чўзиламайди. Бу хил дўстлик кўнгилочар жойлардан, маишатхоналардан бошланади одатда. Унақа дўстларни бирлаштириб турган нарса — ахлоқсизлик, ичкиликбозлик ва ҳоказодир ва у аслида ахлоқ-одобга қарши уюштилган фитнадир ва бунинг учун жазоламоқ ўринли бўлади. Бунақа алоқаларни дўстлик деб атагувчилар бир-бирларига бемаъни мақсадларга қарз беришади, “дўстлар”ининг тарафини олиб, уруш-жанжалларга аралаштишади. Бундай

алоқалар маълум муддатгина, бирон-бир улар учун кўнгилсиз ҳол рўй бергунча давом этади. Ундан сўнг эса бир-бирларини излашмайди ҳам, боз устига, дуч келган жойда бир-бирларини сотишади, мазах қилиб юришади. Шунинг учун, жигарбандим, қулоғингда бўлсин, тасодифий ўртоқ билан ҳақиқий дўст ўртасида жуда катта фарқ бор. Бир қараганда хушрўй, хизматга тайёр ҳамтовок, аслида айёр, олчоқ, хавфли душман бўлиб чиқиши мумкин.

Одамлар дўстларинга қараб сенга баҳо беришади. Испанларда мақол бор: “Дўстинг кимлигини айтсанг, мен сенинг кимлигингни айтиб бераман”. Кимда-ким бирор муттаҳам, фирибгар ёки бирорта лақма билан яқинлашса, четдан кузатганлар албатта: буларнинг нияти бузуққа ўхшайди, деб ўйлашади ёки устларидан кулиб юришади. Сен даргумон шахслар билан ҳеч дўстлашиб юрмагин. “Дўст” сўзи бундай алоқаларни ифодаламайди асло. Айни пайтда ўйламай гапириб, уларни ўзинга душман қилиб қўйишдан ҳам эҳтиёт бўлгин. Сен уларнинг қусурларига, беъманиликларига душман бўлишинг мумкин, аммо ўзларини душман қилиб олма ўзинга. Улар билан дўстлик қанчалик хавфли бўлса, душманлик ҳам шу қадар ёмондир. Барча билан сипо бўлгин, ўзингни тийиб юргин, лекин сохта сипо ҳам бўлмагин, бу хунук иш, ўзини туга билмаслик эса ундан ҳам ўтиб тушади. Ўрта йўлни топиш бўлса кўпчиликка насиб этмаган. Кимдир ҳаддан ташқари ичидан пишган, ҳеч кимсага ёрилмайдиган бўлса, бошқалар, аксинча, оғзи бўш бўладилар.

Дўст танлаш — бу давра, жамоат танлаш демакдир. Иложи борича сен ўзингдан юқорилар билан мулоқотда бўлгин. Бу сенинг обрўингни оширади, ўзингдан пастлар билан шерик бўлсанг, сен ҳам ўшалар даражасига тушган бўласан. Аммо мени тўғри тушунгин. “Юқори”, “паст” деганда мен асло келиб чиқишни, насли назарда тутаётганим йўқ. Мен бу ерда кишиларнинг жамиятда тутган ўрнини, қозонган ҳақиқий обрў-эътиборини назарда тутмоқдаман.

Яхши жамият икки хил бўлади: биринчиси — олий жамият, киборийлар жамияти деб юритилади ва сарой атрофида уюшган зодагонлардан таркиб топади, кўпинча айшу ишрат билан банд бўлади. Иккинчиси — фан ва маданият соҳаларида катта ютуқларга эришган кишилардан иборат бўлади. Бошқа бир тоифа кишилар ҳам бўладики, уларни тубан жамият деб атаймак. Бундай жамият ўта пасткаш бўлади ва мен улардан ҳазар қиламан. Пинжинга кириб олиб, сенинг барча қусурларингни оғиз кўпиртириб мақташга тайёр, чунки сен уларга нафлисан. Баъзилар нуфузли давраларда бўлиб туришлари билан мақтанишгани-мақтанишган, бу фақатгина нодонликдан ва бундайлардан узоқроқ юриш лозим.

Сенда савол туғилиши мумкин, хоҳлаган одам хоҳлаган жамиятга қўшила оладими, деб. Ҳа, қўшила олади, фақат ўша жамоатчилик эътиборини қозонишга интилса ва жентльменча ҳаёт кечиришга моддий имконияти мавжуд бўлса. Ахлоқ-одобли, тарбия кўрган йигит ҳар қандай жамоатга йўл топа олади. Унинг илми бу ишда йўлбошчи бўлади, яхши одоби эса барча давраларда уни ардоқли, азиз меҳмон этади. Авваллари ҳам таъкидлагандим сенга, хушмуомалалик, одоблилик барча бошқа ижобий фазилатларнинг беазаги деб. Бусиз илминг ҳам, иқтидоринг ҳам, бойлигинг ҳам кўзга ташланмайди. Хайр.

* * *

Лондон, 1747 йил, 16 октябр.

Менинг фарзандим!

Инсон одамларга қандай манзур бўлиш йўлини билмоғи зарур, аммо бу кишидан катта санъат талаб қиладики, бу санъатни аниқ қоидалар билан ифодалаб бериш қийин. Балки ақл-идрок ва кузатувчанлик сен учун менинг барча ўғитларимдан фойдалироқ бўлар бу соҳада.

Бошқалар сенга қандай муносабатда бўлишларини истасанг, аввал ўзинг уларга нисбатан мулозаматда бўлгин. Бошқаларда нима фазилат сен учун хуш кўринса, билгинки, улар ҳам сенда худди шу хислатлар бўлишини хоҳлашлари мумкин. Бошқалар раъйинга қараб иш туғишса, истак-хоҳишларингни сезирлик билан бажо келтиришса ёқадими? Бошқаларга ҳам шундай.

Қанақа даврага кирсанг, ажралиб турмаслик учун ўшанга мослашишга ҳаракат қилмоқ лозим. Ортиқча жиддий қилиб ҳам кўрсатмагин ўзингни. Узундан-узун гапларинг билан атрофингдагиларни зериктирмагин, бундан ёмони йўқ давраларда. Мавриди бўлса, қисқа, қизиқарли бирор нарса айтиб берган маъқул.

Ўзинг тўғрингда ортиқча гаплар, хасратлар билан бошқалар вақтини олмагин, сен учун ўша гаплар ўта муҳим бўлиши мумкин, бошқалар учун эмас. Умуман, шахсий масалаларинг ҳақида қанча кам гапирсанг, шунча яхши. Ўзингни ҳар томонлама муносиб деб билсанг-да, бошқаларга буни кўз-кўз қилавермаслик маъқул. Ҳақиқий яхши фазилатлар соҳиби бўлсанг, буни бошқалар сенсиз ҳам билиб олишади ва шу йўл билан эътибор қозониш ўзинг учун ҳам афзалроқ. Гарчанд ҳақиқингда тўла ишонсанг ҳам, ҳеч қачон чираниб, ҳаммага эшиттириб маъқуллайверма ўзингникини, яхшиси, камтарона, секингина билдириб қўйгин фикрингни, чунки бу чирангандан маъқулроқ, шунда тезроқ ишонишади одамлар. Борди-ю, ишонтиролмасанг, яхшиси, мавзуни бошқа томонга буриб юборишга ҳаракат қил.

Эътибор берсанг, бирон-бир гуруҳ одамларига мос келадиган, уларни хушнуд этиши мумкин бўлган нарса бошқа ерда умуман тўғри келмаслиги, акс натижа бериши ҳам мумкин. Бир хил латифалар, аския, юмор гаплар бир жойда қизиқарли ва ўринли бўлса, иккинчи жойда умуман қабул этилмаслиги табиий бир ҳол, ҳатто кимларнингдир нафсониятига тегиши, хафа қилиши мумкин.

Баъзан бир хил одамлар: “Мен сизларга ҳозир ажойиб воқеа айтиб бераман”, — деб гап бошлайди. Шунга яраша суҳбатдошларда эътибор кучаяди, лекин “ажойиб воқеа” улар учун аҳамиятсиз бир нарса бўлиб чиқиши мумкин ва ҳикоячи ўзи бундан нуқулай аҳволга тушиб қолиши турган гап.

Агарда сен кимлар биландир дўстлашмоқчи, эътиборларини қозонмоқчи бўлсанг, сен уларнинг таҳсинга лойиқ (шунақаси бўлса) фазилатларини ва характеридаги заиф томонларини билиб олишга урин. Билгач, биринчисига муносиб таҳсин айтгин, иккинчисини мавриди келганда мақтаб қўйгин. Чунки одам кўп соҳаларда муваффақиятли бўлишни орзу қилади, ҳеч бўлмаса бошқалар шундай деб ўйлашини исташади. Уларга ҳақиқий яхши фазилатларини мақташдан, муваффақиятли бўлишни истаган томонларини мақташ ёқимлироқ бўлади, чунки ўша одамлар мазкур соҳаларда ҳарҳолда етарли даражада зўр эмасликларини ўзлари яхши билишади. Масалан, кардинал Ришелье забардаст давлат арбоби бўлган, айна пайтда шоирликка даъвогар ҳам эди ва бу унинг кўнглидаги нозик тори эди. Устамонлар буни билган ҳолда кардинал ўткир сўз шоир деб кўпроқ мақташардики, бундан улар манфаатдор бўлардилар.

Нимани мақташни билиб олиш унча қийин эмас одатда. Ким қайси масалада ўзини юқори ҳисобламоқчи бўлса, ўша мавзуни кўтаргани кўтарган. Мана шундан хулоса чиқариб, сен худди ўша заиф жойини мақтаб қўясан.

Масалан, барча аёлларнинг заиф томони уларнинг чиройидир. Бу борада қанча мақтамагин, уларга кам туюлаверади. Чиройининг мақтовига бутунлай бефарқ бўладиган аёл ҳали дунёга келмаган бўлса керак. Қайси бир аёлнинг юзи келишмаган бўлса, қоматим чиройлилиги бадбашаралигимни сездирмай туради ва шу билан мақтовга муносибман, деб ўйлайди ўзини. Борди-ю, юзи ҳам, қомати ҳам кўримсиз бўлса, аёл кишилар ўнгида ўзини тута билишлик санъати сирги чиройиликдан афзал деб ўйлайди. Шунинг учун ҳам дунёдаги энг бадбашара аёл ҳам иложи борица чиройли кийинишга ҳаракат қилади...

Аммо, ўлим, мени тўғри тушунгин, мен сенга, шахсий манфаатларинг йўлида, азбаройи, кишиларнинг қусурларини мақтагин, демоқчи эмасман. Аксинча, ёмонликларини кўра билиш ва одамларни бундан фироғ этишга ҳаракат қилмоқ олижаноб кишиларнинг бурчидир. Мен эркак аёлларда учраб турадиган, атрофдагиларга беэиён у ё бу масалада мағрурланиш одатлари, тўйгулари ҳақида гапиряпман. Бирор муносиб эркак ўзини “оқил” деб мақтаб қўйишларини ёқтирса ёки бирор унча гўзал бўлмаган аёл уни “фаришга” деб аташларини хоҳласа, мен уларни ана шундай деб мақтасам, буни нима ёмонлиги, кимга зиёни бор? Уларга эътиборсизлик қилиб, ўзимга душман қилганимдан, озгина мақтаб дўстлашиб олганим яхшимасми? Қани энди сенинг

ёшингда менинг шунақа нарсаларга ақлим етган бўлганда эди. Бу ақл мен учун эллик уч йиллик умрга тенг. Сенинг ўрнингда бу тайёр ҳаётий тажриба хулосаларидан унумлироқ фойдаланишга интилган бўлардим. Хайр!

* * *

1748, 2 январ.

Азиз фарзандим!

Лейпцигда вақтни бекорга сарфламай, тўғри тақсимлаб, унумли фойдаланаётганингдан бағоят хурсандман. Бундан биринчи навбатда ўзинг манфаатдор эканлигингни тушунишинга аминман. Вақтни тўғри сарфлай билиш — бу судхўр пулни фойдага беришига баробарки, бир неча йилдан сўнг мўмайгина фойда келтиради.

Жўраларинг хуеусида. Уларнинг ўнгасидан саккизгаси айтулик зўр одамлар бўлмаслиги, яхши одоби, тарбия кўрганлиги билан ажралиб турмасликлари мумкин. Шундай бўлса-да, сен улардан юз ўтиришга шошилмагин. Борди-ю, шундай қилсанг, сен ўзинг одобсиз эканлигингни кўрсатган бўласан. Яхшиси, улардан, суҳбатларидан иложи борица ўзингга фойда излагин, зеро, ҳар қандай одам билан бўлган мулоқот бирон-бир маънода фойдали бўлиши турган гап; ҳеч бўлмаса немисча ўрганишингда қўл келади.

Улар турли вилоятлардан келишган, улардан юртлари ҳақида сўраб билиб олиш имкони бор. Ўзлари зерикарли суҳбатдош бўлишлари мумкин, аммо юртларининг қонунлари, анъаналари, машҳур кишилари ҳақида, албатта, бир нарсаларни биладиларки, улардан буни билиб олмоқ сен учун фойда. Хуллас, бирон-бир инсон бўлмайдики, бутунлай беқусур бўлса, ёки аксинча, бирорта ҳам одам топиб олмайдики, у умуман ҳеч нарсага яроқсиз бўлса. Яхши кимёгар ҳар қандай маҳсулотдан ўзига керакли эссенция ажратиб ололганидек, оқил киши ҳам ким билан мулоқотда бўлмасин, бундан ўзига фойдали томонини топа олади.

Курляндия герцогинясига сени таништиришган экан, сен ҳузурида имкони борица тез-тез бўлиб туришга ҳаракат қилгин. Эпитишимча, у зоти олий юксак даврада тарбия кўрган, истейоддли эмиш. Аёллар даврасида чуқур ақл-идрок қидириш бефойда бўлса-да, улар билан мулоқотда бўлиб туриш эркак киши учун муомала тарзига сайқал беришдек ишда қўл келади. Инглизларга эса худди шу нарса ҳар доим етишмайди.

Емишларинг аёло даражада бўлмаса-да, уларни ёмон деб ҳам бўлмайди, ҳар қалай қорин тўйгазади. Сенга айтсам, картошка менинг ҳамюртларим бўлмиш ирландияликларнинг асосий таомидир. Ирландияликлар Европадаги энг бақувват одамлар эканлиги эса ҳаммага маълум... Хайр.

* * *

Лондон, 1748 йил, 15 январ.

Азиз фарзандим!

Модомики, сен келажакда ўлпончилик давлат муассасаларида ишлашни хоҳламас экансан, билки юнон тилидан профессор бўлиб, ўзимизнинг университетлардан бирига ишга жойланарсан? Бу ишнинг даромади ёмон эмас, тилни эса сен етарли даражада биласан. Агарда бу ҳам сенга ёқмаса, бошқа нима тавсия этишни ҳам билмайман. Ўзинг ким бўлишни хоҳлайсан, қандай режаларинг бор? Мустақил бир қарорга келиб, тегишли тадорикни кўриш фурсати етди. М-р Харт ёзишича, сенда давлат арбоби бўлиш иштиёқи бор эмиш. Шу рост бўлса, демак, бу борада менинг издошим бўласан ва мен жон деб сен билан ўз тажрибамни ўртоқлашаман.

Давлат арбоби бўлиш учун баъзи, бир қараганда, катта аҳамиятта эга бўлмаган нарсалар зарур одамга. Авваламбор ўз хизмат лавозимига муносиб бўлиш. Бунинг учун эса қадимги ва янги тарихни чуқур ўрганиш лозим ҳамда

тиллиарни билиш керак. Турли мамлакатлардаги давлат қурилиши ва бошқариш усулларига оид маълумотга эга бўлмоқ керак. Қадимий империялар ва янги дунё ривожланиши-ю, инқирози сабабларини яхши ўрганиб чиқмоқ керак. Бошқа давлатларнинг қудрати, бойликлари, савдоси ва бошқа мавжуд имкониятларини билиб олмоқ даркор. Бу гаплар сенга балки жиддий туюлмас, аммо сиёсий арбоб буларни билиши шарт ва сен ушбу масалаларга тўғри ёндошиб, ўқиб ўрганишни кечиктирмай бошлаб юборасан, деган умиддаман.

Сиёсатдонликни амалда юритиш учун киши яна бир қатор фазилатларни ўзида тарбиялашига тўғри келади. Биринчидан, бу ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута билиш, ҳис-туйғуларини, эҳтиросини ноўрин намоён қилмаслик. Иккинчидан, чидамли, тоқатли бўлиш. Бу нарса енгил-елпи, арзимас, исботсиз, баъзан ҳатто сурбетларча айтилган гапларни эшита билиш учун зарур. Сурбетликни енгиш учун яна андиша ва хушмуомалалик керак бўлади. Ҳеч кимни оғринтирмасдан иш тутишга уриниш керак. Уддабурон, эпчил, ҳаммабон, вазиятни яхши ҳис этадиган бўлмоқ керак. Мўлғони бўлмаган ҳолда сир бой бермаслик санъатини ҳам ўзлаштирамоқ зарур. Ўткир зеҳнли, зийрак бўлиш талаб қилинади. Вазминлик эса алоҳида аҳамиятга эга. Ўзингни шундай тутгинки, сиртингдан ҳеч ким ичингдани билиб олмасин. Самимий, очиққўнгил кўринишга ҳаракат қилиш, айни пайтда ўйлаганларингни яшира билмоқ зарур. Мана шунақа икир-чикирларни бўлажак сиёсат арбоби ўзида тарбияламоғи лозим... Хайр.

* * *

Бат, 1748, 16 феврал.

Азиз ўғлим!

Мен бу ерга кеча етиб келиб, жойлашдим. Кейинги пайтларда саломатлигимга эътибор бермагандим, энди бироз даволаниб олмасам бўлмайди, бу ернинг сувлари шифобахш. Бир ойдан сўнг эса Лондонга қайтаман, янги уйимда фароғатни давом эттираман. У гўшада менинг ҳордигимни чиқарадиган нарса асосан кутубхонам (Честерфилднинг кутубхонаси ўша давр Англиядаги энг бой кутубхоналардан бўлган — таржимон). Биласанми, мен эндигина ҳаёт гапгини суриш имкониятига сендайлигимда кўп меҳнат қилганлигим эвазига эришдим. Агарда ундан ҳам маънипроқ ҳаёт кечирганимда ўша пайтлар, кўпроқ фойдали уруғ сепганимда эди ҳаётга, ҳозирга келиб бундан ҳам тотли ҳаётга эришган бўлишим мумкин эди. Менинг ниятим, сен сочган уруғлар бехато бўлиб, улғайганингда мўл ва ширин ҳосил келтирса...

Ёшлик давримни эсларканман, мен фақат бир нарсдан афсусланаман. У ҳам бўлса — беҳуда, фойдали иш билан шуғулланмай ўтказган дамларим ҳақида. Сен ғўрлик қилиб менинг хатоларимни такрорламагин дейман. Беҳуда йўқотилган дақиқаларни бир жойга тўплаб қўйсагина, бу нақадар катта талафот эканлиги сезилади. Киши ҳар бир дақиқадан унумли фойдалана олса — бу унинг бойлиги, чунки вақти келиб ушбу тежапган онлар ёшлик сурурларидан роҳату фароғат бўлиб қайтади. Сен ўйламагин яна, дадам эртадан-кечгача бошингни ишдан кўгармагин, деб маслаҳат беришти, деб. Йўқ, албатта. Дам олиш, ҳордиқ чиқариш ҳам ўз ўрнида керак, зарур. Лекин биласанми, дам олиш, улфатчилик қилишдан ҳам оқилона фойдаланиш мумкин. Бунақа пайтларда кишилар — бошқа вазиятда эҳтиёткор бўлганлари ҳам кўпинча юракларини очиб-сочиб гаплашадилар. Бу эса киши характерини ўрганишга қулай пайт. Баъзи одамлар бўлса ишга қандай лоқайд бўлсалар, дам олишни ҳам шунчалик билмайдилар, ҳаёт қувончлари қадрига етмайдилар.

Нима билан шуғулланмагин, пухта қилиш керак, шунчаки номига, юзаки шуғулланмагин. Ниҳоясига етмаган иш — бу умуман қўл урилмаган иш деса ҳам бўлаверади. Бирор нарсани моҳиятига ярим етиш — бу умуман ҳеч нарса билмаган билан баробар, ҳатто ундан ҳам ёмондир, чунки кишини чалғитади, боши берк кўчага киритиб қўяди.

Хуллас, жамиятда бирон-бир бурчак ёки бирон одам йўқки — у умуман бефойда бўлса, фақатгина, ўша фойдали даврани, жойни қидириб топишга истак-хоҳиш керак. Ҳар бир одам ҳеч бўлмаганда бирорта нарсани билади ва билганини кимгадир гапириб бериш имконияти туғилганидан, одатда, хурсанд бўлади. Фақатгина сен ўша одамни ўзингга ром эта олишинг керак. Шундай мурожаат қилгинки, бу айна пайтнинг ўзида ҳам савол, ҳам узр сўраш бўлсин. Масалан: “Мен фалон нарса юзасидан сиздан маслаҳат сўрамоқчи эдим-у, ҳижолат қилиб турибман-да. Бошқа одам сизчалик тушунтириб беролмайди менга бунини”, — ва шунга ўхшаш тарзда.

Ҳозир сен лотеран аҳли орасида яшайсан. Иложи борича уларнинг ибодатхоналарида бўлгин: ибодат қоидаларини, расм-русумларини кузатгин, улар маъносига тушуниб етишга ҳаракат қил, ҳадемай немис тилини ҳам ўрганиб олиб, уларнинг ваъзхонликларини ҳам тушунадиган бўлиб қоласан, улар маъзини чақишга ҳаракат қилгин. Бундан ташқари уларда черков қандай ва ким томонидан бошқарилиши билан қизиққин. Черковнинг даромади, нима ҳисобига яшашини ҳам билиб қўйсанг яхши — давлат ҳисобигами ё хайриягами? Католик мамлакатларига борганда ҳам шундай қизиқиб туриш керак. Роҳиблар жамоаси тарихи, уларнинг қонун-қоидалари, одатларини кузатгин. Аммо битта нарсани асло ёдингдан чиқарма: ҳар хил дин, мазҳабларнинг турли, ғаройиб одатлари, ақидалари устидан ҳеч кула кўрмагин, ҳатто улар сенга ғирт бемаъни, келишмаган кўринса ҳам, гумроҳлик туюлса ҳам. Чунки ўша инсон диний ақидаларга чин дилдан ишониши, талпиниши мумкинки, бунинг устидан кулиш одобдан эмас. Зеро, одамлар қандай тоат-ибодат тарзини ихтиёр этмасинлар — битта худога сифинишади, барчамизни, бугун мавжудотни яратган тангри ягона. Ҳар бир мазҳаб ўзини ҳақ деб билади, тўғри йўлдан бораёлман деб ўйлайди. Лекин мен бирор-бир шахсни билмайманки, у бу борада ҳақ-ноҳақни аниқ ажратиб бера олса.

Қаерда бўлмагин, давлатнинг даромади, армияси, ҳунармандчиликлари, савдоси, полицияси ҳақида суриштириб юргин. Агарда сен битта қалин дафтар юритиб, унга аллақасқдаги тасодифий учраган аҳмоқлардан дастхат тўплаш ўрнига юқоридаги маълумотларни пухта ёзиб юрсанг, сўзсиз, фойдаси кўпроқ бўлади.

Яна бир муҳим маслаҳатим: борган мамлакатларингда ҳарбий ишлар, суд жараёни қандай амалга оширилиши билан жиддий қизиқиб, тегишли маълумотларни тўлаб боргин. Судлар одатда очик бўлгани учун бу ишни амалга оширишингга монъелик йўқ ҳеч қаерда.

Хуллас, мен сени комил инсон сифатида кўришни орзу қиламан. Лекин бунга етишини осон эмаслигини тушунган ҳолда, ҳеч бўлмаса баркамолликка яқинлашишингни истайман. Хайр.

* * *

Ўғлим!

Ҳар қандай яхши фазилат, эзгулик бир пайт келиб қусурга, ёмонликка айланиши мумкин, меъридан ошиб кетса: саховат — исрофгарчиликка, тежамкорлик — хасисликка, андиша — кўрқоқликка. Шу сабаб барча эзу ниятларимизни, яхши ишларимизни ақл билан амалга оширмасак, акс натижа бериши турган гап. Ёмонлик бир кўргандаёқ кишининг нафратини уйғотади, аммо гап шундаки, даставвал у кўпинча чиройли ниқоб остида, яхши бўлиб кўринади бизга. Яхшилик бўлгач, ҳаммамизни ўзига ром этади, ортидан эргашамиз, у ҳеч қачон ортиқчалик қилмайди, ҳар қанча бўлса ҳам ўрни бор, деб ўйлаймиз, “тўймаймиз” унга. Худди мана шу ерда бизга мулоҳазалилик, бамаънилик керак бўлади, яхши ниятларни тўғри йўлга солиб юбориш учун.

Оддий мисол: чуқур илмга эга ҳар қандай одамда ҳам соғлом ақл бўлмаса, унда, албатта, мутакаббирлик пайдо бўлади, димоёдор, расмиятчи бўлиб қолади. Баъзи кибру ҳавоси ортган олим кишилар ўзгалар фикрини тан олмайдилар, фақат ўзлариникини маъқуллайверадилар. Натижада ўзларининг

мурасизликлари, ўзбилармонликлари билан кимнинг гашига тегсалар, ана ўшалар мутакаббирларга қарши уюшади. Илмли одамнинг шунга яраша камтарлиги ҳам бўлса нур устига аъло нур бўлади. Сен бирин нарса хусусида аниқ фикрга эга бўлсанг ҳам, ўзингни гўёки бир қарорга келмаган, иккиланаётган қилиб кўрсатгин, ўз фикрингни билдиргин-у, лекин уни маҳкам тутиб олмагин.

Баъзилар ўзларининг билимдонликларини кўрсатиш мақсадида қадимий юнон ва лотинчадан келса-келмаса мисоллар келтираверишади, чўнтақларида доимо бирорга эски китоблардан ҳам олиб юришади. Замоनावий китобларни, асарларни тан олишмайди. Уларнинг фикрича, охириги бир минг етти юз йил ичида фанда ҳам, адабиёт ва санъатда ҳам арзигулик асар яратилмаган. Сенга маслаҳатим шуки, замондошларга бурун жийирмагин, лекин кўҳна тарихга ҳам кўр-кўрона сиғинмагин, барча намоёндаларга хизматларига яраша баҳо беришга ўргангин. Кўр-кўронасига барча аждодларга сиғинавериш — бемаънилик.

Баъзилар ўзлари тушунмаган ҳолда эски китоблардан парчалар ёдлаб олишади-да, олимликларини кўрсатиш учун бошқаларнинг гашига тегиб, тўғри келган жойда такрорлайверишади. Қандай даврада бўлсанг, ўша кишилар тилида гаплашишга ҳаракат қил, илмингни бемавруд кўз-кўз қилма. Илм — бу мисоли соат, уни ички чўнтақда сақлаган маъкул. Соатингиз неча бўлди, деб сўрашса, жавоб бермоқ керак, йўқса, ҳозир мана мунча вақт бўлди, деявериш, ҳамманинг гашига тегмаслик керак.

Хулласи калом, — билиш — яхши нарса, бунга интилмаслик нодонлик бўлади, аммо уни ўрнида ва меъёрида ишлата билмоқ керакки, токи у ёмонликка айланиб, зиён етказмасин яна ўзингга. Энг муҳими: замонни билиш тарихдан ҳам зарурроқ, аммо тарихсиз замонни англаб бўлмайди... Хайр.

* * *

Бат, 1748 йил, 9 март.

Менинг ўғлим!

Балки мен сенга муомала маданияти, лутфикорлик ҳақида ҳаддан ташқари кўп гапирётгандирман. Зеро, бу ҳар бир киши ҳаёти учун жуда муҳимдир. Лутфикорона айтилган сўз билан белуф айтилгани ўртасида катта фарқ ётади. Лутф киши қалбига беҳато йўл топа олади, қалб эса ақл ҳукмдоридир. Шу боис киши қалбини ўзингга ром эта билиш кўп аъло фазилатдир. Айниқса, аёл зотида ақл доимо қалб измидадир.

Сен ўзинг ҳам биласан, кўпол, кийинишни билмаган, гапи оғзидан тушиб кетадиган ёки мингирлаб гапирадиганлар ҳеч кимга ёқмайди. Балки бунақалар орасида синчиклаб кўрсанг ақллилар ҳам топилар, қалблари покдир, аммо биринчи таассуротнинг аҳамияти бошқача — у кишини ё ром этади, ё тесқари қилиб қўяди. Бундан кимга фойда, кимга зиён — яхши тушунасан.

Лутф, одатда, кўплаб икир-чикирлардан иборат бўлади: ташқи қиёфа, кийиниш санъати, нозик ҳаракатлар, ёқимли овоз, ширинсўзлик, хушрўйлик, очикчехралик, айни пайтда ноўрин кулмаслик ва ҳоказо, ҳаммасини синаб бўлмайди. Энг муҳими — сен эътибор бергин ва ёдингда бўлсин: бошқаларда сенга қандай фазилат ёқса, ўзгалар ҳам сендан шуни излайди, шуни кутади ва аксинча — сенга нимадир ёқмаса, бошқаларга ҳам шундай.

Кулгу тўғрисида гапирдим. Бу ўринда сени оғоҳлантириб қўяй: қаҳ-қаҳ уриб кулиш очикчехраликка кирмайди. Одамлар доимо юзингда табассум кўришсин, аммо кулганингни зинҳор-базинҳор эшитишмасин. Кўп ва қаттиқ кулиш — тарбиясизлик белгиси, бемаъниликдир. Ўткир сўзликлик — бу зукколик, заковат белгиси бўлиб, унга фақатгина тасанно айтиб, жилмайиш мумкин, холос. Фақатгина оддий қочориқ сўзлар, беўхшов, кўпол қилиқлар, бемаъни гаплардангина кулгу қисташи мумкин. Мана бир мисол: кимдир меҳмонлар даврасида стулга ўтираман деб йиқилиб тушди. Бунга барча хахолаб кулишадими, бундай кулгунни бутун дунёнинг аскияси ҳам келтириб чиқаролмайди. Онгли, тарбия кўрган киши бўлса ҳеч нарса устидан кулмайди.

Мен кулпуга, кулишга умуман қарши эмасман. Ўзим ҳам кулишни, вақтичоғлик қилишни биламан. Аммо қаҳ-қаҳ уриб кулганимни ҳали ҳеч ким эшитган эмас. Ноўрин кулгу — одамлар наздида аҳмоқлик белгиси. Яна бир мисол, менинг танишларимдан бири, м-р Уоллер, аслида анча ақлли одам бўлса-да, оддий нарсани ҳам кулмасдан, иршаймасдан айтолмайди. Шу боис уни кўпчилик аҳмоқ деб ҳисоблайди.

Баъзилар ўта торгинчоқ бўлишади, жамоатда ўзларини йўқотиб қўйишади, гап топиб гапиришолмайди. Бунақа пайтда улар ўзларини нима биландир машғул қилиб кўрсатишга уринишади: кимдир бурнини кавлайди, бошқаси шляпасини қўлида айлантира бошлайди, яна бири энсасини қашийди ёки бошқа бир қилиқ қилади. Бир-икки қайтарилган қилиқ сезмаган ҳолда одага айланадики, ўша кишини қиёфасига нуқс бўлади. Шунинг учун бундай қилиқларни кескин йўқотмоқ керак, чунки олий жамоатга кирмоқчи бўлган одам обрўсига ёқимсиз қилиқлар путур етказиши мумкин. Ёдинда бўлсин: бирор кишига ёқиб қолмоқ — бу сўзсиз ғалаба, муваффақият деявер, ҳеч бўлмаганда ўша томон қўйилган дадил қадам ҳисоблайвер.

Айтиб қўйишим лозим, сен Англиядан жўнаб кетаётганингда ўзингга эътиборни жалб эта оладиган яхши одатларинг йўқ ҳисоби эди. Тўғриси, Англияда ўзи умуман бунақа нарсалар камёб. Умид қиламанки, чет элда кўриб ўрганиб, сен бу камчиликни йўқотасан. Олдинда улкан вазифалар турибди, бирор нарсага эришиш учун эса ёқимли бўлиш жуда-жуда муҳим. Ўзингдан бошқа одам бу масалада сенга ёрдам беролмайди. Агар сенда одамларга ёқиб санъати бўлмаса, на амал, на бойлик олий жамоатда бунинг ўрнини босолмайди.

Энди мени қизиқтирган бир нечта масалаларга доир маълумотларни хабар қилсанг:

Саксония курфюрести (ҳукмдори — таржимон) давлатга хоинлик қилган фуқароларни ўлим жазосига ўзича маҳкум эта оладими ёки бунақа ишни фақатгина очик суд ҳал қиладими? Жиноят қилган фуқарони у ўз ҳукми билан хоҳлаган муддатга судсиз қамоқда олиб туриш ҳуқуқига эгами, йўқми?

Ўз ҳукми билан кимдир герцоглик хулудидан ташқарига чиқариб юбора оладими?

Саксония штатлари рухсатисиз аҳолига ўлпон сола оладими? Штатлар ўзи қандай сайланади? Кимлардан иборат бўлади? Қайси табақалар киради? Дин пешволари қатнашади унда ё йўқми? Қаерда ва қайси муддатларда чақирилади штатлар?

Агар курфюрестнинг икки фуқароси ўртасида ер-мулк хусусида тортишув чиқса, иш қайси судда кўрилади? (Маҳаллий) суд ҳукми бунақа масалада узил-кесилми ёки империя судига шикоят қилиш мумкинми?

Фуқаровий ҳамда жиноят ишларини кўрувчи олий судлар қандай ном билан аталади?

Герцогликнинг йиллик даромади қанча?

Ҳозирги пайтда курфюрест қанча аскар сақлайди ва умуман, қанча сақлаш имкониятига эга?

Бу саволларга ошиқмай ишонарли, аниқ жавобларни топиб, менга хабар бериб турасан деган умиддаман.

Лейпциг ярмаркасида вақтинг яхши ўтсин. Айни пайтда у ердаги дўконларни дурустроқ кузатгин. Масхарабозлар, акробатлар, дорбозлар ўйинларига ҳам эътибор бергин. Энг муҳими — халқ ҳунармандчилиги билан кўпроқ қизиққин. Хайр.

* * *

Лондон, апрел, 1748 йил.

Азиз ўғлим!

Охирги учта почтада на сендан ва на мистер Хартдан хат бўлмади. Лейпциг билан Лондон ораси анча йироқлигидан, бошқа ҳар хил сабаблар туфайли

ҳам хатинг кечикаётган бўлиши мумкин. Аммо бирор нохуш хабар эшитмагач, тинч юргандирсан, балки бирор фойдали иш билан машғулдирсан деган фикр кўнглимга таскин беради. Қолаверса, сен яхши биласанки, мен сенинг тан-сиҳатлигиндан ахлоқинг, ўзингни тута билишинг тўғрисида кўпроқ ўйлайман.

Тушунасан, сенинг ёшингда инсон танаси табиатан ўз-ўзини муҳофаза эта олади, албатта, агар одам палапартиш ҳаёт кечирмаса, дори-дармонларни меъёрдан ортиқ, ноўрин истеъмол қилмаса. Аммо-лекин феъл-атворни тарбиялаш, руҳан чиниқиша сенинг ёшингда алоҳида эътибор зарур. Ҳар чорак соатда сен кечирган ҳаёт тарзи руҳинга ё ижобий, ё салбий таъсир кўрсатиб туради (қандай яшаётганингга қараб). Руҳни доимо машқ қилиб, чиниқтириб туриш зарур, чунки соғломлиги, тетиклиги кўп аҳамият касб этади ҳаётда.

Агарда эътибор берсанг, ўз руҳи устида ишлаганлар билан бу борада ўз-ўзини тарбия билан шуғулланмаганлар орасида қанчалик фарқ ётишини сезасан ва ишонаманки, сен ўз тарбиянг учун на вақт, на кучни аямайдиган бўлиб қоласан. Бирор-бир аравакашнинг жисмоний ривожланиши на Милтон, на Лок ва на Ньютонникидан ўзгача эмас, аммо ақлий жиҳатдан эса алломалар билан аравакаш ўртасидаги, аравакаш билан унинг оллари ўртасидаги фарқдан беқийс зиёда. Тўғри, баъзан табиат бизга шундай даҳоларни инъом этадики, бунақаларни алоҳида тарбиялашга ҳожат йўқдай. Аммо бунга мисоллар жуда-жуда кам. Борди-ю, бундайлар ўзлари учун керакли тарбияни кўрсалар, улардан инсониятга келадиган наф чексиз кўпайган бўлурди.

Масалан, Шекспир тарбия кўрган бўлганда эди, у яратган ва бизнинг қалбимизда эзгулик туйғуларини уйғотаётган тимсоллар улар билан ёнма-ён юрган бемаъни, аҳмоқона қусурлар томонидан камроқ топталган бўлур эди.

Одамни одам сифатида шакллантирувчи омиллар — тарбия ва жамият 15 ёшдан 25 гача таъсир кўрсата олади. Шунинг учун навбатдаги 8-9 йил ҳаётингда қандай муҳим аҳамиятга эгаллигини яхши ҳис эта билгин. Кейинги умрингнинг қандай кечиши тўла-тўқис шу йилларга боғлиқ. Очiqчасига айтиш керак, сендан келажакда яхши одам чиқишига ишончим бор, чунки дурустгина таълим олгансан. Айни пайтда бир қараганда аҳамиятсиз кўринган нарсаларга эътиборсиз бўлмаётганмикансан, деган хавотирдаман. Мен яна ўша хушмуомалалик, тақаллуф, хуллас, кишини ром этувчи фазилатлар ҳақида гапиряпман. Масалан, менга ёзишларича, сен тез ва шошилиб-шошилиб гапирармишсан. Билсанг, бу атрофдагиларга ёқмайди. Мен буни авваллари ҳам сенга минг марталаб тушунтиришга ҳаракат қилгандим. Яна такрорлайман, илтимос, ўз нутқингга бефарқ бўлмагин, уни тузатгин. Кимки дона-дона гапириб, аниқ-равшан фикр билдиролса, доимо ўз мақсадига эриша олади. Мен ҳаётимда кўплаб мазмунли, аммо гапирувчи нутқидан нуқсон борлиги сабаб эътиборсиз қолиб кетган маърузаларни кўрганман. Ва аксинча, аслида саёз фикрли, лекин ёқимли қилиб ифодалаш эвазига барчани ўзига жалб қилган ваъзларнинг шоҳиди бўлганман... Хайр.

* * *

Лондон. 17 май, 1748 йил.

Азиз ўғлим!

Ўтган кун 16 майда ёзган хатингни олдим ва уни ўқиб бўлиб, сэр Чарлз Вильямсга сенга кўрсатган илғифоти учун миннатдорчилик номасини йўлладим. Демак, сенинг саройга биринчи ташрифинг силлиқ ўтган, олий ҳазрат Польша қироли сенга эътибор берибди. Сен, албатта, унинг мақтовидан керилиб кетмайсан — ҳақиқий сарой кишиси шундай бўлмоғи лозим. Билгинки, мақтовдан, юксак илғифотдан фақатгина нодонларгина эсанкираб қолишади, кўзлари ҳеч нарсани кўрмай қолади. Улар билан қирол ёки буюк киши гаплашиб қолгудек бўлса, ақлдан озгудек ўзларини йўқотиб қўйишади, нима жавоб қилишни, ўзларини қандай тутишни билмай қолишади.

Мен нуфузли университетларда таълим олган, лекин олий даврада

ҳаяжонланиб, каловланиб қолган талайгина англизларни кўрганман. Қиролга танишгириш маросимида қандай туришни билмай қоладилар.

Тарбия кўрган зотлар эса улуғворлар ҳузурида ўзларини қандай тутишни, қай йўсинда уларга эҳтиром айлашни яхши билишади, айна пайтда, худди ўз тенги билан гаплашгандек суҳбатлашади улар билан. Ўздан пастлар билан ҳам доимо самимий тутишади ўзларини, кибор сезилмайди. Олийзот хонимлар билан ҳам эркин, ҳазил-мутойибани меъёрида ишлатиб, айна пайтда ҳурматларини жойига қўйиб суҳбат қурадилар. Таниш-нотанишлигидан қатъи назар, бундай кишилар ўз тенглари даврасида барчани қизиқтирган мавзуларда суҳбатлашиб, фикр алмашишлари мумкин. Лекин ҳеч қачон энгил-елпи, олди-қолди гапларни гапиришмайди, ҳеч кимнинг жигига тегмасликка уринишади.

Дарвоқе, сэр Чарлз Уильямс сенга совға қилган чой ичиш анжумларини (чайный сервис) онангга тортиқ қилиб, Дювальдан бериб юборсанг яхши бўларди. Сен онангни ҳурмат қилиш билан бирга, унинг сенга нисбатан меҳрибончиликлари олдида ҳаминша қарздор эканлигини унутмаслигинг керак ва ҳар бир қулай вазиятда ўз миннатдорчилигингни билдириб, эъзозлашинг даркор. Хайр, худо ёр бўлсин сенга!

* * *

Лондон, 26 июл, 1748 йил.

Азиз ўғлим!

Икки тоифа одамлар бўлади дунёда: биринчиси ялқов фикр бўлса, иккинчиси ҳавойи, куруқ фикр. Ҳар иккиси ҳам калтабин ҳисобланади. Сен унисига ҳам, бунисига ҳам мансуб эмассан деган ишонч бор менда. Ялқов фикр бирор муаммо устида бош қотиришни ёқтирмайди, йўлида озгина қийинчиликка дуч келса бас (ҳаётдан арзигулик бирор нарса кутсанг, кўйлаб қийинчилик, тўсиқларни босиб ўтишга тўғри келиши табиий ҳол), у чекина бошлайди, оз билан кифояланишга кўникиб қолган. Ундайлар учун кўп нарсалар ечиб бўлмас муаммолардек туюлади. Ўзларининг калтафаҳмликларини, ялқовликларини шу билан оқламоқчи бўлишади. Ҳеч бир нарсани, масалани атрофлича ўрганмайдилар, чунки ярим соатгина бўлса ҳам бош қотириб, муаммонинг моҳиятига етиш учун уларда сабот етишмайди. Натижада худди шу масалани ўз вақтида тубига тушуниб етишга улгурган кишилар билан суҳбатлашишга тўғри келса, анқайиб тураверишади.

Шундай фан ва санъатлар борки, ҳамма ҳам уларни чуқур билиши шарт эмас. Масалан, фортификация (ҳарбий муҳандислик — таржимон) ва денгизчилик. Булар ҳақида, масалан, сен учун умумий тушунчага эга бўлиш кифоя, маҳсус ўқиш шарт эмас, ўша соҳани билганлар билан суҳбатлашсанг бас, унча-мунча нарсани зеҳли одам билиб олади. Аммо ҳар бир жентльмен учун, унинг касб-коридан қатъи назар, билиши шарт бўлган соҳалар мавжуд. Булар: тиллар, тарих, география, фалсафа, мантиқ, нутқ санъати. Сенга эса, айниқса, барча Европа давлатларининг конституцияси, ҳарбий ва фуқаровий тизимларини билиш зарур. Тўғри, бунча билимларни ўзлаштириш осон иш эмас, аммо меҳнатсевар, чидамли, саботли киши ҳар қандай қийинчиликларни енга олади ва эвазига эса ҳаёт албатта тақдирлайди уни.

Калтабин одам эса доимо нима биландир банд кўринади. Лекин бефойда нарсалар билан шуғулланади одатда, жиддий нарсалар ўрнига ақл-хушни майда-чуйда нарсаларга сарфлайди. Масалан, капалаклар, чиганоқлар, ҳар хил ҳашаротлар билан қизиқишади. Атрофдаги одамларнинг характеридан кўра, кийинишларига кўпроқ эътибор беришади. Театрда ҳам уларни пьеса мазмунидан кўра кўпроқ сахна безаклари қизиқтиради, саройда эса сиёсат эмас, қабул маросимлари қандай ўтаётганлигига эътибор беришади. Вақтни бунақа нарсаларга сарфлаш — умрни беҳуда кетказиш дегани.

Ўғлим, сенинг ихтиёрингда яна кўпи билан уч йил бор. Бундан кейинги ҳаётинг мазмунини мана шу уч йил белгилайди. Шунинг учун ўйлаб кўринг: қандай ўтказасан шу уч йилни? Дангасалик қилиб, биринчи навбатда

хузурингни кўзлаб бекорга умрингни ўтказиб юраверасанми ёки ҳар бир дақиқани ганимат кўриб, билмаганларингни ўз вақтида билиб олишга ва шу йўл билан обрў-эътибор қозонишга ошиқасанми? Ишонаманки, сен буни мустақил, тўғри ҳал қила оласан. Фойдали китобларни мутолаа қилавергин. Сени қизиқтирган нарсаларни ҳеч қачон охиригача билмай қўймагин, билмагунча китоб кўриш доимо одат бўлсин. Давраларда суҳбатлашганда ҳам бефойда мавзуларга вақт сарфламагин, масалан, об-ҳаво, кийиниш ҳақида. Яхписи, айтайлик, Тевтон, Мальта рицарлик орденлари (диний жамоа, ташкилот — таржимон) ҳақида сўз юритиб билмаганларингни билиб олганинг маъқул. Қироллар, буюк кишилар тўғрисида суҳбат қуриш алоҳида аҳамиятга эга. Чунки улар ҳақида тўғри гапни билиб олишнинг бирдан-бир йўли шу, зеро, улар ҳаёт экан, ҳеч бир қаламкаш бу борада ҳақиқатни ёзмайди. Айни пайтда эътибор бергин, суҳбатдошларинг буюклар тўғрисида бугунлай қарама-қарши фикрларни билдиришаётганининг шоҳиди бўласан — бу суҳбатдошнинг кайфиятига, дунёқарашига кўпинча боғлиқ бўлади.

Билмаганингни сўраб билиб олишдан ҳеч тортинмагин, аммо одоб доирасидан ҳам чиқмагин. Масалан, савол беришдан аввал, доимо кечирим сўраш зарур. Хайр.

* * *

Лондон, 5 сентябр, 1748.

Азиз ўғлим!

Мистер Гривенкопга немисча ёзган номангни олдим. Мистер Гривенкоп, немисча аъло ёзилган, дейди. Агар бу тил билан яқиндан шуғуллана бошлаганингни эътиборга олсак, бу қувончли ҳол. Аммо шу билан кифояланиб қолмай, бу тил бўйича малакангни янада оширишга интилаверишинг керак. Кимки қайси бир тилда эркин сўзлашмас экан, у ўзининг кимлигини, нималарга қодир эканлигини кўрсата олмайди. Чунки фикрини тўғри, тўла ифодалаб беришга ожизлик қилади. Шу боис сен немисча малаканг ривожига мақсадида мистер Гривенкопга ҳеч бўлмаса икки ҳафтада биттадан хат ёзиб тургин. Германиядан Туринга кўчиб ўтгач эса, менга ҳам немисча ёзавергин. Ҳозирча Германиядалигинда эса ҳар бир немисча гапириш имкониятидан унумли фойдаланишинг керак — бу чет тилини яхши ўзлаштириб, хотирада мустаҳкамлаб олишнинг бирдан-бир йўли.

Немис тили муаллимнингга айтгин, сенга немисча муомала сўзи ва ибораларини, кимга қандай мурожаат қилиш қоидаларини яхши ўргатиб қўйсин. Германияда бунга, айниқса, кўп эътибор беришади. Ҳатто нома конвертида йигирматадан бирорта унвон тасодифан тушиб қолгудек бўлса, хатни очмасдан қайтариб юборилган ҳоллари кўп бўлган.

Яқинда сен Саксониядан Берлинга жўнаб кетасан. Ишонаманки, унга қадар сен бу ўлка ҳақидаги барча керакли маълумотларни олиб улгурасан. Мен бу ўринда нечта шаҳар, нечта ибодатхона борлигини назарда тутаётганим йўқ; энг муҳими — давлат тузилиши, ҳарбий ишлар, даромадлар, ҳунармандчилик ҳақида чуқур тасаввурга эга бўлиш. Буларни сўраб-суриштириб ёзиб олмоқ зарур.

Берлин — ўзига хос жой. У ерда сен энг катта олий жамоатга дуч келасан. Унда дастлабки қадамингдан бошлабоқ узоқни кўзлаб иш тутгин, зийрак, хушёр, тавозели бўлишга ҳаракат қилгин доимо. Жамоатга ёқимли бўлиш — уни ўзинг учун ёқимли қилиш демакдир. Ақл ва билим энг керакли тушунчалар бўлса-да, мулозаматсиз бўлсанг, билгин, сен ҳеч кимга ёқмайсан. Мулозамат қоидаларини ўзлаштириш учун эса тез-тез олий давраларда бўлиш билан бирга у ердаги муомала маданиятига эътибор бериб, одоб қоидаларини ўрганиб бормоқ зарур.

Мулозаматни билиш билан ҳам чекланмаслик керак, албатта. Сен ҳар бир кишининг характериға, ички дунёсига кириб боргин. Инсон характери мурраккаб, кўнлаб унсурлардан ташкил топади. Буларни ўрганиб, тубига етиш

учун озмунча вақт ва меҳнат керакмас. Барча инсонларда умумийлик мавжуд бўлса-да, хусусан — онг, ирода, севги туйғуси ва ҳоказо, аммо шу унсурлар ҳар хил одамда рангоранг кўринишларда, мураккаб комбинацияларда намоён бўладики, ана шу нарса характерлар оламини ташкил этади, бир инсоннинг иккинчисидан фарқини белгилайди. Фақатгина онг воситасида киши дунёсини идрок этиш қийин, бунинг учун инсон қалбини тушуна билиш керак, бўлмаса жамоатда муваффақиятсизлик куғади сени. Расмий шахсларга, айниқса, қирола уларнинг яқин кишиларини, арзандаларини четлаб ўтиб, бевосита бирон-бир масала билан муружаат қилсанг ҳам худди шундай бўлади.

Мен сenga, албатта, иккита китобни ўқиб чиқишингни маслаҳат бераман. Биринчиси — жаноб де Ларошфуконинг “Ахлоқ ҳақида ўйлар”, иккинчиси — Лабрюйернинг “Характерлар” асаридир. Аммо ёдингда бўлсин, бу сен учун йўл кўрсатувчи харита эмас, ҳаёт сўқмоқларидаги барча ўнқир-чўнқирларни, кутилмаган катта-кичик бурилишларни бундан тополмайсан. Бунақа пайтларда одамга фақатгина унинг ўзининг кузатувчанлиги, хушёрлигидан бошқа нарса ёрдам беролмайди.

Ларошфуконинг фикрича, инсон фаолияти, хатти-харакатини белгиловчи нарса худбинликдир. Менимча, бу фикри учун Ларошфукони ноҳақ койишмоқда. Унинг гапида жон бор, ҳарқалай бундан ҳеч бир зиён йўқ. Ахир, нимаики қилмайлик, демайлик, бу энг аввал ўз бахтимиз йўлидаги ҳаракат эмасми? Албатта, бу борадаги саъй-ҳаракатларимиз барчаси оқил бўлмоғи, ўзганинг манфаатларига зид бўлмаслиги, табиат қонунлари билан уйғунлашган бўлмоғи лозим. Фақатгина сохта худбинликни, яъни шахсий манфаатлар йўлида қандай бўлмасин ўз мақсадига эришишга интилишни қоралаш мумкин. Аммо мен ўзим содир этган эзгу ишдан қувончга тўлсам, мағрурлансам, мамнун бўлсам, бунинг учун мени айблаш тўғрими? Йўқ, албатта. Мана, нима дейди бу ҳақда Ларошфукон:

“Одам яқин дўсти бошига тушган кулфатдан ҳам хузур олиши мумкин”.

Дарҳақиқат, нега энди бундай бўлиши мумкин эмас? Мен, ахир, дўстим бошига келган қаро кунларда унинг ёнида бўлсам, нега энди унинг оғирини енгил қилганимдан ва шу билан ўз инсоний бурчимни адо этганимдан хурсанд бўлмаслигим керак?! Яхши ният ила қилинган ишни, бунга ундаган сабаб қанақа бўлишидан қатъи назар, олқишламоқ даркор. Ким бўлса ҳам қўйидаги икки мақолдан бирини танласа, ўз ҳаёт йўли учун яхши бўларди: “Ўзини ҳаммадан зиёд севган киши ҳақиқий ҳалол кишидир”, ёки “Ҳалол киши бошқалардан кўра ўзини кўпроқ севади”. Иккисида ҳам аслида ягона маъно этади.

Лабрюйернинг “Характерлар”и — ушбу кундалик турмуш манзаралари — юксак дид, маҳорат, ёрқин бўёқлар билан ёзилган. Уларни қалбинга жо қилгин. Ўхшашларига ҳаётда дуч келганда (бунақаси ҳар қадамда бўлади) солиштирсанг, бу тавсиялар сени яна ҳам ҳайратга солади; асли билан қиёслаганинг сари гўзаллик ва иллатларнинг фарқига тушуна борасан.

Жамиятда аёллар кўпчилиқни ташкил этади. Бас, шундай экан, уларнинг фикри кўпинча киши обрўси, мавқеини белгилаб беради. Шунинг учун ҳам мен сени аёл табиатининг баъзи сирларидан огоҳ қилмоқчиман. Аммо сен зинҳор-базинҳор бундан хабардор эканлигингни аёлларга сездирмаслигинг керак.

Аёллар — мисоли ёш бола бўлишади, фақат бўйчанроқ. Уларнинг тиллари бурро, ҳатто зукко ҳам бўлишади. Аммо жиддий фикр юритиб, мулоҳаза қилиш масаласига келсак, мен умримда бирорта аёлни учратмаганманки, у ҳеч бўлмаса йигирма тўрт соатгина бир фикрда муқим тура олса. Арзимаган ноҳақлик баҳона бўлиб ёки инжиқлик натижасида фикрларини ўзгартириб юборишлари мумкин. Бирортасига ҳуснсиз эканлигини сездириб қўйсанг ёхуд ҳуснига эътиборсиз бўлсанг, унга кўп ёш берсанг ёки аслида у бефаросат бўлса-да, оқила деб мақтаб қўймасанг, ҳамма нарса барбод бўлди, деявер.

Ақлли эркак аёл билан ҳеч қачон очикчасига гаплашмайди, гўё ҳақиқатан ҳам рўпарасида инжиқ бола тургандек, унинг кўнглини кўтаришга, овунтиришга, алдашга ҳаракат қилади; бунинг учун ширин сўзларни излаб топади, мутойиба қилади ва ҳоказо, лекин ҳеч қачон аёл билан жиддий

мавзуларда маслаҳатлашмайди, унга сир бой бермайди, гарчанд ўзини худди шундай қилаётгандек кўрсатса ҳам. Аёл у билан маслаҳатлашаётганларидан мағрурланади. Улар ҳамма нарсага бурунларини тикаверишни ёқтиришади-да, бундан эса фақат зарар келади. Эркаклар уларга нисбатан жиддий муносабатда бўлмасликларини тушуна туриб, ўзлари билан “тенг” муомалада бўлган, яна маслаҳатлашган эркак кишига эътиқод қўйишади. Ақлли эркаклар эса аслида номигагина аёлларга ишонган, улар билан маслаҳатлашган қилиб кўрсатишади ўзларини.

Аёллар учун хушомад ҳеч қачон қўллик қилмайди, яхши-ёмони ҳам бўлмайди. Очiqдан-очiq тилёғламалик ҳам ёқаверади. Уларни оқилаликларидан тортиб елпигичларининг бежиримлигигача мақтайверишинг мумкин. Бундан улар роҳатланишади, бағоят мамнун бўлишади. Ҳақиқий гўзал аёлларни ҳам, хунукларини ҳам чиройли ва оқилалигига, тароватлигига ишора қилиб мақтаб қўйиш керак. Чунки гўзаллар чиройини ҳар қанча мақтасанг ҳам оз уларга ва ҳар қандай бадбашара аёл ҳам ўзини ёқимтой ҳисоблайди. Аммо улар ҳуснларию доноликлари таҳсинини ҳаммавақт ҳам эшитишга сазовор бўлишавермайди. Шу боис хушомад қилганлардан доимо миннатдордирлар.

Ҳақиқий чиройли аёл ўз баҳосини билади ва унинг учун бу оддий бир нарса бўлиб, ундан қониқмайди: у гўзаллиги билан бирга оқилалигини тан олишларини истади. Бадбашара аёл ҳам ўзининг хунуклигини яхши ҳис этади ва унинг учун фақатгина ақл борасида эътибор қозонишгина мумкинлигини яхши билади. Худди мана шу нарса эркак чертиши лозим бўлган қалб торидир.

Аммо бу сирларни билишингни аёлларнинг ўзига сездирмаслигинг керак. Бўлмаса Орфейнинг қисмати сени бошингга тушади (афсонавий қўшиқчи Орфей маъшукаси Евредика вафотидан сўнг аёллардан четланиб юргани сабаб, ишратпараст аёллар томонидан ўлдирилган — таржимон).

Барча подшолар саройида эрларга аёллар таъсири сезиларли: ё бор қилишади, обрўини кўтариб, ё йўқ қилишади, беобрў этиб. Шундай экан, сен улар билан доимо тавозе ила муомала қилгин, дафъатан камситмасликка, ғурурига тегадиган гап қилмасликка ҳаракат қилгин, аксинча, улар ҳеч қачон буни кечирмайдилар. Афсуски, бу хусусда аёллар ягона эмаслар, эркаклар ҳам улардан қолишмайди.

Одамзотнинг барчаси бирдай очкўз, хушомадга муккасидан кетган, ўзига бино қўйган бўлавермайди. Аммо деярли ҳаммада ўзига яраша ғурур бор, нафсоният бор. Бирор кишини менсимаслигингни, ёмон кўришингни сездиргудек бўлсанг, унда сенга нисбатан нафрат уйғонади (гарчанд ёмон кўришга сенда етарли асос бўлса-да). Уни ўзингга душман қилмаслик учун сен нафратни яширишингга тўғри келади. Бирор кишини фирибгар, қаллоблигини фош этгандек, беақл, аҳмоқлигига, тарбиясизлигига ёки шунчаки қовушмаганлигига ишора қилиб мазах қилгудек бўлсанг, у сени умрбод ёмон кўриб қолиши ва сенга ашаддий душманга айланиб қолиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун кўпчилик йигитчаларга ўхшаб бировнинг нуқсонлари устидан мазахлаб куладиган бўлмагин. Бунинг оқибатида нафақат кулпу сабабчиси сенга қасд қилиб қолиши, балки сен билан бирга кулишганлар ҳам кейинчалик бу иш нотўғри бўлганини тушуниб этиб, сендан юз ўтиришади, сендан бошқа нарса кутиш мумкин эмаслигини сезишади. Қолаверса, бировнинг камчилиги устидан кулиш ахлоқсизлик ҳамдир. Оққўнгил одам ўзгалар қусури устидан кулишдан кўра, уни яширишга кўпроқ ҳаракат қилади, кўриб кўрмаганликка солади ўзини. Гапга чечан бўлсанг, уни кимдир дилига озор бериш учун эмас, кўнглини кўтаришга ишлатмоқ афзал. Куёш бўлсанг, мўътадил иқлимли ўлкаларга бориб нурунгни соч, шунда ҳам куйдирмасдан, чунки ўша ерда сен кераксан. Экваторда эса одамлар куёшдан, ортиги билан баҳраманд.

Бу фикрлар барчаси менинг олий давраларда кечирган узоқ умрим тажрибасидир. Сен гапларимга эътибор берсанг, тўғри хулоса чиқарсанг, ҳаётинг енгил кечади. Аксинча, барча омадсизликларингда ўзинг сабабчи бўласан.

Мендан м-р Харгта салом деб қўй. Тоби қочганлигини эшитиб, куюндим. Худо шифо берсин. Хайр.

Лондон, 13 сентябр, 1748.

Азиз ўелим!

Авваллари мен сенга бир неча бор кардинал Рецнинг “Эсдаликлар”ини (1613-1679; Франциянинг таниқли сиёсий арбоби, чекланмаган монархияга қарши “Фронда” (палахмон деб аталган ижтимоий ҳаракатнинг раҳнамоларидан бири, “Эсдаликлар” “Фронда”нинг тарихига бағишланган — таржимон) ўқиб чиқишни ва бу ажойиб китобдаги сиёсат ҳақидаги фикрларга эътибор беришни тавсия этган эдим. Энди бўлса ушбу асарнинг баъзи парчаларида тўхталиб, сенга бир неча ўғитлар бермоқчиман.

Париждаги тўполонлар пайтида Рецнинг сафдошларидан бўлиши месье де Бофор, иродасизлигига қарамай анча машҳур одам, кардиналга озмунча нафи тегмади, халқ билан унинг ўртасида воситачилик қилиб. Айни пайтда ўзининг машҳурлигидан мағрур, париждликларни тўплаб олиб, улар олдида ваъзхонлик қилишга ишқибоз эди ва шу билан оломонни бошқараяпман, деб ўйларди. Кардинал бўлса анча ақли теран киши бўлиб, аниқ мақсад билан уюштирилмаган бегартиб оломон-йигинлардан ўзини олиб қочарди. Лекин у ҳаммавақт ҳам месье Бофорни тийиб туrolмасди. Бир кун Бофор ҳеч бир эҳтиёжсиз халқни тўплайди, оломон эса тугёнга келади, етакчилар уни тинчитолмайдилар, натижада ташкилотчиларнинг ишларига анча-мунча талафот етади бундан. Бу ҳақда кардинал Рец ёзади: “Оломонни тўплаган одам ўзи унинг тугёнига сабабчи бўлишини месье Бофор тушунмасди”.

Мана шунақа, катта оломон бир жойга тўплангудек бўлса, одамлар одатда ўз-ўзидан бир-бирларини қизитиб, гиж-гижлаб, ҳовлиқтириб, жунбушга келадилар. Бу эса, ўз навбатида бир яхши, бир ёмон, кўпроқ эса ёмон оқибатларга олиб келади.

Одам якка ҳолда аслида мўмин-қобил бўлиши мумкин, ammo оломонга қўшилганда кескин ўзгаради, тез тугёнга келиб, алангаланадиган бўлиб қолади, қўлдан ҳар иш келадиган қора кучга айланиши мумкин. Бундан эса кўпинча оломонбошилар усталлик билан фойдаланиб, тўдани ёвуз ишларга ундайдилар. Борди-ю, бунақа пайтларда оломонни ҳеч ким ҳеч нарсага бошламаса, оломон ўзи ҳам топиб олаверади ўша ишни. Шунинг учун ҳам сафсатабозлару қўзғалонбошилар оломон билан ўйнашмасликлари, керак-нокерак жойда тўпланмаганлари яхши. Қолаверса, оломон ҳадеб тўпланаверса, муҳолифлар ҳам бунга ўрганиб қолишади ва бора-бора бу йўл билан уларни чўчитиш қийин бўлиб қолади. Оломонни кузатсанг, унинг кучи, шиддати тўпланган сонига қараб, гоҳ ортади, гоҳ сусаяди. Оломон қанча катта бўлса, ундаги одамлар ҳам шу даражада эс-ҳушларини олдириб қўядилар. Ҳатто энг оғир-вазмин кишилар ҳам гўё ақлдан озадилар, барча бирданига телбаланиб қолгандек бўлади.

Кардинал ўз китобида яна бир эътиборли фикрни айтади: “Бизнинг замонамизда, яъни кўз ўнгимизда рўй бераётган ҳодисалар китоблардангина бизга маълум бўлган воқеаларча ҳайратлангирмайди. Ваҳоланки, ҳозир ҳам атрофимизда диққатга сазовор ажойиботлар кам эмас”. Дарҳақиқат, биз Леонид (Спарта подшоши, эрамиздан аввал V аср; 300 та аскар билан Фермопил дарасида форслар билан жанг қилиб, шу жангда ҳалок бўлади — таржимон), Кодр (Аттиканинг сўнгги подшоши; эрамиздан аввалги XI аср. Ҳал қилувчи жанглар олдида мунажжимлар, агар подшо шу жангда ҳалок бўлса, душман Аттикани ололмайди, деб башорат қилишади. Буни эшитган Кодр, ўтинчи кийимида душман қароргоҳига кириб боради, у ерда жанжал чиқаради ва ҳалок бўлади — таржимон), Курций (эмишки, эрамиздан аввал 362 йили Римда ер ёрилиб, даҳшатли тубанлик ҳосил бўлади. Башоратчилар, агарда бу ёриқни Римдаги энг яхши нарсалар билан тўлдирилмаса, шаҳар бутунлай гумдон бўлади, деб қўрқувга солишади халқни. Шунда Курций исмли йигит: “Римда қуролу жасурликдан зиёда нарса йўқдир!” — деб хитоб қилиб, тўла жанг анжомлари билан отга минади ва от-поти билан ёриққа сакрайди. Унинг ортиданоқ жаҳаннам оғзи беркилади — таржимон) қаҳрамонликларидан

хайратланамиз, аммо душман қўлига тушишдан ўлимни афзал кўриб, кемани портлатиб, команда аъзолари билан ўзи ҳам ҳалок бўлган капитан ҳақидаги ҳикояни оддий бир нарсасидек беҳаяжон тинглаймиз... Хайр.

* * *

Лондон, 27 сентябр, 1749 йил.

Азиз ўғлим!

Дунёда бир хил одамлар бўладики, уларни гализ деб юритишади. Уларга ўхшамасликка уриниш керак. Бундайларнинг гаплари бемаъни, дағал, қилиқлари беўхшов, нўноқ бўлади. Бу тарбия кўрмаганлик ёхуд тубан кимсалар орасида бўлганликларидан дарак беради. Унақалар нуфузли даврага тушиб қолсалар, хунук қилиқлари билан ўзлари ҳам қийналишади, бошқаларнинг ҳам жонига тегишади. Натижада киборийлар уларни рад этишади.

Гализ киши, одатда, ўта инжиқ, тажанг ва рашкчи, арзимаган нарсдан хафа бўлувчи, ҳар нарсдан ҳадиксирайдиган, ҳамма нарсани ўзига олаверадиган бўлади. Даврада ким нимани гапирмасин, кулишса ҳам, ўзидан ҳадиксирайверади, гўё ҳамма уни мазах қилаётгандек туюлаверади. Жаҳл қилади, кўполлик қила бошлайди, аммо бундан фақат ўзигина нокулай аҳволга тушади. Одам кўрган шинаванда киши эса ҳеч қачон ўзидан ҳадиксирамайди, бошқалар асоссиз бир киши устидан қулмасликларини яхши тушунади. Борди-ю, тўлланганлар ўзи пасткаш, аҳмоқлар бўлиб, унинг устидан кулиб, мазах қилаётганликларини сезгудек бўлса ҳам бунга эътибор бермайди, ўзини юқори тутди. Албатта, қочириқлар чегарадан чиқиб, киши шахсиятига, нафсониятига тегмаса, майда-чуйда гаплардан эса у ҳеч қачон ўзини йўқотиб, тажанг бўлмайди, пасткашлар билан тенглашиб, ади-бади айтишиб ўтиргандан кўра билмаганга солиб кета қолади ўзини ва тўғри қилади.

Гализ одам кўпроқ уйдаги нарсалардан гапирди, қўни-қўшниларини гийбат қилади, улар тўғрисида бўлар-бўлмас мутоийбалар тўқийди, гўёки ҳаётда бундан муҳим нарса йўқдай. Бунақа кишиларни хотинчалиш дейишади.

Гализ одамнинг нутқи ҳам кўпол, қашшоқ бўлади, гарчанд ҳар хил мақол-маталларни, ажнабий ибораларни, бегона фикрларни сўз кўрки деб кўп ишлатса-да, аслида эса булар ўзининг фикри саёзлигидан, нутқи қашшоқлигидандир. Бу жиҳатдан тарбия кўрган одам эса сўзга бой бўлади, фикрини ифодалаш учун бегона унсурларга муҳтожлик сезмайди, бир айтган сўзни бошқа ишлатмайди.

Яна бир маслаҳатим сенга. Сен ҳозир тарихи, санъати, қуроли машҳур мамлакат билан танишяпсан. Сафарингда барча назаринг тушган нарсани эътибор билан ўргангин, юзаки қараб кетавермагин. Майда-чуйда нарсалар билан, ялғир-юлғир тақинчоқлар, кўнгилхуши овунчоқлар билан эмас, балки машҳур рассомлар, ҳайкалтарошлар, меъморларнинг бетакрор асарлари билан қизиқиб, улардан тўғри озиқланишга ўргангин. Бой маънавий ҳаёт учун бу кераклироқдир. Афсуски, чет элга чиқувчи ёшларимиз кўпинча бунга безътибор бўладилар. Хайр.

* * *

Лондон, 24 ноябр, 1749.

Азиз ўғлим!

Ҳар бир ақлли одам ўз олдига шунчаки яшашни эмас, балки тузукроқ ҳаёт кечиршни мақсад қилиб қўяди. У доимо бошқалардан ажралиб туришга, юқорироқ бўлишга интилади. Бўрон пайтида йўлга чиққан Цезарь айтган экан: “Мақсадим — бўрондан эсон-омон чиқиш эмас, кўзлаган манзилга албатта етиб боришдир”. Плиний (ёзувчи) бўлса: “Бирор иш қилсанг — ёзишга арзигудек бўлса, ёзсанг — биров ўқиғулик бўлса”, — деган экан. На у ва на

бу мезонга жавоб бермайдиганларнинг яшашию ўлимининг фарқи йўқ, чунки ундайларнинг ҳаёти ҳам, ўлими ҳам одатда безътибор қолади.

Мен сени ўз олдинга аниқ ва жиддий мақсадлар қўйган бўлишинга имоним комил. Аммо биргина мақсад, орзу билан иш битмайди — унга эришиш йўллари, усуллари ҳам пухта ўйлаш лозим.

Кимки кўзга кўринган киши бўлишни ўз олдига мақсад этиб қўйса, фақатгина билим олиш билан чекланиб бўлмайди. Билимни кўрсата олиш, унга муносиб либос танлаш, жило бериш, яъни бошқаларга ўз фикрини, илмини намойиш қилиш санъатини эгалламоқ муҳим аҳамият касб этади. Ёдинда бўлсин, агарда фикринг кўпол, палапартиш ифодаланган бўлса, унинг мазмуни, мантиғига ҳамма ҳам бирдек тушуниб етавермайди. Сенинг тана тузилишинг қанчалик тўзал бўлмасин, исқирт кийинсанг, сенга ҳеч ким қиё боқмайди, дегандек гап бу. Сен ҳали чет давлатлар билан музокаралар олиб борасан, парламентда маърузалар қиласан, дипломатик ёзишмалар олиб борасан. Борди-ю, услубинг хира бўлса, на унисид ва на бунисид ҳеч қачон муваффақият қозонолмайсан. Бунинг учун эса беҳато ёзиш, гапни тўғри туза билишинг ўзи кифоя, деб ўйласанг, катта хато қиласан.

Бундан икки йил муқаддам парламентда бир нотиқ денгиз кучлари ҳақида гапираркан, ер юзидagi энг кучли флот бизники, деб қулгига сабаб бўлди. Бошқа биттаси кимнингдир ҳимояси учун сўзларкан: “Бу жентльменни жазо эмас, мукофотга тақдим этмоқ маъқул аслида”, — деганди. Ўзинг ўйлаб кўр, “тақдим” сўзини ҳам ижобий, ҳам салбий маънода ишлатиб бўладими?

Афсуски, Англияда нотиқлик санъатини ёшларга ўргатилмайди, аҳамият берилмайди. Афиналикларда бу нарса яхши йўлга қўйилган. Италияда, Францияда ҳам дуруст эътибор беришади бу масалага. Сен ўзинг билан бирга таниқли инглиз ёзувчиларининг китобларидан олиб кетгандинг. Ушаларни кўпроқ мутолаа қилавер, услубни ўшалардан ўрган. Цицерон ҳақ гапни айтган экан: “Инсонлар бир-бирларидан ўзиши керак бўлган соҳа — бу инсонни ҳайвондан фарқловчи нарсадир, яъни нутқ”.

Кўп йиллик тажрибамга таяниб, аниқ айтишим мумкинки, соф тил, нафис услуб билимдаги анча-мунча камчиликни сездирмайди... Хайр.

* * *

Лондон, 9 декабр, 1749 й.

Азиз ўғлим!

Кейинги қирқ йил ичида мен бирорга сўзни тўғрими ё нотўғрилигини пухта ўйлайман, бошқаси билан алмашгирса яхшироқ бўлмасмикан, деган иккиланишларсиз айтмадим ҳам, ёзмадим ҳам, десам муболаға бўлмайди...

Парламентда сўзлайдиган бўлсанг, муваффақият қозонишинг нима ҳақида гапирётганингдан тортиб нотиқлик маҳоратинга, сен тополган ёрқин сўзларгаю нафис ибораларга кўпроқ боғлиқ бўлади. Чунки соғлом фикр юрита олиш қобилиятига эга барчанинг миясига деярли бир хил фикр келади. Фақатгина ўша фикр чиройли безалса, тингловчилар олқишига сазовор бўлади, уларни дол қолдириб.

Яхши нотиқ қандай бўлиши керак?

Нотиқ — кони меҳнат маҳсулидир. Ўқимишли, теран фикрли тил бойлигию услубини яхши ўзлаштириб олган киши ўз фикрини ҳар қандай вазиятда тўғри, ишонарли қилиб, нафис иборалар билан ёқимли қилиб тингловчиларга етказа олади ва мана шу нотиқлик маҳорати, санъати деб юритилади. Албатта, парламентда тўрт юз депутат ҳузурида сўзлаш билан кичик бир ўн беш кишилик даврада гапиришнинг фарқи бор. Кичик даврадагилар парламентдан синчковроқ чиқиб қолишлари ва нутқинга жиддий баҳо беришлари мумкин. Катта мажлис нутқинг мазмунидан кўра сўзлаш маҳоратинга кўпроқ эътибор беради.

Цицерон (эрамиздан аввалги 106-43-йиллар; Рим сиёсий арбоби, ёзувчи ва машҳур нотиқ, фасих — таржимон) эътирофича, нотиқликка даъвогар

барча санъат ва фанларни эгаллаган бўлиши керак эмиш. Мен эса бунга кўшилмайман. Кимёвий жараёнлар, математик мисоллару тенгламалар ҳеч қачон нотикликка мавзу бўлмаган. Бу фанлар тўғрисида чуқур тасаввурга эга бўлмаган киши ҳам, фақатгина ўз фикрини тўғри ва чиройли ифодалай олиш қобилиятига эга бўлса бас, нотик бўла олади. Хайр.

* * *

Лондон, 12 декабр, 1749 й.

... ..

Нутқ тушунарли бўлиши учун яна баъзи бир нарсалар керак бўлади. Демосфен (эрамиздан аввалги 387-322; афиналик фасих, жамоат арбоби; маълумки, у тутилиб гапирарди — таржимон) ўзида мавжуд бўлган табиий нуқсонни йўқ қилиш учун нималар қилганини эшитгансан. Бундан ташқари, у бўрон пайтида соҳилга бориб, ўз-ўзига нутқ сўзлар, шу йўл билан оломон олдида, унинг шовқин-суронини босгудек нутқ сўзлашни машқ қиларди. Хуллас, нутқингда бирор-бир камчилик, нуқсон бўлса, астойдил ўз устингда ишласанг, ҳаммаси бартараф бўлади... Хайр.

* * *

Лондон, 19 декабр, 1749 й.

Азиз ўғлим!

Модомики сен арбоб бўлмоқчи экансан, инсон табиатини яхши ўрганиб, одамларни бир-биридан фарқлай билишинг керак. Ҳаёт йўлингда сен ҳар хил характерларни учратасан, уларни ўз вақтида синчковлик билан ўрганиб, ўзингга қулай-ноқулай томонларини билиб олишинг керак бўлади. Инсон характери бу бир муайян ва муҳим билимлар йиғиндиси эмаски, уни ёд олволиб, турмушда қўллайвериш мумкин бўлса. Бу билим фақатгина зийраклик билан кузатиш, фаҳм-фаросат эвазига келади. Мен сенга бу хусусда ўғит берай. Авваллари ҳам таъкидлаганимдек, бир қарашда сўзсиз тўғри фикрга асосланиб, одам тўғрисида хулоса чиқариб бўлмайди.

“Одам — бу онгли махлуқ”, — деган фикрга асосланиб, барча хатти-ҳаракатларини у онгли равишда бажаради ёки характеридаги етакчи хислатига мос майлда иш тутади дейиш, нотўғри бўлади. Чунки инсон — ўта мураккаб механизмдир. Гарчанд унда битта, барча қолган қисмларни ҳаракатга келтирувчи пружина мавжуд бўлса-да, қолган кўплаб майда гилдиракча, мурватчалар ҳам борки, уларнинг ҳаракатидаги ўзгаришлар бутун бир механизм фаолиятини сустлантириб, ҳатто тўхтатиб ҳам қўйиши мумкин. Айтайлик, бир министр характеридаги асосий хислат — бу шуҳратпарастлик, шу билан бирга, қобилиятли киши. Бу одам фақат шуҳрат кетидан қувиб, ҳамма нарсани бу йўлда қурбон қилаверади, деган хулосага менда асос борми? Йўқ! Шундай онлар бўладики, ўша министрнинг кайфиятида баъзан пайдо бўладиган унсурлар характердаги етакчи (шуҳратпарастлик) тузаётган режаларни бузиб юбориши мумкин. Масалан, хотинига ёки маъшуқасига нисбатан меҳри тўлиб турган пайтларда у бош мақсадни унутиши мумкин.

Ёки ўша одам, устига-устак, очкўз ҳам дейлик. Мўмайгина даромад кўзига кўриниб турган пайтда у шуҳратни четга суриб қўйиши мумкин. Қизиққон, сержаҳл бўлса-чи, яна ўша одам? Арзиманган сабаб, тортишув (баъзан атайлаб уюштирилган) ўша министрнинг асосий хислати интилишларини барбод этади. Яна, ўша одам ортиқча ўзига бино қўйган бўлиши мумкин. Унақада бирор маккор тилёғламачилик билан унинг фикрини четга буриши мумкин. Қолаверса, ҳатто ўзининг лоқайдлиги натижасида ҳам кўзлаган мақсадига баъзан эришолмай қолиши мумкин.

Шунинг учун ҳам, кимнидир қалбига йўл топиб, ўзинг томонга тортмоқчи

бўлсанг, бу мақсадда унинг етакчи хислатига таъсир кўрсатиш билан натижа чиқмаса, иккинчи даражалиларига ҳам “босиш” керак бўлади.

Одамлар барчаси, истисносиз, бир хил унсурлардан ташкил топишган, аммо худди мана шу унсурлар мутаносиблиги ҳар хил одамларда бирдек бўлавермайди, дунёда иккита бир-бирига айнан ўхшаш одам ҳеч қачон учрамайди. Бундан ташқари, йиллар ўтиб, инсон ўзгаради. Ҳар қандай истеъдодли киши ниманидир беўхшов қилиб қўйиши мумкин, гурурли киши қутилмаганда пасткашликка юз тутиши мумкин, ҳалол одам виждонсизларча иш тутиб қолиши мумкин, мараз вақти келиб, олижаноблик қилиши мумкин. Шунинг учун ҳам одамни узоқ муддат кузатмоқ маъқул, унинг тасвирига охириги чизик тортишга ошиқма. Ҳар қандай инсофли одамга ҳам ортиқча эътиқод қўйишга шошилма, чунки у, ким билади дейсан, вақти келиб амал, мол-дунё ёки муҳаббат йўлида сенга рақиб бўлиб чиқиши, баҳслашиб қолиши мумкин. Бу учта нарса, афсус, ҳар қандай виждонли одамни ҳам йўлдан оздириб қўйиши ҳеч гап эмас.

Эзгуликка чорловчиларнинг барчаси ҳам ўзлари айтганидек оққўнғил бўлиб чиқавермасалар-да, уларга ишончсизлик қилиш ҳам тўғри эмас. Риёкор деб ўйлаган кишинг — ҳақиқий тақводор, мақтанчоқ бўлиб кўринган — ҳақиқатан ҳам жасур, кўзини сузган аёл эса ифбатли бўлиб чиқиши мумкин. Хуллас, инсон қалбининг ҳар бир қоронғи бурчагига етиб боришга ҳаракат қил, у тўғрисида гапирилаётган гапларнинг ҳаммасига ҳам ишонаверма.

Яқингинада танишганингга қарамай сенга дўстлик таклиф қилаётган, ишончингни оқлашга уринаётганлардан ҳам эҳтиёт бўлгин. Баъзан бунақалар аввал ўзларини “ем” қилиб, сўнг эса сени “ейишади”. Лекин бундай умумий тушунчага асосланиб, уларни сўзсиз рад этиш ҳам номақбул бўларди. Фақатгина синалган, сендан ҳаётий тажрибаси кўпроқ, ўз йўлини топиб олган ва сенга рақиб бўлмайдиган дўстагина тўла ишониш мумкин. Сен билан қачонлардир ниманидир талашган, тортишган кишининг дўстлигига ишониб бўлмайди. Хайр.

* * *

Лондон, 30 апрел, 1752.

Азизим!

Одамлар орасида яшаш, турли жамоатда тил топа билиш инсон ҳаёти учун ўта муҳимлиги ҳақида, ҳаммабоп бўлишлик ҳақида кўп гапирилган, бусиз ҳеч қандай иқтидор ярақлаб кўзга ташланмайди. Уринсиз лутф кулгига сабаб бўлади, бемаврид ўзинга эрк бериш кимнидир ҳақоратлаган билан баробар. Оксфорд ёки Кембридж университетининг лабораториясидан ташқари чиқмаган олим инсон туғилиши ҳақида жағи тушунча сафсата қилиши мумкин; унинг бош қисми, юраги, онги, иродаси, қизиқишлари, тўйгулари ва ҳоказолар ҳақида соатлаб гапириб беради, аммо, афсуски, аслида инсон ҳақида ҳақиқий тушунчага эга эмас, чунки жамоат кўрмаган. Урф-одатлар, расм-русмлар, инсон феъл-атвори, унга хос бидъат-таассублардан хабари йўқ. Аслида худди мана шулар кўпинча одам хатти-ҳаракатини белгилайди.

Сэр Исаак Ньютон призма ёрдамида табиатдаги асосий рангларнигина ажратиб олиш мумкин деганидек, жамоат кўрмаган олим ҳам одамнинг асосий ранглари, кўринишларинигина билади. Ҳолбуки, уста бўёқчи асосий рангларни аралаштириб, ажойиб қўшимча рангларни, жилоларни ҳосил қилади. Дунёда оддий, бир хил тусли одам жуда қамдан-кам, кўпчилик ҳар хил ранглар аралашуви натижасида олинган. Ёки бўлмаса, куёш ёруғи қандай тушса, шундай товланадиган шойига ўхшайди одам. Кўпни кўрган буни яхши тушунади. Хужрасида китоб варақлашдан бошқа нарсани билмаган файласуфни эса бунга ақли етмайди. Шу боис улар жамоатга кирганда ҳам на гаплашишни, на ўзини тутишни уддалашади. Уларнинг хатти-ҳаракати рақса тушишни китобдангина ўрганган кишининг хатти-ҳаракатларини эслатади, беўхшов бўлади. Шунинг учун сен кўпроқ одамлар муомаласини, мулозаматни кузатгин, ўрганиб, улардан ҳам яхшироқ кўринишга урингин.

Одам ўз кайфияти ва туйғуларини бошқара билиши керак. Баъзилар қандайдир кўнгилсизликдан дарров дарғазаб бўлишади ва фирт аҳмоқлардай тутишади ўзларини ёки бутунлай эс-хушини йўқотиб қўйишади. Киши ҳар қандай ҳолатда ҳам ўзини тута билиши керак. Ақлли одам унга нисбатан бўлаётган анча-мунча нохушликларни, гўё алоқаси йўқдек, пинагини бузмай вазминлик билан ўтказиб юборади. Бундай пайтда, яхшиси, бепарволикка солиш керак ўзни, аксинча, асабийлашса, вазият яна ҳам чигаллашади. Бу хусусда италияликларда яхши нақл бор: “Фикринг ошкор бўлмасин десанг, чехранг очик бўлсин”.

Ёмон кўрган кишига нисбатан хушмуомала бўлиш, иккиюзламачиликка кирмайди. Бу ҳақиқатга хиёнат эмас, чунки сен у билан дўст бўламан деб онг ичаётганинг йўқ. Бу — шунчаки одоб мезони, холос. Буни ҳамма билади ва тўғри қабул қилади. Бу — одамлар ўртасида ҳамжиҳатлик, тинчлик ва осойишталикни сақлашнинг зарурий шартидир. Айни пайтда, бу — жамоатда ўзни ҳимоя этиш қуроли, деса ҳам бўлаверади. Бу билан ҳақиқатга путур етмайди.

Ҳақгўйлик дегани бор ҳақиқатни очиб солиш дегани эмас. Имонли, оқил ҳам зийрак одам қаерда қанча ҳақиқат керак бўлишини яхши сезади.

Хиёнаткорлик, ёлпончилик, маккорлик — кўрқоқлар қисмати. Хайр.

P.S. Париждан жўнаб кетаётганингда барча танишларинг билан, албатта, илиқ хайрлашгин. Ўзингдан яхши ном қолдиришнинг бир усули бу ҳам. Яхши ном, қаерга бормагин, сендан олдинроқ етган бўлади. Бу нарса сенга доимо кўл келишини унутма. Хайр.

* * *

Лондон, 15 январ, 1753 йил.

Азизим!

Агарда сенга фойдам тегаётган бўлса, демак, менинг умрим зое кетмаяпти, деб ҳисоблайман, зеро, мен бутун умримни асосан сенга бағишлаганман. Мана, ниҳоят, умрим маҳсули — мен яратган асар — тез кунларда синчков жамоат ҳузурида намоён бўлишидан бағоят мамнунман. Айни пайтда, мен яхши тушунаманки, ушбу асар нуфузли ҳакамлар таҳсинига сазовор бўлиши учун биргина сиртдан ёқимли бўлиш кифоя эмас; қандайдир тугалловчи чизгилар, яна ҳам нафис бўёқлар бериш зарур бўладики, натижада унинг мазмуни ҳам етарли даражада гўзал бўлсин. Шу боис ҳам мен сен учун ҳаётимда учратган шахслар, воқеа-ҳодисаларни кузатиш натижасида тўпланган ва йиллар ўтиб сайқал топган бир қатор ўғитларни, ҳикматларни сенга тақдим этмоқчиман. Уларни ушбу номага қўшиб жўнатаман.

Айтишим керакки, ушбу ҳикматлар фақатгина кечирганларим заминида вужудга келган, хаёлотга эрк бериб тўқиганим йўқ. Сен ҳар бир ўғит устида ўйлаб кўрсанг, ундан озиқланиб, ҳаётингда керак бўлган пайтларда фойдаланишингни хоҳлардим.

Ёшлар ўзларини ақлли ҳисоблашади, улар орасида ўзибилармони кўп. Маст одам ўзининг соппа-соғлигига ишончи комиллигига ўхшайди бу нарса. Ҳаётда ёшларга тажрибага суянган вазминликдан кўра, жўшқинлик афзалроқ. Бир томонлама улар ҳақ, албатта. Аммо, тажрибага таянмаган жўшқинлик хавфлидир, эҳтироссиз тажриба ҳам бефойда юк бўлганидек. Ҳар иккиси қовушган чоғда комиллик вужудга келади. Аммо бу жуда-жуда кам учрайдиган нарса. Шунинг учун ҳам сенинг жўшқин қалбинга менинг бой ҳаётий тажрибам ҳамроҳ бўлса дейман; барча тўпланган умр сабоқларим сенинг хизматингда бўлсин, дейман.

Ёшликка хос жўшқинлик, эҳтирос деганда мен биринчи навбатда қийинчилик ва хавф-хатарни сезишга йўл қўймайдиган тезкорлик, тийрақлик ҳамда ортиқча ўзига ишонувчанликни тушунаман.

Баъзилар эса эҳтирос деганда арзимас сабаб билан алангаланиб кетишни, гаши келиб, ноўрин валдирашни, кимдир унинг мавқеига таҳдид қилгандек

бўлса, ўйлаб-нетмай бемаъни гапларни гапиришни тушунишади. Бу нотўғри ва бунақа туйғуларни одам ўз қалбидан юлиб ташлаши керак.

Тўғри, ҳаммавақт ҳам ёмон қўрган одам билан хушмуомала бўлиш қийин. Унинг сенга нисбатан қилган ёмонликларига муносиб жавоб қайтаргинг келади. Аммо, тушунгин, нима бўлса ҳам ўзни тия билган маъқул. Аксинча, душманинг хурсанд бўлади, мақсадимга эришдим деб.

Одамлар билан суҳбат пайтида ўзингни доимо ниманидир билмаган, эшитмаган қилиб кўрсатган яхши. Айниқса, бирортаси: “Сиз анави ҳақда эшитдингизми?” — деб гап бошламоқчи бўлганда, яхшиси “йўқ” деб жавоб қилган маъқул ва унинг ҳикоясини охиригача эътибор билан тингламоқ мақсадга мувофиқ. Бундан ҳикоячи мамнун бўлади, чунки сўзга чечанлигини эътироф этгандай бўласан. Бошқаси бўлса мазкур тарихни биринчи бўлиб кимгадир етказганидан хурсанд. Учунчиси эса унга ўз пайтида кимдир ўша сирни ишониб айтганлигидан гурурланиб қўяди. Борди-ю, сен: “Ҳа, мен эшитганим бу ҳақда” — деб қўйсанг, уларнинг ҳафсаласини пир қилиб, ранжитган бўласан. Айниқса, миш-мишлар, гийбатлар ҳақида эшитганлигингни билдирмагин асло. Чунки воқиғаларга худди ўғрилиқ мол сақловчиларга қарагандек қарашади. “Билмайман, эшитмабман” деб қулоқ солаверсанг, кўп керакли маълумотларни олиш имкониятига эга бўласан. Суҳбатда хушёрлик керак-да. Билсанг, афсонавий Ахилл баданига шикаст етмайдиган бўлишига қарамасдан, жангга кираркан, доимо барча жанг анжомларини кийиб юрган. Хайр.

ҲИКМАТЛАР

* * *

Ўртамиёна дамдуз бўлиш, яъни сир сақлай билиш — иродали киши фазилатидир. Руҳан бақувват киши, ортиқча сир-саноатга берилмайди. Фақатгина қўрқоқлару рижкорлар ўзларининг асл башараларини яшириш мақсадида ҳамма нарсани сирга айлантиришади.

* * *

Ўзи ҳақида ҳеч нима гапирмайдиган ёхуд ҳамма нарсани аён-шаён қилиб юрадиган одамга ҳеч ким ҳеч нарсани ишониб айтмайди.

* * *

Тентак сирдан воқиғ бўлса, у буни бошқаларга дарров етказди қўяди, чунки у тентақдир. Унинг ўрнида бирор разил бўлса, сирдан ўзининг қабиҳ мақсадлари йўлида фойдаланади. Аёллар ва ашёллар бўлса уларга кимдир ишониб сир айтганини кўз-кўз қилиш учунгина келса-келмас валақлайверишади эшитганларини. Уларга ортиқ ишонмаслик керак.

* * *

Кимда-ким ўз кайфиятини, эътиборини, юз ифодаларини бошқара олмас экан, сиёсатда арзигулик муваффақиятга эришиш тўғрисида хаёл қилмаса ҳам бўлаверади. Кайфиятига тобе, уни яшира билмаган одам қанчалик дониш бўлмасин, унинг устидан энг ақли паст ҳам ғалаба қилиши мумкин.

* * *

Дўстликда ҳам, душманликда ҳам доимо меъёрни ҳис этиб туриш керак. Аксинча, биринчиси хавфли бўлиб қолиши, иккинчиси эса битишмас даражага бориб қолиши мумкин. Эртага нима бўлишини ҳеч ким билмайди.

* * *

Инсон онгига унинг қалби орқали йўл топган маъқулроқ.

* * *

“Эркакчасига” деган ибора ҳозир кўп ишлатилади. “Эркакчасига гапир”, “эркакчасига иш тут” — дегани ҳозир шунчаки кўпол хатти-ҳаракатни, кўпол сўзликни англатади. Ваҳоланки, кучли шахс эрлигини мулойим, оддий сўзлар ва мардларга хос иш билан ифодалайди. У қизиққон эмас, аммо журъатсиз ҳам эмас.

* * *

Бамаъни одам “энди нима қилдим?” дейдиган нокулай ҳолатга тушиб қолса, бирдан-бир оқил жавоб топади ўзи учун: “Ҳеч нима”. Кўрдикки, бўлар иш бўлди, ҳолатдан чиқиш учун бирор-бир йўл йўқ; ҳамма нарса оидинлашпунча ақли одам бундай пайтда тўхтайди, сабр қилади. Бачкана ва ҳовлиқмани бўлса бунга ақли етмайди. Нимадир қилиш керак, қандайдир йўл топиш керак, деб кўр отдек ўзини у ён-бу ёнга ураверади; у хавфдан кўрқмайди, чунки кўрмайди-да, уни.

* * *

Амалдор бардошли бўлмоғи лозим, бетоқатлик ярашмайди унга. Баъзи одамлар уларнинг бошқа бир илтимосларидан ҳам кўра, арзимас, зерикарли тарихини охиригача эшитишларини хоҳлайди. Айниқса, газабнок одамнинг телба-тескари арзини, ҳасратини, бетоқатлигини сездирмай сабр билан тинглашинг зарур. Юқори лавозимда турган киши учун энг паст тўлов бу.

* * *

Ким энг беақл ҳисобланади: бор гапни тўппа-тўғри ҳаммага очиб ташлайверадиганми ёки ҳеч қачон ҳеч кимга тўғри гапирмайдиганми? Сиёсатда, худди савдолагидек, бенуқсон ном керак кишига. На биринчи йўл билан ва на иккинчи йўл билан бунга эришиб бўлмайди.

* * *

Хушомад — мисоли сариқ чақа, аммо ҳукмдор саройида бусиз иш битмайди; ҳамманинг қон-қонига сингиб кетган бу; чўнтагиндан олиб, барчага тарқатиб бермоғинг лозим ўша сариқ чақадан.

* * *

Агар бирор амалдор сенинг ўринли илтимосингни рад этса, яъни шу билан сени менсимаганлигини намойиш қилгудек бўлса, айти пайтда сен унга муносиб жавоб қайтаришга ожиз бўлсанг, яхшиси, ақл ишлатиб, гўё ҳеч нарса бўлмагандек юраверганинг маъқул. Сендаги хотиржамлик, юмшоққўнгиллик ўша мансабдорга ҳам ижобий таъсир кўрсатиши ва натижада ниятинга етишинг мумкин. Агарда ўша шахснинг сенга нисбатан ноҳақлигига қарши бирор гап билан тилини қисиб қўйиш имконияти бўлса, сен чиройли қилиб бунга ишора қилгинки, у ўзини тийиб олсин.

* * *

Яхши тарбия маҳсули — бу киши ўз қадр-қимматига яраша ўзини тута билишидир. Шундай фазилатли кишини ҳар қанақа такаббур одам ҳам иззат қилишга мажбур бўлади.

* * *

Қирол Вильгельм даврида қирралари қирилиб кетган тангаларни муомаладан

олиб ташлашди. Ўрнига янги зарб қилинган танга қирғоғига бундан буён одамлар уни бузмасин деб: “Ҳам безак, ҳам ҳимоя” сўзларини ёзиб қўйишди. Яхши тарбия ҳам худди шунга хизмат қилади.

* * *

Билим инсонга салмоқ, обрў бериши мумкин. Шукуҳ, маънавий гўзаллик эса фақат тарбиядан.

* * *

Барча санъатлар кишидан узоқ машқни, ўз устида мунтазам ишлашни талаб қилса, ёқимтой бўлиш санъати фақат бир нарсани — хоҳишни талаб қилади.

* * *

Кимда-ким бошқаларга ёқишни истамабди, демак, унда умуман ҳеч қандай истак-хоҳиш йўқ, ҳеч нарсага интилмабди, ҳаётдан ҳеч нарсани кутмабди.

* * *

Муҳим топшириқ бажараётган элчида, албатта, бир-иккита бирга ишловчи айғоқчи бўлиши лозим, аммо элчи айғоқчилар келтирган маълумотларга тўла ишонавермаслиги керак, чунки ҳаммавақт ҳам улар етказган хабарлар аниқ бўлавермабди; ҳатто уйдирма бўлиб чиқиши ҳам мумкин. Энг ишончли айғоқчилар пулга ишлайдиганлари эмас, балки элчи уддабуронлик, ширин тиллилик билан ўз томонига оғдириб олган кишилардир. Қизиғи шундаки, бунақалар ўзларини ҳеч қачон айғоқчи ҳисобламабдилар.

* * *

Тежамкорликнинг чегараси қаерда эканлигини аниқ айтиш қийин. Унинг икки томонида икки бало ётади: хасислик ва исрофгарчилик. Икки ёмонликдан камроғини танлаш зарур бўлса, биринчисини танлаган маъкул. Чунки хасисликни тузатиш мумкин бўлар, исрофгарчилиқни эса асло.

Кунвар БЕЧАЙН

Ғазаллар

* * *

Агар мен бўйин бўлсам, у арра мисол эрур,
Чок кўксим аро дил ҳам жонимга завол эрур.

Болалар ҳамёнининг “жингир”ин териб олдик,
Айби йўқ – гадойлик-да, не топсак ҳалол эрур.

Эртаю кеч қорнимиз маймун каби ўйнатур,
Ростин айтсам, маймун ҳам биздан бемажол эрур.

Ҳар не юк бизни кўриб ўзини ортмоқ бўлар,
Гўёки биз эшакмиз, бизга бемалол эрур.

Тун ва кун – оташкурак, қисиб олган жисмимиз,
Дунё ловиллаб ёнган алангаи ол эрур.

* * *

Чеҳраи олинга солди беҳисоб гул шишадан,
Балки тирнаб ташлади бир соф кўнгул шишадан.

Нотавон дил мақсади ёдини бут тутмоқ эди,
Парчаларни буглагандек бир замон шул шишадан.

Жизгин офтоб тигида хўп жизгинак бўлган эдик,
Соябонимиз, ёронлар, энди буткул шишадан.

*Ҳинд тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржимаси.*

Кунвар Бечайн 1942 йилда Уттар Прадеш штатининг Ғозиобод шаҳрида зиёли оиласида дунёга келган. Айни пайтда шу шаҳар университетиде профессор бўлиб ишламоқда. Кунвар ҳинду мазҳабига мансуб бўлса-да, ижодий ва илмий фаолиятининг катта қисмини ислом адабиётини ўрганишга ва бойитишга бағишлади.

Жумладан, у ғазал жанрида тинмай ижод қилмоқда. Шу пайтгача шоирнинг 10 та ғазаллар тўплами эълон қилинди. Бундан ташқари, иккита шеърий тўплам, бир роман (“Марканд ороли нилуфари”), бир танқидий рисола (“Ғазал грамматикаси”) ҳам унинг қаламига мансуб. Кунвар ҳинд киноларига кўшиқ ёзишда ҳам беназир. Тўртта кассета ва беш кўшиқлар тўплами ҳинд кўшиқ шинавандаларининг доимий ҳамроҳи.

Кунвар Бечайн ғазаллари услуби жиҳатидан ўзига хосли-

Сўзлабон гулдан ривоятлар кўнгил шод ўлмади,
Қолдик ухлаб бир фасона айта гул-гул шишадан.

Энди одамлар эшитмоқ-чун ўзининг товшини
Синдирар дилни, олиб ибрат яна шул шишадан.

* * *

Сен ҳам сал ўзгариб кўр, мен ҳам ўзгарай бироз,
Не бўлса бўлди, диллар тўйгунча сўйласин роз.

Бу ойналар феъли шу, ўзгармагай ҳеч қачон,
Кел, энди афтимизга берайлик ўзга пардоз.

Шояд кўз ёшларимиз шабнамдек ювгай юзни,
Гуллар захмига энди малҳамни қўяйлик соз.

Балки янги чоралар қўл келиб қолар бизга,
Бошқача яйраб кўрдик, бошқача ғам чексак боз.

Ҳижрон олдидан, Кунвар, шундайин висол келур,
Бир иш қилайликки, то ўзгарсин ушбу андоз.

* * *

Гулни хор қилмоққа шайдир баъзилар,
Дилни зор қилмоққа шайдир баъзилар.

Мен бировнинг ҳовлисида хок-туроб,
То девор қилмоққа шайдир баъзилар.

Шўх наволар тарқатарди темир сим,
Торни дор қилмоққа шайдир баъзилар.

Қиймалаб кўнглимни кўнгли тўлмайин
Энди ёр қилмоққа шайдир баъзилар.

Ёш гўдақлар жисмини бисмил этиб¹
Ифтихор қилмоққа шайдир баъзилар.

ги билан яққол ажралиб туради. У кундалик турмушда уч-райдиган оддий ҳолат ва нарсалардан шеърий рамз сифатида шу қадар маҳорат билан фойдаланадики, бунга таҳсин ўқимай илож йўқ. Унинг ғазалларида ўткир ҳажв излари ҳам кўзга ташланиб туради. Шу боисдан бўлса керак, шоир ғазалларини мутолаа қилганимизда, одатдагидек, ўзингизни хаёлий, гўзал оламда эмас, балки ўзингиз яшаб турган ҳаёт ичида ҳис этасиз, ғазал қаҳрамони ҳам афсонавий “гўзал ёр” эмас, сиз ҳамнафас, ҳамқадам бўлиб турган оддий инсонлар бўлиб чиқади. Умуман, шеъриятнинг ғазалдек қадимги жанрида муваффақиятли ижод қилаётган Кунвар бу жанр имкониятлари нақадар кенглигини, унинг ҳамма даврларда ҳам замона кишилари хизматига “лаббай” деб жавоб беришини амалда исботлайди. Кунвар Бечайн Ҳиндистон ҳукуматининг бир неча олий муқофотиغا сазовор бўлган.

¹ Ҳиндистон ҳукуматининг бир вақтлар болаларни кўпайтирмаслик учун олиб борган нотўғри сиёсати хусусида гапирилмоқда. (Тарж.)

* * *

Бўлмасин ҳар қанча маҳкам, сингуси зулм шамшири,
Парчалангай бир куни пойингда қуллик занжири.

Авваламбор айтиб эрдим, шишага солма дилинг,
Шиша бирла бўлғуси чил-чил кўнгилнинг тасвири.

Унга хат ёзмоқдан олдин менга равшан эрдиким,
Елга учгай сўзларим йўлида, қолмасдан бири.

Дафъатан авзоига тушгач кўзим, билдимки у
Беаёв йиққай дилим қасрини айёр, кашмири.

Манглайим теринда бўлса ҳад агар, бас, шунда ҳам
Бир йўли ишвангда ҳал бечора Кунвар тақдири.

* * *

Куёш чиқди, кўринди кўзга турлук ранг-баранг олам,
Юрак — оппоқ қоғоз, тўлмиш ўшал ранглар ила шул дам.

Оҳ-воҳлар, кўз ёши, фарёду нола, ноз-фироқ —
Ишқ дарёсида қирғоқлар эрурким, баланд, маҳкам.

Кўп оқдим мен бу дарёда, олишдим мавжлар бирлан,
Вале бир чўп жонимни сақлади ҳар гал, нечун — билмам.

Куёш ҳам ой кулиб, гоҳо поёнсиз Каҳкашон кўкда,
Имолар бирла йўл бошлар эди менга бўлиб ҳамдам.

Ҳаво, сув, ўту осмон, ер — шу бешта ном билан сени
Бани одам қилиб, Кунвар, элда номинг муҳтарам.

* * *

Расвойи олам эрурмиз, расво олам на билур,
Ғарқ бўлган ҳолини дарёйи аъзам на билур.

Кўнглимиз ичра чироқлар тинмайин пир-пир қилур,
Парча нурнинг қадрини дуд босган ул шам на билур.

Қайси телба куй туфайли телбараб қолдик бу кун,
Лабдаги най ноласининг маънисин дам на билур.

Қанчалик ёлғиз эрурман ғуж шаҳарнинг қўйнида,
Ғуж шаҳар танҳолиги ҳолимни, қайдам, на билур.

Телба дарёлар дили қайда, қачон чок бўлмиш-а,
Қор ва муз қўйнида ётган тоққа не ғам, на билур.

* * *

Ғайрни ошно қилмоқ адоси қолмади энди,
Маҳфили дилни безатмоқ ҳавоси қолмади энди.

Уйимга келганидан бери бир қимматбаҳо шолча
Ҳадиксиз кирди-чиқдилар сафоси қолмади энди.

Риёли кулгилардан лабларим андоқ азоб чекмиш,
Ки астойдил табассумнинг ибоси қолмади энди.

Менингдек борму “ванна” ишқибози ғусл қилмоққа,
Не тонг, ёмғир суйининг мубталоси қолмади энди.

Вақт бераҳму бешафқат эрур бизга мудом, Кунвар,
На миннатнинг, на ҳимматнинг баҳоси қолмади энди.

* * *

Сиртидаги қорани пинҳон тутар оина,
Айбимизни барчага аён тутар оина.

У билар на иймонни, на динни, на виждонни,
Қўлдан-қўлга ўзини чунон тутар оина.

Сал зарбадан бўлиниб, чил-чил бўлар зумдаёқ,
Менгзаб бизни ҳам ўзга яксон тутар оина.

Синдик унинг дастидан неча бор, чурқ этмадик,
Бир кулаб, фарёди нақ осмон тутар оина.

Пардоз чоғи Кунвар ҳам дарз туширди бебошвоқ,
Билмадим, энди ё қон, ё жон тутар оина.

* * *

Томчи сув чўғ узра қолгай тобакай,
Хорлик ёқадан олгай тобакай.

Бир куни биз ҳам олурмиз сўнг нафас,
Дам пуфак ичинда қолгай тобакай.

Бир куни исминг ёзиб зар варақда
Ҳам видо куйини чолгай, тобакай.

Он етиб, барча бўлурмиз хок-туроб,
Нур олов оламга солгай тобакай.

Ишқ гулининг ғунчаси, Кунвар, нозик,
Синмайин бошимда толгай тобакай.

* * *

Бўлса имкон кўнглим ичра яйрагил, ёр, бир нафас,
Шох бўлай, булбул бўлиб сен сайрагил, ёр, бир нафас.

Зимзиё тун бағрига олганда борлиқни тутал,
Оч юзингни, тунни кундуз айлагил, ёр, бир нафас.

Бунчалар нордону аччиқ бўлмаса жоми ҳаёт,
Оби раҳматдан татиб “ҳай-ҳай”лагил, ёр, бир нафас.

Дур бўлиб бир дона, етдим кўзларингга, қоракўз,
Кипригим учиди ёшдек жойлагил, ёр, бир нафас.

Бир келиб кетганча қайтиб келмагинг душвор эрур.
Интизорлик бодасин то шайлагил, ёр, бир нафас.

* * *

Йўқ кўнарға манзилим, то манзилим бўлсанг-чи, ёр,
Зор дилим қайдин топай, энди дилим бўлсанг-чи, ёр.

Тўрт томон жимжитлигу танҳолигу вайроналик,
Дилда ҳам йўқ бир садо, кел, маҳфилим бўлсанг-чи, ёр.

Ишқ ўтида ёнганимни сўзласам мен қанчалик
Шунчалик осон тутарлар, мушкилим бўлсанг-чи, ёр.

Бор ҳаётим, бор ғамим, оташ нафас, қайноқ дилим —
Барчасин олмоқ бўлибсан, қотилим бўлсанг-чи, ёр.

Тобакай сарсон юрарсан, айт, Кунвар, тобакай?
Мисли дарё тошганимда соҳилим бўлсанг-чи, ёр.

* * *

Зарба устига зарба берганга раҳмат,
Айни юракка урган мерганга раҳмат.

Ухламаган эдим мен, қўп ишлар қилдим,
Тунлар ухламай юлдуз терганга раҳмат.

Эски яралар битар, янгилари очилди,
Яраларни бор билган, э санга раҳмат.

Бекорга зина қурмоқ менга зарурми,
Зап келдингиз, деворлар, келганга раҳмат.

Ғам бор эканки, шоир шеър ёзиб тургай,
Ғам бериб, хурсанд бўлган эрканга раҳмат.

Қўнгил-да, энди дунё менга уй эмиш,
Ўт қўйса унга ҳар ким дер “анга раҳмат”.

Унутмоқлик бобида ягонадирман,
Кунварни бошлаб, кўкрак керганга раҳмат.

* * *

Бошдан-оёқ ёнар шаҳар, бизлар эса жим, лолмиз,
Куймоқдадир ҳужайралар, бизлар эса жим, лолмиз.

Бўғзимизга қадалгандир ўткир-ўткир пичоқлар,
Юртанимиз оғу, заҳар, бизлар эса жим, лолмиз.

Кеча билан йўқ бугуннинг зарра фарқи, кўзларим
Қон тўкадир шому саҳар, бизлар эса жим, лолмиз.

Қўлдаги мавж узра юзган кема ҳам юз ўтириб
Кетмоқдадир биздан бадар, бизлар эса жим, лолмиз.

Ғирт етимдек ўз уйимга сиградим, Кунвар, нетай,
Дарбадарман, оҳ, дарбадар, бизлар эса жим, лолмиз.

* * *

Барча ишим зўр, аммо бир чети чатоқ ҳамдир,
Дўст билганим душмандир, жонимга тузоқ ҳамдир.

Унга қандай ном бериш энди бизга тан эрур,
Ҳаёт – бу ўрмон ҳамдир, ҳаёт – бу чироқ ҳамдир.

Худди қишлоқ уйига ўхшайди, дўстлар, одам,
Ҳовли, девор, кулба – бас, бир ажиб қуроқ ҳамдир.

Чучук-чучук сўзлашиб болалар билан билдим,
Чол бўлсам-да, бу кўнгил маъсум, ёш ва оқ ҳамдир.

Қалби нолоним бамисли маҳбуса аёл кўли,
Тилла балдоқ ва кишандан, Кунвар, у қалоқ ҳамдир.

* * *

Кўзларимга тўлдириб ишқ обини ғазал айтдим,
Янгидан олиб эскининг тобини ғазал айтдим.

Кафтига не ёзганин кўрдим, ўзининг исми-кан,
Кафтима, кўзга суриб меҳробини ғазал айтдим.

Қанча айтдим, ҳар ғазал фош айлагай сиррингни деб,
Кошки дил уққай сўзим бир бобини, ғазал айтдим.

Лабларим киймиш янги сўзлар либосин, во ажиб,
Кўзларимнинг аччиқ-аччиқ хобини ғазал айтдим.

Кўкда ой ўз-ўзи бирлан то ғазалхонлик қилар,
Ерда мен ҳам кўз ёшим гирдобини ғазал айтдим.

Сўзларимдан гоҳо дуд, гоҳ ўт чиқиб, боз куйдирар,
Дермисан бир кун, дилинг зардобини ғазал айтдим.

Инжа бармоқлар қоғоз узра тизиб сўз дурларин,
Кунвар айтгарким, кўнгил аҳбобини ғазал айтдим.

Давримиз алломаси

Чингиз Айтматов XX аср жаҳон мумтоз адиблари қаторидан муносиб ўрин олган, Марказий Осиё халқлари маданияти тарихида улкан аҳамиятга молик сиймолардан. Айтматов жаҳоншумул асарлари билан башарият тамаддунига салмоқли ҳисса қўшиб, минтақамиз халқларининг маънавий камолотини жаҳон афкор оммасига яна бир марта намойиш қилди.

Собиқ шўролар давлатида 50-йилларнинг охири ва 60-йилларнинг бошларида рўй берган мафкуравий “илиқлик” шарофати билан қатор адиблар адабиёт майдонига кириб келганди. Улар сафида Чингиз Айтматов ҳам бор эди. Айтматов мансуб бу ижодкорларнинг асарлари тоталитаризмга қарши ғояларга йўғрилгани билан ажралиб турарди. Бу адиблар ижодининг мазмун-моҳиятини ташкил қилувчи негизлардан яна бири мустабид тузум даврида шахснинг эркинлиги мавзуси ҳисобланарди. Шу билан бирга бу ижодкорлар ўз миллати, миллий маданиятининг вакили бўлгани ҳолда, жаҳон адабиётининг энг сара намуналаридан илҳомланиб, ўзлари ҳам аксарият умумжаҳон аҳамиятига молик мавзуларда қалам тебратдилар. Натижада уларнинг бетакрор асарлари жаҳон миқёсида эътироф этилди. “Чекланган ақидапарастликдан ва ҳал қилувчи ҳаёт муаммоларини тор доирада олиб қарашдан холи тарзда мавжуд воқелик масалаларига янгича ёндашилгани уларнинг жаҳон миқёсига чиқишларини таъминлади. Айтматов ана шундай жаҳоншумул адиблар қаторида нафақат беназир истеъод соҳиби сифатида, шу билан бирга, донишманд адиб сифатида ҳам ажралиб туради.

Айтматов қирғиз халқининг фожиавийликдан холи бўлмаган, аини пайтда, меҳр-муҳаббат ёдуси билан йўғрилган ҳаётини юксак бадиий маҳорат билан акс этириб, оламшумул шуҳрат қозонди. Қирғиз халқининг жамики туркий миллият-элатларга хос мардонаворлиги ва ахлоқий юксаклиги аини Айтматов асарларида ёрқин ифодасини топиб, жаҳон миқёсида китобхонларни лол қолдирди.

Биз бу машҳур адибнинг ижодий тадрижини кўздан кечирар эканмиз, ёзувчи асардан асарга улғайиб, баркамоллик, кўламдорлик касб эта борганининг гувоҳи бўламиз. Камдан-кам адибларга насиб этадиган таҳлилий тафаккур соҳиби ҳисобланувчи Айтматов аини кунларда ҳам умуминсоний муаммолар устида жиддий бош қотираётгани билан эътиборни жалб қилаётир. Айтматовнинг “ҳаётимиздаги ғоят пинҳона ўта мураккаб муаммоларни ҳам илғаб олиш ва некбинлик билан ҳис қила билиш” қобилияти, айниқса, қайта-қайта эътироф этилади. Дарҳақиқат, Чингиз Айтматов романнавис сифатида янгича мушоҳада эгаси бўлиб, Замон, Инсон ва Табиатнинг ўзаро чамбарчас боғлиқлиги муаммосига янгича ёндошган кашшоф адиблардан бири бўлди.

Иосиф Бродский: “Буюк адиб инсоний тафаккур истиқбол уфқларини кенгайтиради, боши берк кўчага кириб қолган, чорасиз инсонга нажот йўларини кўрсатиб беради”, деганди. Айтматов аини шундай маънавий сардорлар, яловбардорлар сирасига киради. Қолаверса, Чингиз Айтматов таклиф қилаётган нажот йўли табиийлиги ва ягоналиги билан эътиборни тортади.

Бинобарин, Айтматовнинг “жаҳон халқлари бугунги кунда ягона-яхлит Замин фарзандлари бўлиб, атрофимизни тубсиз коинот ўраб олгани” тўғрисидаги мулоҳазаси инсониятни ноёб тафаккур соҳиби сифатида асраб қолишнинг ягона йўли бўлгани учун қимматлидир. Оламшумул аҳамиятга молик бундай ғоя аини Марказий Осиёдан етишиб чиққан адибга мансуб экани билан ҳар қанча фахрлансак оз. Шу ўринда Айтматовнинг беназир адиб ва донишманд сифатидаги илдизлари ўлкамизда қадимда яшаб ўтган буюк сиймоларга бориб тақалишини ҳам таъкидлаш жоиз. Қолаверса, Кўҳна Дунёнинг Марказий минтақаси бўлган бизнинг ўлкамиз

Шарқ билан Ғарбнинг чорраҳасида жойлашгани боис, турли маданиятлар ўзаро уйғун равнақ тошиб келгани билан ажралиб туради. Чингиз Айтматов ижодига ҳам мана шундай башарий уйғунлик хосдир.

Унинг ҳикоя, қисса, романлари бир томондан, барча учун тушунарли тилда ёзилган бўлса, бошқа томондан, афсона-ривоятлар негизига таянганлиги билан кенг китобхонлар меҳрини қозонди. Айтматов асарларида ҳаётнинг долзарб муаммолари: тафаккур ҳазинаси ҳисобланувчи хотира, Заминдаги жамики мавжудотнинг онаси саналувчи табиат, кишилик жамиятининг тараққиёти воситаларидан бўлмиш эзгулик ва ёвузликнинг ўзаро адабий беллашуви алоҳида маҳорат билан қаламга олинади. Айтматов жаҳон адабиётига манқурт тимсолини киритиб, нафақат улкан бадиий маҳорат соҳиби, аини пайтда, донишманд адиб эканини ҳам исботлади. Дайсаку Икёда Айтматов билан суҳбат қилар экан, ана шу бетакрор тимсоли назарда тутиб: “Хотирасизлик — қулликка олиб келади, дея жаҳон аҳлини огоҳлантирдигиз”, — дея ҳаққоний эътироф қилганди.

Айтматов пайғамбарона некбинлиги билан ҳамон китобхонларнинг, зиёлиларнинг диққат марказида. Бу бежиз эмас. Машҳур адиб мудом маънавий комиллик томон даъват қилаётир. Зеро, у: “Инсон маънавий, руҳий нуқтаи назардан инсон бўлиб қолиши, нафақат ақл-идрокли, аини замонда онгли тафаккур юритувчи шахс бўлмоғи зарурлигини” таъкидлайди. XX асрда майдонга келиб, ўзлигидан бегоналашган инсон ҳимоясига бел боғлаган буюк экзистенциализм фалсафасини ҳам Айтматов ўз ижодида ривожлантирди. Экзистенциализм намояндлари илгари сурган “ҳар қандай шароитда ҳам инсонийликни бой бермаслик” гоёси Айтматов асарларида ҳам муайян тақомилга етказилди. Айтматов инсоният нафақат ўзлиги, аслиятига, балки виждонли, баркамол сийратига ҳам содиқ-содоқатли бўлмоғи зарурлигига уруғ беради. Унинг “Соҳил бўйлаб чопаётган олапар” ривоят-қиссаси аини мана шу жиҳати билан теран аҳамият касб этади. Бу қиссада ўта оғир шароитларда ҳам инсоний қиёфани йўқотмаслик, меҳр-шафқатли бўлиш қанчалар катта аҳамиятга молик экани хусусида баҳс юритилади. Бу инсон ҳаёти негизини ташкил қилувчи ҳақиқатлар сирасига киради. “Инсон ўзининг инсон эканини унутмаслиги, унута олмаслиги, унутишга ҳаққи йўқлиги, ўта қалтис вазиятларда ҳам мардона туриб қолмасдан, балки, энг муҳими, маънавий-ахлоқий куч-қувватини чинакам эзгуликка сафарбар этиши шарт экани, шундай қилган ҳолдагина зафар қозониши” мумкинлиги Айтматовнинг мазкур қиссасида таъкидланади.

Бугунги даврга келиб нафақат инсонларо муносабатлар, балки Инсон билан Табиат муносабатлари ҳам долзарб муаммога айланди. Давр билан ҳамнафас, ҳамқадам, эҳтимол, ундан ўнлаб йиллар олдинда борувчи маънавий яловбардор сифатида Айтматов ҳам бу мавзуга алоҳида эътибор қаратди. Хусусан, унинг “Оқ кема” асарида ҳаётдаги ўта муҳим масалалар қаторида Инсон ва Табиат муносабатлари мавзуси ҳам юксак бадиий маҳорат билан қаламга олинган бўлиб, табиатга нисбатан жиноят пировард-натижада инсоният учун ҳалокатли бўлиши мумкинлиги тасвирланади. Қиссанинг бош қаҳрамони Болакай ёвузликни асло қабул қила олмайди. Адиб токи инсонларда болаларга хос бокиралик, виждонийлик мавжуд экан, ҳақ-адолатнинг умри боқий деган гоёни илгари суради. “Чунки, — деб ёзади Айтматов, — инсонга хос болаларча беғубор виждонийлик бамисоли уруғдаги муртақ-ўзакка ўхшайди, муртақ-ўзаги бўлмаган уруғ униб чиқмайди”. Шу боис, “бизларни келусида нималар кутаётганидан қатъи назар, токи инсоният барҳаёт экан, ҳақиқат ҳам яшайверади”. Сан-Тош қўриқхонасидаги Болакайнинг қисмати фожиали яқун топишидан қатъи назар, аини шундай умидбахш некбин хулоса келиб чиқади. Қўриқхона бошлиғи Ўрозкул ёвузлик рамзи бўлиш билан бирга, инсон устидан мустабид ҳукмронлик тимсоли ҳам ҳисобланади. Айтматов ўтган асрнинг 70-йиллари бошларидаёқ ачық ҳаёт ҳақиқатини мана шундай жасорат билан акс эттириб, бу борада собиқ шўро адабиётида пешқадам бўлган.

Чингиз Айтматов 1979 йилда ёзган дастлабки “Асрга татигулик кун” романида ўз даврининг оламшумул муаммоларини кўндаланг қўяди: “Инсоният Заминда яшаш асносида тарих — урушлар тарихидан таркиб топади, дея ўзини-ўзи фожиали алдамаётганмикин? Бу тараққиёт йўли аввалбошданоқ хато, боши берк бўлса-чи? У ҳолда бизлар қай манзиллар томон кетаётирмиз ва охир-оқибат, нималарга гирифтор бўламыз? Ва, башарти, ҳақиқатдан ҳам шундай бўлиб чиқса, инсоният буни мардона эътироф этиб, башарий ҳалокат олдини олишга улғурармикин?” Бу савол-муаммолар муайян мамлакатнинг муайян мафкурасига тегишли эканидан қатъи назар, умумбашарий хусусиятга эга экани билан қимматли.

Айтматов муаммоларни мана шундай кўндаланг тартибда қўяр экан, ўзига хос ижодий исён қилди, десак муболага бўлмайди. Романда қайд этилганидек, урушлар ва зўравонликлардан холи ҳаёт кечирувчи “Ўрмон қалби” сайёраси билан алоқа қилишдан бир йўла собиқ совет иттифоқи билан бир қаторда АҚШ ҳукуматининг ҳам бош тортганлиги тоталитар жамият устидан чиқарилган ҳаққоний ҳукм ҳисобланарди. Айтматовнинг мамлакатдаги ва жаҳондаги обрў-эътибори шу қадар юксак эдики, давлатнинг мафкуравий раҳнамо-етақчилари муаллиф давр муаммоларига даҳли бўлмаган илмий-фантастик асар яратди, деб ҳеч нарса пайқамгандек йўл тутишга мажбур бўдилар.

Адиб қайта қуриш авж олган 1986 йили ёзилган “Кунда” романида бу саволларга Исоий Масиҳ сўзлари билан ижобий жавоб беради. Боз устига, Қиёмат қоим манзарасини тасвирлайдики, у “Тангрининг қаҳри келиши — табиий офатлар рўй бериши оқибатида эмас, балки гофил бандаларнинг ўзаро ганим-душманлиги оқибатида содир бўлади”. Энг муҳими, Айтматов мазкур романида инсониятга гафлат босиб кириб қолган боши берк кўчадан чиқиш йўлини кўрсатиб беради. Хусусан, Исоий Масиҳ Понтий Пилат билан сўнги суҳбатида муаллифнинг хоҳиш-иродаси билан ҳайратланарли пайгамбарона мулоҳазаларни айтади... Рим прокураторининг: “Иккинчи маротаба заминга қачон қайтасан?” деган саволига Исоий Масиҳ: “Бу одамларга бевосита боғлиқ”, дея жавоб беради. “Мен қайта тирилиб, ҳузурингизга келмайман, — дейди у, — аксинча, илоҳий ҳаёт кечирish ҳадисини олган, юксак адолатлилик турмуш тарзига айланган, ҳатто таниб бўлмайдиган келажак авлодлар тимсолида айни, сиз, одамлар, каминанинг ҳузурда ҳозир у нозир бўлгaysiz... Илло, Парвардигори оламнинг хоҳиш-иродаси шундай, айни шу асно инсон манглайига битилган толеи олий — эзгулик ва баркамол гўзалликка доҳил бўлажак... Мен инсониятга мангу маёқ бўлиш учун яралганман. Аҳли башар азоб-уқубатлар оша, сийратидagi ёвузлик билан узлуксиз кураш олиб бориб, бокарам Оллоҳга, бинобарин, ўзлари сингари банди мўминларга меҳр-муҳаббати тақчил қалбларини куюдай мутаб ётган иллатлар, зўравонликлар, хунрезликлардан нафратланиш довларидан бирма-бир юксалиб, илоҳий васлимга мушарраф бўлишлари, пировардида илоҳий сийратим билан бир бутун, яхлит бўлмоқликлари учун яралганман!” Исоий Масиҳнинг эътироф этишича, “бунинг учун ҳар бир инсон ўзлигини, руҳониятини баркамол қилмоғи даркор”. Чингиз Айтматовнинг “Кассандра тамғаси” роман-огоҳанттиришида ҳам муқаддас мавзу қаламга олинган.

Айтматов асарларида илгари сурилган гоьлар жаҳон миқёсида кенг акс-садо берди. Жумладан, 1986 йили бўлган Халқаро Иссиққўл анжуманида Артур Миллер, Александр Кинг, Питер Устинов, Яшар Камол, Жеймс Болдуин, Клод Симон, Олвин Тоффлер, Нарайан Менон, Лиссандро Отеро, Афеворк Текле сингари машҳур адиблар иштирок этдилар. Кейинчалик уларнинг сафига Антониони, Курт Воннегут, Кендзабуро Оэ кабилар қўшилдилар.

Айтматов ташаббуси билан бошланган айни Халқаро Иссиққўл анжуманида синфий кадриятларга нисбатан башарий кадриятларнинг устунлигига оид янгича гоь юзага келди ва бу гоь собиқ шўро салтанатининг парчаланиши натижасида юзага келган давлатлар мафкурасининг негизига айланди.

Айтматовнинг 1996 йилда ёзилган “Кассандра тамғаси” романидаги воқеа-ҳодисалар ҳам ўзга макон, ўзга замонда кечади. Ўтган асрнинг сўнги ўн йиллигига келиб, жаҳон майдонида икки хил ижтимоий тузумларнинг хатарли зиддияти барҳам топди. Натижада инсониятнинг ядровий уруш оқибатида ялпи ҳалокатга учраши хавфи ҳам йўқолгандек бўлди. Бундан қатъи назар, инсоният ҳаётига ҳалокатли хавф-хатар ҳамон сақланиб қолаётир. Зеро, оммавий ва якка тартибда ёвузликлар содир этиш барҳам тошганича йўқ. Айтматов ҳаётимизга раҳна солаётган, уни ичдан емираётган ёвузлик моҳиятан очлик, касалликлар, урушлар, иқтисодий инқирозлар, ижтимоий тангликлар, жиноятчилик, нашавандлик, ирқчилик, табиий офатлар, ядровий синовлар сингари иллатларда намоён бўлаётганини таъкидлайди. Самовий роҳиб Филофей иллатлар билан тўлиб-тошган бундай тубан маконда туғилишни ҳомила ҳатто она қорнидаёқ истамаётганини каромат қилади. Айни мана шу фожиали ҳолат Кассандра тамғаси саналади. “Инсоният кулфатларининг кўламлири, — дейди Филофей, — авлоддан-авлодга тобора кўпайиб бораётир ва бунда бизларнинг барчамиз иштирок этаётирмиз. Илоҳий Заковат бизларни ҳалокат чоҳи ёқасида тўхтатар экан, Кассандра тамғаси воситасида барчамизни ҳушёрликка даъват қилаётир”. Романда атроф-муҳит ҳалокатли ифлосланишига қаршилиқ белгиси сифатида улкан китлар ўзларини соҳилга улоқтириб, нобуд бўлаётгани романда таъбирли қилиб тасвирланган. Адиб бизни худди шундай вазиятнинг қатлислиги

оқибатида ҳатто инсоният авлодларини давом эттирмасликдек ғайриоддий истак-хоҳиш пайдо бўлиши сабаблари хусусида мулоҳаза юритишга ундайди. Ва: “Ҳар бир инсон даставвал ўзи, қолаверса, бутун инсоният билан биргаликда кулфатлар ва иллатларни тамомила йўқ қилсагина, келажакка ишонч ортади... Бу галдаги хомхаёл, галдаги ҳаёшпарастлик эмас. Инсоният ҳаётини сақлаб қолиш аини шунга тақозо қилаётир, илло бундан бўлак йўл йўқ...”

Айтматов нафақат Низомий ва Навоий, Данте ва Петрарка сингари мумтоз алломаларнинг, балки Жойс ва Кафка, Набоков ва Бродский сингари насбатан замонавий адибларнинг ҳам маънавий давомчиси экани билан қадрлидир. Қолаверса, у шоҳ асарларини нафақат қирғиз тилида, балки рус тилида яратган. Шунга қарамай, Айтматов асарлари миллий руҳнинг кучлилиги билан ажралиб туради.

Айтматов ўз асарларида кенг кўламли ва эркин мулоҳаза юритади, ўз олдига ҳамда бошқалар олдига ҳам аини шундай вазифалар қўяди. Ясавий сингари алломалар тарғиб қилган ғояларни давом эттирар экан, айрим диний оқимларга хос ақидапарастлик, жаҳолатпарастликни ошқора танқид қилади. Унинг қаҳрамонларидан бири Авдий Каллистратов жаҳолатпарастликдан халос бўлиш, Оллоҳни танишда инсон руҳиятига эркинлик зарурлиги ҳақида гапиради. Таниқли япон илоҳиёт намояндаси Дайсаку Икэда билан суҳбатида Айтматов диний ҳурфикрлиликни давом эттириб, шундай деганди: “Барча диний эътиқодларнинг муштарак негизи ҳаётга, инсонга ҳурмат-эҳтиромдан иборат, деб биламан. Мен ҳар қандай динни жуда қадрлайман, чунки ҳар қандай диний эътиқод у ёки бу халқнинг азалий маънавий, фалсафий, ахлоқий тажрибаларининг ифодаси бўлиб, одамлар ҳаёт кечиршида — кундалик турмушда ўз ўринларини топа билишлари ва кенгроқ маънода, олий ахлоқ-одоб қоидаларига амал қилиб ҳаёт кечиршиларида дастуриламал ҳисобланади. Шу билан бирга, диний эътиқод, фикримча, — ўзига хос тарздаги оламни идрок қилиш ва дунёни англашдир. Кўр-кўрона эмас, балки астойдил ва оқилона эътиқод қилувчи художўй инсон аини шунинг учун ҳам муайян маънода комил ҳисобланадики, у теварак-атрофидаги оламда Олий Ахлоқийлик Қонунияти барқарорлигини ҳис этади”.

Давримизнинг аллома адиби Чингиз Айтматов шу тарзда ёвузлик ва зўравонликка қарши ахлоқий баркамоллик билангина кураш олиб бориш мумкин, деган оқилона йўлга даъват этади. Дарвоқе, ҳалокатли ахлоқий йўқотишлар қилинган, зулм ва зўравонлик авжга чиққан ижтимоий муҳитда инсониятнинг асрий эзгу-умидларига ҳамоҳанг тўлақонли жамият қуриб бўлмаслигига, бундай тузум ҳалокатга маҳқумлигига собиқ совет иттифоқи таназули мисолида яна бир карра ишонч ҳосил қилдик. Чингиз Айтматов юксак ахлоқийликдан, адолат ва эътиқоддан йироқ шундай ижтимоий тузумнинг ҳалокатини олдиндан кўра билгани ва теран идрок қила олгани туфайли ҳам буюк адиблар сирасига кириши шубҳасиз.

Париза МИРЗААҲМЕДОВА.

Театр романи ёхуд ўлимдан кейинги ҳаёт

Маълумки, Чўлпоннинг эстетик қарашлари бадиий адабиёт билан бирга театр ва тасвирий санъат таъсирида шаклланган. У таниқли драматург ва театр арбоби эди. Чўлпон кўп йиллар мобайнида бевосита театрда фаолият кўрсатган. Бу ҳолат, табиийки, унинг кейинги ижодий камолотида, жумладан, “Кеча ва кундуз” романининг майдонга келишида маълум роль ўйнаган. Мазкур асарни диққат билан кўздан кечириш, Чўлпон тамомила янги жанр, театрлаштирилган манзараларни сўз воситасида ифодаловчи жанрни яратганлигини кўрсатади. Бу романи драма деб ҳам атаса бўлади. Лев Толстой ўз вақтида “ҳар бир йирик санъатлар ўз ифода шаклини ҳам яратиши зарур” деган эди.

Бевосита асарга мурожаат этиб кўрайлик. Роман пухта ўйланган тугун – Зеби ва дугоналарининг қишлоққа саёҳатлари эпизодидан бошланади. Чўлпон романида худди драмаларда бўлганидек, асарда иштирок этувчи деярли барча қаҳрамонлар воқеа бошланмасдан олдин китобхонга таништирилади. Қаҳрамонларнинг аксарияти асардаги асосий воқеа – Акбаралининг Зебига уйланиши ва у билан боғлиқ ҳодисаларда иштирок этадилар. Бу воқеа асар қаҳрамонларидан кўпчилигининг манфаатлари ва кейинги ҳаёт тарзларига бевосита алоқадор. Романда худди саҳна асарларидагидек персонажларнинг бутун ҳаёти, уларнинг бошидан ўтган барча ҳодисалар эмас, балки қиёфаларини очишга ёрдам берадиган бир-икки характерли воқеа кўрсатилади.

Романнинг драмага яқинлиги фавкулудда ва қутилмаган ҳодисаларнинг саҳнавий талқинида ҳам кўринади. Гоголь ўзининг дастлабки комедияларидаёқ Ю.Манин “саробий фитна” деб атаган зиддият – қутқу усулларидан фойдаланган эди. Бунда асар қаҳрамони сюжетни ўз орқасидан эргаширмайди, балки сюжет оқим пайраҳани сургаб кетгандек, қаҳрамонни хоҳлаган қўйига солади. Шу атамани Чўлпон ижодига татбиқ этган ҳолда Зеби ва Акбарали оқимга дуч келиб қолган пайраҳа эмасмикин, деб ўйлаб қолади киши.

Роман воқеалари зиддият – қутқуга асосланади. Уни эса Акбаралининг хотинлари, Мирёқуб, эшон, ҳокимият вакиллари келтириб чиқаради. Деярли ҳар бир эпизод бирор зиддият заминида қурилади. Романнинг қарийб барча қисмларини мустақил саҳнавий кўринишлар деб аташ мумкин. Асарда содир бўлаётган барча ҳодисалар, уларнинг ўзгариши иштирок этувчиларнинг аҳвол-руҳиятлари ва ўзларига хос хусусиятлари билан далилланган. Дугонаси Зебини қишлоққа бориб келишга ундаган Салти роман воқеаларини ҳаракатга келтиришда дастлабки туртки вазифасини ўтайди. Лекин Акбаралининг кичик хотини Султонхон асар воқеаларининг тезлашиб кетишига сабабчи бўлади. Султонхоннинг Зебини ўз хонадонларига меҳмонга чақириши мингбошининг унга уйланиши билан яқунланиши мумкинлигини дарҳол тушунтиришади. Бу қутқуда Акбаралининг яна икки катта хотини Пошшахон ва Хадичахонлар қатнашишади. Уларнинг қисмати бир-бирига ўхшаб кетади. Ҳар иккаласи ҳам ҳали ҳаёт лаззатларидан қониб улгурмасдан эри томонидан итқитиб ташланган аёллар. Қисматларидаги ўхшаш томонлардан қатъи назар, улар ўзларига хос хусусиятларга ҳам эгадирлар. Пошшахон анча айёр ва чаққон, шунинг учун ҳам Мирёқубни ўзига ўйнаш қилиб олган. Ана шу катта хотинларнинг ғайирлиги ва рақобати Акбаралининг Зебига уйланишида асосий роль ўйнади. Чўлпонга хос хусусият шундан иборатки, персонажларнинг психологик ҳолатлари воқеаларга, ҳаракатга таъсир этишини усталик билан кўрсата олади. Кундошлар бўлмаганда асар воқеалари бундай шиддатли тус олмаган, табиийки, Пошшахон Зебининг чойнагига заҳар солмаган, Акбарали ҳам ўлмаган бўларди. Акбаралининг ўлими эса ўз навбатида кейинги

парданинг юзага келишига туртки бўлди. Бугина эмас, роман воқеаларида илгари қатнашмаган янги персонажлар, тартиб посбонлари асарга кириб келади.

Акбарали Зебига ўз ташаббуси билан эмас, балки ўзидан кўра ақдлроқ, удабурророқ Мирёқубнинг маслаҳати билан уйланишини эса тутайлик. Мирёқуб бу маслаҳатни беришдан аввал унга обдон тайёргарлик кўради, Зебининг ажойиб овозини роса мақтайди. Агар Акбаралининг ёнида Мирёқубдай одам турмаганида, ундан олдинроқ эса Салти Зебини қишлоққа бориб келишга таклиф этмаганида воқеа қандай тарзда давом этарди, деган табиий савол туғилади. Ёхуд сюжет йўналишида муҳим ўрин тутган Зебининг Акбарали хонадонига чақиритилган Султонхоннинг тўсатдан воз кечиши-чи? Бу вазиятдан бойнинг катта хотинлари усталик билан фойдаланишади. Сюжетнинг қайси йўналишини олиб кўрмайлик, Чўлпон уни қаҳрамонларнинг аҳволи-руҳияти ва моҳиятидан келтириб чиқаради. Ёзувчи қаҳрамонлар ҳаётини уларнинг ҳаракатлари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда кўрсатади. Асардаги барча воқеалар худди занжир ҳалқаларидек бир-бири билан боғланиб кетган. Қаҳрамонларнинг ҳаракатлари ҳам худди шу тарзда давом этади. Агар бу ҳаракатларнинг бирортаси олиб ташланса, худди битта ҳалқаси олиб ташланган занжирдай барча воқеалар, ҳаракатлар тўкилиб тушади. Шунинг учун ҳам бу асарда худди драмаларда бўлганидан, барча қаҳрамонлар, хоҳ бу Акбарали ёхуд Мирёқуб бўлсин, хоҳ Салти ёхуд Раззоқ сўфи бўлсин, хоҳ прокурор ёхуд таржимон бўлсин ўз ўрни ва аҳамиятига эга. Чўлпон асаридаги ҳар бир характер, ҳатто роман воқеаларида етакчи ўрин тутмайдиган персонажлар ҳам мураккаб ва зиддиятли инсоний образлардир. Бу жиҳатдан Раззоқ сўфи образи қизиқарли. У камгап, бадқовоқ, баъзида эса золим. Сўфининг ёнида хотини ва қизи қалтираб туришади. У аввалига Акбарали ва қизининг никоҳига бугунлай қарши чиқади. Лекин воқеалар ривожида у фикрини ўзгартиради. Акбарали мингбоши эса ўнлаб, юзлаб одамларга бош бўлишига қарамай, нодон ва ғоят чекланган бўлганлиги туфайли бирорта қарорни мустақил равишда қабул қила олмайди. Лекин қутилмаганда унинг характерида ўзгариш, янгилик пайдо бўлади. Буни қуйидаги сўзларидан билса бўлади.

“– Биласанми, Мирёқуб? Мен у қизга қиз деб, хотин деб талабгор бўлсам экан...”

Мирёқуб кўзларини катта очди ва мингбошининг ёнига келиб ўтирди.

– Нима дейсиз, хўжайин?..

– Ўзим ҳам ҳайронман. Ашуласини эшитсам бўлди, дейман ўз кўнглимда. Ашуласига, овозига ишқим бор, унақа итлик йўқ...

– Оббо! Итлик йўқ! Сизда-я? Э, товба...

– Нон урсин, агар...”

Зебининг ўзи эса шўҳ, шаддод қиз эди. У воқеалар давомида тобора сўниб, камгап бир кимсага айланади. “Бора-бора Зебининг кўз ёшлари ҳам қуриди. У худди суратдай жонсизгина судралиб юра бошлади. Эс-ҳуши ўзида бўлмаган бу жонсиз суратнинг ёғочдай қотиб қолган қўллари ва бармоқлари ила рўзгор ишларини яна бурунгидай пухта бажарилиши – онанинг қуриган кўзларини ҳам яна ёш билан тўлғазиб юборди. Зебининг оғзидан на бир сўз, на бир байт қўшиқ чиқар, на бир оҳ-воҳ”.

Булардан маълум бўладики, Чўлпон қаҳрамонлари асар воқеалари давомида ўзларининг янги-янги хусусиятлари билан намоён бўлаверадилар. Бир қарашда қаҳрамонлардан кўпчилигининг характерлари ривожланишда, ўзгаришда кўрсатилмаётгандай туюлиши мумкин. Аслида эса бундай эмас. Қаҳрамонлардаги руҳий ўзгаришлар, маълум ҳодисалар таъсирида характерларда рўй берган товланишлар усталик билан кўрсатилади. Қаҳрамонлардаги бундай товланишларни кўрсатиш Чўлпон поэтикасининг ўзига хос хусусиятини ташкил этади. Масалан, романдаги Раззоқ сўфининг ҳақиқий моҳияти асар охирида маълум бўлади, шундан сўнг у саҳнадан тушиб кетади. Худди шундай ҳодиса Мирёқуб билан ҳам рўй беради. У ўз дунёқарашига кучли таъсир кўрсатган Шарофиддин Хўжаев билан учрашгандан кейин воқеалардаги иштироки тугайди. Унинг муайян машғулотни йўқ, лекин ҳаёт мўъжизаларининг сирини ўргангани, Акбарали шахсий ҳаётининг барча томонларини беш қўлдай билади. “... ер-сув, пул ва бошқа бойликка кўмилган бу одамнинг бутун борлиги Мирёқубнинг қўлида эди. Ердан чиққан ҳосилнинг қанчаси ўз йўлига кириб, қанчаси Мирёқуб омонига тўкилишини мингбоши ўзи ҳеч қачон билган эмас. Керак бўлганда мингбоши Мирёқубдан пул сўраб олар...” Ёзувчи қаҳрамонининг бутун сир-асроридан ўқувчини тўла хабардор қилгандай. Лекин қутилмаган бир паллада Мирёқуб Мария билан бирга юртини ташлаб кетиб қолади. Танқидчилик қаҳрамоннинг бу ҳаракатини характернинг етарли даражада

очилмаслиги деб баҳолади. Лекин бизнингча, бу ҳолат Чўлпонга хос қаҳрамонлардаги, руҳий ўзгаришларнинг ўзига хос тасвири деб қаралиши керак.

Шундай қилиб, Чўлпон қаҳрамонлари “ўйиндан чиқиб”, “қотиб қолиб”, ўйинга қўшилиб туради, худди шахмат ўйинидаги доналардай тарих саҳнасида вақт-соати билан чиқиб кетади. Аввалги қаҳрамонлар ўрнига прокурор, қози, адвокат, таржимон, имом ва бошқалар асарга кириб келади. Айни ана шу персонажлар асарнинг етакчи қаҳрамонларига айланадилар. Акбаралининг шуҳратпарастлик орзулари, кундошларнинг ўзаро гайирлиги, ҳар қандай йўллар билан рақибининг оёғига болга уришга уриниш, фитнес, ҳийла-найранглар асарда биринчи планга чиқади. Душманлик ва фитналар одамнинг ўлимига (Акбарали), соддадил жувоннинг Сибирга сургун қилинишига (Зеби), кекса аёлнинг ақлдан озишига (Қурбон биби), Раззоқ сўфининг бедарак йўқолишига олиб келади.

Чўлпон ўз асарини яратишда Гоголь ижодига хос бўлган “Саробий фитнес”дан кенг фойдаланади. Чўлпон ижоди синчиклаб текширилса, Гоголь аъналаридан ўрганганини, унинг меросхўри эканлигини аниқлаш қийин эмас. Маълумки, Чўлпон ижодининг маълум даврида кўпроқ таржима билан шуғулланган. Рус адабиётининг кўшигина дурдона асарларини, шу жумладан, Гоголнинг “Ревизор” ва “Миргород” пьесаларини ўзбек тилига таржима қилган. Табиийки, бу ҳолат Чўлпондай санъаткор ижодига таъсир этмаслиги мумкин эмасди. Бу ҳолат, яъни Гоголнинг бадиий дунёси маънавий олами, Чўлпон ижодиётига кучли таъсир кўрсатди. Айни Гоголь ўз даври ижтимоий ҳаёти бузуқликларини юксак санъаткорлик билан кўрсатиб берган эди. Гоголь тасвирлаган зулм ва қуллик Чўлпон романининг ҳам етакчи мавзуларидан бирига айланди. Чўлпон ва Гоголь индивидуал услублари қанчалик ўзига хос бўлмасин, уларнинг ижодий принциплари бир-бирига жуда яқиндир. Ҳар бир сўзни ишлатишдаги юқори санъаткорлик, тасвирнинг ҳаққонийлиги ана шу ижодий принципларга кирувчи хусусиятлардир.

Ҳар иккала санъаткор учун хос бўлган томонлардан бири киноя, вазиятлар кинояси, зиддиятлар кинояси, сўнгги саҳна кинояси. Баъзида киноя сатирага айланади. Иккала санъаткорга хос яна бир хусусият воқеаларни баён қилиш эмас, тасвирлаш. Ана шу нарса қаҳрамонлар психологизмини келтириб чиқаради, тасвирнинг бойлиги ва тўлақонлилигини келтириб чиқаради, ўқувчини содир бўлаётган воқеаларнинг бевосита ишгирокчисига айлантиради.

Чўлпон асарида ҳам, Гоголь асарида ҳам характерли ҳолат юзага келади – ўлимдан кейинги ҳаёт ҳолати. Шу нуқтаи назардан қараганда Гоголнинг “Шинель” қиссаси характерлидир. Гарчи Чўлпон асари ташқи кўринишдан Гоголь қиссасидан анча узоқ туюлса-да, лекин ёзувчиларни ўлимнинг ўзи эмас, балки атрофдагиларнинг ўлимга муносабати қизиқтиради. Акакий Акакиевич ва Акбарали ўртасидаги тафовут жуда каттага ўхшайди. Акакий Акакиевич бутун рус адабиётидаги энг кичик одамлардан бири. Акбарали эса романдаги деярли энг йирик мансабдор шахс, бадавлат ва оқ подшога сидқидилдан хизмат қилаётган таъсирли одам. Ўлимидан кейин хотинлари йиғлашади, удум сақланади: “Кундошлари ҳам бирин-кетин уйғониб чиқдилар ва мингбошининг кенг ичкарасида азонга яқин тўрт хотиннинг азани билдирган овози кўтарилди. Акбаралининг ўлимига яна бир муносабат – қотилликнинг ягона айбори сифатида Зебининг қамоққа олиниши. Ҳар иккала асар бир-бирдан қанчалик фарқ қилмасин, улар учун умумий бўлган бир ҳолат бор. Бу ҳар иккала асарда кўтарилган ижтимоий мавзуда ўз аксини топади: айбланаётган одамни инсон ўрнида кўрмаслик, шахсини менсимаслик. Қаҳрамоннинг ўлимидан кейин воқеалар барҳам топмайди, балки ўз йўлида давом этаверади.

Иккала асардаги уйғунлик яна мавжуд бюрократик машинанинг қўл остидаги одамларга, у хоҳ Акакий сингари кичик одам бўлсин, хоҳ Акбарали сингари мансабдор бўлсин, тамомила бефарқлигидир. Бу ҳолат Гоголь асарида қаҳрамон ўлимига тамомила бефарқ қаралишида, Чўлпон романида эса Акбарали исми суд қарори матнида Қамбарали, Умарали, Амир ўғли шаклида қўлланилишида яққол сезилади.

Кўрганимиздек, Чўлпон ўз асарида “саробий фитнес”дан тўла истифода этган. Ёзувчи асар воқеалари мобайнида Акбарали шахсининг улуғлигига бутун тафсилотлари билан бизни ишонтиришга ҳаракат қилади. Лекин унинг ўлимидан кейин қутилмаганда бу гапларнинг тамомила сароблиги, бу одамнинг ҳеч қандай қимматга эга эмаслиги маълум бўлиб қолади. Айни мана шу ҳолатда бюрократик машинанинг ўз қўл остидагиларга паст назар билан қарашни кўзга ташланади, одамларнинг ўлимига бирор мурватчанинг тушиб қолишидай қаралиши сезилади.

Акбарали образини синчиклаброқ кузатайлик. У асарнинг бош қаҳрамонига ўхшайди, барча персонажлар унга қандайдир алоқадор. Гарчи асардаги муҳим воқеалар у билан боғлиқ ҳолда рўй берса-да, романни ҳаракатга келтираётган куч у эмас. Акбарали атрофида ҳасадгўйлик, рақобат авж олади. У вазиятни тамомила ҳис эта олмайди, бунинг устига, бутунлай саводсиз. Акбарали гарчи роман воқеаларини ҳаракатга келтирувчи шахс бўлса-да, бошқаларнинг ўйинчоғига айланади. Ҳамонки, шундай одам мингбошилик вазифасида турган экан, уни шу лавозимга тайинлаган одамлар қандай экан деган фикр пайдо бўлади. Акбарали кўтарилишининг саробийлиги шундаки, у ўзи муносиб бўлмаган, эплаштириш қўлидан келмайдиган вазифани эгаллаб турибди. Акбаралининг бутун ҳаёти ҳам, еб-ичиши ҳам, ўлими ҳам аҳмоқона. Унинг образи бир неча ўн йиллар мобайнида фақат еб-ичиб, уйланиб, кейин ҳаёт саҳнасидан тушиб кетадиганларга ҳақиқий пародия. Чўлпон характер моҳиятини очишда турли деталлардан, жумладан, унинг овқатланишидан ҳам фойдаланади. Бу жиҳатдан ҳам Гоголь ва Чўлпон ижодларида муайян уйғунлик мавжуд. Гоголь қаҳрамонларини овқатланаётган вақтда, зиёфатда тасвирловчи эпизодлар талайгина. Масалан, Гоголь қаҳрамонларидан Тарас Бульба, Чичиков, Сабакевич, қатор помещикларнинг овқатланаётган вақтлари тасвирланади. Лекин уларнинг ҳар бирида овқатланиш ўзига хос маънога эга. Шу нарсани эслатмоқ жоизки, Чўлпон “Кеча ва кундуз” романи устида иш олиб бораётган вақтларда Гоголь асарларининг таржимаси билан ҳам шуғулланаётган эди.

Акбарали образини яратишда ёзувчи овқат деталдан кенг фойдаланади: “Мирёқуб эса мингбошининг хурсандлик ва кайф билан маст бўлган юзларига тикилган бир пайтда ичкаридан бир товоқ тўла манти чиқиб дастурхоннинг ўртасидан жой олди. Мирёқуб бу даргоҳда тез-тез тортилиб турадиган серқатиқ, семиз ва ёғлиқ мантиларга қадрдон дўстини кўргандай ширин бир кайф билан тикилди, сўнгра кўзларини товоқдан кўтариб, мингбошининг юзларига қарагач, шу топда товоқдаги манти билан товоққа томон эгилган юз ўртасида ҳеч қандай фарқ кўрмади: иккаласи ҳам шу қадар ёғлиқ эди”. Акбаралининг мечкайлиги ва ичкиликка ружу қўйиши образнинг асосий хусусиятларидан бирига айланади. “Тўйни нима қилдик, хўжайин? – деди Мирёқуб, қўлини чайқаб туриб, Мингбоши бошини товоқдан кўтармай, оғзида бир манти, қўлида иккинчи манти билан шошилмай жавоб қилди:

– Ўзинг биласан! Мен қайдан билай”.

Кўрганимиздек, овқат маҳалида Акбаралини ҳеч нарса қизиқтирмайди. Овқат образи ёзувчи томонидан атайин олдинги планга олиб чиқилади. Чўлпон Акбаралининг очофатлигини тасвирлаш орқали фақат унинг ташқи қиёфасини эмас, шунингдек, ички ҳолатини ҳам кўрсатади. Нафсини қондиргач, қаҳрамоннинг ҳолати бутунлай ўзгаради, энди у Зеби тўғрисида ёниб, завқ-шавқ билан гапира бошлайди. Унинг бундай ҳолатини ҳатто Мирёқуб ҳеч қачон кўрмаган эди. Қаҳрамон қиёфасини яратишдаги бундай турли-туманлик унинг ички дунёсини тўлароқ очишга ёрдам беради.

Шундай қилиб, замонасининг зийрак фарзанди Чўлпон ўз даврининг алғов-далғовларини, ҳаётнинг “саробийлиги”ни яхши англаган ва буни қаҳрамонлари қиёфасида маҳорат билан акс эттирган эди.

*МУҲАББАТ ШАРАФИДДИНОВА,
филология фанлари номзоди.*

Буюк истиқлолчи

Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар.
Маънавият нашриёти, Тошкент: 2003 йил

Тарихимизда шундай инсонлар борки, улар қалбимизда фахр туйғусини жўш урдиради. Бундай зотлар учун эътиқод, маслак ҳар нарсадан улуг. Улар шу эътиқод — Ватанни, Миллатни мустамлака занжирларидан озод қилишдек буюк мақсад учун ўлимга ҳам тик боқдилар. Мана шундай мақсад учун бошини кундага қўйган сиёсий арбоблардан бири Мунаввар қори Абдурашидхон ўғлидир. Шўролар ҳукумати босмачилик ҳаракати деб бадном қилган истиқлолчилик ҳаракатини қонга ботиргач, 1920 йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб, истиқлолчилик ҳаракати раҳнамоларини ҳам жисман йўқ қилишга киришди. Жадидлар учун ниҳоятда оғир, таҳликали вақтларда — 1927 йилда Тошкент округ маданиятчилари курултойида Мунаввар қори бу ҳаракат ҳақида қуйидагиларни баён қилган эди: “Чор ҳукуматини йиқитиш жадидларнинг тилагида бор эди. Сиёсий вазиғамиз ва мақсадимиз ҳам шундан иборат бўлиши яширин эмас. Нанки, биз жадид мактаби очиш билан савдо хизматчилари, бошқача таъбир билан айтганда, дўконда ўлтуриб насия ёзадурғон ходимлар етказасак? Шу ишга ақлли одам шу баҳони беришдан у ёқ-бу ёқни мулоҳаза қилсин. Жадид мактаби очилишимизга сиёсий ва маданий курашчилар тайёрлаш баҳоси берилмаганига таассуф билдиролмай ўта олмайман”. (“Қизил Ўзбекистон”, 1927 й. 7 июн).

Яқинда “Маънавият” нашриёти “Истиқлол қаҳрамонлари” рукни остида Мунаввар қори Абдурашидхоновнинг “Танланган асарлар”ини босмадан чиқарди, асарларни тўплаб нашрга тайёрловчи ва эътиборли сўз боши муаллифи санъатшунослик фанлари номзоди Сирожиддин Аҳмедов, масъул муҳаррир, филология фанлари доктори Наим Каримов, тақризчи филология фанлари доктори, профессор Бегали Қосимовдир.

Сирожиддин Аҳмедов узоқ йиллар давомида халқимизнинг улуг фарзанди Мунаввар қори ҳаёти ва фаолияти ҳақида тадқиқот ишлари олиб боради. У Ватанимиз мустақиллигининг дастлабки 1992 йилдаёқ буюк истиқлолчи ҳақида “Шарқ юлдузи” журналида “Мунаввар қори” деб номланган анча эътиборли тадқиқотини эълон қилган эди. Ушбу мақола туфайли Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли жафоқаш халқимизни истиқлолга даъват этган буюк инсон сифатида намоён бўлди. Ушбу “Танланган асарлар” эса мутафаккирнинг 30 йиллик истиқлол учун олиб борган кураш йўли, асарлари, нутқлари, мақолалари, хотиралари мисолида ёрқин саҳифаларда ёритиб берилган.

“Танланган асарлар” С.Аҳмедовнинг “Йўлбошчи” номли мақоласи ва 4 асосий бўлимдан ташкил топган. Нашрга тайёрловчи “Бадий асарлар” ва “Рисолалар” бўлимларига Мунаввар қорининг мактаб болалари учун ёзган алоҳида бадий асарларини киритган.

Маълумки, кўн жадид мутафаккирлари каби, Мунаввар қори ҳам ўз фаолиятини маорифдан — миллат фарзандларини тарбиялаш, Миллат ва Ватан истиқлоли учун курашувчи баркамол инсонни вояга етказиш ишидан бошлади. Бунинг учун у “усули савтия” (“товуш усули”) методига асосланган “усули жадид” мактаблари очди, Ватанимиздаги биринчи “усули жадид” мактабларининг ташкилотчиси Мунаввар қори бўлди. Унинг миллатни оқартириш, ўзлигини танитиш йўлидаги бу фаолияти, бир томондан, маҳаллий мутаассиблар, қадимчиларнинг бўҳтонлари, дўқ-пўписаларига, иккинчи томондан, мустамлакачи маъмурларнинг таъқиб-таъзийқларига қарши кескин курашлар жараёнида кечди. Мунаввар қори том маънода туркий халқларнинг раҳнамоси, жадидчилик ҳаракатининг раҳбари Исмоилбек Гаспралли фаолиятининг Туркистон ўлкасидаги давомчиси эди. Мунаввар қорининг бу соҳадаги катта саъй-ҳаракати туфайли усули жадид мактаблари Туркистон ўлкаси бўйлаб кенг тарқала бошлади. Энди Мунаввар қори кўпроқ дарсликлар яратиш, замонавий ўқитувчи кадрлар тарбиялашдек даврнинг долзарб масалалари билан шуғулланди.

Мунаввар қори жадид мактаблари учун “Адиби аввал”, “Адиби соний”, “Ер юзи”, “Ҳавойижи динийя”, “Тажвид”, “Сабзор” каби ўнга яқин дарслик ва қўлланмалар, мажмуалар яратди, улар Туркистон ўлкасида янги очилаётган усули жадид мактабларида кенг қўлланган. Мактаб, таълим-тарбия тизимидаги бундай тез ривожланиш мустамаккачи маъмурларни, уларнинг мафкура соҳасидаги устунларини катта таъшишга сола бошлади. Мана шундай устунлардан бўлмиш Николай Остроумовнинг қаҳр билан ёзган қуйидаги сўзларига эътибор беринг: “Рус маъмуриятининг ерликлар эски мактабларига нисбатан қўллаган менсимаслик, назар-писанд қилмаслик сиёсати ўлкадаги ҳукмронлигимизнинг дастлабки ўн йиллигида ўзини оқлаган бўлиши мумкин. Аммо кейинги уч ўн йилликда бу сиёсат ўзини оқламаганини ҳеч қачон ва ҳеч нарса билан яшириб бўлмайди. Биз ўлка маорифида бирор иш амалга оширгунча, ҳатто катта қийинчиликлар билан энди бир неча рус-тузем мактаби очганимизда, бошқалар ташқаридан (Кримдан) катта гайрат билан ўлка халқлари маорифи учун бошқа байроқ остида (таъкид бизники — У.Д) мустақил фаолият олиб борди. Бу янги усул мактаблари аста-секинлик билан маъмуриятнинг ҳеч қандай рухсатисиз очила бошлади ва ажабланишлик билан йўл қўйиб бўлмайдиган томони шундаки, ҳозир ҳам област, уезд маъмуриятлари, ҳатто ҳукумат мактаблар инспекцияси назоратисиз давом этмоқда”. (Н. Остроумов. Что делать с нова методными мактабами?) (“Туркестанские ведомости”, 1 января 1909 г.)

“Танланган асарларнинг” катта қисмини Мунаввар қорининг мақолалари, нутқлари ташкил этади. У ўзбек миллий матбуотининг тамал тошини қўйганлардан. Мутафаккир миллат истиқболида матбуотнинг буюк аҳамиятини анча эрта тушуниб етди. Шу ўринда Россия ҳукуматининг 1905 йил 17 октябр манифести Мунаввар қорига катта имкониятлар яратди. Тошкентда нашр қилинган газеталарнинг муҳаррирлари бошқалар — унинг ҳаммаслақлари бўлса-да, уларнинг асосий ташкилотчиси Мунаввар қори эди. Унинг бевосита муҳаррирлигида 1906 йилда “Хуршид”, кейинроқ “Нажот”, “Кенгаш” газеталари фаолият кўрсатди. Жадидларнинг 1906 йил 27 июнда дунё юзини кўрган биринчи газетаси “Тараққий”нинг (муҳаррири Исмоил Обидий) вужудга келиши ҳам Мунаввар қори номи билан боғланади. Исмоилбек Гаспралли бу газетанинг чиқиши муносабати билан ҳамкасбларини табриклаб, махсус “Тараққий” номли мақола ёзган эди. Мунаввар қорининг матбуотда эълон қилинган нутқ ва мақолалари ҳажман катта. У матбуотга миллат онгини шакллантирувчи, унинг тараққий этган миллатлар даражасига кўтарилишида буюк минбар деб қаради. Мунаввар қори “Хуршид”, “Шуҳрат”, “Садойи Туркистон” газеталари атрофига Убайдулло Ҳўжаев, Абдулла Авлоний, Абдурауф Музаффарзода, Фансуруллоҳбек Худоёрхонов, ака-ука Комилбек ва Каримбек Норбеков каби зиёлиларни бирлаштирди. Шунинг учун ҳам у умрининг охиригача чор ҳукуматининг оҳранкаси, шўро ҳукуматининг ГПУ айғоқчилари таъқибларидан, жазоларидан қутула олмади.

“Танланган асарлар”га Мунаввар қорининг энг сара мақолалари, нутқлари киритилган ва унинг ўзбек матбуотини ташкил қилиш ва ривожланишидаги улкан хизматлари анча асосли ёритилган.

Миллат истиқболида ташкилотлар, жамиятлар муҳим аҳамиятга эга. Ширкатлар, жамиятларнинг ҳатто тараққий этган давлатларда ҳозирда ҳам эътибори катта. Мунаввар қори Тошкентда очилган дастлабки “Хайрия жамиятлари”нинг фаол ташкилотчиларидан, аъзоларидан бўлган. У жамиятлар ташкил қилишининг йўл-йўриқларигача ишлаб чиққан ва ўлкада жамият очувчилар учун дастур сифатида “Жамият қандай очилур?” сарлавҳаси остида мақола “Садойи Туркистон” газетасида эълон қилинган.

Бундай жамиятлар, асосан, саховатли, миллатпарвар бойларнинг хайр-эҳсонларига суянган ҳолда фаолият кўрсатди, улар қошида кутубхона, нашриёт ширкатлари ташкил этилган бўлиб, Туркистоннинг Самарқанд, Бухоро, Қўқон, Наманган каби йирик шаҳарларида ҳам фаолият кўрсатган. Жамиятлар усули жадид мактабларини иқтисодий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқлаш, дарслик ва қўлланмалар яратиш ва нашр қилиш, шу билан бирга, иқтидорли ёшларни илм-фан тараққий этган чет мамлакатларга юбориш каби муҳим масалаларни ўз зиммасига олди. Мунаввар қори бундай фаолиятини шўролар ҳокимиятининг дастлабки йилларида ҳам давом эттирди. Шуни афсус билан таъкидлаш керакки, 20-йилларда Туркия ва Олмония каби мамлакатларда ўқиб, Ватанига етук мутахассис, олим бўлиб қайтган деярли ҳамма ўзбек ёшлари тақдири Мунаввар қорининг тақдири каби фожиа билан якун топди. Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли тараққий этган чет эл олий ўқув юртига талаба юбориш билангина ўлкани катта билим ва малакага эга бўлган миллий кадрлар билан таъминлаш масаласини ҳал қилиб бўлмаслигини яхши билар эди. Аслида, чет элларда ўқиб келган ёшлар

Ўлкада янги очиладиган олий ўқув юртларининг биринчи ўқитувчилари бўлишлари керак эди. Бу Мунаввар қорининг буюк орзуси эди.

Мунаввар қори 1913 йилда Тошкентда Абдулла Авлоний билан бирга “Турон” жамиятини ташкил қилишга бошчилик қилди. Аслида бу жамият 1909 йилда Мунаввар қори ва Абдулла Авлоний бошчилигида очилган “Жамияти хайрия”нинг қайта тикланиши эди. “Турон” жамияти қошида худди шу номда кутубхона (ҳозирги Тошкент вилоят кутубхонаси “Турон” — У.Д), “Турон” газетаси ва “Туркистон кутубхонаси” номи билан нашриёт фаолият кўрсатди. “Турон” жамиятининг 73 моддадан иборат Низомида унинг муассислари ва уларнинг яшаш жойлари кўрсатилган.

Жамиятнинг асосий мақсади аҳолини матбуот, адабиётлар билан, ўқувчиларни дарсликлар билан таъминлаш, миллатнинг сиёсий онгини ўстириш эди. Булардан ташқари, ушбу Низомда “оврупоча ўқув муассасалари очиш”, ўрта ва олий ўқув юртларида таълим олаётган талабаларга стипендиялар белгилаш каби моддалар ҳам мавжуд эди. 1917 йил феврал инқилобидан кейин Мунаввар қори бошчилигида тузилган “Шўройи ислом”, “Турк одам марказияти”, “Иттиҳод ва тараққий” каби сиёсий ташкилотлар “Турон” жамияти заминиде вужудга келди. “Танланган асарлар”да бу ташкилотларнинг мақсад ва вазифалари анча кенг ёритилган. Мунаввар қори Туркистон Мухтор Республикасининг ташкилотчиларидан, Ҳайъат аъзоларидан бири эди. Аммо большевиклар Туркистон Мухториятини оёққа турмасданоқ янчиб ташладилар: 10 минг тинч ерли аҳоли ўлдирилди, 180 қишлоққа ўт қўйилди. Бу қонли воқеадан кейин Мунаввар қори (Беҳбудий ҳам — У.Д) “Хуррият берилмас, олинур. Ҳеч нарса ила олиб бўлмас, фақат қон ва қурбон илагина олиб бўлур”, деган хулосага келди.

Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли Ватанимизда биринчи олий ўқув юрти Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг асосчиси ва биринчи раҳбари — ректори бўлган. Бу ҳақда “Танланган асарлар”да ҳаққоний фикрлар баён қилинган. Шу ўринда бир муҳим масалани таъкидлаб ўтишни истар эдик. Афсус билан айтиш керакки, Мунаввар қори ўзи ташкил этишда бош бўлган университетда ҳатто бир йил ҳам ишлай олмади, уни бу ишдан маҳрум этдилар, Эътибор беринг, Абдулрауф Фитратдай қомусий олим ўз вақтида Москва олий ўқув юрти профессори сифатида эътироф этилган эди, аммо ўз миллати Мунаввар қорини фарзандларига дарс беришдан маҳрум этдилар. Буни Русия мустамакачилик сиёсатининг ўта нозик жиҳатлари билан изоҳлаш мумкин.

“Танланган асарлар”нинг каттагина қисмини Мунаввар қорининг “Хотиралар”и ташкил этади. “Хотиралар” ниҳоятда оғир шароитда, қатагон ойболтаси унинг боши узра кўтарилган 1929-1930 йилларда азобхоналарда, “одиначка”ларда ёзилди. Уларни ўқир экансиз, Мунаввар қорининг кўз кўриб, қулоқ эшитмаган азоб-уқубатлар, руҳий изтироблар исканжасида қолганлигининг гувоҳи бўласиз. Шўролар ҳукумати Мунаввар қорига қарши шундай сиёсат қўлладики, натижада унинг шогирдлари, дўстлари, ҳаммаслаклари ҳам ГПУ дан қўрқиб ундан юз ўтирдилар. 1930 йил 13 майда қамоқхона “одиначка”сида ГПУ нинг катта ваколатли вакилларида Агидуллинга ёзган аризасида қуйидагиларни ўқиймиз: “... Ўлимдан қўрққаним йўқ. Чунки ҳозирги ҳаётдан ўлимни минг мартаба яхши, деб биламан. Ҳар минутда ўзимга ўлим тилайман. Фақат ҳозир ўлим ҳам мандан ҳазар қиладур...”

Мунаввар қорига ўзи севган Ватанининг бир сиқим тупроғи ҳам насиб этмади. У Москвада 1931 йил 23 апрелда отиб ўлдирилди, ўлдирилганидан кейин ҳам 60 йил давомида унинг хотирасини авлодлар онгидан сидириб ташлашга ҳаракат қилинди. Ижодкор халқимизнинг асрий орзуси амалга ошиб, мустақиллик қўлга киритилгач, истиқдол фидойилари, шу жумладан, унинг етакчиларидан бири Мунаввар қори Абдурашидхон ўғли ҳақида бор ҳақиқатни айтиш ва асарларини халқнинг маънавий мулкига айлантириш учун кенг имкониятлар очилди. Мустақиллик мафқурасини шакллантириш, халқ эътиқодига сингдиришда унинг ҳаёт йўли, асарлари муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Улугбек ДОЛИМОВ,
филология фанлари номзоди.

Туркий тамаддун ибтидоси

Туркий халқлар тарихи қанчалар қадим, туркий дунё худуди нақадар бепоён, турк тили бой, рангин бўлмасин, турк дунёсининг адабиёти ҳам шунчалар юксакдир. Бу юксаклик белгиларини биз ёлғиз маданий омиллар доирасида олиб қарасак, бу муҳташам тарихга ва чексиз худудга, “қавоийиди мукамал” тил ва гўзал адабиётга нисбатан тор кўнгиллилик қилган бўламиз. Зеро, туркий халқлар тарихининг кўҳна ва бой қатламларини кузатганда ёлғиз ҳайрат ва гурур эмас, балки ҳасрат ва надомат туйғуларимизни ҳам яшира олмаймиз. Бой, лекин тақдири қадар бахтсиз тил; чексиз, лекин ҳозирда юзлаб чегаралар ортида бўлинган худуд; улуғвор, лекин ягона бир қудратли мўъжизага айлана олмаган адабиёт — буларнинг бари туркий дунё тамаддуни (цивилизацияси) билан боғлиқ севинч ва қайғулардир.

“Турк дунёси ўртоқ адабиёти” умумий рукни остида чоп қилинаётган китоблар, асосан, тўрт йўналишда бўлиб, уларнинг бири “Турк дунёси адабиёти матнлари антологияси”-дир¹. Айтиш керакки, турк ноширларининг бу соҳадаги тажрибаси улуғ ва ўрганишга лойиқдир. Ўнгсўздан маълум бўлишича, 1991 йилгача чоп қилинган мажмуалар 1200 дан ортиқ номда. 1430-40-йилларда тартиб берилган Ўмар ибни Маждиднинг “Мажмуату-н-назойир” идан тартиб 2000 йилда ўн жилда “Гўзал ёзувлар” умумий номи остида нашрдан чиққан мажмуа (Исмоил Порлатир ва б.)ларнинг номлари ёки муаллифлари рўйхатини келтириш ҳам биргина мақола доирасида мумкин бўлмаган ишдир. Бу биргина Туркия жумҳуриятида бажарилган ишлар, агар бунинг қаторига Тошкент ва Алмати, Бишкек ва Асхабад, Қозон ва Уфа, Урумчи ва Бокуда чоп этилган мажмуаларни қўшсак, турк дунёси адабиётининг тарғиботи ҳам кейинги даврларда ёмон кечмаганини кўрамиз.

XX аср бошларидаги Исмоил Ҳикматнинг “Турк адабиёти тарихи” (1926), Фитратнинг “Энг эски турк адабиёти намуналари” (1927) ва “Ўзбек адабиёти намуналари” (1928), Фуод Кўпрулуни “Девон адабиёти” (1934) ёки “Турк соз шоирлари” (1940) китоблари мажмуачилик биргина тарғибот иши бўлмай, балки тадқиқот иши ҳам бўлганини англалади.

1-жилд Отатурк Юксак Қуруми бошқони проф. Содиқ Туралнинг “Бир Антоложининг вар ўлуши” (“Бир мажмуанинг яратилиши”) мақоласи билан очилади. Сўнг проф. Шукри Элчиннинг “Ўнгсўзи”дан кейин мажмуага киритилган матнлар “Аноним” адабиёт сарлавҳаси билан мифлар, афсоналар ва манқабалардан намуналар худудлар бўйича тартиблаштирилган: дастлаб Туркия ва балканлар, Озарбайжон, Қора денгиз ва Шимолий Кавказ турклари, Туркистон, Идил — Урал ва Жанубий ва Шимоли Шарқий Сибир худудлари бўйича фольклор асарларидан намуналар келтирилган. Чунки турк асотириларининг қамрови дунёнинг пайдо бўлишдан тортиб, кундалик маиший ҳаётнинг икки-чикирларигача бўлган мазмунни ўзида акс эттиради. Қарийб 700 саҳифани ташкил этган китобнинг атиги 50 бети Туркия турклари фольклорига бағишлангани мажмуа муаллифларининг ўз соҳасига инсоф билан ёндашганини кўрсатади.

Табиийки, Туркистон худуди бизни қизиқтиргани ҳолда бу рукнда берилган ўзбекча миф, афсона ва ривоятлар мундарижасига эътибор қаратамиз. Мажмуада Тўмарис, Зариадр ва Одатида, Широқ, Ибн Сино (уч афсона), Мирзо Улуғбек (икки афсона), Навоий ва Қора Бўғроҳон номлари билан боғлиқ афсона ва ривоятларнинг қисқа баёнлари келтирилади (буларнинг нашр манбалари айтилмай, барчаси проф. Б. Қосимовнинг архивидан олинган деб кўрсатилган). Бунинг устига матнларнинг фонетика-

¹ Turk Dunyasi Edebiyat Metinlari Antolojisi. Cild 1-4. Atatürk Kultur Merkezi Başkanlığı Yayınları. — Ankara, 2001-2003.

си ўқишга мослаштирилган ўзбек тилида берилиши (туркча таржимаси билан) китобхонлар томонидан уларни тушунишни енгиллаштиради. Бироқ матн парчаси олинган манба аниқ кўрсатилса, илмий жиҳатдан тўғри бўлур эди. Ҳар йили мактаб дарслик — мажмуаларида миллионлаб нусхада эълон қилиниб, ўзбек ўқувчиларининг қалб мулкига айланган Тўмарис ва Широқ каби афсоналарнинг “архив мулкига айлантирилиши” ўзбек зиёлиларнинг шаънига ҳам дуруст иш эмас. Кўп минг йиллик тарихимиздан танлаб олинган бу миф ва афсоналар ўзбек маданияти ва тамаддуни қирраларини ўз тилида дунёга намоиш қиладди. Бироқ умумий ҳажми 100 босма табоққа яқин миф ва афсоналар жилдидан атиги 8 саҳифалик ўнтача қисқа асарнинг жой олиши турк дунёсида ўзини бутун кўришни истаган ўзбек китобхонларини қониқтирмайди, албатта. “Авесто” ёки “Тарихи Табарий” ва “Жомеъу-т-таворих” таркибидаги миф ва афсоналарнинг ўзи мингдан ортиқ. Уларда зоти башарнинг олам ва одам ҳақидаги поэтик тафаккури ибтидоси акс этган. Биргина “Жомеъу-т-таворих”да дунёнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қарашлар Ш. Ибрав тайёрлаган қозоқ афсоналаридан (66 бет) ҳамда Тува турклари (78 бет) афсоналаридан кўҳнароқ ва турк тамаддуни тараққиётига дохилроқдир. Мажмуадаги ривоятларнинг вужудга келиш даври чекланмаган кўринадики, ундан XX аср бошларида яратилган айрим айтимлар ҳам ўз аксини топган. Шундай экан, биргина Ислон мифологияси билан боғлиқ Туркистондаги ривоятлар (мажмуа сарлавҳасига имконни кенгайтириб “манқабалар” сўзи ҳам қўшилган) сановига етиб бўлмайди. Ана ўшаларнинг айримларига ҳам мажмуадан жой берилганда турк мифологияси тарихида ўзбек феноменининг ўрнини тўғрироқ белгилаш имкони бўлармиди?

“Антология”нинг 2-жилдидан дostonлар ўрин олган бўлиб, унинг Туркистонга бағишланган бўлимида Туркманистон (347-599 б.), Ўзбекистон (600-687 б.) ва Уйғур туркларининг (688-715 б.) дostonлари берилган. Ўзбек дostonчилигининг шоҳ асари “Алпомиш”нинг жилддан ўрин олишини табиий деб билганимиз ҳолда асардан олинган уч қисқа парча ва унинг Туркия турк-

часига таржимасининг берилиши бу буюк даҳо асарга бўлган ҳурматнинг натижасидир. “Алпомиш”нинг ўзбек тилида бир неча ривоят ва вариантлари мавжудлиги, уларнинг турли хил бахшилар томонидан куйланиб, турли йилларда бир неча марта наشر этилганидан ўзбек ўқувчиси хабардор. Бироқ китобда бу парчанинг қайси наשרдан олингани ёки ким томонидан айтилган вариант асосида матн тайёрлангани кўрсатилмагани учун унинг сифати ҳақидаги фикрларимизни кимга қарата айтишни билмаймиз. Жилднинг ички муқовасида эса, “Бу жилднинг ёзарлари” сарлавҳаси билан Ўзбекистон учун масъул проф. Б. Қосимов ва Л. Қаюмов фамилиялари келтирилган. Таассуфки, бу олимлар ҳам ушбу матн қайси манбадан олинди, наشر этилганидан беҳабар эканлар.

Антологиянинг 3-жилдидан “Кўбланди ботир”, “Эр Таргин”, “Кўзи Кўрпеш-Байан Сулув”, “Қизжибек”, “Кўрўғли” (Жамбул нусхаси), “Бекет Ботир” сингари қозоқ дostonларидан намуналар келтирилган, уларнинг наشري, айтувчиси ва наשרга тайёрловчиси ҳам ўринли кўрсатиб борилган. Шу каби 4-жилд қирғиз дostonларига бағишланган. Ўзбек китобхони бу ўринда ҳам юзлаб дostonларимиз орасидан биргина “Алпомиш”дан кичик бир парча олинса-ю, у ҳам ҳаминқадар енгил-елпи наشر қилинганини кўриб ачинади. Эҳтимол, Антологиянинг кейинги жилдларида бу кемтик тўғриланар деган умид билан унинг давомини интиқ кутади.

“Турк дунёси адабиёти тарихи” деб номланган кўпжилдликнинг биринчи китоби¹ “Аноним сўзли адабиёт” рукни билан турк мифологияси ва дostonлари тадқиқига бағишланган. Жилддаги проф. Содик Туралнинг “Ўртоқ адабиёт тарихимиз” ва “Турк тилининг дунё тиллари орасидаги ўрни ва тарихи” номли кириш мақолалари, проф. Ўндер Гўчгуннинг ўнгсўзидан ташқари асосий қисм Ўзкул Чўпонўғлу томонидан (470 б.) ёзилган.

“Турк мифологияси боби” миф ва мифология истилоҳларининг шарҳи билан очилади. Олим бу жиҳатдан Ричард Чанзенинг “Адабиёт ва миф” (1960), Б. Малиновскийнинг “Примитив филологияда миф” (1955) каби

¹ Turk Dnyasi Edebiyat Tarihi. Cild 1-3. Ataturk Kultur Merkezi Baskanligi Yayinlari. —Ankara, 2001-2003.

фундаментал тадқиқотларига таянади. Миф нафақат тамаддун тарихи, балки инсоният тарихининг номаълум қатламларини очиб берувчи калит экани уқтирилади. Мифларнинг вужудга келиши билан боғлиқ фандаги тарихий, аллегорик, физик ва концептуал назариялар талқини жиҳатидан турк мифологиясининг вужудга келиши ва мавзулар кўлами таҳлилга тортилади. Муаллиф турк мифологияси манбаларини ўрганишда В. Радлов, Н. Катанов, А. Анихин, А. Вамбери, В. Банг, К. Брокелманн, Н. Бичурин, В. Еберхард, С. Малов, Е. Диваев, К. Иностранцев каби тадқиқотчилар ишларидан хабардор равишда тадқиқотга киришган.

Жилд муаллифи Ў. Чўпонўғлуниинг қарашлари ўзига қадар бу мавзуга қўл урган М.Ф. Кўпрулу, Э.В. Тўғон, Р.Р. Арат, А. Инон, Н.С. Банарли, Ф. Сумер, А.Б. Эржиласун, Д. Йилдирим, Б. Сейидўғлу, М. Ўроз, Х. Гунгўр, Н. Йилдиз, А.А. Чинар каби олимларнинг ишларидан қайси жиҳатлари билан фарқ қилади? – деган савол қизиқтиради. Муаллиф қарашларининг жўғрофий кенглиги, илмий чуқурлиги тадқиқотнинг сифатини белгилаган. Туркистон, Кавказ, Қипчоқ ва Сибир туркларининг мифологияси тадқиқи билан машғул олимлар А. Авезов, А. Бакханов, М. Қасимбей, Ф. Кўчерли, Й.В. Чаманзаминли, И. Мурадов, С. Асалов, А. Асланов, С. Мумтоз, Х. Зейналли каби турли даврларда яшаган ўнлаб тадқиқотчиларнинг номлари қаторида ўзбек олимларининг ишларини учратмасак-да, Ў. Чўпонўғлу турк мифологиясининг асосларини белгилашда Марказий Осиёда С.В. Киселев, С.С. Черников томонидан ўтказилган археологик қазишмаларга таяниб, турк мифик тафаккурининг ўқ илдизлари Туркистон билан боғлиқ эканлигини ҳаққоний равишда англатган. Мифология ва ёзма адабиёт ўртасидаги муносабатлар ўрганилар экан, Ўзбекистон худудида биргина Гулом Акрамов (1978) тайёрлаган мажмуанигина эслатади. Юқорида атиги ўн бир миф ва афсона берилгани, уларнинг адреси сифатида Б. Қосимов архиви кўрсатилишининг ўзиеқ бизда миф ва афсоналар наشري етарли эмаслигини англатувчи далилдир. Кейинги вақтда олимларимиз миф ва афсоналарнинг айрим вилоят ва худудлар бўйича тадқиқи (Ж. Юсупов “Хоразм эртақ ва афсоналари”, 1991; М. Жўраев, Р. Саидова “Бухоро афсоналари”,

2002 каби)га берилиб, умумтурк мифологиясининг типологик тадқиқидан йироқлашганини қайсидир маънода эсга солади.

Тарихнинг салмоқли қисми турк дostonларига бағишланган. Эпик дoston тушунчаси ва атамаси талқинида бу истилоҳнинг туркий халқларда қўлланилаётган “қисса, масал, халқ ҳикояси, манзум масал, биографик ва диний роман, диний ҳикоялар, тасаввувий асарлар, мансур тарихлар, воқеаномалар” билан нисбатини аниқлайди. Дostonга таъриф беришда уни “бир миллат руҳидан келиб чиққан, миллатнинг менлиги, жўғрофий худуди, турмуш тарзи бир қахрамон ҳаётидан баҳс юритган манзум асар” (С. Турал) деб берилган таърифга муносабатини англатади. Сўнгра туркий дoston ташаккули (шаклланиши), таснифи, тил, услуб ва композицион гўзалликларини тавсифлайди.

Таснифда халқ дostonлари жуда ибтидоий тарзда (эски дostonлар, янги дostonлар) синфларга ажратилиб, *эски дostonлар* сифатида Алп Эртўнга, Ўғуз хоқон, Атилла, Бўзқурт, Монийлакнинг қабул қилиниши, Гўч, Эргенўкўн ва Турайиш дostonлари келтирилган. Бу ўринда асосий илмий тамойил бўлмаса-да, тасниф мезони сифатида бизгача ахлит, мушаккал (шаклланган) дoston шаклида эмас, балки парча-парча ҳолида, айрим қисмларигина сақланган асарлар, эски дostonлар истилоҳи билан берилади. Албатта, тасниф асосига жиддий илмий тамойил қўйилмагани учун муаллиф билан бу жиҳатдан ҳам баҳслашиш мумкиндек туюлади. *Янги дostonлар* қахрамонлик ва тарихий дostonлар каби гуруҳланиб, Олтин Ёруқ дostonидан Нури Маодиргача етмиш дoston номлари келтирилади, 122 қахрамонлик дostonлари орасида Гўрўғли, Алпомиш, Қирқ қиз, Рустамхон, Муродхон, Кунтуғмиш, Аваз ботир каби ўзбек ва қорақалпоқ эпик шеърлятига дохил етти дostonни учратамизки, бу ўзбек дostonчилиги тарихидан муаллиф қарашлари у қадар бой эмаслигини кўрсатади. 14 тарихий дoston орасида Эрназарбек ва Темур ҳақидаги дostonлар номларининг келтирилиши ҳам юқоридаги фикрни тасдиқлайди.

Сўнгра эса дostonларнинг тамал ва мавзулари, бош тип (қахрамон)лари, муштарак мотивлари шарҳланади. Дostonлардаги муштарак хусусиятларни белгилашда, асар қахрамонла-

рининг илк ботириклари, илк муҳабати ва севгилиси билан учрашувлари сингари асосли мисоллар орқали иш кўрилган. Кейинги доирада қахрамонларнинг курашлари, мағлубият ва аламлари, голиблик сабаблари келтирилса, алоҳида доирада севгилисини кутқариши воқеалари келтирилган. Сезиладики, сюжет типларинигина асос қилиб олган бундай илмий уриниш тадқиқотдан кўра тадқиқот учун материаллар, чизгилар тарзида тартибланган.

Адабиёт тарихининг 2-жилди “Афсона” (Б. Сейидўғлу), “Турк дунёсида афсона” (М. Эргун), “Манқабалар” (Н. Йилдиз), “Масаллар” (С. Сақайўғлу), “Халқ ҳикоялари” (Б. Алптекин) рукналари бўйича тартибланган. Афсоналар таъриф ва таснифида ўзбек олими К. Имомовнинг “Ўзбек халқ прозаси” (1986) китоби, 1990 йилда муаллифлар гуруҳи томонидан нашр этилган “Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди” дарслигидаги фикрларга муносабат билдирилган. Таснифда эса Яратилиш (дунёнинг — Ҳ.Б.) афсоналари, тарихий ва нореал шахслар, борлик ва илоҳий кучлар ҳақидаги диний афсоналар каби таснифларга асосланиб фикр билдирилган. Афсона-миф, афсона-масал, афсона-достон, афсона-халқ ҳикояси муносабатлари ойдинлаштирилган. Афсоналар ҳақидаги илмий ишлар ва китоблар библиографияси анча изчил ишлангани ҳолда ўзбек афсоналари ҳақидаги ўнлаб рус олимлари қаторида Ш.Шоназаров, Ф.Акрамов, Ф.Жалолов, К.Имомов, Б.Саримсоқов, М.Муродов, У.Жуманазаров, М.Ҳошимов, М.Жўраев ва бошқа ўзбек олимларининг мақола ва китоблари қисса изоҳлар билан келтирилган. Таасуфки, ушбу рўйхат 1991 йилга келиб тўхтаб қолган. Таажжубланишга ўрин бор: ёки бизда афсоналар ҳақидаги китоблар кейинги 12 йил ичида яратилмаган ёки муаллиф булардан беҳабар кўрилади.

Арабча “манқаб” сўзи – “обрў, иззат, мақтовга муносиб сифат; тақдирланарли иш” маъноларига эга¹ бўлиб, Адабиёт тарихида бу истилоҳ “тарихий ёки афсонавий шахсларнинг ҳаётига оид ҳикоялар” деб талқин қилинган. Ҳадисларда Пайғамбаримиз асҳоблари тарихига оид айрим бобларга “маноқиб” номи берилиб,

бундай асарлар туркуми “маноқибнома” дейилган. Манқабаларга илк намуна сифатида Хожа Аҳмад Яссавий ҳақидаги “Жавоҳир-ул-аброр мин Амвожу-л-бихор”дан сўнгра “Маноқиб Хожа Бектош Вали”, “Маноқиб Шайх Бадриддин” сингари асарлар намуна сифатида келтирилган. Қардош турк халқларидаги манқабалар ҳақида сўз кетганда муаллиф “Шоҳ Машраб”, “Қиссайи Иброҳим Адҳам”, “Маноқиб Хожа Баҳовуддин Накшбанд” сингари халқ китоблари мавжуд бўлгани ҳолда “Пари билан дев”, “Хоразм воҳаси ва Амударёнинг пайдо бўлишига оид латифалар”, “Ҳазрати Нур” афсоналарини келтириш билан чекланган. Манқабалар ўзбек адабиётида ҳам кенг тарқалгани ҳар бир турк зиллисига кундай равшан-ку?!

Туркларда “масал” истилоҳи билан “эртак” тушунилади. Шундай экан, бу бўлимда 1960-94 йилларда нашр этилган эртак китоблар рўйхати келтирилиб, уларни мажозий (ҳайвонлар ҳақидаги), сеҳрли ва маиший эртаклар қабилида тасниф қилинган.

“Халқ ҳикоялари” бобида бу адабий истилоҳ ўрнида “ўзбекларда достон ёки халқ достони англашилади” дейиш билан чекланиб, мисол тариқасида “ўзбек, қорақалпоқ ва туркманлар орасидаги “Сайатли-Ҳамро” достони борлиги айtilган. Айни бобда қардош халқлар фольклоридидаги “Гўрўғли” цикли достонлари таҳлил этилгани ҳолда ушбу сюжет муносабати билан ҳам бирор ўзбек достони тилга олинмаган. Жилд сўнгида фойдаланилган манбалар рўйхати илова қилинган.

Адабиёт тарихининг 3-жилди халқ театри, фикралар (латифалар), олқиш ва қарғишлар, отасўзлари (мақоллар), такрорламалар, билмеже (топишмоқ)лар, нинни (алла)лар, турку (кўшиқ)лар, агит (марсия)лар ва ошиқ адабиётига бағишланган. “Латифалар” истилоҳи ўзбек тилининг изоҳли луғати орқали шарҳланиб, Мулла Насриддин ҳақидаги бир неча латифаларни эслатиш билан муаллиф ўз вазифасини бажарган деб ҳисоблайди. Олқиш ва қарғишлар ўрнида айрим турк халқларида дуо ва баддо (дуоийбад)лар қўлланилиши ўринли изоҳланиб, мавзу жиҳатидан уларнинг таснифи келтирилган. Ушбу йўналишда етарли тадқиқотлар камлигидан ҳатто туркий

¹ Ан-найм. Арабча-ўзбекча луғат. — Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2003.-Б.

халқлардаги бу жанрдаги асарларга алоҳида мисоллар берилмаган. Мақол, тақрор, топишмоқларга ажратилган бўлимларда бундай ўзбек фольклор жанрларига тўхтанилмаган. Фақатгина бир неча аллалар келтирилиб, уларнинг маънолари шарҳланган, холос. Музайяна Алавиянинг қўшиқлар ҳақидаги тадқиқотидан айрим намуналар бериш билан бу жанрдаги кузатишлар ҳам тугайди. Марсиялар хусусида озар олими Озод Набиевнинг “Озарбайжон-ўзбек фольклор алоқалари” (1978) китобидан кичик бир парча бериш орқали бундай жанр ўзбекларда “мотамнома” (?) дейилиши эслатилиб кетилади.

Жилднинг салмоқли қисми Ошиқ адабиёти, яъни бахшилар хусусида бўлиб, бу жиҳатдан “Қадимги даврдан ҳозирга қадар Туркия ташқарисидаги турк адабиёти антологияси” (2000)нинг “Ўзбек адабиёти” қисми (муаллиф Тоҳир Қаҳҳор)дан фойдаланилгани ҳолда Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош, Ислом шоир, У. Сафаров, Х. Абдукарим ўғли, Тилла кампир, Пўлкан, Ёдгор бахши каби ўнлаб бахшилар ҳақида биографик маълумотлар берилган.

Ўзбек халқ оғзаки ижоди нақадар бой ва рангин экани унинг намуналаридан маълум. Агар мана шу бой оғзаки адабиёт намуналарини кенг ва изчил таҳлил қилинганда ҳам ўзбекларнинг ҳеч бир турк қавмларидан қолишмайдиган адабиёти мавжудлиги ушбу китоблар воситасида маълум бўлар эди. Бироқ уни танитишга келганда, туркий халқлар ҳамдўстлигидаги маданий илдизлари ва адабий алоқаларини кузатганда мана шу бой рангин дунёга яраша тадқиқотлар етарли бўлмагани “Турк дунёси ўртоқ адабиёти” рукнидаги бир неча китобларни ўрганганда маълум бўлиб қолмоқда. Е.М. Мелетинский “халқ оғзаки адабиётининг вужудга келиш тарихини ўша халқнинг тамаддуни тарихи” билан боғлайди. Шундай экан, ўзбек тамаддуни асослари ҳақида сўз кетар экан, оғзаки миллий адабиётимизга ҳам етарли эътибор берилиши назарда тутилади.

“Турк дунёси адабиёти тарихи” ва “Турк дунёси адабиёти матнлари антологияси”нинг навбатдаги жилдлари муаллифларидан ўзбек тамаддуни асослари кенгроқ ва илмийроқ ёритилишини кутиб қоламиз.

Жадсон ФИЛИПС

Қинғир йўлдан

Роман

БИРИНЧИ ҚИСМ

Биринчи боб

Телефон қўнғироғининг кети узилмасди. Жуда ҳам толиққан ва ниҳоят ўз тўшагига келиб ётишга мушарраф бўлган Питер Стайлз ўзини эшитмаганга солиб ётаверди. Мана, охири қўнғироқ тинди, лекин шу заҳоти яна айнан шу телефонга — рақами маълумотномаларда кўрсатилмаган телефонга қўнғироқ қила бошладилар. Стайлз Кипрда бораётган грек-турк урушининг қайноқ қозони ичида бир ҳафта бўлиб, тўхтовсиз отишмалар, бомбардимонлар гумбур-гумбуридан бир зум ҳам мижжа қоқолмаган эди. У Кипрдан Британия самолётида учиб кетди, кейин Америка самолётига ўтириб Нью-Йоркка етиб келди. У ўзининг Ирвинг-плейсаги хонадонига зўра оёғини судраб етиб келди, келди-ю, “Ньюсвью”га қўнғироқ қилиб (у ана шу журналнинг ходими эди), бошлиғи Фрэнк Деверининг Вашингтонда эканлигини билди ва идрокли, ишчан котиба аёл Элли Уилсонга, мени бир кеча-кундуз безовта қилишмасин, деб тайинлади-да, шу заҳоти донг қотиб ухлаб қолди. Телефон қўнғироғи тиш докторининг бормашинаси сингари тинмай асабларни ковларди.

Ниҳоят, Питер ўзини ҳимоя қилиш мақсадида қўлини чўзиб, гўшакни кўтарди.

— Алло?

— Питер, кечир безовта қилганим учун... — деди нотаниш аёл овози.

— Кимсиз ўзи, жин урсин?

— Бу мен, Эллиман.

— Яна қанақа Элли? — деди у ҳеч нарсага тушунмай.

— Элли Уилсонман.

— А-а... Илтимос қилувдим-ку, сендан, Элли...

— Питер, мен жуда ёмон аҳволдаман... — Бу тугилиб-тугилиб чиқаётган, чўчинқираётган овоз доимо фикри йиғноқ ва ўзига қатъий ишонган Элли Уилсоннинг овозига сира ўхшамас эди.

— Элли, сен учун ҳамма нарсага тайёрман, фақат эртага. Ҳозир қамирлашга ҳолим йўқ...

Қодир
Мирмухамедов
таржимаси.

XX асрда яшаб ижод қилган Америка ёзувчиси Жадсон Филипс юздан ортиқ детектив романлар ва ҳикоялар муаллифи. У артистлар оиласида 1903 йилда дунёга келди. У Колумбия дорилфунунида таҳсил олган пайтларида ўзининг “Иигирма учинчи хона” (1925 й.) номли биринчи детектив ҳикоясини ёзди. 1939 йилда унинг “Қон билан ювилган” номли биринчи романи эълон қилинди.

Шундан кейин унинг янги-янги асарлари бирин-кетин ва тез-тез дунё юзини кўра бошлади. Унинг “Хью Пентекост” таҳаллуси билан имзоланган серияли детектив асарлари кўп миллионли китобхонлар оғзида катта шов-шувга сабаб бўлди. У ижодининг кейинги йилларида (1969 йилдан бошлаб) янги бошлаган детектив асарлари сериясини ўзининг асл исми (Ж.Филипс) билан имзолай бошлади. Бу серия-

— Питер, мен... мен ёмон аҳволдаман!
 — Соат неча бўлди ҳозир?
 — Уч.
 — Кечасими?!
 — Ҳа. Ўтинаман, тезроқ кел! Мен танишларимникидаман, ўн тўртинчи кўча билан Парк муюлишида. Сенинг уйингдан унча узоқ эмас.

— Эҳ... худо ҳаққи, Элли...
 — Питер!!! — Бу аянчли фарёд эди.

Питер бу аёлни жуда яхши биларди, у ҳушини йиғиб олди ва ниҳоят жиддий воқеа содир бўлганини тушунди. Элли Уилсон ҳар қандай қийинчиликни ҳам енга оладиган ва ҳеч қачон ваҳима қилмайдиган аёл эди. Лекин ҳозир даҳшатдан эси оғиб қолганга ўхшайди.

— Бўпти, шунчалар зарур экан, бораман, — деб гўлдиради у.
 Элли уй рақамини айтди.

— Фамилиялари — Вордвел.
 — Жорж қаёқда? Уни чақириб керакмасми?

Жорж Эллининг эри эди.

— Йўқ! Зинҳор Жоржни эмас!

— Йигирма дақиқаларда етиб бораман, — деб ваъда берди Питер. — Бормасам, яна сим қоқ, турган еримда ухлаб қолишим ҳам мумкин.

Питер уйқули кўзлари билан ваннахонага судралиб бориб, юзини ювди. Кўзгуга қараб, унда уйқусираган одамнинг афтини кўрди, сочлари хурпайган, кўз ослари шишган эди. Соқол-мўйловини олиб, душга тушиб чиқса ёмон бўлмасди-ю, лекин шошилиш керакка ўхшайди.

Питер ётоқхонага қайтиб, ўзига кийим танлади — кулранг шим, ёзлик жигарранг тивит камзул, қора водолазка кўйлак. Пули, хужжатлари, трубкаси ва тамаки халтасини чўнтақларига солди. Каравот томонга суқланиб қараб қўйди-да, “жин урсин”, деб сўқиниб кўчага чиқди. Такси ҳайдовчилар тамадди қилиб қаҳва ичадиган тунги газакхонагача Питер уч ярим квартал йўл босиб ўтди. У қаҳва ичиб ўтирган жаҳддор бир шофёрга беш долларли пул кўрсатди — ҳали у яна ўн етти квартал йўл юриши керак эди.

Уй замонавий, кўп қаватли эди. Йўлакда дарбон ўтирарди.

— Вордвелникига, — деди унга Питер.

— Докторникигами?

— Уйингизда неча Вордвел бор? Ҳаммаларига хабар қилинг, Стайлз келди, деб.

Дарбон коммутатор олдига борди. Дарҳол жавоб қилишди:

— Чиқишингиз мумкин. Бешинчи қават, 3-хонадон.

Питер лифтдан чиққанида, хонадон эшиги олдида уни эгнига очқаворанг халат кийган, сочлари оппоқ оқарган кекса бир аёл кутиб турарди.

— Фрэнсина Вордвел, — деб ўзини танитди у. — Келганингиз яхши бўлди.

— Элли қалай? Мазаси қочиб қолдимми?

— Ўзи сизга айтмадимми телефонда?

— Йўқ.

— Сизни унинг олдига бошлаб кираман.

Чамаси, врач хонаси бошқа ерда бўлса керак, бу ердаги хоналар турар жойлар эди. Бека Питерни меҳмонлар учун мўлжалланган ётоқхонага бошлаб

да бош қахрамон журналист Питер Стайлз ижтимоий адолатсизликка ва қонунсизликка қарши кескин кураш олиб боради.

Муаллифнинг бу асарлари, шу жумладан, “Қинғир йўлдан” романи ҳам “шиддатли детектив” услубида ёзилган. Филиппнинг қахрамонлари профессионал изқуварлар эмас. Шунга қарамай, улар баъзида ҳатто профессионал изқуварлар ҳам оча олмаган энг гализ ва чалкаш ишларни фош қиладилар.

Ж.Филипп детектив жанрида ижод қилувчи ёзувчилар орасида сатта обрў-эътибор қозонганлиги сабабли, Американинг саргузашт адабиёт муаллифлари жамиятига президент этиб сайланган эди.

кирди. Тўшакда Элли бошини қават-қават ёстиқларга қўйиб ўтирарди. Эгнидаги халат (беканики бўлса керак) ҳалпиллаб ётарди. Элли — ўтғиз ёшлардаги кўғирчоқдаккина, хушқомат аёл эди. Унинг хиёлигина чўзинчоқ чехрасига чиройли оғзи ҳусн қўшиб турарди. Заррин-малла сочлари ҳозир ёстиқ билан битта бўлиб ёйилган. Питер уни ҳеч қачон кўзойнак тақмаган ҳолда кўрмаганини эслади, чиройли таралган сочи доим энсасида турмакланган бўларди. Ҳозир эса у сувга тушган нондек бўшашган, ожиза кўринарди.

Элли Питер томонга сал қараб қўйиб, дарров юзини тескари ўгириб олди. Йигит ҳўмрайди: Элли оғзининг бир чеккаси шишгандай эди.

Шу пайт эгнига шоҳи халат кийган, истараси иссиқ бир мўйсафид одам яқин келди.

— Фред Вордвел, — деб ўзини танитди у Питернинг қўлини маҳкам сиқиб кўришаркан. — Сизни ишонтиришим мумкин, ҳеч қандай жиддий шикастланиш йўқ — жисмонан.

Френсина Вордвел эшик олдида туриб Питердан, қаҳва ичасизми, деб сўради. Питер бажонидил рози бўлди, шояд, уйқумни сал-пал қочирса, деди.

Доктор унга таажжубланиб қараб қўйди:

— Уйқунгиз шундоқ ҳам қочиб кетади ҳали.

Сўнг Питер Элли билан ёлғиз қолди. Қиз ҳануз юзини тескари ўгириб ўтирарди.

— Хўш, нима бўлди, қизалоқ? — сўради Питер.

— Мени... Менинг но-му-сим-га те-гиш-ди, — бўгинма-бўгин қилиб гапирди Элли ва юзини қафтлари билан беркитиб, йиғлай бошлади.

Питер каравот четига ўтирди. У Эллининг юзини силамоқчи бўлди-ю, лекин бу фикридан қайтди. Яхшиси, ўзи айтсин. Ҳолбуки, қайнаган газабини зўрға босиб ўтирарди: ўзи биз қандай мараз дунёда яшаймиз! У эндигина ана шу дунёнинг бир қисмидан қайтиб келди, у ерда бегуноҳ ўлдирилган оддий одамларни ялписига биродарлик қабрига кўмишар, одамқуш қотиллар эса, уларни ўлдирганларидан ҳузур қилар эдилар. Тўғри, у ердаги қирғинбаротта оз бўлса-да, диний васвасалар сабаб эди. Лекин бир одамнинг иккинчи одамга бесабаб тажовуз қилиши — бу ваҳшийлик, бу йиртқичлик-ку!

Қолаверса, бу сафар бир ожиза аёлга қарши икки барзанги ёвузлик қилибди. Элли бир оздан сўнг ҳамма бўлган воқеани тутила-тутила сўзлаб берди. У “Ньюсвью” таҳририяда кечкурун алламаҳалгача қолиб кетибди: Френк Девери, мабода Вашингтонда бирон муҳим гап чиқса, Эллининг шай туришини хоҳлаган экан. Соат ўн бирларга яқин Девери кўнғироқ қилиб, шу пайтгача ушлаб ўтиргани учун қиздан узр сўраган ва кетишга рухсат берган. Элли уйига жўнаган. У эри Жорж билан таҳририяга яқин ерда туришарди. Кўчада қандайдир иккита одам (Элли уларнинг башарасини кўришга ҳам улгурмабди) унга ташланиб, бир тор кўчага судраб киришган. Биттаси аёлнинг бўғзига пичоқ тираган, иккинчиси унинг эгнидаги қўйлак ва ички кийимларини йиртиб юбориб, номусига ваҳшиёна ва ёвузона тажовуз қилган. Бу ҳайвон ишини битириб, пичоқни шериғидан олган, шунда иккинчи малъун ҳам ночор ва заифа аёлни ваҳшиёна таҳқирлаган.

— Мен... агар қаршилик кўрсатсам... ўлдиришади... деб ўйладим, — деди Элли энтика-энтика. — Ўлишни хоҳламасдим. Мана, энди бўлса, билмадим... қайтага ўлдириб юборганлари яхши эди. У ҳануз бошини кўтариб Питерга қарамаса ҳам, унинг қўлини худди халоскор чамбаракдек маҳкам ушлаб олган эди.

— Бу ерда қандай келиб қолдинг? — сўради Питер.

— Доктор Вордвел мени болагимдан даволаб келади. У дўстимдек бўлиб қолган.

— Полицияга кўнғироқ қилдингларми?

— Йўқ!

— Унинг махсус телефон рақами бор-ку.

— Йўқ, полициянинг кераги йўқ!!! — жон-жаҳди билан баралла эътироз билдирди Элли.

Питер нима сабабдан бу ерда Жоржнинг йўқлигини ва нима учун бу ҳол ундан сир тутилаётганини тушунди. Жорж билан Эллининг турмуш

қуришганига атиги бир йил бўлган эди. Жорж Эллидан салгина ёшроқ. “Ньюсвью”да Жорж полиция хабарлари билан шуғулланади. Уни Деверига Огайода маҳаллий газета чиқарувчи бир дўсти тавсия қилган эди. Бу янги ходимни иш билан таништириш, унга йўл-йўриқлар кўрсатишда бошлиқнинг ишда кўзи пишган, тажрибали котибаси Элли Сондерс биринчи мураббия бўлди. Шу чоққача биронта ҳам йигит дидига ўтирмаган Элли, кутилмаганда, ёш Жорж Уилсоннинг унга кўнгил қўйганини пайқаб қолади, ҳолбуки, тахририят ходимлари бу аёлни кўпчилик котибалар сингари ўз раҳбарини севиб қолган ва шу кетишда қари қиз бўлиб қолиши мумкин, деб ўйлашар эди. Питер ҳеч қачон бу қадар зўр эҳтирос билан астойдил ошиқ бўлган йигитни кўрмаган эди. Аввалига Жоржнинг бундай хушомадлари Эллини ҳайрон қолдирди, у ҳатто, бу менга тўғри келмайди, Жорж мендан анча ёш ва дўлвор йигит, деб ўзини-ўзи ишонтирмоқчи ҳам бўлган бўлса ажаб эмас, лекин дафъатан қизнинг қалбида қандайдир бир мурват ишлаб кетдию вужудидаги дохилий ғов барбод бўлди ва у ҳам бу йигитни чин дилдан эҳтирос билан севиб қолди. Кейин тўй бўлди. Девери тўйда вакил ота, Питер эса — куёвжўра бўлди. Асал ойидан кейин куёвболадан, хурсандмисан, деб сўрашга ҳожат йўқ эди. Икковларининг ҳам оғзи қулоғида, икковларининг чеҳралари мисоли янги йил арчасидек чароғон, икковлари ҳам бахтиёр эдилар.

Энди бўлса мана...

Йўқ, Жорж Эллини қаршилик кўрсатмагани учун айбламаган бўларди. Қолаверса, гап уни кечиритиш-кечирмаслик ҳақида ҳам эмас.

— Агар у билиб қолса, ҳеч қачон унута олмайди... иккита махлуқнинг... номусимга тажовуз қилганини... — Элли гапдан тугилиб қолди. — Қандай бемаъни сўз-а — номусга тажовуз қилиш. Фақат полиция маълумотларида учрайди бу сўз. Ўша икки мараз ҳайвон фақат Жоржгагина тегишли бўлган нарсани зўрлаб олишди. Жорж бунга унутитишга қанча уринмасин, барибир, энди ҳеч қачон унинг учун аввалги Элли бўла олмайман. Агар у билиб қолса... Йўқ, нима қилиб бўлса ҳам, у билмаслиги керак. Сен ва Вордвеллардан бошқа ҳеч ким бунга билмайди. Билиши ҳам керак эмас. На Фрэнк Девери, на бошқалар.

— Сен, қизалоқ, мени нега аралаштирдинг бу ишга? — мулоимлик билан сўради Питер. — Мен айтганларингни бажараман, албатта. Фақат сен олдин менинг фикримни эшит. Ўзи нима учун айнан мени танладинг?

— Шунинг учунки... ҳали сенга ҳамма гапни айтганим йўқ.

Ҳайрон қолган Питер Эллининг оғзини пойлади.

— Улар мени... зўрлаб бўлишгач, — Элли ўзини қўлга олишга астойдил ҳаракат қиларди, — иккинчиси, ўша яна... яна... пичирлаб: “Бошлигинга айтиб қўй, тумшугини тиқмасин, бўлмаса, бу ҳали ҳолва”, деди.

— Қай маънода тумшук тиқмасин?

— Ўлай агар тушунган бўлсам, Питер. Мен... деярли беҳуш эдим. Ўша аблаҳ қулоғимга пичирлаганида, ундан сўрашга ҳам мажолим қолмаган эди. Улар зумда ғойиб бўлишди. Мен ўша тор зулмат кўчада қолдим. Кейин бир амаллаб ўзимни ўраб-чирмаб, мана, шу ерга келдим. Такси ёллагани кўрқдим, тагин шофёр дабдала бўлган уст-бошимни кўриб қолмасин, деб.

— Сен уларнинг башараларини сал бўлса ҳам пайқаб қололмадингми?

— Кўча зим-зиё эди. Кўзойнагимни бўлса... улар биринчи навбатда юлиб олиб, отиб юборишган эди.

— Овозларини танийсанми?

— Йўқ. Биринчиси сал тугмасини босса тиғи отилиб чиқадиган пичоқни — сен биласан, томоғимга тираб, қимир этсанг, кекирдагингни узиб ташлайман, деб пичирлади. Иккинчиси иши битандан кейин пичирлади. Очиғи, мен уларнинг овозини бошқа эшитмадим ҳам. Фақат ваҳшиёна ниголари... Ҳалиги пайтда... Э, худо!

— Хўш, энди Жоржга нима деб айтасан?

— Мана шу масалада менга ёрдамнинг керак, Питер.

— Масалан, қандай?

— Ёлғон сўзла унга. Балки, бир эмас, бир неча ёлғон ишлатишинга тўғри келар.

— Жоним билан. — Питер ҳамон газабини боса олмас эди. — Вой, маразлар-е...

— Сен Жоржга қўнғироқ қилсанг бўларди, — деб гапида давом этди Элли. — Унга бугун кечқурун, йўқ, кеча кечқурун Грециядан қайтиб келганингни айт.

— Тўғрисиям шу.

— Кейин менга қўнғироқ қилгансан. Бу ҳам тўғри. Сен учун бирон иш қилишимни сўрагансан.

— Буям тўғри. Менга қўнғироқ қилмаслигингни сўрадим! Кечир, Элли, бемаъни ҳазил.

— Мендан икки-уч кунга қаёққадир бориб келишни илтимос қилгансан. Ундан олдинроқ ўзимга келаолмасам керак, Питер, унгача Жорж билан юз кўришишга журъат этолмайман. Сен гўёки Жоржга қўнғироқ қилиб, уни огоҳлантирмоқчи бўлгансан-у, лекин йўл азобидан силланг қуриб, ухлаб қолгансан. Мана, эндигина уйғониб, унга қўнғироқ қилиш эсинга тушган. Қаттиқ ўкинганлигингни айтасан, чунки Жорж ҳозир жинни бўлиб қолаётгандир. Албатта, таҳририяга қўнғироқ қилиб, соат ўн бирларда чиқиб кетганимни билан. Бундан беш соат бурун.

— Мен уни ишонтираман. Агар хоҳласанг, сени чиндан ҳам шаҳардан жўнатиб юбораман. Кипрда мен бир америкалик билан танишиб қолувдим. У йигитнинг исми Гаролд Мэррит. У греклар отрядида жанг қилаётган экан, мендан Филадельфиядаги оиласига оғзаки салом айтиб қўйишни илтимос қилган эди. Сен икки-уч кунга ўша ерга бор, Мэрритлар оиласини топ. Хуллас, ҳаммаси тобида бўлади — мабодо текширгудек бўлса. Жоржга эса, сенинг қаерда тўхтаганингни билмайман, деб айтаман. Лекин эргалаб сен менга телефон қил. Бу ҳақиқий топшириқ. Сал бўлса ҳам таскин топарсан.

Элли Питер томонга ўтирилди ва бир зумга юзини унинг қўлига босди.

— Раҳмат, Питер.

Вордвеллар ошхонада ўтиришарди, столда учта финжон ва қаҳва идиши турарди.

— Қаҳвани ичкарига олиб кирмадим, — деди Фрэнсина Вордвел. — Эллининг гапини бўлиб қўйишдан кўрқдим.

Доктор Вордвел Питерга меҳрибон кўзлари билан ҳорғин боқди.

— Жоржни ишонтира оласизми?

— Агар телефонингиздан фойдаланишга ижозат берсангиз.

— Бемалол. Ана, деворга осилган, агар ёлғиз қолиб гаплашмоқчи бўлсангиз, телефон ашарати меҳмонхонада ҳам бор.

— Йўқ, сизлар ҳам эшитинг, — деди Питер. — Токи сизга қайта бошдан тушунтириб ўтирмай. Айтгандай — жисмонан ҳеч ери шикастланмаган, дедингизми ҳали?

— Шикастланишга шикастланган, — деб жавоб қилди доктор. — Гўё уни беаёв дўшпослашгандай... Ҳаммаёғи моматалоқ. Фикри ожизимча...

— Балки, касалхонага ётгани маъқулдир?

— У бунга ҳеч хоҳламаяпти. Агар ётса бугун сир очилади-да. Ҳатто у менинг докторлик хонамга ҳам кирмаган — ҳамшира билиб қолишидан кўрққан.

Питер телефонга яқинлашди. Телефон китобини варақлаб, Уилсонлар рақамини терди. Биринчи гудокдаёқ гўшакни кўтаришди.

— Жоржмисан? Бу — Питер.

— О, Питер! Эллига нима бўлди? — дудуқланиб сўради Жорж Уилсон.

— У сошпа-соғ, Жорж. Унга ҳеч нима бўлгани йўқ. Лекин мана, мен сендан кечирим сўрашим керак.

— Унинг таҳририятдан чиқиб кетганига беш соат, ҳатто ундан ҳам кўпроқ вақт бўлибди. Ахир нега менга қўнғироқ қилмабди? Нималар бўляпти ўзи?

— Биласанми, мен кунга кеча Грециядан қайтиб келдим. Вақт жуда кеч эди, — деб Питер изоҳ бера бошлади. — Айни пайтда мен Филадельфияга — Грецияда жанг қилаётган бир йигитнинг ота-онаси олдида кимнидир юборишим зарур эди. Элли боришга рози бўлди. Сен қаёқлардадир юрган экансан. У сени топа олмабди. Биз ўзаро келишиб, ўзим сента қўнғироқ қиладиган бўлдим, хавотир олмагин деб.

— “Хавотир олмагин”миш. Мен жинни бўлиб қолаёздим-ку, Питер!

— Тасаввур қиялман! Бу менинг айбим. Мен беш кундан бери мижжа қоқмаган эдим. Сенга қўнғироқ қила-қила бирдан ухлаб қолибман. Мана, ҳозиргина кўзимни очиб, сени топа олмаганим эсимга тушди. Кечирасан-да, энди мени.

— Хўш, қаерда ҳозир Элли?

— Филадельфияда. Лекин қаерда тўхтаганини билмайман. Тахминимча, вокзал агрофида Брод-стритдаги биронта отела жойлашган бўлса керак. Эрталаб мена телефон қилиши керак. Сенга қўнғироқ қилмайди, чунки у сенинг ҳамма гапдан хабаринг бор, деб билади. Бунга мен айбдорман. Яна бир марта узр сўрайман сендан. Сен ётиб ухла, Жорж. Элли қўнғироқ қилган заҳоти, сенга ҳам телефон қилишини айтаман. Балки ўзи эрталаб сенга қўнғироқ қилиб қолар, уйғонгандирсан, деб ўйлаб.

— Миямга нима хаёллар келмади, — деб Жорж нолий бошлади Питернинг гапига кулоқ солмай. — Аварияга учрадим, ўлдириб кетишдимми ё зўрлаб номусига тегишдимми... деб нима хаёлларга бормадим.

— Бўлди, бас қил хаёлпарастликни, — деди Питер. Дейишга дедию ёноғи асабдан бир селпиниб тушди. — Филадельфия — биродарона меҳр шаҳри. — У ўшақни илди.

— Ишондимми? — деб сўради доктор.

— Нега ишонмас экан? Лекин, маълумингизки, энди Элли Филадельфияга жўнаши керак. Мен айтган одамлар ҳақиқатан ҳам ўша ерда туришади. Бу Эллининг ўзига келиб олиши учун бир дастур бўлади... Жоржга кўринмасдан олдин...

— Лекин кийим масаласи чатоқ, — дея зорланди Фрэнсина Вордвел. — Ўзиники тилка-пора бўлиб кетган. Менинг қўйлақларим жуда кенг унга.

— Сиз уни амал-тақал қилиб кийинтиринг-да, тезроқ поездга ўтказиб юборинг. Менимча, у ёққа Пенсильвания вокзалидан ҳар соатда поезд жўнаб туради. — Питер ҳамёнини чиқарди. Чет эл сафаридан унда анча-мунча пул қолган эди. — Етиб борган заҳоти ўзига уст-бош сотиб олар.

— Жорж уни янги кийимда кўриб ҳайрон бўлмасмикин?

— У суюниб кетганидан ҳеч нимани пайқамайди. Қаҳва учун раҳмат. Кириб Эллини тинчигай, унга Жорж билан гаплашганимни айтаман-да, хайрлашаман.

У йўлақдан хўмрайганча ўтиб борарди. “Бошлигинга айтиб қўй: агар яна тумшугини тикса...”

Элли уни хавотирли нигоҳ билан қарши олди.

— Жорж билан гаплашдим, — деди Питер. — Роса ваҳимага тушибди. Сени жудаям яхши кўрар экан. О, ўзиям роса мени койиб берди, унга сенинг Филадельфияга кетганингни хабар қилмай ухлаб қолганим учун. У эрталаб қўнғироғингни кутади.

— Раҳмат сенга, Питер. Кўндан-кўп раҳмат.

Питер унинг қўлини қўлига олди. Бармоқлари муздек совуқ эди.

— Мен Греция ишлари билан банд бўлиб, бир ойча таҳририятда бўлмадим. Фрэнк нимага тумшук тикмаслиги керак экан?

— Билмайман, Питер, ҳеч нима билмайман. Эҳтимол, бор-йўғи, мени... хўрлашганларини журналда чоп этишмасин, демоқчи бўлишгандир.

— Балки шундайдир, — деди Питер қовоқ солиб. “Бошлигинга айтиб қўй...” Демак, улар Эллининг бошлиғи ким эканлигини билишади. Ҳамонки, бу буйруқ Деверига қаратилган экан, улар Эллининг таҳририятдан чиқишини пойлаб туришган.

— Фрэнкка айтаман: ярим тунда мена қўнғироқ қилишиб, бошлигинга айтиб қўй, тумшугини тикмасин, бўлмаса ўзига ёмон бўлади, деб айтишди, дейман.

— Бундан нима фойда? — сўради Элли.

— Эҳтимол, ўша икки маразнинг кимлигини билиб оларман, агар билсам, кўрсатиб қўярдим уларга қоронғи тор кўчани!

— Улар... нақ ваҳший ҳайвоннинг ўзи, Питер.

— Мен ҳам ваҳший бўлиб кетаман, агар жигимга тегишса. Ҳозир жигимга тегиб қўйишди!

У Гаролд Мэрритнинг ота-онасига етказиш учун Эллига узундан-узун ва

анча чалкаш топшириқлар берди. Питер у йигит билан учрашган пайтда унинг аҳволи яхши, соппа-соғ эди, аммо жанг бораётган эди, жангда эса ҳеч ким ўзини хавфдан ҳоли ҳисоблай олмайди. Йигитнинг ўз ота-онасига айтадиган омонат гаплари бор экан — ҳар эҳтимолга қарши. Элли шуниси етказиши керак эди.

Питер ҳамма гапни тушунтириб бўлгач, энгашиб, Эллининг юзидан ўпди.

— Бардам бўл, қизалоқ. Ҳали қиёмат бўлганича йўқ. Ҳай, ана, аварияга учрагансан. Авария эса ҳар кунни бўлиб туради. Соппа-соғсан, ҳеч еринг шикастланмаган, қолган ҳамма нарса ўткинчи, унутилиб кетади.

— Эҳтимол, бир кун келиб, менга ҳам ҳамма нарса шундай чароғон, беғубор бўлиб кўринар, — деди Элли ва кўз ёшларини яшириш учун тескари ўтирилиб олди.

Иккинчи боб

Кейинги пайтларда адади бўйича энг яқин рақобатчиларидан ўзиб кетаётган “Ньюсвью” ҳафталигининг бош муҳаррири ва ғоявий раҳнамоси Фрэнк Девери кўзлари ўтдай чақнаб турувчи, паст бўйли, миқтидан келган одам эди. Четдан туриб кузатган киши уни қаттиққўл, қайсар ва шадлод бўлса керак, деб ўйларди. Ходимлари эса: Девери — ғоятда раҳмдил ва оққўнғил одам деб ҳисоблардилар. Таҳририятнинг барча ходимлари — етакчи очеркнавис Питер Стайлздан тортиб, янги ишга кирган чопар болагача, кечани кеча, кундузни кундуз демай Фрэнк Девери орқасидан жангу жадалга ҳам, базму зиёфатга ҳам ҳеч иккиланмай борган бўлардилар. Девери билан Стайлз бир-бирларининг касбий лаёқатларини тақдирлаш билан бирга, яна энг қадрдон дўстлар ҳам эдилар.

Девери ҳар кун ишини худди пойабзали тор келгандай бақириқ-чақириқ билан бошлар: нима учун у ёки бу топшириқ бажарилмаган, башарти бажарилган бўлса, нима, пухтароқ бажарсаларинг бўлмасмиди, деб дағдаға қиларди. Бундан бир йилча бурун у чекишни ташлади — авваллари кунига тўрт кути сигаретани кўрдим демасди. Энди бўлса деярли кун бўйи тутатилмаган сигарани оғзидан қўймас (ҳолбуки, у сигарани ўлгудек ёмон кўрарди), ё бўлмаса найчасини чайнарди. Бутун эрталаб пайдар-пай бақириб берган саволи “Ньюсвью”нинг тўрт қаватли биносидаги барча таҳририят хоналарида ҳам, нашр этувчи бўлимларида ҳам акс-садо бўлиб янради:

— Қай гўрга даф бўлди Элли Уилсон?

Қаранг-а, котибаси ишга кечикса-я! Ишониб бўлмайдиган ҳол. Девери усиз ҳеч нима қила олмайди, ҳолбуки, иш қалашиб ётибди: кеча унинг бутун кун Вашингтонда ўтди. Элли ишга пиёда келади, демак, қўчада машиналарнинг тирбанд бўлиши, метрода фалокат юз бериши баҳона бўлолмайди. У Уилсонларникига кўнғироқ қилди, гўшакни Жорж кўтарди.

— Элли қай гўрда юрибди? — деб бақирди Девери.

— Филоделфияда, — жавоб қилди энди уйқудан кўзини очган Жорж.

— Нима, пишириб қўйган эканми у ерда?

— Уни Питер юборибди. Қандайдир топшириқ билан.

— Қанақа топшириқ?

— Билмайман, мистер Девери. Питер менга кўнғироқ қилиб айтиб қўймоқчи бўлибди-ю, лекин йўл азобидан толиқиб, ухлаб қолибди. То у менга кечаси соат учда кўнғироқ қилгунича, жинни бўлиб қолаёздим. Мендан кечирим сўраб, Эллини Филаделфияга жўнатганини айтди. Мана, Эллининг кўнғироғини кутиб ўтирибман.

— Қандай бемаънилик! — Деверининг қони қайнаб кетди. — Нимага энди менинг котибамни мендан сўрамасдан аллагўрга жўнатишади? Эллигаям ҳайронман! Питернинг-ку, умуман, ақли орқасидан кетибди!

— Эллига айтаман, у сизга кўнғироқ қилади.

— Вой, меҳрибон иссиқ чалпак-е! Бағоят миннатдорман! — Девери гўшакни “тақ” этиб қўйиб шундай бақирдики, ўзига ёрдамга келган фототека ходимаси — қизни чўчигиб юборди: — Стайлзни топинглар!

Лекин телефон рақамини теришнинг ҳожати бўлмади, чунки шу маҳал хона остонасида Питернинг ўзи пайдо бўлган эди. У ходима қизнинг орқасида илжайиб турарди. Девери уни кўрди-ю, навбатдаги баландпарвоз дағдағасини айтолмай дулдүкланиб қолди, сўнг мутлақо хотиржам оҳангда деди:

— Итдан тарқаган!

— Бу саломлашувнинг давомини сиз эшитмаганингиз маъқул, — деди Питер қизга юзланиб.

Қиз енгил бир тин олиб, хонадан чиқди ва эшикни аста ёпиб қўйди.

Питернинг авзойи бузуқ эди. Деверининг аччиғланишида жон бор эди. Тўғри-да, таҳририятнинг асосий ходимини бошлиқдан сўрамасдан жўнатиб юбориш мумкин эмас-да! Агар Девери ҳақиқатни билганида-ку, Эллини, то ўзига келиб олгунича, жўнатиб юборишга рози бўларди, албатта. Эллини Мэрритлар ҳузурига юбориш жуда сийқаси чиққан баҳона бўлса ҳам, Питер Деверига, барибир, шу важни айтди.

— Хўш, унинг қайтишини қачон кутишим керак?

— Икки кундан кейин.

Девери шанғилламади, аксинча, жуда хотиржамлик билан деди:

— Мени лақиллатолмайсан. Сен билан, Питер, ўн беш йилдан бери танишмиз. Мен сенинг миригдан сирингтача яхши биламан.

— Ишон, ўша Мэррит ҳақиқатан ҳам бор одам. Унинг оиласи ҳам. Топшириқ ҳам ҳақиқат.

— Бунинг учун, албатта, Эллини юбориш шарт эмас эди. Ўзинг телефон гўшагини кўтариб, ўша гапни айтиб қўйишинг мумкин эди-ку.

— Мумкин эди, лекин...

— Йўқ, Элли аборт қилдирган ва буни у Жорждан сир тутмоқчи.

— Топмадинг.

— Бўпти! Тухум босган курк товукдай ҳурпайиб ўтиравер, агар хоҳласанг, — деди Девери. — Одатда ўз найранглари учун топган баҳонанг асосли, салмоқли бўлар эди. Барибир, ҳали ўзинг айтасан, кези келганда.

— Раҳмат, Фрэнк. Аҳволимга тушунасан, деб умид қиламан, сенга ҳеч нима демаянман, чунки айтишга ҳаққим йўқ.

— Репортёр ўз ахбороти манбаини сир тутяпти, де, — Деверининг кўзлари торайди. — Хўш, яна нима дейсан?

— Сенга ғалати бир воқеани айтмоқчиман. Бугун ярим тунда мен телефон қўнғироғидан уйғониб кетдим. Номаблум шахс.

— Номаблум?

— Ҳа, ҳатто овозини ҳам таний олмадим. Пичирлаб гапирди. Ё эркак, ё хотин киши. Сенга айтиб қўйишимни тайинлади: “тумшук тикмасмишсан”, бўлмаса ўзингга ёмон бўлармиш.

— Нимага тумшук тикмаслигим керак экан ўзи?

— У — ўша эркак ё аёл — тушунтирмади.

— Ана шундан кейин сен Эллини Филадельфияга жўнатгансан, — деди Девери.

— Э, Эллининг нима дахли бор бунга?

— О, ёлғонням роса дўндирасан-да! — деярли шўх оҳангда деди Девери. — Телефоннинг рақами справочникларда йўқ-ку. Ким қасқдан билақолибди уни? Очигини айтиб қўяқоларсан энди, Питер?

— Йўқ, айтолмайман, Фрэнк! Ундан кўра, ўзинг менга айт, нима ишлар қиляпсан? У қандай ҳайратомуз нарса? Ким нима билан шуғулланыпти? Ўзинг биласан, мен бир ойдан бери йўқ эдим.

Девери кулдонга қўйган сигарасини олиб, унинг чайналган учига тикилиб қолди.

— Менга тўғриси айт. Элли ўғирланганми? Гап товон пули ҳақида боряптимми?

— Йўқ.

— Лекин сенинг ҳайратомуз нарса ҳақидаги саволинг билан Эллининг жўнаб кетиши ўртасида қандайдир боғлиқлик бўлиши керак-ку!

Питердан садо чиқмади.

- Яхши, ҳозирча гапингга ишондик. Лекин унутма, оғайни, мен кеча туғилган гўдак эмасман.
- Сени, журналлар оламида энг яхши муҳаррир, деб бекорга айтишмайди.
- Ялтоқлик билан мени ийдиролмайсан, — Девери стул суянчигига суянди ва деди: — Бракстон Клауд.
- Молия бобида устаси фаранг мультимиллионерми?
- Ҳа. Яқинда унга порахўрликда, трестга қарши қаратилган қонунларни бузганликда ва яна бир талай жиноятларга қўл урганликда айб қўйишди. Унга ва унинг ширкатларидан бири бўлган “Мовий осмон”нинг президенти Томпсон Клингерга. Клауд Америкадан жуфтакни ростлаб қолган, ҳозир у Коста-Риканинг қай бир бурчагида яшириниб ётибди. У ерда жиноятчини топшириш ҳақидаги қонун ҳеч қандай кучга эга эмас. Лекин Клингер суд қилиниши керак. Ҳолбуки, судья Кристиан Элсворт суд ишени қайта-қайта кейинга суриб ётибди. Клауд билан Клингерга қарши ғазаб отига минган махсус ишлар бўйича прокурор — Лестер Стронг деган одам ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ бирдан ҳовуридан тушиб қолди. Клингернинг адвокати — Уинстон Грейвз. Етмишинчи йиллар суҳандони. Ундан фақат маслаҳат олиш учун ҳам бутун бойлигини сарфлашнинг керак. Умуман, бу ишдан ҳожатхона иси келяпти.
- Шунинг учун ҳам Вашингтонга борганмидинг?
- Ҳамма ёқда фирибгарлик, хуфия битимлар, лоббистлар, шубҳали сиёсатдонлар: — Девери столга мушт туширди. — Қаердадир зимдан жуда катта жанжалга ҳозирлик кўриляпти.
- Бу мавзу кимга топширилган?
- Буни Жейк Жекобс олиб боряпти. Жорж Уилсонга эса, прокурор Лестер Стронг ҳақида имкон қадар кўпроқ маълумот тўплаш топширилган. Стронг — нью-йорклик. Мен, сен ҳам қайтиб келгач, бу ишга киришишингни кўзлаган эдим. — Девери кўзларини сузди. — Эллага таҳдид қилишибдими? Жорж Стронг билан шуғулланишни ташласин, деб талаб қилишибдими? Шунинг учун ҳам уни жўнатиб юбордингми?
- Узинг айтдинг-ку, сента ёлгон сўзлашимдан наф йўқ.
- Мавзуга кириш. Лекин худо ҳаққи, эҳтиёт бўл. Лоббистлар ва сиёсатдонлар ёнига яна Майк Тоска бошчилигидаги касаба уюшмаси аъзолари ҳам қўшилишган. Вашингтонда мен ҳар бир қўйган қадамимни кузатишаётганини пайқадим. Баъзи пайтларда атайин сездириб кузатишди. Демак, таъқибда эканлигимни менга билдирмоқчи бўлишган. Менга ёрдам бер, Питер. Агар кимдир Эллини “Ньюсвью” ходими бўлгани учун хафа қилган бўлса, мен Бракстон Клаудни унинг бутун балбўй империяси билан қўшиб дабдаласини чиқараман.
- Қийин аҳволга тушсанг, бемалол менга суянишинг мумкин, — деди Питер.
- У ўз хонасига кириб, “Ньюсвью”нинг охири сонларини ва Жейк Жекобс бошқа газеталардан қирқиб олиб, папкага солиб қўйган материалларни ўрганиб чиқди. Жейк, ёки Жон Жекобс — “Ньюсвью”нинг энг яхши детектив-репортёри, сочлари елкасига тушган чўпдай озгин йигит бу ёруғ дунёга сурмаранг пишали кўзойнак орқали қарайди. Кўринишдан у енгилтак йигитга ўхшаса ҳам, аслида метин иродали, туган ерига канадай ёпишиб олади. Жейк Жекобс гарчи эпчиллик ва тезотарлик билан ёзишнинг ҳавосини ололмаган бўлса ҳам, бундан асло ташвиш қилмасди, чунки Девери билан Питер унинг истеъдодини қадрлашини яхши биларди. Илгари у армия хизматида шифрловчи бўлиб ишлаган эди, шунинг учун ҳар қандай бошқотирма ва ребусларни кўз очиб-юмгунча ечиб ташлайди. Агар Жейкка бирон-бир ишни тергов қилиш топширилса, у топилган маълумотларни қайта ва қайта текшириб, асосли далилларни топарди (Девери оғзаки айтилган ҳеч бир сўзга ишонмасди). Сўнг у терговни ниҳоясига етказиб бўлиб, Деверининг столига материалларни қалаштириб ташларди-да, яна янги ишни тергов қилишга киришиб кетарди. Мақолани эса журналга бошқалар ёзарди.
- Ҳозир Жейк Бракстон Клауд ва унинг шериклари иши юзасидан йиғилган материаллар папкасини кўтариб келди. У столнинг бир чеккасига ўтириб олиб, тўхтовсиз сигарета тутатар ва совуқ қаҳва ҳўпларди.

— Кел, Питер, сен ҳам қўшилиш. Бракстон Клауд¹ бўрон кўтарди, мовий осмон қора бутусларга бурканмоқда.

— У фотосуратлар, мақолалар, газета парчаларини титкилаб ўтирган Питернинг ҳаракатини қузатаркан, ора-сира лўқма ташлаб қўярди: — Назаримда, Жорж Морган айтган эди шекилли: ҳамонки, сизни яхтанинг баҳоси қизиқтирар экан, демак, уни харид қилишга ҳамёнингиз пучлик қилади. Клауднинг бир эмас учта яхтаси бор, аминманки, у бу яхталарнинг қанча туриши, уларни асраш ҳақида ўйламайди ҳам.

Питер Бракстон Клауднинг “Эсквайр” журналида босилиб чиққан рангли фотосуратини кўздан кечирарди: бадани офтобда қорайган барваста қомат, қора соч эркак, гардиши катта-катта қора кўзойнак юзининг ярмини қошлаб турибди — фақат унинг қисилган юпқа лаблари кўзга ташланади. Эгнига почаси тор кўк шим, тенниска кийган. Атрофини бир гала гўзал қизлар ўраб олган — уларнинг фақат жозибаларигина ингичка лента билан тўсилган.

— Бизнинг Бракстон яланғоч баданлар ишқибози, — деди Жейк. — Менимча, унинг бу турмуш тарзи фақат одамлар кўзига. Ўзини бекорчи, маишатпараст қилиб кўрсатмоқчи бўлади. Аслида эса, у жуда ҳам банд одам, фақат рўпарасидаги қиз билан наридан-бери шуғулланишгагина зўрға вақт топади. Пул ва совғаларни аямай совуради, айтмоқчиманки, хушомаду тақаллуфлар учун вақт сарфлаб ўтирмайди. У ўз истагини айтишга улгурмасдан ҳар қандай соҳибжамол унинг хизматига шай бўлиб туради.

Клауднинг яна битта фотосурати.

— Жейк, нима, у доим қора кўзойнак тақиб юрадими?

— Суратга тушганида — доим. Лекин ҳаётда, ўзингта маълум, у билан учрашиш шарафига муяссар бўлмаганман. Унинг Коста-Рикадаги маконига асло яқин йўлаб бўлмайди. Лекин бу ишга дахлдор бўлган бошқа шахслар билан учрашдим, суҳбатлашдим. Аммо адвокат Уинстон Грейвз билан суҳбатимиз унча қовушмади. Машҳур шахс. Мен унга: “Хайрли эрта, мистер Грейвз”, дейишим билан у гапимни бўлиб: “Қорангни ўчир, бола” — деб суҳбатта нуқта қўйди. Бошқалар билан гаплашдим.

— Мана бу билан ҳамми? — деб сўради Питер қўлидаги апелляция суди ҳаками Кристиан Элсвортнинг фотосуратини кўрсатиб. Кўриниши ҳам судьянинг ўзгинаси — чуқур ўрнашган доно кўзлари узра қуюқ қонгли осилиб тушган, сочлари ошпоқ оқарган одам.

— У бошдан-оёқ, ҳаттоки ичак-чавақларигача сотилган, — деди Жейк. — Исбот керакми? Топиб бўлсан! Уотергейт воқеасидан кейин йиғилар пул билан муомала қилишнинг ҳадисини олишган.

Питернинг қўлида яна бир фото. Унда оч-сарик сочли бақ-бақалоқ одам оғзи қулоғида тиржайиб турибди. Бу Ж.Томпсон Клингер. Кўринишидан ленч пайғида керагидан ортиқ маргини ичадиган одмигина бир маъмурга ўхшайди.

— Бу энди Томми. Йиллаб туриб кулади, —деб изоҳлади Жейк. — Ўлгудек юрагини олдириб қўйган. У Клауд қилган қаллобликлар учун қамалишига кўзи етиб, дағ-дағ титраётти. Уинстон Грейвз ҳакам Элсвортнинг ёрдами билан суд ишини кейинга суриши мумкин, албатта. Фақат Томмининг жигари дош берса бўлгани! Диққат! Диққат! Нима голиб чиқаркин? Жигарми ё қонун?

— О, прокурор. — Питер махсус ишлар билан шуғулланувчи федерал прокурор Лестер Стронгнинг фотодаги қорамағиздан келган жиддий чехрасига тикилди.

Жейк совуқ қаҳвадан бир хўшлаб, афтини буриштирди ва у байталмонни яна хўшлаб қўйишдан сақланиш учун қўлидаги сигаретани финжонга ташлади.

— Менимча, Лестер Стронг — занжирнинг бир ҳалқаси.

— Балким, кўпроқ унинг охирги ҳалқасига ўхшаб кетар, а? Ахир у прокурор — ёвуз ниятли кишиларни илтигирди-ку, ниҳоят.

— Лекин негадир гайрати сусайиб қолди унинг, — деб эътироз билдирди Жейк. — Суд ишининг кейинга сурилишга дабдурустдан рози бўла бошлади. Ўтган кун ичун ҳакам Элсворт ишни судда кўришни яна бир марта кейинга қолдирди. Бир ойга. Бу учинчиси. Стронг бунга гўё хоҳламагандай кўринса ҳам,

¹ К л а у д — булут (ингл.).

барибир, рози бўлди. Буни эшитган адвокат кўзларидан ўт сочиб, бурун катаklarини кериб, таажжубда қолганини билдирди. Номига.

— Прокурорни сотиб олишган деб ўйлайсанми? — қизиқсинди Питер.

— Бундан бир ой бурун (ҳали у унда орқасига сиймаган эди) мен Стронгни парвардигордек ҳалол ва худо сингари энг одил қози, деб қасам ичган бўлардим. — Жейк сигаретасининг тутунига кўз қирини ташлаб қўйди. — Мен ҳатто унинг шахсий ҳаётида бирон фалокат юз бермадимикин деб ҳам ўйлай бошладим. Масалан, агар врач унга, фақат ярим йиллик умрингиз қолган, деган бўлса, шунинг учун ҳам ҳамма нарсага бепарво қараётган бўлиши мумкин. Ё бўлмаса, хотини билан ўрталарида кўнгилсиз ҳол юз берган бўлиши ҳам мумкин. Унинг хотини жуда тангиқ аёл — эшитандирсан, Корал Трейн, адиба.

Питер бошини қўтарди.

— Ие, ҳали Корал Трейн миссис Стронгми?

— Ўзгинаси.

Питер адиба билан танишлигини сездирмаслик учун юзини тескари бурди. Бундан анча вақт бурун у Нью-Йоркка келиб, Виллижга жойлашган ва шу ерда роман ёзишга уриниб кўрмоқчи бўлган эди. Ўша пайтда у Корал Трейн билан танишиб қолган эди. Корал ҳам Виллижда турар ва у ҳам роман ёзиш ишгиёқида эди. Маълум бир пайтда Питер билан Корал биргаликда роман ёзишди ҳам. Бу — ўз муҳаббатлари тўғрисида роман эди. Аммо бу ишқий романнинг умри қисқа бўлди ва улар осонгина видолашиб, ҳар бири ўз йўлидан кетди.

— Нима, сен танишмисан Корал Трейн билан? — деди сезгир Жейк.

Бу касофат зийракликда ҳатто Деверидан ҳам ўтиб кетарди.

— Бунга анча бўлган. Кетворган қиз эди.

— Ҳозир ҳам чакки эмас. Лекин думини тутқазмайди. Лестер Стронгни қийнаётган нима экан-а? — деб ўзимга ўзим савол бераман. Қани ундаги қатъият, шижоат? Буни фақат унинг хотини билиши мумкин. Зеро, бу соҳибжамол жувон ҳар қачон, ҳамма ерда эри билан бирга, унинг судда айтадиган биронта ҳам нутқини қолдирмай эшитади. Лекин кейинги пайтларда у бутунлай кўринмай қолди, судга ҳам келмади, эри Томпсон Клингер иши юзасидан нутқ сўзлаганида. Қолаверса, нутқиям мағзава бўлди. Қанийди уни топиб гаплашсам, таниқли романнавис адибанинг Бракстон Клауд империяси ҳақидаги фикрини билсам, деб ўйладим. Лекин оймича уйда йўқ. У хоним ҳеч ерда йўқ. Миссис Стронг китоб ёзаётганида ўзини хилватга олади, деб айтди менга уй ходимаси. Сен, Питер, мени биласан. То мақсадга етмагунимча қовлайвераман. Билсам, илгарилари Корал китоб ёзишга киришганида уйдан ҳеч қаёққа кетмас экан. Шунга кўра, эҳтимол, Стронг, хотини билан ўрталаридан ола мушук ўтгани учун сусткашлик қилаётгандир, деб ўйладим. Сенинг у аёл билан танишлигинг жуда қўл келди менга. Балки, менга шу йиртиқни ямаб берарсан?

— Уриниб кўрса бўлади, — деб таклифни қабул қилди Питер. — Папкани менга қолдирасанми?

— Бўлмасам-чи. Боя ҳам айтувдим, Питер, сен билан бирга ишласам хурсанд бўламан.

Питер соатига қаради ва қовоқларини уйди. Соат ўн бир бўлиб қолибди, лекин Эллидан ҳануз дарак йўқ.

Хонада ёлғиз қолган Питер нуқул Корал Трейнни ўйлаётганини пайқаб қолди. У пайтлар икковлари ҳам фақат порлоқ келажак умидида яшагандилар. Ҳар куни энг кўп вақтларини ёзув машинкаси тепасида ўтказишар, кечқурунлари учрашиб, бир қадахдан “мартини” ичишар ва Шеридан хиёбонидаги французлар ресторанчасига овқатлангани боришарди. Ёз оқшомлари кўчаларда сайр қилишар, адабиёт ҳақида узоқ-узоқ баҳс юритишар, мўъжазгина нимқоронги сураглар галереясига, кўҳна мебеллар дўконига, саҳҳофлар хузурига ташриф буюришар эди. Улар бир кунмас бир кун, саодатли кунлар келганида, ўзларининг Виллиждаги уйлари учун китоблар, сураглар сотиб олмоқчи бўлишарди. Ўша ўтган ойлар давомида улар муттасил бир-бирларини севишган ва доим Коралнинг кенг каравотида бирга ётишган эди. У дамлар беташвиш, ажойиб дамлар эди.

Кейин биринчи романи босилиб чиқиши билан Корал машхур бўлиб кетди. Ойнинг энг яхши китоби деб тан олинди, экранлаштирилди, мақтов тақризлар... Лекин Питер романнависликда катта муваффақиятга эриша олмай, “Ньюсвью” ҳафтаномасига ишга ёлланган ва сал вақт ўтар-ўтмас, кенг газетхон оммасига журналист сифатида танилди. Бу муваффақият уларни бир-биридан айирди. Корал мамлакат бўйлаб кезиб, ўз китобини реклама қила бошлади. Тақдир Питерни Қоҳирага йўнатгирди, у Яқин Шарқда юз берган бўҳрон ҳақида репортажлар ёзди. Муҳаббат тугаган эди. Ҳеч қандай гина-кулдуратеиз, уруш-жанжалсиз бояги-боягидай бир-бирларини яхши кўрганча ажрашишди. Питер ахён-ахёнда Корални — унинг сарвқад гўзал баданини, ёстиқ билан битта бўлиб ёйилган тим қора сочларини, чиройли лабларини эслаб қоларди. Эсларди-ю, лекин надомат чекмасди. Улар жуда ёқимли ҳаёт кечиришган эди, лекин ҳаммаси ўтди-кетди. Ҳа, демак, миссис Стронг, лекин аҳли китобхон уни ҳамон ҳар бир романи кўлма-кўл бўлиб кетувчи ажойиб адиба Корал Трейн деб билади.

Питер телефонга кўл чўзди. Стронглар хонадонидан миссис Стронг жўнаб кетган, деган жавоб қилишди. Котиба бўлса керак, деб ўйлади Питер. Ҳа, машхурлик котиба ёллашни даъват этса керак. Ахир кимдир келган хатларга жавоб ёзиши, учрашувлар вақтини белгилаши керак-ку!

— Мен Питер Стайлзман, миссис Стронгнинг эски дўсти, — деб ўзини танитди Питер.

— О, Стайлз, — овоз хиёл юмшади. — Миссис Стронг сизнинг чин мухлисингиз.

— Мен у билан албатта боғланишим керак.

— Кечирасиз, мистер Стайлз, лекин миссис Стронг ўз манзилгоҳини ҳеч кимга айтмасликни буюрган. Биласизми, у баъзи-баъзида китоб ёзиш учун биронта сокин жойга жўнаб кетади. Вазият танг бўлган ҳолларда.

— Аммо сиз у билан алоқа қилиб турарсиз? Илтимос, сўраб кўринг, у билан кўришишим мумкин бўлармикин? Ё бўлмаса ўзи менга кўнғироқ қилсин.

— Яхши. Аниқ бир вақтни айтолмайман. Биласизми, миссис Стронгнинг кўнғироқ қилишини кутишим керак бўлади.

Питер ҳали гўшакни қўйишга улгурмай, эшик ланг очилиб, хонага Жорж Уилсон ўқдай отилиб кириб келди. Унинг гўдак болаларниқига ўхшаб кетувчи пучук юзи қаттиқ ғазабланганидан, таниб бўлмайдиган даражада буришиб кетган эди. У Питерга ташланди.

— Аблаҳ! Сафсатабоз! — деб бақирди у ва Питернинг юзига бир тарсаки тортиб юборди, Питер чап беришга улгуролмай қолди, сўнг бир амаллаб стол ортидан чиқди, лекин Жорж унга осилиб олиб, нукул калла кўярди. Питер ўзини ҳимоя қилишни яхши биларди, лекин Жоржнинг ҳужуми шу қадар шиддатли ва ҳайратомуз бўлдики, у олдиниға эсанкираб қолди. Сўнг кафтининг қирраси билан Жоржнинг бўйниға қисқагина бир зарб берди-ю, жанг шу онда тўхтади-қолди. Жорж “шилқ” этиб йиқилиб, эмаклаб қолди ва эсанкираб бошини чайқай бошлади. Питер кўлини лабига олиб борган эди, кўлиға қон юқди — лаби ёрилган эди.

Жорж бошини кўгарди ва Питер унинг кўзидан ёш оқаётганини кўриб хижолат бўлди.

— Элли ҳақида менга ёлғон гапирибсан, — деди Жорж.

— У Филадельфияда. Менинг тошширигим билан кетган.

— Яна ёлғон гапирясан! — деб бақирди Жорж. У зўрға ўрнидан туриб, кўлларини Питернинг столға тиради: энди у мушглашишдан воз кечганди. У букчайиб тураркан, йиғлаётганлиғидан икки елкаси қалтирарди. Питер, бундан бадтар ҳол юз бермасайди, деб кўрқиб, индамай турарди: Эллиға бир нима бўлганға ўхшайди. Ҳалиғача кўнғироқ қилмади.

— Уни зўрлаб номусига тегишибди! — деб бақирди Жорж бўғилиб.

— Қаёқдан олдинг бу гапни?

— Бир одам айтди. Телефон қилди. Эллини зўрлашганини айтди. Икки киши экан. Кейин Элли доктор Вордвелниқига борганмиш. Сени чақиртирганмиш. Мен Вордвелға кўнғироқ қилдим. Ҳаммаси тўғри чиқди. Унинг ўзи Эллини кўздан кечирибди. Сен ҳам у билан гаплашибсан. Аблаҳ!

– Ким экан ўша одам?

– Иккитанинг биттаси! – Жоржнинг овози узилиб қолди. – Агар яна тумшук тиксанглар, деб пўписа қилди у, улар... бундан ҳам бадтарроқ ўч олишармиш биздан. Ахир нега Элли, келиб-келиб сенга қўнғироқ қилади? Нега менгамас? Нима ҳожати бор эди Филадельфия ҳақидаги бу уйдирманинг?

Питер чуқур хўрсиниб қўйиб, лабидаги қонга рўмолчасини босди.

– Эрталаб у сенга қўнғироқ қилмадимми?

– Йўқ, нега менга? Ким бўлибман унга? Бор-йўғи эри! Мен буёқда қолиб, у Вордвел билан сендан ёрдам сўрабди-ку.

Питер жавон олдига бориб, иккита стаканга “Жек Даниэл” арағини қуйди ва битта стаканни Жорж олдига суриб қўйиб, иккинчисини бир кўтаришда ичиб юборди: ёрилган лаби ачишди.

– Ўзингни қўлга ол-да, нималар бўлганини эшит. – У ярим тунда телефон бўлганини, кейин Вордвелларникига борганини ва у ерда эшитгани ҳамма гапни Жоржга бир бошдан сўзлаб берди.

– Лекин нега энди сени чақиради? – алам билан чинқириб юборди Жорж.

– Элли сени севади, Жорж. У, агар сен билсанг, бутун ҳаётларинг барбод бўлади, деб ўйлаган.

– Нима, мен унга айб қўярмидим?

– Йўқ, ундаймас. Элли ўзини бадном, нопок бўлган деб ҳис қилган. Сен буни унутишга минг уринганингда ҳам унута олмайсан, деб ўйлаган. Мана шунинг учун, бироз ўзига келиб олгунча уч-тўрт кун кўзингга кўринмай туришга қарор қилган...

– Э худо! Бу нима қилганинг, Элли?!

– Бошқа иложим йўқ эди, Жорж.. Ўзи илтимос қилганидан кейин. Элли жуда жасур аёл. Мен унга Филадельфияга бориб келишни таклиф қилдим, у ерда чиндан ҳам бажариладиган бир иш бор. Сени алдашга мажбур бўлдим. Мен Эллининг аҳволини тушунаман, Жорж, унга жуда ҳам ачинаман. Лекин ҳозир қўрқиб кетдим.

Жорж унга йиғидан қизарган кўзларини қадади.

– Сенга қўнғироқ қилган ўша нусха, – деб шарҳлади Питер. – Сени воқеадан хабардор қилмоқчи бўлган, холос. Сабаби маълум – сен орқали Деверини огоҳлантирмоқчи. Сал-пал тушунтирдими ўзи? Нимага “тумшук тикмаслигимиз” керак экан?

– Ҳеч нима демади. Шахсан мен Бракстон Клауд ишини олиб боряпман.

– Биладан. Жейк ҳам. Энди бутундан эътиборан мен ҳам шу иш билан шуғулланаман. Эллидан дарак бўлмаётгани мени чўчитаяпти.

– Вордвелнинг айтишича, у Филадельфияга соат бешдаги поездда жўнаб кетибди.

– Демак, етиб борганига беш соат бўлибди, – деди Питер соатига қараб қўйиб. – Аллақачон қўнғироқ қилиши керак эди.

– Деверига айтдингми?

– Йўқ. Энди мана, сен ҳам билдинг – айтишим керак. Ўзи ҳал қилсин: тумшук тикадимми, йўқми?

– Мен ўша маразларни топмай қўймайман, – деб қатъий қарор қилди Жорж. – Шунақанги додини бериб қўяйки уларнинг!..

Питер билан Жоржнинг ҳикоясини эшитган Деверининг юзи тошдай қотиб қолди. Журналистика оламида таҳдид, дўқ-пўписа янгилик эмас. Ҳар ҳафта журналнинг янги сони киоскаларда пайдо бўлиши билан, таҳририятга таҳқирловчи, таҳдид солувчи хатлар дўлдай ёғилиб кетарди. Баъзи бир хатларнинг муаллифлари фирт телба одамлар бўлиб, хатлари тажовузкорона ғазаб билан ёзилган бўларди. Лекин шунга қарамай, репортёрлар хавф-хатардан ҳоли эдилар. Ҳукумат мансабдорлари, йирик корпорацияларнинг ходимлари, махфий дунё жиноятчилари газета ходимларига ҳужум қилиш ёки таҳдид солиш хатарли эканлигини тушунардилар. Бу жуда қатгис иш эди. Нафақат журналист хизмат қилаётган газета, балки бутун мамлакат матбуоти ундайлардан интиқом олиши мумкин эди. На газеталар, на журналлар ҳеч қачон ўзлари билган маълумотларни тўла ҳолда овоза қилмайдилар. Журналистни уриб кўргин –

адои тамом бўласан. Лекин репортёрнинг оиласи-чи? Бундай ҳолда, агар газетачи қайноқ нуқтанинг хавфли чегарасига яқинлашиб қолган бўлса, уни тўхтагиб қолиш лозим бўлади. Бунинг исботи — Девери. Ҳали ҳеч ким уни қўрқита олмаган эди, лекин бу сафар у, ён босганим маъқул эмасмикин, деб ўйланиб қолди. Жорж Уилсон — машинанинг зигирдак келадиган мурвагчаси. Уни забун қилиш учун бунчалик уринмаган бўлардилар. Девери, айтилган таҳдидона гапнинг ўзига қаратилганлигига ҳеч шубҳа қилмади. Улар Эллага “эрингга айтиб қўй” деб эмас, “бошлигинга айт”, деб буюришган.

— Бундай хатарли ишга фақат бир одам — Бракстон Клауд туфайли журъат этишлари мумкин. Одамларимиздан кимдир хавфли нуқтага яқин бориб қолганга ўхшайди. Жейкмикан? У ҳозир югуриб-елиб юрибди, уни топиш қийин. У менга ҳеч қандай қайноқ нуқта тўғрисида хабар қилмаган эди. Сенда нима янгилик бор, Жорж?

Жорж бутунлай ҳолдан тойиб, шалвираб ўтирарди.

— Мен Жейкнинг ихтиёридаман, — деб жавоб қилди у. — Терговни у олиб боряпти.

— Бу “Ньюсвью”нинг тергови, — деб тузатди Девери.

— Менда Лестер Стронгнинг иши, — деб гапида давом этди Жорж. — Унинг нима учун дабдурусдан совиб қолганини аниқлаяпман. Жейк, прокурор бирон-бир оғир дардга чалинган, деб тахмин қиляпти. Рақдир балки. Ё бўлмаса хотини билан жанжаллашиб қолгандир. Хотини қаёққадир ғойиб бўлган. Стронгнинг соғлиги ҳақида ҳеч нима суриштириб билолмадим. Мен унинг врачини топдим. Лекин у, турган гапки, аниқ ҳеч нима демади. На ҳа деди, на йўқ. Айтишларича, Миссис Стронг, яъни Корал Трейн янги роман устида ишлаётганмиш.

— Корал — менинг эски танишим, — деб гапга аралашди Питер. — Жейк унинг тўғрисида боя менга гапириб берди. Мен ўша заҳоти у хонимга кўнгироқ қилишга уриниб кўрдим. Унинг қаердалигини менга айтишмади, лекин котибаси, кўнгироқ қилганингизни айтиб қўяман, деб сўз берди.

— Кишини ажаблантирадиган томони шуки, — деб бош чайқаб қўйди Жорж, — илгари у хоним ҳеч қачон бундай қилмасди, яъни ҳеч қаёққа кетмасди. Уйда ишларди. Ҳамма ерга эри билан бирга борарди. Ҳозирги қилмиши қандайдир янгилик. Менинг омадим юрмади: минг уринсам ҳам Корални қидириб тополмадим. Балки унинг бу жўнаб кетиши мутлақо дахлдор эмасдир ҳам биз текшираётган ишга.

— Буям бўлиши мумкин, — деди Девери. — Лекин сенинг хотининг жабрланди-ку. Ким билсин, эҳтимол, Стронгни ҳам сиқувга олишгандир. Балки унинг хотини хавф остидадир!

— Ё худоё тавба! — деб қўйди Жорж.

— Сен Стронгни тинч қўй, — деб буюрди Девери. — Питер Корал Трейннинг яқин дўсти. Агар хотирам панд бермаса, жудаям қалин дўсти.

— Иҳи, — деб тасдиқлади Питер Деверининг хиёл истеҳзоли нигоҳидан ўзини олиб қочишга уринаркан. Бир пайтлар улар ўртасида бўлган муносабатдан Девери хабардор эди, ҳаттоки, Питер унинг баъзи пайтларда улар билан бирга тушлик қилганини ҳам эслади.

— Умуман, Жорж, — деб гапини давом эттирди Девери, — сен Клауд иши билан бошқа шуғулланма. Сенга бирон бошқа иш топиб бераман. Ва бу ҳақда баралла овоза қиламиз. Сени ҳам, Эллини ҳам Нью-Йоркдан жўнатвораман. Турмуш тарзини ўзгартирасизлар.

Селектор чироғи лип-лип ёна бошлади. Девери гўшакни кўтарди.

— Сени сўрашяпти! — деди у Питерга.

Корал бўлса керак, деб ўйлади Питер. Лекин алоқа симининг нариги бошидан келаётган ваҳимага тушган овоз соҳиби Корал эмас эди. Элли Уилсон кўнгироқ қилаётган эди.

— Питермисан?

— Қаёқларга йўқолиб кетдинг, қизалоқ? — деди Питер. — Биз бу ерда сендан хавотир олиб ўтирибмиз.

— Питер, мени Нью-Йоркдаёқ, Вордвеллар уйидан чиқишга улгурмасимдан, таъқиб қила бошлашди.

– Шошмай тур, – деб унинг сўзини бўлди Питер. – Мен Девери билан биргаман, Жорж ҳам шу ерда, ёнимда. У ҳамма гапдан хабардор, Элли.

– Вой, Питер, айтиб қўйдингми?

– Йўқ, мен айтмадим. Унга номаълум бир шахс қўнғироқ қилган. Энди Жорж ҳаммасини билади. Девери ҳам. Шунинг учун, яхшиси, мен микрофонни улай – шунда овозингни ҳаммамиз эшитамиз.

Питер тугмани босди ва энди Деверининг столида турган чорбурчак микрофондан Эллининг овози кела бошлади.

– Элли! – деди Жорж.

– Азизим... – Эллининг титроқ овози эшигилди.

– Элли, ахир қандай журъат қилдинг... мен ҳақимда... бир зум бўлса ҳам... бундай...

Ҳали замон иккови ҳам ҳўнграб юборади, деб ўйлади Питер ва гапга аралашди:

– Демак, сенинг изингга тушишан, Элли, шундайми?

– Доктор Вордвел менга такси чақирди, – деб жавоб қилди Элли. – Бунақа тонг сахарда бошқа ҳеч қандай транспорт топилмайди. Мен йўлка ёқасида турган машинани кўрдим. У ҳам шу заҳоти жойидан кўзғалиб, гўё орқамиздан эрашандай бўлди. Лекин мен бунга унчалик эътибор бермадим. Аммо вокзалда, чипта сотиб олаётганимда мендан сал нарироқда айланиб юрган қандайдир дўлвор, турқи совуқ одамга кўзим тушди. Аҳволимни тушунаётгандирсан, мен қаттиқ ҳаяжонда эдим, шунинг учун унга унча парво қилмадим... то уни поездда кўриб қолмаганимча: у кўшни купега жойлашди. Лекин Филадельфияда поезддан тушганимда, у оломон орасида кўринмай қолди: айнаи шаҳар чеккасида ишга келувчилар оқими бошланган эди. Бироқ мен “Хилтон” отелида ўзимга номер буюраётганимда, у одам яна пайдо бўлиб қолди... Мен... мен нонуштани ўз хонамда қилдим, кейин соат тўққизларда ўзимга кўйлак сотиб олгани хонамдан чиқдим. Фрэнсининг менга берган кийимлари жуда катта ва ҳалпиллаган эди. Меҳмонхона вестибюлида – яна ўша нусха. У орқамдан эрашди. Ана шунда, Питер, мен жудаям кўрқиб кетдим.

– Элли! Мен Девериман. Ўша одамни дурустроқ тасвишлаб бероласанми?

– Бўйи беш фут-у етти дюм атрофида. Бақалоқ. Сочлари анча оқарган. Бошида кулранг шляпа, эгнида кулранг костюм. Яна, кўзига пўлат гардишли кўзойнак таққан.

– Баракалла! – деб мақтади Девери. – Элли, мен беҳад ачинаман сенга... сенга ёмон бўлибди.

– Раҳмат, мистер Девери.

– Шундай қилиб, сен либос харид қилгани чиққансан, – деб гапга аралашди Питер. – Уч соат бурун. Нега шу чоққача телефон қилмадинг?

– Мен Уолнат-стритда бир мўъжазгина магазинга шошиб кириб олдим, – деб гапида давом этди Элли. – Дағ-дағ титрардим. Витринадан қарасам, ўша одам мени пойлаб турибди. Кўйлак сотиб олиб, кўчага чиқдим. Отелга қўйиб бориб, сенга қўнғироқ қилмоқчи эдим. Аммо ўша турқи совуқ ҳеч орқамдан қолмади. Энди у ошқора таъқиб қила бошлаганди. Питер, у қаттиқ жиғимга теғди. Ундан қочиб қутулмоқчи бўлдим. Гоҳ такси, гоҳ автобусда бутун шаҳарни худди оёғи куйган товукдай кезиб чиқдим, лекин ундан қочиб қутулолмадим. Унақа одамни лақиллатиб бўлмайди. Қаерга бормай, доим ё рўпарамда, ё пайимда, ё кўчанинг нариги бетида бирданига муюлишдан чиқиб, кўз олдимда намоён бўларди.

– Ҳозир қаердасан?

– “Хилтон”да! – Элли асабийлашиб кулди. – У бўлса мени пастда кутиб турибди. Вестибюлда.

– Балки хизмат эшигидан ими-жимиди чиқиб кетарсан? – сўради Жорж.

– Уриниб кўришим мумкин, лекин негадир...

– Хонангда қимир этмай ўтиравер, – деб гапга аралашди Девери. – Олдинга Филадельфия филиалидан битга репортёр юбораман. Ун дақиқаларда етиб боради. Сени у Нью-Йоркка олиб келади.

– Раҳмат, мистер Девери. Питер, барибир, мен Мэрритларникига бора олмадим. Балки ҳозир, репортёрни кутиб ўтирганимда қўнғироқ қилсаммикин?

– Буни ўйлама ҳам. Ўзим бир амаллайман.

– Соат иккидаги поездга улурасан, – деб яна гапга аралашди Девери. – Сени соат тўртдан ошганда кутамиз.

– Сени севаман, Элли, – деди Жорж.

Шу ерга келганда жувон ўзини тута олмади. Унинг йиғлаб юборганини ҳамма эшитди.

Девери микрофони ўчирди ва кўзларини дам Питерга, дам Жоржга тикиб, бир дақиқача блокнотига антиқа илмоқли чизиқлар чизиб қимир этмай ўтирди.

– Ҳа, маълум даражада баъзи бир хулосалар келиб чиқмоқда, – деб гап бошлади у ниҳоят. – Сенга қўнғироқ қилишган, Жорж. Элли тўғрисида батафсил гапиришган – унга нима бўлгани, унинг жўнаб кетгани тўғрисида, Питер ва Вордвеллар ҳақида. Ҳаммаси муғлақо равшан: Элли – тасодифий безорилар қўлига тушмаган. Улар айнан Эллини кутишган. Чунки у шу ерда ишлайди, чунки унинг бошлиғи менман. Кимдир қизимизни таъқиб қила бошлаган ва кейин: уни то Вордвеллар уйигача “кузатиб” қўйишган. Сўнг Питерни ҳам танишган – у ерга борганида. У жуда серхонадон уй, шу боис, ҳатто шундай бемаҳалда ҳам кимдир уйдан чиқиши, кимдир кириб келиши мумкин. Хулоса: демак, улар бизни кўпдан бери кузатишар экан ва ходимларимизни танишар экан.

– Сенинг ҳам орқангдан кузатишибди Вашингтонда, – деб қўшиб қўйди Питер.

– Кузатаётганларини яширмадилар ҳам, – деб тасдиқлади Девери. – Мен Эллига соат ўн бирларга яқин қўнғироқ қилиб, уйига кетишига рухсат берувдим. У ўша заҳоти йўлга тушган бўлса керак... шунда унга ҳужум қилишган. У пайтда мени ҳам таъқиб қилишаётган эди. Демак, таъқиб қилувчилар бошқа-бошқа одамлар. Энди яна, бу ерда, Нью-Йоркдаёқ Эллининг пайига тушган Филадельфиядаги турқи совуқ бақалоқ одам.

– Бунча ношуд бўлишмаса бу суллоҳлар! – деди Жорж. – Сиз ҳам, мистер Девери, “дум”ни осонгина пайқабсиз. Элли ҳам.

– Йўқ, уларни менсимасимиз тўғри эмас, – деб эътироз билдирди Девери. – Элли шилқим нухадан қочиб қутулишга уринган, лекин бу осон бўлмаган. Ҳолбуки, у лаънати ўзини панага олишни ўйламаган ҳам. Вашингтонда мени ҳам очикдан-очик таъқиб қилишди. Фаҳмлашимча, улар ўзларини билдирмоқчи бўлишган. Бу ҳам огоҳлантиришнинг бир тури.

– Сенингча, бунда олий даражадаги профессионалларнинг қўли борми? – сўради Питер.

– Ҳа.

– Бракстон Клауд сингари мансабдор, ҳукмдорлар ихтиёрида бугун бошли отрядлар, шахсий армиялар бор, – деб луқма ташлади Жорж.

– Тушунмадим, – маъюс оҳангда деди Девери, – ахир мен “дум”ни дарров таниб олардим-ку. Шунингдек, Элли ҳам ўша турқи совуқ изқуварни таниса керак энди. Йўқ, агар улардан бирини қўлга олсак, қаттиқ шубҳаданки, из бизни на Бракстон Клауд олдига, на “Мовий осмон”га, на Томми Клингер ҳузурига олиб боради.

– Бўлмаса, қасққа? – қизиксиниб сўради Жорж.

– Профессионаллар олдига. Ана унда уларнинг Клаудга хизмат қилаётганини асло исботлаб бўлмайди.

– Минг лаънат ўша профессионалларга! – Жоржнинг ранги бўзариб кетди. – Келиб-келиб, аёлларнинг номусига тегишса-я! Ёрдам беринлар менга...

– Ўзингни бос, Жорж, – деб унинг сўзини бўлди Девери. – Соат тўртда Эллини Пенсилвания вокзалида кутиб олиб, бу ерга олиб келасан. У билан гаплашиб, ҳаммасини муфассал ойдинлаштирамиз. Кейин икковингга Акапулкога бориш учун чипта буюрамиз ва у ердаги меҳмонхонадан хона банд қиламиз. Ўша ерда дам оласизлар журналимиз ҳисобидан, унча бу ерда биз вазиятни бир оз ойдинлаштиришга уриниб кўрамиз. Сенинг хотининг, Жорж, ҳозир гамхўрликка муҳтож.

Муваққат котиба эшикдан бошини тикиб, Питерни телефонга чақиришаётганини айтди.

– Шу ердан гаплашаман, – деди Питер ва гўшакни кўтарди.

– Питер, азизим, – деган сал бўғиқ аёл овози эшитилди. – Илҳом парилари билан бўлаётган мулоқотингга халақит бермадимми, ишқилиб?

Корал Трейннинг овозини охири марта эшитганига неча-неча йиллар бўлибди-ю, мана, ҳануз унутмабди-я.

– Мени қидираётганингни айтишди, Питер. Тасаввур қиласанми, бирдан қаттиқ ҳаяжонланиб кетдим, бирам дилим яйраб кетдики!..

Корал ҳамиша зўр назокат билан ғамза қиларди.

– Қаердасан ҳозир? – бепарво оҳангда сўради Питер.

– Вой, Питер, бу сир. Жуда катта сир. Лекин сенга, майли, айтаман. Мен Дарьенда, ўш ноширимнинг уйида яшаб турибман. Кеннектикулда.

– Сени кўрсам, бир суҳбатлашсам, девдим.

Коралнинг тўлқинлантирувчи дохийий кулгиси эшитилди, бундай кулги ҳам Питернинг хотирасида сақланиб қолган эди.

– Нодонлигимни қара: ахир сени мен ўз касбинг юзасидан қизиқтирялман-ку. Сени мен билан учрашишга даъват этган нарса ўтмиш хотиралари эмас албатта, маҳбубим.

– Биласанми, ҳозир суҳбатимизни роса мириқиб эшитиб туришибди, – деб огоҳлантирди Питер. – Бу мавзуни кейинроқ давом эттираман. Сирли вазиятда, ими-жимиди.

– Жоним билан, – деди Корал. – Барри Слейднинг уйигача қирқ-эллик миля келади. Машинанг борми?

– Ҳа.

– Бўлмаса, келавер. Тезроқ. Сен ўзингни эслатдинг, энди бир сатр ҳам ёза олмасам керак.

– Ярим соатдан кейин йўлга чиқаман, – деб ваъда қилди Питер.

– Вой, қандай яхши. Кўзларим тўрт бўлиб кутаман, жоним. – У “жоним” сўзини ҳар қандай одам билан суҳбатда – хоҳ у дўст, хоҳ душман бўлсин, – унга ҳеч қандай ранг бермай ишлатаверарди.

– Бу из сохта бўлиши ҳам мумкин, – деди Питер Деверига ўтирилиб.

– Лекин текшириб кўрилса ёмон бўлмайди. Бирон нимани аниқласанг дарров кўнгироқ қил.

Учинчи боб

Киши узоқ танаффусдан кейин – мазкур вазиятда, ўн йилдан кейин – ўзи севган аёл билан учрашишни ҳам интизор бўлиб кутади, ҳам кўрқади бу висол онидан. Аёл, турган гапки, ўзгарган: ёши ўтиб қолган, дийдаси қотган, ёшликдаги тиғраклик, мафтункорлик фазилятларини йўқотган. Ҳозир ҳаётий тажриба орттириб, ақл-заковати тўлишган бўлса ажаб эмас, сен эса, унинг олдида омади юрмаган бир нотавонсан. Қисқаси, бундай учрашувга бамайлихотир бориб бўлмайди.

Питер Дарвенга етиб келиб, Барри Слейднинг уйини осонгина топди. Нашриёти сердаромад кўринади, деб кўнглидан ўтказди Питер. Чунки бу мулкни баланд гишгин дарвоза тўсиб турар ва то ичкаридаги уйигача олиб борадиган машиналар юрадиган йўлга тош тўшалган эди. Дўнликда каттакон гишгин уй қад кўтарган. У ердан, турган гапки, атрофдаги ажойиб манзарани кузатиш мумкин.

Питер машинасини тўхтатиб, шамшод буталарини эринчоқлик билан қирқиб текислаётган боғбондан, коттежга қандай борса бўлади, деб сўради. Боғбонда қандайдир жуда аломат жиҳат мавжуд эди ва у меҳмонлар турадиган уйнинг қаерда эканлигини то ишидан игнасиғача багафсил тушунтириб:

– Муюлишда бурилганингиздан кейин фақат ўнг томонга юрверасиз, акс ҳолда хўжайиннинг хос уйига бориб қолишингиз мумкин, – дегунча, Питер унинг ўша аломат жиҳати нима эканлиги ҳақида ўйлади.

Ниҳоят, Питер машинани юргиза бошлаганида бирдан ялт этиб миясига урилди: йигит офтобда жудаям қорайиб кетган эди. Юзи, қўллари, бўйни – ҳаммаёғи. Демак, у бу ерга яқинда ишга келган. Ҳозир ёзнинг ярми ўтган, бинобарин, у кун-уззукун жазирама офтоб тигида бўлганидан шу қадар қорайиб кетган.

Меҳмонлар учун мўлжалланган коттеж эртақлардаги уйчага ўхшаб кетарди. Кичкинагина, ошпоқ оқланган, ҳеч қандай меъморий безаклари бўлмаган уи уйча ўрмон четидаги чаманзор боғчада қад кўтарган эди. Гишгин ровонда уни Корал кутиб турарди. Ҳозир унинг ўттиз беш ёшларда эканлигини Питер биларди. Унинг фикрича, бу ёш, аёл киши учун энг пурлаззат, қадрли давр — бу ёшда аёл камол топади, ҳаётнинг ҳамма жабҳаларини идрок қилади, ўзи учун ҳаммадан ҳам нима манзур бўлишини энди тушуниб олган бўлади.

Қандай дилбар-а! Тимқора сочлари, худди бундан ўн йил бурун бўлганидек, елкаси билан битта бўлиб ёйилган. Салгина тўлишибди. Кўм-кўк кўзлари ҳаяжонланганидан чақмоқдай чақнарди. Корал Питер томон пешвоз юриб келди ва индамай қўл узатиб кўришди. Сўнг унга бошдан-оёқ ўткир нигоҳ ташлаб хиёл хирқироқ овоз билан деди:

- Вой тангрим, Питер, кўринишинг жудаям яхши!
- Сен ҳақингда-ку — гап йўқ.
- Алвасти, дегин?
- Эс-ҳушни олгудек гўзалсан.

Уларнинг қўллари туташи ва бу туташув хавфдан дарак бераётгандай, фавкулудда истиҳола даъвати билан дарҳол ажралишди. Кейин Корал Питерни қўлтиқлаб олди ва улар юра бошладилар, худди бир вақтлар Виллижда бўлганидек.

У Питерни бурчагида каттакон камин бўлган, шифти пастгина хонага бошлаб кирди. Хонада ов илвасинлари, ўлжалари беҳисоб, ҳаттоки бугуларнинг маҳобатли шохлари ҳам бор эди. Бу ўлжаларнинг бари ношир Барри Слейднинг ашаддий овчи ва балиқчи эканлигидан далолат берарди.

- Балки, ичармиз? — деб таклиф қилди Корал. — Ё ҳали эртами?
- Ҳеч нима ичгим йўқ. Фақат сени кўрсам, дейман.
- Питер, Питер, Питер, — Корал унинг юзига совуқ бармоқларини теккизди ва бирдан тортиб олди. — Ҳа, кўп воқеалар бўлиб ўтди... Доим мақолаларингни ўқийман. Аммо сен, гаров ўйнайман, менинг биронта ҳам китобимни ўқимагансан.

- Агар етгаловини ҳам ўқиган бўлсам-чи?
- Ҳа, биламан, — улар сенинг дидингдаги китоблар эмас. Ҳеч бўлмаса, биттаси ёққандир сенга?
- Биттасидан бошқа ҳаммаси ёқди. У асарингда сен анча саёз фикр юритгансан.

- Қайси китобимни айтгансан, анави?..
- Эсингда бўлса, бир ёш йигитни безори болалар алдаб ўзларига оедиришади, — деб тушунтира бошлади Питер. — У касалхонада ҳушига келиб кўзини очади, қараса, бир оёғи тиззаси юқорисидан кесиб ташланган. Сен китобингга менинг бошимга тушган бахтсиз воқеани сюжет қилиб олгансан. Газеталарда ўқиган бўлсанг керак-да.

- Питер...
- Сен қаҳрамонингнинг фикр ва ҳиссиётларини чиройли тасвирлайсан. У гўё аввалгидек ҳаёт кечиршига, юз берган фалокатни унутиб, руҳини туширмасликка, бошига тушган хўрлик ва таҳқирларга парво қилмай, психологик иллатларга қарши курашишга қатъий қарор қилади. Ҳолбуки, Корал, ҳамма воқеа бутунлай бошқача рўй берган эди!

- О!
- Аслида, мен ҳушимга келиб қарасам, товоним йўқ. Шунда бутун фикру зикрим фақат ўша палидларни топиб ўлдириб бўлганди. Ўзимнинг маданият намояндаси эканлигимни бутунлай унутган эдим! Худди ваҳший ҳайвон сингари қонга ташна эдим. Мана, орадан кўп йил ўтди, Корал, лекин ҳозир ҳам агар ашаддий шафқатсизлик, зулмга рўпара келсам, ўша золимни ўлдирмай қўймайман. Мен сенинг қаҳрамонингга ўхшаган олижаноб одам эмасман мутлақо.

- Лекин... мен ҳайратданман, — деди Корал, — агар билганимда сенинг...
- Оқсоқланмаётганимдан, ясама оёғим ғижирламаётганидан ҳайрон бўляпсанми? — У маънос жилмайиб қўйди. — Биласанми, нима учун сен билан — шунингдек, бошқа эски қадрдонларим билан ҳам — учрашишга ҳаракат

қилмадим?.. Яна менга ачина бошлашларидан қўрқдим. Мана, энди — техника мўъжизаси — алюмин оёғимга ҳамда ўз феълим тарзига раҳматлар айтаман — одамлар мен ҳақимда нима ўйласалар ҳам парвоим фалак. Бу ҳақда эсламайман ҳам. Аммо мана, эслашимга тўғри келди. Яна бемаъни, ваҳшиёна жиноят содир бўляпти. Мен яна жиноят қилганини ўлдирсам дейман. Ҳузурингга мен айнан шу жиноят туфайли келдим, азизим.

Корал ундан узоқлашиб, тўқима диванчага бориб ўтирди. Унинг кўзларидаги қувонч чўғлари сўнди, лабининг четида ажинлар пайдо бўлди.

— Уша сен айтган жиноятга менинг нима дахлим бор?

— Агар сен чиндан ҳам бизнинг “Ньюсвью”ни ўқиб борсанг, Бракстон Клауднинг изига тушганимиздан хабардорсан, — деб тушунтира бошлади Питер. — Сенинг эринг ҳам унга тиш қайраган, лекин кейинги пайтда бирдан совиб қолди.

— Бечора Лестер, — деди Корал. — У, Клингерга қарши кўзғатилган ишнинг ипидан игнасиғача — жами папкамда, деб ўйлаган эди. Кейин билса, йиғган далиллари уни шак-шубҳасиз айблаш учун салмоқсиз бўлиб чиқибди. Шу-шу у шалвираб қолди.

— Йўқ, гапингга ишонмайман!

— Вой, нега, Питер? Гапим рост.

— Биз муфассал қовлаштириб, бунинг тахминий сабаби иккита бўлиши мумкин, деган қарорга келдик. Биринчиси: Стронг бедаво дардга чалинганини билган-у, шунинг учун курашишга ҳафсаласи қолмаган. Ё бўлмаса, хотини билан муносабати бузилган.

— Бемаънилик бу! Лестер соппа-соғ, отдай, ўзаро муносабатимиз эса, аъло.

— Назаримда, учинчи тахмин ҳам бор, — деб аёлнинг сўзини бўлди Питер.

— Сенга таҳдид қилишмоқда.

— Вой, бў-ў, Питер, фирт уйдирма-ку бу!

— Ростданми? Нега бўлмасам, сен бу ердасан, эринг шаҳарда?

— Мен романимни ёзиб тутатишим керак.

— Илгари сен роман ёзиш учун уйингдан жўнаб кетмадинг. Ижозатинг билан, олдингга нима мақсадда келганимни айттай. — Питернинг овози кескинлашди: у Эллининг бошига тушган мусибат ҳақида, “тушмуқ тикмасин” дейилган буйруқ ва яна янги таҳдидлар ҳақида мухтасар сўзлаб берди.

— Ҳамонки, шундай ишларга жазм қилишган экан, прокурор хотинини қўрқитиш нима бўпти уларга?

— Питер, азизим, нималар деясан, қанақа “қўрқитиш”? Мен бу ерда асар ёзаяман. Ишонмасанг, ана, Барридан сўра. Романи топшириш муддатига оз қолган, шунинг учун ҳам, бу ерга келиб, тинч, осуда ишляяман. Бу ерда ёлғизман, ҳеч ким мени қўриқламайди. Ахир, ўзинг ўйлаб кўр, агар хавф остида бўлсам, мени ёлғиз ташлаб қўйишармиди? Ҳар қуни эргалаб хос бинодан оқсоч келиб, хонани йиғиштиради, менга нонушга тайёрлайди, ўрнимни йиғади. Вассалом. Сен биринчи меҳмонимсан. Яна, озиқ-овқат, вино ҳам олиб келиб туришади.

— Эринг ҳеч келмайдими кўргани?

— Йўқ, Лестер тушунади. Мен ишгаётганимда...

— Лекин илгари сен уйингдан кетмадинг...

— Сен, Питер, ҳатто тасаввур ҳам қилолмайсан Бракстон Клауднинг иши қанчалик мураккаб эканлигини! Лестер ўз маҳкамасида деярли кечаю кундуз қолиб кетяпти. Телефони тинмай жиринглагани-жиринглаган. Ана шу сабабли мен ҳам романимни белгиланган муддатда ёзиб туталомайман. Агар бирдан Лестер келиб қолса — бу... ишим учун табиий офат деявер!

— Лекин, шунга қарамай, мени таклиф қилдинг, — деди Питер.

— Ҳа, бу гапинг тўғри, — Корал зўрма-зўраки жилмайди. — Ахир кўришмаганимизга минг йил бўлган эди-да... Ўтмиш ҳаётимиз эсимга тушиб кетди... Кўнғироқ қилганингни эшитиб, ҳеч фикримни бир ерга йиға олмадим. Яхшиси, биратўла, узил-кесил орани очиб қўя қолай, сен билан кўришамиз — кейин сен кетасан, ана шунда хотиржам романимни ёзишга киришаман, деб ўйладим.

— О, гоятда, мақбул сабаб. Лекин гапларинг тўғримикин? Сен мени кетаётган йўлимдан адаштириш учун таклиф қилгансан.

– Питер, нималар деяпсан? Менга нима кераги бор бунинг?

Питер кўрди: Коралнинг бармоқлари диванчанинг тирсақлагичларини маҳкам чангаллаб олганди. Ўзини тутишни билмайди, деб ўйлади Питер, уни қаттиқ кўрқитишган. У Коралнинг ёнига келиб ўтирди ва унинг муздек кафтига қўлини қўйди.

– Корал, тушун, мен туфайли жабрланишингни сира-сира хоҳламайман. Ниятим – бунинг акси. “Ньюсвью”да биз ҳозир худди миналар қўмилган далада юргандаймиз. Агар сенинг тагингга мина қўмилган бўлса, биз уни зинҳор портлатмаймиз. Менинг бошлиғим, Стронгни сотиб олишган, деган фикрдан ҳеч воз кечмоқчи эмас. Лекин агар Стронг сенинг хавф остида эканлигингни билиб, курашни сусайтирган бўлса, унда ҳамма нарса бошқача тус олади.

– Қаёқдаги нарсаларни ўйлаб топасан-а, Питер, – деди у деярли пичирлаб.

Питер, бу ерга микрофонлар яширилмаганмикин, бундан Коралнинг хабари бўлса керак, деган хаёлга бориб, хонани бир-бир кўздан кечирди. Кейин ёзув столининг бир чеккасига бориб, блокнот варағига: “Хонани эшитишса керак? Мен сенга савол ёзаман, сен: ҳа ё йўқ, деб жавоб қил”, – деб ёзди ва у варақни Коралга узатди.

– Ҳа, яхши, яхши, мен янглишдим. Журналистларни биласан-ку – ҳар нарсадан гумонсирашади, – шундай деб Питер қоғозни кўрсатди. – “Бизнинг Виллжидаги учрашган жойларимизни бориб кўрдингми?”

Корал унга ҳайратда қолиб боқарди.

– Ҳа, – деб у азда-базза бош ирғади. Унинг юзи Питернинг юзига жуда яқин эди, лаблари пир-пир учарди. У Корални кучоқлади ва эркалаб, бошини ўз юзига босди, шунда унинг сочлари атри, худди бир пайтларда бўлганидек, Питерни сармаст қилди, аёлниг бармоқлари унинг енгларини маҳкам чангаллаб олди.

– Демак, Барри сени қўйворибди-да? – шўх оҳангда сўради Питер.

– Нимасини айтасан? У ажойиб муҳаррир, – деб жавоб қилди Корал. Жавоби одатий оҳангда эди бу гал.

Питер яна ўша қоғозга ёзди: “Бу ерда асира эканлигингни Слейд билладими?”

Корал бош ирғади.

– У менга ҳар жиҳатдан ёрдам бериб туради.

– Мана, энди тушундим нега бу ерга қочиб келганинг сабабини, – деди Питер. Сўнг ёзди: “У сен тарафдами ё улар тарафдами?”

Корал бармоғи билан ўз кўкрагига ниқтаб қўйди.

– Лекин баъзида у ҳам ҳеч нарса қила олмайди. Чунки мен ўлгудек қайсарман.

– Хўп, майли, – деб ўрнидан турди Питер, – кетишим керак. Безовта қилганим учун узр. Аҳмоқона шубҳаларим учун ҳам... – У Корални маҳкам бағрига босди. Лекин кўнглини кўтарувчи бирон гап айтишга журъат этмади.

Улар ровонга чиқишди. Питернинг мушаклари таранглашди. Бояги офтобда қорайган одам боғда гивирсиб юарди.

– Уйинг жуда кўркам, – деб баралла овоз билан ва аниқ гапирди Питер.

– Қарши бўлмасанг эсдалик учун бир марта суратингни олардим...

– Бемалол!

– Камерам “ягуар”да эди. – Питер машинасини олдига бориб, ундан доим ўзи билан олиб юрадиган мўъжазгина “лейка” фотоаппаратини олди-да, коттежни суратга олди. – Энди, жонгинам, эшик олдида тур, – деб илтимос қилди у ва Корални суратга олиб, камерани боққа қаратди. Офтобда қорайган одам бошини кўтарди ва Питер, кетма-кет, уч марта шиқ-шиқ қилиб уни суратга олди. – Ўзингни эҳтиёт қил! Тез кунда кўришгунча! – деб қичқирди у Коралга.

Аёл қўл силтаб хайрлашди. Питер “ягуар”ига ўтирди. У ўзини ёмон ҳис қилаётган эди, Корални бу ерда ёлғиз қолдиргиси келмасди. Лекин бошқа иложи йўқ: офтобда қорайган одам ундан ҳеч кўз узмасди.

Питер Дарвенга егиб бориб, машинасини ресторан олдида қолдирди ва кўнғироқ қилгани телефон олдига борди. У Деверининг рақамларини терди, уни шу заҳоти улашди.

– Ишлар чатоқ, – деб хабар қилди Питер.
 – Тезроқ қайтиб кел, – Девери совуқ ва кескин оҳангда гапирарди. – Ҳаммасини келганингда ўйлашиб кўрамиз. Филадельфиялик ходимимиз Эллининг орқасидан жўнаган. Лекин Элли “Хиттон”да йўқмиш. У отелдан ҳеч қаёққа чиқмаган, лекин барибир, йўқ. Жорж Филадельфияга ўқдай учиб кетди, ҳолбуки, нима қилмоқчи эканлигини ўзи ҳам тушунмаса керак. Ким билсин, кўчама-кўча изғиб юрар фақат. Бизда ҳеч қандай издан дарак йўқ.
 – Балким бордир ҳам, – деб жавоб қилди Питер. Унинг “лейка”ни қисмлаган бармоқлари ғазбдан титрарди.

Питер Девери олдига етиб келганида соат олти бўлиб қолган эди. Жейк энди шу ерда эди, ўз одати бўйича, сигаретидан паға-паға тутун қайтариб ўтирарди. Эллидан ҳеч қандай дарак йўқ эди.

Питер ўзининг Корал билан учрашганини сўзлаб берди.

– У нуқул роман ёзгани, эрининг иши бошидан ошиб-тошиб ётгани ҳақида лаби лабига тегмай сайради, лекин кўнглим сезди вазият нотинч эканлигини. Бирдан кўнглимга: агар хонага микрофон ўрнатилган бўлса-чи, деган фикр лоп этиб кирди. Шунда мен Корал билан ёзма равишда мулоқот қилмоқчи бўлдим. У ҳам бир зумда бу ўйинга киришиб кетди.

– Сен расмини олган йигит-чи? – деб қизиқсинди Жейк.

– Сураат чиқсин – кўрасан уни. – Питер тахририятга келиши билан, биринчи навбатда плёнкани лабораторияга топширган эди. – Мен юзи хўрознинг тожисидек қип-қизил бу йигитни биринчи марта кўриб, ундан йўлни сўраганимдаёқ ҳайрон қолган эдим-у, лекин бу ҳақда Коралдан сўраш учун ҳеч имкон бўлмади. Слейднинг хизматкорлари бор, албатта. Унинг боғлари, ўтлоқлари, буга деворлари бор – ҳаммасига қарайдиган одам керак. Аммо бу боғбон офтобда бир ёки икки кунгина ишляпти, холос. Демак, янги ходим. Ана шунда мен, унинг асосий хизмати – буталарни кесиш эмас, деган қарорга келдим.

– Бу ҳақда ўзинг Слейддан сўрасанг бўларди, – деб тўнғилади Девери.

– У менга очигини айтармиди. Уни аниқ далиллар билан сиқувга олиш керак, – деб эътироз билдирди Питер. – Унга кўнғироқ қилдим, аммо у мен билан гаплашишни ҳам истамади. Эртага уни тахририятдан тортиб чиқаришга уриниб кўраман, бирон холироқ жойда гаплашамиз. Ҳозир Стронгни топишим керак.

Жейк чуқур нафас олиб, тамаки тутунини ичига ютди.

– Бордию, миссис Стронг, биз уни деб ҳаракат қилмаётганимиз учунгина хавфдан холи бўлса-чи?

– Ёки Стронг ҳаракат қилмаётгани учун, – деб илова қилди Девери.

– Қизиқ, – мулоҳаза юрита бошлади Жейк. – Аслида, Корал асира эмас. Эркин яшаб турибди. Ҳатто телефони ҳам бор. Ахир сенга кўнғироқ қилди-ку, Питер.

– Телефон ҳам эшитилаётган бўлиши мумкин, – деди Девери.

– Ўзинг нима деб ўйлайсан: ҳарҳолда у сени нега таклиф қилди экан? – сўради Жейк.

– Сени эътиборга олмаслиги ҳам мумкин эди-ку.

– Ўзим ҳам ҳайронман. Назаримда, унга буюришган. Мени чалғитиш бўлган мақсадлари. Уларнинг режаси бўйича: мен Коралнинг гапларини эшитаман, унга ишонаману жўнаб кетаман. Ҳамма шубҳа-гумонларим тонги тумандек эриб йўқ бўлиши керак, уларнинг фикрича.

– Ёзма суҳбат қилиш найрангинг самара бердими?

– Ҳа, агар деразадан ҳеч ким қарамаган бўлса.

– Ие, ҳали гумонинг борми? – сўради Девери.

– Сал-пал. Деразага-ку, тез-тез қараб турдим. Ҳеч зог кўринмади.

– Ёзувларинг қаерда? Ташлаб келдингми?

– Нима, мени шунчалик аҳмоқ деб ўйлаяпсанми? – Питер чўнтагидан бир варақ гижимланган қоғозни чиқариб, Деверининг столига ташлади.

Девери унга кўз қирини ташлади, сўнг стол ортидан туриб чиқиб, хона ичида у ёқдан-бу ёққа юра бошлади.

— Ҳал қилиш керак — улардан воз кечиш ё кечмасликни. Элли ҳам, Корал Трейн ҳам — икковлари хавф остида. Агар салгина ноўрин қадам қўйсақ, шу заҳоти... — У чўнтагидан тамаки трубкасини чиқариб, жон-жаҳди билан унинг найчасини чайнай бошлади.

Жейк Жекобс унга кўзойнаги оша қаради.

— Лекин биз босиб чиқарадиган ҳеч нарса йўқ-ку, мистер Девери. Деярли ҳеч нима. Шубҳалар, гумонлар, холос. Лекин далиллар мутлақо йўқ. Уларни топиш тақиқланмаган бўлса керак бизга.

— Бевосита буйруқ чиқаришмаган, — деб унинг фикрига қўшилди Девери.

— “Чиқаришмаган”, де? — эътироз билдирди Питер, унинг ияги титраб кетди. — Элли-чи? Уни зўрлаб номусига тегишди-ку, “Тумшук тикмасин, бўлмаса бундан бадтар бўлади”, деб буюришди-ку. Биз қулоқ солмаган эдик, мана — Элли ғойиб бўлди.

— Демак, тумшук тикмаслигимиз керак, — деди Девери бўшашиб.

Жейк шифтга кўтарилаётган ҳалқа-ҳалқа тутунларни кузатганча ҳамон чекарди.

— Журналимиз адади миллиондан ортиқ, — деди у. — Наҳотки, ўша бандитлардан қўрқиб ўтирсак?

— Эсимга сол, вақт-соати етганда сени скаутликка¹ тавсия қиламан, — деди гижиниб Девери.

— Гап шундаки, Элли тирик аёл ва яна менинг дўстим. Лекин анави аблаҳлар уни гумдон қилишлари мумкин, зигирчаям ачинмай... агар биз Клаудни қитиқламай жим ўтираверсак. Олинг ана, биз унинг бутун сир-асорини ковлаб билдик ҳам дейлик. Хўш нима бўпти шунга? Биз ҳаммага ва ҳар бир кишига аён бўлган нарсаларни: мамлакатимизда ҳамма қонунларга, одоб-ахлоқ қоидаларига ва ҳаттоки ватаншарварликка ҳам туширувчи хусусий давлатлар мавжуд эканлигинигина овоза қиламиз. Бунинг нимаси янгилик? Ҳозир ҳамманинг диққати Томпсон Клингер устидан бўладиган судга қаратилган. Уни қамашармикин ё озод қилишармикин? Ҳолбуки, Клингер — Клауднинг одами эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Агар Томпсон судда ютиб чиқса, уни ҳимоя қилиш учун Клауд жуда саҳийлик билан ҳақ тўлаганлиги барчага маълум бўлади, эҳтимол, у суд маслаҳатчиларини ҳам сотиб олгандир ҳали. Бордию, уни айбдор ҳисоблаб ҳибс этишса (бундай бўлиши амримаҳол), Клауд Коста-Рикада айшини суриб ётаверади. Ҳатто Клингер бутун сирни очиб берганида ҳам... унга нима?

— Прокурорнинг сусткашлиги Клингерга қўл келяпти, — деди Жейк. — Прокурор бўлса хотини Трейннинг ҳаётидан хавотирда. Биз у аёлни ўлдирмоқчи бўлганларни қидиряпмиз. Юридик ҳийла-найранглар билан ишимиз йўқ. Агар биз қидирувни тўхтатсак, жиноятчиларга шерик бўлиб қолишимиз ҳам ҳеч гапмас.

— Битта кичкина саволча бор, — жуда хотиржам оҳангда деди Питер.

— Чўзма, гапир! — Девери деразадан ўтирилди, у трубка найчасини гарчча тишлаб олган эди.

— Биз ҳар қандай қидирувлардан воз кечдик, деб фараз қилайлик. Шунда Клингер судда ютиб чиқади. Элли билан Коралнинг ҳоли не кечади бунақада? Элли ўзи билан қандай муомала қилишганини сўзлаб бермасмикин? Корал-чи? Балки, ҳали икковини ўлдириб юборишар? Ёки то умрларининг охиригача ўлим таҳдиди остида яшашармикин?

— “Саволча”миш... бу бутун бошли саволнома-ку, — деди Девери.

— Савол ўзи битта. Фақат вариантлари бор, — эътироз билдирди Питер.

— Эшитинглар, эшитинглар! — деб суҳбатни бўлди Жейк, ҳамон кўзини ҳалқа-ҳалқа тутунлардан узмай.

Эшик очилиб, қора резина пешбанд таққан бир йигит кирди. У Деверининг столига ҳали қуриб етмаган учта сурат ташлади.

— Сиз фақат эркакни айтгандингиз, мистер Стайлз. Мана ўша фото. Яхши чиққан. Жуда аниқ.

¹ С к а у т — Англия ва бошқа баъзи буржуа давлатларида ҳарбий-сиёсий характердаги болалар (ёшлар) танкилоти.

Питер билан Жейк столга яқин келиб, Деверининг елкаси оша суратларни томоша қила бошладилар. Бу рангли фотода боғбон йигитнинг қип-қизил юзи, қийиқ қора кўзлари, ваҳший қушларникига ўхшаган бурни, юпқа лаблари жуда аниқ тасвирланган эди.

– Буни қара, ғирт гангстернинг ўзи-я, – деди Девери. – Сен учратмаганмисан буни, Жейк?

Тергов жараёни пайтида турли хил ғайритабiiй жойларда бўлган Жейк иккита ён томондан, битта ярим ёнлаб олинган фотосуратларга диққат билан тикилди. Ниҳоят, бош чайқаб қўйди.

– Ўзингиз тўғри таърифладингиз, мистер Девери, бу – гангстер ролини ўйнайдиган типаж. Назаримда, башараси яхши танишпа ўхшайди. Чунки бунақа нусхалар жуда сероб, худди Ҳолливуднинг детектив фильмларидан тушиб келган, дейсиз.

– Булардан кўпроқ нусха кўчириб, тарқатамиз, – деган қарорга келди Девери. – Ахир кимдир таниб қолар уни. Гаров ўйнайман, полиция рўйхатида ҳам бўлса керак у.

Сурмаранг шишали кўзойнак таққан Жейкнинг кўзлари сузилди.

– Демак, чекинмас эканмиз-да?

Девери яна жойига ўтирди ва бир дақиқача бармоқларини қовоқларига босиб турди.

– Мен шундай тасаввур қилишман, – деб гап бошлади у ниҳоят. – Ҳатто уларга ён босганимизда ҳам, на Элли, на Корал соғ қолади. Энг яхшиси – имкон борича тезроқ лаънатиларни фош қилиш керак.

– Юридик ишда биз панд еб қолишимиз мумкин, – эътироз билдирди Жейк, – бизнинг соҳа эмас.

– Бизнинг мақсадимиз – уларнинг югурдаklarини қўлга тушириш. Мен Эллининг номусига тажовуз қилган аблаҳларни, яна ўша палид-айғоқчиларни назарда тутаяман. Уларни излаб топиб... Пўстакларини қоқавериш керак, то ким томонидан ёлланганликларини айтишмагунча. Ёлланганлардан эса, ким уларга ҳақ тўлаб турганини сўроқлаб билиб оламиз...

– Охир-оқибат, Бракстон Клаудга ҳам етиб борамиз. Лекин уни қўл билан ушлаб бўлмайди, – деди гижиниб Жейк.

– Ҳеч бўлмаса, шундан кейин у дунёнинг ярмига таҳдид солишни тўхтатар, – деб гапга аралашди Питер. – Лекин биз биринчи аблаҳни нишонга олганимиздаёқ мўлжалга аниқ уришимиз керак. Агар уларнинг пайига тушганимизни искаб билиб қолишса, унда биз ҳеч нарса қилаолмаймиз.

– Сенинг таклифинг: кўчага чиқиб, бармоқни кўтариш ва шамол эсаётган томонга юриш керак, шундайми? – пичинг қилди Девери.

– Энг аввало Лестер Стронгни сиқувга оламан, – деди Питер. – Кейин Барри Слейддан, коттежингни ким турмага айлантирди, деб суриштираман. Ким унинг хиқилдогидан олганини аниқлайман.

– Мен аввало итдан тарқаган ҳақида суриштираман, – деб Жейк фотосуратга бармоғини ниқтади.

– Мен бўлсам, журнални ниқоблайман, – деди Девери.

– У нима деганинг? – қизиқсинди Питер.

– Эртага унинг янги сони босилади, – деб тушунтира бошлади Девери. –

Ундан Томпсон Қлингер ҳақидаги таҳририят мақоласини олиб ташлайман. Ўрнига Яқин Шарқдаги вазият тўғрисида обзор бераман. Бу очерк анчагина саёз, лекин душманларимиз уни кўриб, балки ишоничар гапларига қулоқ солганимиз, ишларига тумшук тикмай қўйганимизга.

– Яна қандай кўрсатма бор? – сўради Питер.

– Қадаҳлар орасида Эллини дуо қилиб тур.

Лестер Стронг. Ёши қирқларга борган, тимқора сочли, юз-кўзи зодагонваш, қадди-баста спортчини эслатувчи бу норғил одам эгнига хизмати қиммат турувчи тикувчи тиккан костюм кийган эди. Корал билан иккови гоята мутаассир кўринишса керак, деган фикрга келди Питер. Стронг ҳаётининг негизи – муваффақият. У ажойиб мавқега эришди, омадли уйланди, спорт мусобақаларида катта галабалар қозонди. Лекин бутун кечкурун ана шу муваффақият экранидagi нур анча хиралашган. Стронг дарғазаб, нимадандир чўчиган ва жон-жаҳди билан шу қаҳрли кайфиятини ва ҳадикини яширишга уринмоқда.

Стронг ўзининг салобатли ва янғроқ овози билан судда қилган айблов нутқида энг танг ва мушкул вазиятларни ҳам усталик билан ёритиб, ютиб чиқарди.

Улар Грэмерск-паркдаги “Плейрс” клуби (Питер аъзоси бўлган клуб)нинг зинаси олдида учрашишди. Бу клубнинг деворларига собиқ клуб аъзолари — Марк Твен, Лоренс Оливье ва ўзга машҳур кишиларнинг фотографиялари ва суратлари осилган эди. Залда ҳеч ким йўқ, фақат бурчақдаги стол олдида икки киши триктрак ўйинини ўйнаб ўтирарди. Тушлик пайти тугаган эди. Эгнига сариқ куртка кийган бармен пештахта ортида туриб, бир журнални варақларди.

— Бу нима қилганингиз, Стайлз? Репортёрлик найрангим бу? — сўради Стронг. — Ҳали пушаймон бўласиз.

— Йўқ, буни найранг деб бўлмайди, ҳарҳолда. Нима ичасиз?

— Ҳеч нима.

Улар бу учрашувни телефонда келишиб олишганди. Гўшакни аввалига яна котоба кўтарди. Питер унга миннатдорчилик билдирди — Корал билан учрашувини уюштиргани учун ва энди Стронг билан улашини илтимос қилди, хотинининг омонат гапини айтмоқчиман, деди.

— Мистер Стронгни, — деб жавоб қилди котоба, — безовта қилмаслик буорилган, у ишляпти.

— Унга айтинг: Корал билан учрашганимдан кейин менда бир мақолача тайёр бўлди “Ньюсвью”да чоп эттириш учун. Лекин олдин у билан маслаҳатлашиб олсам дедим; бўлмаса, у олиб бораётган Клингер ишини бузиб қўйишим ҳам мумкин.

То Стронг гўшакни кўтарганича узоқ кутишга тўғри келди.

— Эшитаман, мистер Стайлз.

— Сиз билан, албатта, гаплашиб олишим керак.

— Майли, гаплашаверинг! — гўшакда Стронгнинг жаҳлдор овози янгради.

— Лекин телефондамас.

— Бошқа иложим йўқ. Сизни огоҳлантириб қўяй, Стайлз, Клингер иши юзасидан матбуотга хабар қиладиган бир оғиз ҳам сўзим йўқ.

— Бунга матбуотнинг алоқаси йўқ. Мен билан суҳбатлашишингизни истайман — мен Коралнинг дўстиман.

— Корал билан сиз тўғрингизда менга ҳамма нарса маълум.

— Муносабатларимизнинг бунга дахли йўқ, — деб эътироз билдирди Питер.

— Грэмерск-парк, 16 даги “Плейрс” клубига кела оласизми? У ерда ҳеч ким бизга халақит бермайди. Хотиржам гаплашиб оламиз.

— Менда ҳеч қандай яширадиган сир йўқ.

— Лекин менда бор. Гап Коралнинг хавфсизлиги масаласида боряпти.

— Қизиқ-ку! Корал хавф остида эканми?

— Ортиқча гапдан не фойда? Биз учрашишимиз керак.

— Майли, келақолинг, — деб таклиф қилди Стронг.

— “Плейрс” клуби, Грэмерск-парк, 16. Сизни ярим соатдан кейин кутаман.

— Менга қаранг, Стайлз!

Питер гўшакни илди. Мана, энди улар клуб ресторанидалар. Стронгнинг гижиниши ясама эканлигини фаҳмлади Питер: прокурорни безовталиқ қийнарди.

Питер энг узоқдаги стол томон йўналди.

— Икки ҳисса “Жек Даниэл” муз билан, Хуан! — деб қичқирди у барменга.

— Ҳарҳолда, бирон нима ичарсиз, Стронг?

Стронг шалвираб қолди, ҳатто қимматбаҳо костюми ҳам уни ниқоблай олмади.

— Менга ҳам ўшандан, — деб ғўлдирди у.

Улар мўъжазгина доира стол атрофига ўтиришди. Бармен иккита коктейл олиб келди. Питер ҳақ тўлади. Кейин у чўнтагидан гижимланган қоғоз — Корал ёзган ёзувларни чиқарди. Стронг қоғозни олиб, уни ёяётганида, қўллари қалтирай бошлади.

— Гапни чўзмайлик, — деб изоҳлади Питер. — Фақат шуни айтаман: хонангта микрофон қўйилганми, деган саволимга Корал “ҳа” деб жавоб қилди. — Питер қизил юзли боғбоннинг суратини ҳам кўрсатди. — Бу йигитнинг боғбонлик қилаётганига атиги бир-икки кун бўлган. Юзи ва қўлларининг қанчаллик қорайиб кетганини кўряпсизми? У нозир, турма нозири. Танийсизми уни?

Стронг зўр-базўр бош чайқаб қўйди.

– Келинг, Стронг, фурсатни бой бермайлик. Мен фақат шу бугун эрталаб билдим, Коралнинг эри эканлигини. Кўряпсиз, биз Корал билан узил-кесил видолашдик. Ўзингизга маълум, “Ньюсвью” Клингер иши тўғрисида ёзипти. Биз, бу иш Бракстон Клаудга бевосита алоқадор, деб ҳисоблаймиз. Сиздаги гайрат пича сусайган кўринади. Биз – “Ньюсвью” ходимлари, сизнинг диёнатли одам эканлигизга заррача ҳам шубҳа қилмаймиз. Клингер ишини кузатиб бораётган ходимимиз, ашпелация судининг ҳакамини сотиб олган бўлишлари мумкин-у, лекин сизни ўзларига оғдир олмайдилар, деб ҳисоблайди. У шундай хулосага келди: сиз ё оғир бетобсиз, ё бўлмаса, оилангиз бузилиш арафасида.

– Буни қаранг-а!

– Кеча кечқурун ёмон таъзимимизни беришди. Яна огоҳлантириб қўйишди. – У Элли воқеасини сўзлаб берди. – Шунда мен сизнинг чекинишингиз сабаби қилиб яна бир фикрни ўртага қўйдим. Бу ишга балки Корал аралашгандир – илгари унинг сизни ташлаб кетадиган одати йўқ эди. Балки, таҳдид солаётгандирлар унга. Мен Корални қидириб топдим. Дарьенга бориб, у билан суҳбатлашдим: унинг ҳамма иши жойида, сиз билан ҳам алоқалари рисоладагидек экан. Лекин мен офтобда қорайган боргонни кўрдиму кўнглимда шубҳа уйғонди. Оқибат. Коралга бир-иккита савол ёзган эдим, нима бўлди, денг? Ҳаммаси фирибгарлик, товламачилик. Шунинг учун, ўгинаман сиздан, аччиеланманг ҳам, инкор ҳам қилманг. Сиз мендан, ундай бўлса, нега Корал ўз хилватгоҳини сизга очди, нега сизни ёнига таклиф қилди, деб сўранг. Жавоб бераман: менимча, унга мен билан учрашишни ва ҳовуримдан туширишни буюрганлар.

Стронг тинчлантирувчи сеҳрли биллур шарга тикилгандек стол сатҳидан кўз узмасди.

– Яна бир гап, – сўзида давом этди Питер. – Мен репортёрман, жиноят изидан боряпман. Лекин мен учун Элли билан Коралнинг ҳаёти муҳимроқ. Борди-ю мен ҳозир ҳаракатимни тўхтатсам, у икки аёл таскин топармикин? Йўқ, биз ҳамма ишни фош қилсақкина уларга яхши бўлади. Менинг ягона умидим – сизсиз. Айтинг менга, қасрга яширилган ўша сирли тўғаноқ. Яна шуки, биз ҳеч бир сирингизни, то ўзингиз ихтиёр этмагунингизча, зинҳор очмаймиз.

Стронг кўзини столдан узмасди. Залнинг нариги бошида соққалар шарақлаб кетди: ўйинчи қадаҳни соққа билан чалди. Питер, биз Стронг билан соққа ўйнаётганимиз йўқ, деб ўйлади. Бу ишда энди вазиятга ишониб бўлмайди. Ҳар бир қилинган ҳаракат жуда аниқ ҳисобга олинган бўлиши керак... ишқилиб, худо ўзи мадад берсин.

Стронг бошини кўтарди. Ундаги бояги адоватли кайфиятдан асар ҳам қолмаган эди.

– Мени таклиф қилганингиз учун раҳмат сизга, Питер. – Бу дўстона айтилган “Питер” сўзи уларнинг энди рақиб эмасликларини билдирарди. – Сиз англишмагансиз. Сиз телефонда гаплашган аёл Коралнинг котибаси эмас. Қизиқсинган одамлар учун – у шошилинч ишларимни бажарувчи менинг котибам. Фақат шуки, уни мен ёллаган эмасман. У уйимда бўладиган ҳамма гапни эшитиш, қилинадиган ҳар бир ҳаракатни кўриш учун қўйилган. Яна, фаҳмлашимча, ходимларимдан кимдир – хизматимда ходимлар кўпчилик – сотилган.

– Сиз шунга чидаяпсизми?

– Ахир Корал нишонга олинган-да! – Стронгнинг оғзидан чиқиб кетди.

– Лекин у бемалол кетиши, келиши, дўстлари билан учрашиши мумкин.

– Мен ҳам уни бемалол бориб кўришим мумкин, – Стронг қадаҳга қўл чўзиб, вискидан хўплади. – Сиз, Питер, сирни очишингизга бир баҳя қолган, энди қолганини мендан эшитинг. Ҳозирча бу сирдан фақат мен билан Корал ва Барри Слейд воқиф қилинган. Яна улар ҳам, албатта.

– Улар? Ким?

– Ҳаммаси навбати билан, – деб ваъда қилди Стронг. У яна вискидан ичиб, бўш қадаҳни столга қўйди. Питер барменга ишора қилди. – Ҳаммаси уч ҳафта бурун бошланди. – Унинг овози хиёл титраб кетди. – Мен суддан келдим. Корал икковимиз театрга боришга келишгандик. “Тақдирнинг ўғай ўғиллари учун ой” спектаклига. Лекин Корал уйда йўқ эди. Овқат пайтига ҳам етиб

келмади. Театрга жўнаш пайти келди, лекин ундан ҳамон дарак йўқ. Бунақа одати йўқ эди унинг. Айтмасдан ғойиб бўлиш одати. Хавотир ола бошладим. Хизматим шунақаки, мен нафақат қўйда йовош одамлар билан тўқнашамап. Кимдир устидан чиқарилган ҳукм, олган жазоси учун мендан қасос олган бўлиши мумкин. Кеч соат ўнларда телефон бўлди. Эркак овози. Кимлигини айтмади. Корални ўтирлашибди. Унинг соғ-омонлигини билдириш учун гўшакни хотинимга беришди. Кейин дарров ўша қўнғироқ қилган эркак ҳаммасини очик айтди: ҳамма иш пухта ўйланганмиш, Корал Барри Слейднинг коттежида яшармиш, майли, ўша ерда ишлайверсинмиш. Майли, дўстлари билан, сиз билан учрашсин, лекин ҳеч қаяққа кетмайди, — деди у. — Хотинингиз кечаю кундуз кузатиб турилади. Телефонда гапирганлари эшитилади. Ишнинг ҳақиқий моҳияти ҳақида бир оғизгина сўз айтса — ўлади. Ҳеч қаярга яширина олмайди. Полиция уни ҳимоя қила олмайди. Кейин у одам ўзини танитди. Уни вакил қиланларни ҳам айтди.

— Ким экан улар?

— Бундан бир йил бурун мен баъзи бир миш-мишларни эшитгандим. У пайтда мен бир синдикатнинг жиноий иши билан шуғулланаётган эдим ва қотилликда ҳамда банд ишида ишгирок этганликда айбланаётган судланувчига қарши ишончли далиллар йиққанман, деб қатъий ишонардим. Олдимга айбланувчининг адвокати келиб, ўзининг тахминларини айтди. У судланувчини айбсиз деб ишонтирмоқчи бўлди мени ва ҳақиқий жиноятчининг номини ҳам айтди. Шундай ташкилот бор, деди у менга, қайсики, бутун бизнеси — қотиллик ва жиноятдан иборат. Фақат пул эвазига. Хуфёна эмас, йўқ. Улар ҳеч бир мамлакат, мазҳаб ё сиёсатнинг вакили эмас. Қасблари — пул эвазига одам ўлдириш. Сиз Исроил дипломатини йўқ қилишни истайсизми? Буни бажаргани иккита японни юборишади. Миллионернинг боласини ўғирлаб, катта товон пули талаб қилмоқчимисиз? Бу топшириқни бажаргани маҳаллий полиция рўйхатида номи кўрсатилмаган, узоқ бир штатдан чақирилган икки нафар гангстерни жўнатишади. Ҳар қандай жиноят мўмайгина ақча ҳисобига бажарилаверади. Адвокат менга ўша ташкилотнинг бутун дунёда жорий қилган жиноятларини санаб берди. Уларнинг биронтаси ҳам фош қилинмаган. Мен гапига ишонмадим. Айтгандай, ўша ишда мен ютқаздим: кутилмаганда номаълум бир киши пайдо бўлиб, қотиллик қилганини бўйнига олди. Бир расмий зиёфатда мен адвокат айтган чўпчакни бошдан-оёқ уйдирма деб айтдим ва бу нутқимни газетада чоп этишди. — Стронг чуқур хўрсиниб қўйди. — Қўнғироқ қилган одам менга ўша нутқимни эслатди. Ташкилот мавжуд, деб айтди у. Бир соатдан кейин хотинингиз уйда бўлади. Лекин эртага у Слейдникига бориши шарт. Акс ҳолда у...

— Слейд уларга ёрдам қиляптими?

— Уни ҳам исканжага олишган. Агар қўнмаса, биронта ҳам машҳур муаллифнинг китобини чоп эта олмайди. Унинг ходимлари ичига битта ўз одамларини қўядилар, у бир оғизгина шипшиса — Корал адоий тамом бўлди ҳисоб. У мен билан қўнғироқлашиб турармиш. Қўнғироқ қилди ҳам.

— Бу уринишларнинг ҳаммаси Томпсон Клинтгерни қамоқдан озод қилишга қаратилганми?

— Худди шундай, — Стронг тоқатсизланиб, қўлини яна қадаҳга чўзди. — Кимдир — ёки бутун бир гуруҳ — қотиллик бўйича агентликни жиловлаб олган, деса ҳам бўлади. Элини таҳқирлаганларни қўлга туширарсиз ҳам, лекин улар сизни на Клинтгер билан, на Клауд билан боғлайдилар. Олинг, ана, полиция Коралнинг ўша офтобда қорайган қоровулини ушлади дейлик, бундан ҳам ҳеч қандай наф чиқмайди. Урнига бонқасини қўйишади, вассалом.

— Ўша сиз айтган “агентлик”нинг қаярда уя қурганлиги ҳақида ҳеч қандай гумонингиз йўқми? — деб сўради Питер.

— Ҳамма жойда ҳозир нозир у! — дея елкасини учирди Стронг. — Шу ерда, Нью-Йоркда, ё Лондонда. Балки Берлинда, Римда, Қоҳирада ёки Токиодадир. Хоҳлаган ерингизда. — У вискини худди чанқоқ одамдай ичди. — Йирик корпорацияларнинг, яъни Клауд корпорациясига ўхшаш кўпмиллатли уюшмаларнинг ўтмишда ўз қуролли отрядлари бўлган. Улар содир этган бирон-бир қотиллик ўзларини фош этиши мумкинлигидан доим хавотирда бўлардилар. Энди бу ишни қотиллик агентлиги бажармоқда. Клауднинг одамлари қўнғироқ қилиб, ҳизмат ҳақини келишадилар ва ҳеч қандай хавф-хатар юз бермайди. Буюртмачи мавҳум бўлиб қолаверади.

Питернинг бадани жунжикиб кетди.

– Ҳам самарали, ҳам буюртмачисиз, – деди у. – Ваҳоланки, менда ўша офтобда қорайган танишим – боғбоннинг фотосурати бор. Элли эса турқи совуқ бақалоқ изкуварни танийди. Девери ҳам вашигтонлик жосуни эслаб қолган.

– Нима бўпти шунга? Ёдингизда бўлсин, Питер, мен сизга сўзлаб берган нарсалардан фойдаланиш мумкин эмас. Дарвендаги боғбон йигитни ҳибса олсангиз, мен уни танишдан тонаман. Барри ҳам ҳеч нарсани тан олмайди. Довга Коралнинг ҳаёти тикилган. “Боғбон”, тасодифан шу иш менга дуч келиб қолди, деб ишонса бўладиган чўпчак тўқиши мумкин. Шунингдек, Девери ва Эллини таъқиб қилган айғоқчиларни қўлга олганингизда, улардан ҳам ҳеч нарса сўраб била олмайсиз. Ахир улар ҳеч кимга тегишмаган. Қани, исботлаб кўринг-чи, уларнинг таъқиб қилганликларини. Йўқ, уларни ҳибса олиш – бемаънилик.

– Бўлмаса, нима қилиш керак?

Стронг столга мушт туширган эди, қадаҳлар жаранглаб кетди. Триктрак ўйнаб ўтирганлар шу томонга ўгирилиб қарашди.

– Фақат битта йўли бор – уларни тинч қўйиш керак. Буйруқларига итоат этиш лозим. Фақат шугина Коралнинг жон сақлаб қолиши учун қандайдир имкон беради. Бирдан-бир йўл – шу, агар сиз Элли Уилсон билан Коралнинг тақдирига бефарқ қарамайдиган бўлсангиз.

Питер қовоқ солиб олди.

– Аммо Корал жанговар кайфиятда, менимча. Агар уларга муте бўлганида, саволларимга жавоб бермаган бўларди. Сабабини билмайсизми?

– Ҳа, таваккалчи, жасур аёл менинг хотингинам.

– Фараз қилайлик, – бош чайқаб деди Питер, – биз чекиндик ва Клингер галаба қозонди. Унда Элли билан Коралнинг тақдирини нима кечади, сизнингча? Уларни қўйворишадими? Агар улар озод қилинса, кўп сирларни сўзлаб беришлари мумкин. Ана унда бутун қилмишлар яна юзга қалқиб чиқадию, Клингер хавф остида қолади. Улар аёлларимизни бўшатиб юборишди ҳам дейлик, лекин, барибир, уларни то умрларининг охиригача нишонга олиб туришади. Ҳолбуки, менимча, уларни ҳеч ким озод қилишни ўйламайди ҳам. Чунки икковлари ҳам портлаб, уларга хавф туғдириши мумкин.

– Э худо!

– Корал чарақлаган юлдузлар нурида Слейднинг ҳовузида чўмилаётганида чўкиб кетади. Эллини Филадельфиянинг сокин кўчаларидан бирида машина босиб кетади. Бахтсиз ҳодисалар. Бу иккала фожиада айбдор бўлмайди. Қаёққа қадам босманг – фалокат оёқ остида.

– Унда нима қилса бўларкин?

– “Боғбон” ҳам, “дум”лар ҳам – ҳаммаси ўйиндаги пиёдалар. Шоҳнинг пайига тушиш керак. У, боя ўзингиз айтгандек, шу ерда, ёки Лондонда, ё Берлинда, Қоҳирада, Токиода бўлиши керак. Тезроқ уни топиш лозим.

– Бунинг заррача ҳам имкони йўқ! Заррача ҳам! Улпурмайсиз!

– Лекин бошқа иложи ҳам йўқ, – қатъий оҳангда деди Питер.

Манхеттен жиноий бўлими ходими лейтенант Грэгори Максвил полициячиларнинг янги авлодига мансуб эди: у коллежда таҳсил кўрди, назарий жиҳатдан яхши илм олди, бунинг устига, ҳуқуқшунос деган диплом соҳиби ҳам. Питер бу серғайрат ва журъатли йигит билан юз берган қотилликларни текшириш чоғида танишган ва бу қотилликлар ҳақида “Ньюсвью”да ёзиб турар эди, шу-шу улар дўстлашиб қолишган. Грэг Максвил юқори малакали детектив бўлиб, бутун шаҳарни – ундаги олий табақа кишиларини, сиёсатдонлар, обрў-этиборли арбобларни беш қўлда биларди. Агар шаҳардаги воқеа-ҳодисалар ҳижоби ортида нималар бўлаётганини билиш лозим бўлса, ҳеч иккиланмай Максвилга мурожаат қилиш мумкин эди.

Питер “Плейрс”дан туриб Грэгга қўнғироқ қилди; у уйда экан. Сўнг Стронг жўнаб кетиши билан у Максвилникига йўл олди. Грэг дўстини илиқ қарши олди.

– Кўришмаганимизга анча бўлди, – деди Максвил дўстига оромкурсига ўтиришни таклиф қиларкан. – Қачон келдинг Грециядан?

– Кеча.

– Ичасанми?

- Виски, агар бўлса.
- “Жек Даниэл”ни ёқтирасан, агар унутмаган бўлсам.
- Қойилман хотирангта.

Максвил ошхона томонга ўтиб кетди ва бир зумдан кейин иккита қадаҳ кўтариб чиқди.

– Кўнглим сезиб турибди, бу оддий дўстона ташриф эмас. – У Питернинг рўпарасига ўтирди.

– Гапинг тўғри.

– Қани, ўзим ўйлаб қўрай-чи. “Ньюсвью”ни ўқиб тураман. А-ҳа, тушунарли. Сен Лестер Стронг ҳақида мендан нималар билишимни ва Клингерни қоралашда нима учун унинг сустанлик қилаётганини сўрамоқчисан.

– Тополмадинг, – деди Питер. – Бунинг сабаби энди менга маълум.

– О, чакимас, мен буни билмайман, яхши бўларди мениям хабардор қилсанг.

– Яхши. Биласан, аммо-лекин бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмаслигинг кераклигини тушунасан.

Питер то бугун бўлиб ўтган воқеани сўзлаб бергунча, Максвил кўзларини сигаретидан кўтарилган тугунга тикканча, қимир этмай ўтириб диққат билан эшитди. Питер гапини тугатганида, Грэг янги сигарета тугатди ва вискидан хўшлаб кўйди.

– Нима деб ўйлайсан, Стронгнинг “қотиллик агентлиги” ҳақидаги уйдирмаси – афсона эмасмикин? – деб қизиқсинди Питер.

– Э, йўқ. Афсуски, афсона эмас. Биз Чендлер иши билан шуғулланганимизда рўпара келганмиз ўша “агентлик”ка. Улар “қудратли қотиллар” деб аташади ўзларини.

– Балки, шунчаки миш-мишдир.

– Миш-мишлар бунақа кўп яшамайди. У мудом эслатиб турибди ўзини. Биз БМТ аппаратида ишловчи комбоджалик амалдорнинг қотилини қидира бошлаганимизда, биринчи марта “Интерпол”да шубҳа туғилди. Кейин биз яна бир марта ўша агентликка рўпара келдик.

– Улар билан учрашинг йўли борми?

– Йўқ сираям. Лекин мен ваакуумни оз-оз тўлдираяпман. “Қотиллик агентлиги” деб атадими Стронг? Жуда топиб айтган.

– Сен ўзингни менинг ўрнимга кўй! – деди Питер. – Қандай ҳаракат қилиш керак?

– Қандай чора кўрганингда ҳам, ёмон панд еб қолишинг мумкин. Тўғри, пиёдалар кетига тушишдан фойда йўқ. Сен ўргимчак уясининг қоқ марказига зарба беришинг лозим. Пайсалга солмай. Акс ҳолда, икки аёлнинг ўлимига зомин бўласан. Сени ҳам гўмдон қилишади уларга қўшиб.

– Лекин қўл қовуштириб ўтирганимда ҳам – фалокат рўй бериши муқаррар. Қолаверса, бунақа ишни бепарво томоша қилиб ўтирадиганлардан эмасман. Лекин, Грэг, хужумга ўтишим учун менга ёрдам керак. Зарурий йўналишни кўрсатадиган туртки керак. Нимадан бошлашни билолмай бошим қотган.

Максвил ўрнидан турди ва қадаҳларни олиб ошхонага кира бошлади.

– Агар кўр-кўрона иш тутсанг, биринчи дуч келган тузоққа илинасан-у адои тамом бўласан! – деди у елкаси оша ўтирилиб.

– Унда, нима қилай, сенингча? Тарк этайми?

Максвил қадаҳларда виски олиб чиқди.

– Самарали чекиниш қилиш учун далил ўйлаб топяпман. – Унинг лабларида хиёлгина жилва намоён бўлди. – Бундан деярли ҳеч қандай наф чиқмаслигини ўзим ҳам билиб турибман, лекин, барибир, олдини олиш керак. Сен қимир этмай ўтириб тур, қарабсанки, қандайдир мўъжиза юз бериб, шояд биттаси, эҳтимол, иккалови ҳам, қутулиб чиқар. Лекин қитаккина қоқилгудек бўлсанг – иккала аёлни ўлди деявер.

– Ҳозир мўъжизанинг қадри қолмаган, – деди Питер. – Икковидан ҳам фойдаланишади-да, кейин ўлдириб юборишади. Элли билан Корал жуда кўп нарсанинг гувоҳи бўлишган. – Питер қадаҳни кўйди. – Туртки бер менга, Грэг.

Максвил сукутда эди.

– Кейинги уч йил мобайнида “Интерпол” ўша аблаҳларнинг пайига тушишга уриниб, роса ҳолдан тойди, – деди у ниҳоят. – Лекин наф бўлмади. Жудаям устаси фаранг кўринади бу жинойтчилар. Биз ҳам агар ўша

“агентлик”нинг шарпасини хиёлгина илғаб қолсак, дарров кўзларимиз жимираб, ҳеч нарсага эришолмаймиз. Сени қай томонга йўллашни ҳам билмайман, Питер. Қани, ўша офтобда қорайган “боғбон”нинг фотосуратини кўрсат-чи.

– Жиноятчи типажни бу, – деди Питер фотони узатаркан.

– Йўқ, танимамайман бунни, – деди Максвил қовоқларини уйиб. – Ўзимда олиб қоламан, картотекани қовлаштириб кўришсин. Сенинг ягона таянчинг шу-да.

– Яъни, ҳеч вақо йўқ.

– Сени яна бир марта овора қилмаслик учун, ўзим “Интерпол”даги дўстимга, Парижга қўнғироқ қиламан. Мен унга, яна аввалги бандага дуч келдим, деб айтаман. Шояд бирон бир из топилса. Уларда тома-тома анча-мунча маълумот йиғилган бўлиши мумкин.

– Раҳмат.

– Вақтда беш соат фарқ бор, – Максвил соатига қараб қўйди, – эрталаб соат тўртларда қўнғироқ қилиб кўраман. Сен эса, уйингга жўна, ётиб ухла. – У Питернинг елкасидан кучди. – Расмий тарзда ҳозиргача сенга деярли ҳеч қандай ёрдам бера олмайман. Ишмининг бутун жозибаси шундаки, биз қотилликни у содир этилгандан кейин фош қиламиз. Кўкракка медаллар тақиладию, лекин ўпанларни тирилтириб бўлмайди. Жин урсин! Майли, агар керак бўлиб қолса – қўнғироқ қил, норасмий тарзда ёрдам бераман.

– “Интерпол”дан биронта илмоқ олинса эди! – деди Питер.

Лекин Питер унча қатъий умид боғлай олмасди бунга. У ўзининг Ирвинг-Плейсдаги уйига таксида етиб борди. Грэг ҳам, албатта ухлаб олиши керак. Калласига худди пахта тиқилгандек эди ҳозир. У Элли туфайли кечаси ухлай олмади. Фикрларида ойдинлик, аниқлик йўқ. Балки у, ҳақиқатан ҳам, янглишаётгандир? Балки, Элли билан Корални деб, ҳамма кўзлаганларидан воз кечгани маъқулдир? “Тумшук тикмагани” яхшидир? Душманнинг солдат ва зобиллари, ҳарбий техникаси беҳисоб. У эса бир ўзи. Унинг тарафида фақат “Ньюсвью” журнали-ю Максвил – у ҳам полициячи сифатида эмас, фақат дўст сифатида. Қонунни ҳам, одоб-ахлоқ қоидаларини ҳам бир пулга олмайдиган жаҳон миқёсдаги ташкилотга қарши бир ўзи! Барча миллат ва ирқларнинг бу ёлланма қотиллари агентлиги ҳар лаҳза ва ҳар ерда маҳв этишга шай турибди.

Питер такси ҳақини тўлаб, уйига кирганида аъзойи бадани зирқираб оғрирди. Унинг хонадони биринчи қаватда бўлиб, уй орқасида кўркамагина боғча бор эди. У эшикни очиб, электр тугмасини босди. Хонадонидаги меҳмонхона узун ва тор бўлиб, унинг нариги бошида камин, каминнинг ўнг томонида ошхонага ўтадиган эшик бор эди.

Кутилмаганда Питер худди қоқилиб кетгандек бўлди.

Ошхонада чироқ ёниб турарди. Лекин Питер уни ёқмаган эди. Чунки у эрталаб кун ёришган пайтда уйдан чиқиб кетган эди.

Очиқ эшикдан кимнингдир бир жуфт оёғи осилиб тургани кўринди. Бошмоқлар ердан анча баландда эди.

Питер зўрга ўзини қўлга олиб ошхонага кирди. Кириш учун осилган оёқларни четга суришга тўғри келди.

– Ё худо! – деб юборди у бирдан.

Истигиш қувурига боғланган арқонда Жорж Уилсон осилиб турарди: унинг боши бир ёнга беўхшов бурилган, кўкарган тили осилган, кўзлари косасидан чиққудай чақчайган эди. Шоша-пиша арқонни кесишга уринишдан фойда йўқ, Жорж аллақачон ўлиб бўлган эди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Биринчи боб

Питернинг хонадониди полициячилар – жиной қидирув ходимлари изгишарди. Сал ҳушини йиғиб олиб, у Максвилга қўнғироқ қилди. Питер заррача шубҳа қилмаганди Жоржнинг ўлдирилганига. Лекин унинг бу ишончи фақат дохийий ҳиссиёт замирида эди. Максвил унинг фикрини тасдиқлади: ҳа, бу қотиллик.

— На стулга, на курсига чиққан, — деб мулоҳаза қиларди йиғноқ фикрли ва ишчан кайфиятдаги Максвил, — ундай буюмлар бу ерда йўқ. Агар унинг ошхона столига чиқиб, ўша ердан сакраган деб фараз қиладиган бўлсак, унда буфет эшикчасини чил-чил синдирган бўларди. Ердан туриб эса, қувурга бўйи етмайди. Ошхона столига чиққанида ҳам, арқон боғланган қувурга осилолмайди... Дарвоқе, арқон! У қанақа арқон? Кир иладиларми унга? Нима, Питер, сен кирларингни уйда ювасанми?

— Йўқ. Кир иладиган арқон йўқ менда. Уни Жорж олиб келган бўлиши керак. Ёки бошқа биров.

Улар меҳмонхонага кириб ўгиришди. Ошхонада полициячи бармоқ изларини суратта оларди. Питер Деверининг телефон рақамларини терди.

— Жорж Филадельфиядан қўнғироқ қилдими? Элли-чи? Ундан бирон дарак борми?

Девери бузуқ кайфиятда: йўқ ҳеч ким қўнғироқ қилмади, — деб жавоб қилди ва ўзи Питернинг олдига келаётганини айтди. Лекин Жорж нега Нью-Йоркка қайтиб келди экан? Нима учун қайтиб кела солиб, тўғри Питерникига йўл олдийкин? Питер телефон хизмати справочнигини текшириб кўрди. Йўқ, унга ҳеч ким қўнғироқ қилмаган. Жорж унга телефон қилишни ўйламаган ҳам.

Тиббиёт эксперти ўлим сабабини аниқ белгилай олмади. Жорж бўғилиш оқибатида ўлган, бунга шубҳа йўқ. Лекин бўғилиш сабаби нима? Осилиш натижаси қандай? Балки — Максвилнинг тахминига кўра — Жорж дорга осилганида ўлик бўлгандир? То уни ёриб текширишмагунча аниқ бир фикрга келиш мумкин эмас.

Жорж Уилсоннинг жасадини патологоанатомлар ҳузурига олиб кетишди.

Максвилнинг одамларидан бири боғчада яқин орада босилган оёқ излари топилганини айтди ва эҳтимол, бу Питернинг ёки бутун, кеча уни кўргани келган дўстларининг изидир, деб қўшиб қўйди. Ўтган куни ёмғир ёққан эди.

— Мен бир ойдан кўпроқ вақт Европада бўлдим, — деб эътироз билдирди Питер. — Фақат кечагина қайтиб келдим. Боққа ҳам чиққаним йўқ. Меҳмонлар ҳам келгани йўқ уйимга. Агар у излар янги бўлса...

Максвил изларни фотога олишни ва иложи бор ерда улардан гипсли нусха кўчиришни буюрди. Хонадонга фақат боғдан кирган бўлишлари керак, чунки хонадоннинг иккинчи калити ҳеч кимда йўқ, хонадон эшиги эса бус-бутун, шикастланмаган. Питер боққа очиладиган дераза иллагини илган ё илмаганлигини эслай олмади.

— Фараз қилайлик, Уилсон Филадельфиядан ўзи, ўз ихтиёри билан қайтиб келди, — Максвил сигарета қолдигини чертиб, каминга ташлади. — Унда иккидан бири: ё хотинини қидиришдан воз кечган, ё қандайдир бир янгиликни билган, ниманингдир изини топгану ёрдамга муҳтож бўлиб келган.

— Ахир қўнғироқ қилса бўлардию, — деди ҳайрон бўлиб Питер. — Вақтни бой бериб, шундан шунга келиши шартмиди?

— У сени тополмаган. Деверига ҳам қўнғироқ қилолмаган.

— Агар шошилинч иш бўлса, Деверини, албатта, топиб беришади. У врачга ўхшайди, қаерда эканлигини таҳририят аҳли ҳамisha билади.

— Шунга қарамай, Уилсон қайтиб келган. Ёки уни олиб келишган, — Максвил янги сигарета тутатди. — Ҳали замон прокурор ёрдамчиси етиб келади; у ҳали ёш ва сергайраг йиғитча. Буни у, албатта, ўз жонига қасд қилиш деб ҳисоблайди ҳали. Унинг жиний бўлимида бунақа ишлар қалашиб ётибди. У дарҳол ўз тахминини олдинга суради: Жоржнинг хотинини ўғирлаб кетиб, номусига тажовуз қилганлар. Дилабгор бўлган Жорж кўнглини очгани дўстиникига келади. Лекин уни тополмайди. Шунда, тамоман эс-хушини йўқотиб, ўзини осади.

— Кир иладиган арқонни у ўзи билан олиб келибдими? Ҳар эҳтимолга қарши. Наҳотки, сен шу тахминга ишонсанг?

— Йўқ. Лекин шунини унутмаки, биз прокурор ёрдамчисига, ўзимизга аён бўлган ҳамма гапни айтолмаймиз. Айтсак, Элли билан Корални хавф остида қолдирган бўламиз. Менинг назаримда, майли, йиғитча буни ўз жонига қасд қилиш деб ҳисоблайверсин. Ҳозирча. Майли, Жоржни бу ерга судраб келиб, осанларнинг кўнгли бир оз хотиржам бўлсин.

- Нима учун уларга Жоржни ўлдириш керак бўлдийкин?
- Чамаси, у хотинининг изига тушган ва анавиларга яқин бориб қолган, – Максвил маъус жилва қилди. – Агарки, Жорж уларни қаттиқ чўчитиб юборган қандайдир изни топган бўлса, демак, биз ҳам топамиз.
- Нима, энди Филадельфиянинг қоқ марказида туриб олиб, миямизга оқилона фикр келишини кутамизми? – дея пичинг қилди Питер.

Максвилнинг жаҳли чиқиб, кўзлари қисилди.

– Филадельфияда менга ёрдам қилишади. У ерда Уилсон нима тадбир кўрганини билишга уриниб кўрамиз. Лекин ўлим менинг участкамда содир бўлган. Уилсоннинг ўлдирилиши – бу энди мен топадиган жумбоқ. Мен миссис Уилсон ҳақида ҳам, Корал Трейн ҳақида ҳам, Стронг тўғрисида ҳам ҳеч нима билмаслигим мумкин эди. Бу ерда энди Клинтгер иши эмас, балки қотиллик ва жиноятчиларни топиш иши мавжуд, яъни бевосита вазифам. Сен билганингни қил, “тумшуқ тикиш”дан воз кечишинг ҳам мумкин, лекин мен қотиллик қилган аблаҳларни топмай қўймайман.

– Нима дейсан, Грэг, Жоржни бу ёққа олиб келиб, айнан менинг ошхонамда осин билан маълум бир мақсадни кўзламаганмикинлар? Эҳтимол, бу яна бир янги огоҳлантиришдир? Сенга шундай туюлмади?

– Туолди. Уни Филадельфияда ҳам, Нью-Йоркка келаётганида, йўлда ҳам осонгина гумдон қилишлари, биронта зовурга ёки пастқам жойга тикиб ташлашлари мумкин эди – тамом, вассалом. Аммо уни бу ерга олиб келишган. Тумшуқ тикмаслик ҳақидаги буйруқларини қайта таъкидламоқчи бўлганлар. Бу ўйинга энди жиний қидирув йигитлари киришишди. “Агентлик”дагилар шундай бўлишини билишган. Энг ношуд, энг галваре полициячи ҳам, агар салгина ўйлаб кўрса, ўзини ўзи осибди, деган найрангга учмайди.

– Ахир агар Жорж уларнинг бирон сиридан огоҳ бўлган бўлса, бунақанги спектаклни кашф қилмай, осонгина оғзини ёпишлари ҳам мумкин эди-ку. Сен нима дейсан бунга?

– О, боғча болалари ҳам ҳал қила олади бу жумбоқни, – жавоб қилди ҳамон жаҳлидан тушмаган Максвил. – Полиция қидиришга тушади: журналист ўлдирилган. Қотилни ҳамма қидира бошлайди. Сизларнинг журналингиз ҳам, бошқалар ҳам. Журналистларни ўлдириш яхшимас. Қасос олиш керак, деган хайқириқлар янғрайди, лекин “агентлик” ўзининг тутқич бермаслигига қатъий ишонади. Сени бўлса, икки марта огоҳлантиришибди: агар Элли ва Корал сенга қадрли бўлса, Клинтгерга тил теккизма, деб. Лозим бўлса, ҳеч нарсадан тап тортмасликларини сенга ошқора намоёниш қилишган.

Шу пайт Девери полицияларни туртиб, суриб улар томон кела бошлади. Унинг ранги докадек оқарган, авзойи бузуқ эди.

– Уни шу ерда, Питернинг хонадоида ўлдиришибдими? – деб сўради у.

– Боғдаги изларни текшириб кўрсак маълум бўлади. Эҳтимол, у ўзи киргандир уйга. Балки зўрлаб судраб киришгандир, – деди Максвил.

– Филадельфиядай жойдан уни бу ергача судраб келишдан мақсадлари нима экан? – деди ҳайрон бўлиб Девери.

– Бу бизнинг тахминимиз, – эътироз билдирди Максвил. – Лекин биз қаёқдан биламиз аслида нималар бўлганини?

– У Элли йўқолганини эшитиб, оёғини қўлга олганча, Филадельфияга жўнаган эди, – деб изоҳлади Девери.

– Сиз унинг Филадельфияга жўнаб кетган ё кетмаганлигини ҳам аниқ билмайсиз-ку, – деб кескин эътироз билдирди Максвил.

Девери қошларини чимирди.

– Ахир у соат учда жўнайдиган поездга етиб олиш учун югуриб кетувди-ку!

– Поездга етиб олган-олмагани ҳам маълуммас. Унинг Нью-Йоркдан жўнаб кетган ё кетмаганлигини биз аниқ билмаймиз.

– Филадельфиядаги одамимиз хабар қилди: Элли ғойиб бўлибди, – деди Девери, – Жорж хонадан ўқдай отилиб чиқиб кетаркан, етиб борган заҳоти ходимимизга кўнғироқ қилажагини айтувди.

– Хўш, кўнғироқ қилибдими?

– Бунга ишончим комил эди. Кўнғироқ қилсам бўладими?

– Бемалол. Бу телефондаги бармоқ изларини текшириб бўлишган.

Девери телефон рақамини терди. “Ньюсвью”нинг Филадельфиядаги филиалига қўнғироқ қилипти, деб қўнғилдан ўтказди Питер. Таҳририят кечкурун ёпиқ, албатта, Нью-Йоркдаги таҳририятдан фарқли ўлароқ; бу ерда-ку кечаю кундуз иш тўхтамайди. Лекин у ёқда, маълум бўлишича, справка хизмати бор экан ва Девери керакли ходими – Янсеннинг телефонини сўраб билди. У яна рақамларни терди, Янсен уйда экан. Йўқ, Жорж унга ва умуман, таҳририятта қўнғироқ қилмаган. Элли ҳақида ҳам ҳеч қандай янгилик йўқ.

– Жорж, албатта, таҳририятта қўнғироқ қилган бўларди. – Девери гўшакни илди.

– Мен баҳс бойлашим мумкин: у ҳеч қаяққа кетмаган, – деди Максвил. – Ҳаммангизни улар таъқиб қилишган. Сизни Вашингтонда. Питерни Элли унга қўнғироқ қилганидан кейин. Эллини номусига тажовуз қилишгандан бошлаб, то ғойиб бўлган пайтигача. Тўғри, Стронглар ҳам таъқиб остида. Ҳаммангиз битта матрап остидасиз. Эҳтимол, Жоржни таҳририятдан чиққани ҳамано қўлга олишгандир. Унинг Пенсилвания вокзалига етиб боргани амримаҳол, Филадельфияга-ку, инчунун. Уни тутиб олиб ўлдиришган ва бу ерга олиб келишган. Ё бўлмаса, судраб киришган-да, шу ерда ўлдиришган. Буни энди мен аниқлашим керак.

– Демак, сиз уларни тутиш билан шуғулланасиз, унда Элли билан Корал нима бўлади? – сўради Девери.

– Бу тергов эмас, шарпалар кетидан кувиш, – деди Максвил. – Аёллар қисмати эса, “Ньюсвью”нинг қандай иш тутишига боғлиқ.

– Биз агар Клингерни тинч қўйсақ, улар аёлларимизни, барибир, ўлдиришади. Фақат кейинроқ, – деди Девери маънос оҳангда. – Хужумга ўтсак, ҳозироқ ўлдиришади.

– Бошқа танлайдиган йўлимиз йўқ, – деди паст овозда Питер. – Биз хужум қиламиз. Бу бизнинг ягона имкониятимиз.

– У аёллар мен учун фақат исмлар, холос, – деди Максвил. – Сизларнинг эса дўстларингиз.

– Биз Эллининг қаердалигиниям, унга қандай ёрдам кўрсатишимизни ҳам билмаймиз, – деди Девери. – Олинг, ана, биз Корал Трейнни ўғирлаб, таҳририятнинг пўлат сандигига яшириб қўйдик. Бунинг қасдига улар Эллини ўлдиришади. Стронгни ҳам ўлдиришлари мумкин. Биз қандай қадам қўймайлик – кимнингдир ўлимига зомин бўламиз.

Питернинг чакалари гўё тош қотиб қолгандек бўлди, ҳатто оғзидан чиқётган сўзларни ҳам жуда қийналиб талаффуз қила бошлади.

– Нажот йўли бўлиши керак, – деди у. – Улар бизни лақиллатишди, наҳотки, биздан айёрроқ бўлишса?

– Нима, сенда бирон режа борми? – қизиқсиниб сўради Максвил.

– Олдин тўйиб ухлаб олишим керак, кейин кўрамыз.

Ниҳоят, Питер ёлғиз қолди. Максвил кетди, унинг ташвиши бошидан ошиб ётарди: тиббий экспертиза қарорини, хонадан олинган бармоқ излари ва боғдаги оёқ изларини ўрганиб чиқиши керак. Девери таҳририятга йўл олди: Клингер ишига даҳлдор бўлган ҳамма жабҳалар – унинг дўстлари, оиласи, иш юзасидан шериклари, нимага қизиқиши, Бракстон Клауд билан алоқаларини яна бир марта текшириб чиқмоқчи бўлди. Турган гапки, бу барча маълумотлар Стронгнинг ходимлари томонидан йиғилган, лекин бу маълумотларни улардан осонликча олиб бўлмайди: бунинг учун турли найранг ва хийла ишлатиш, тўсиқ ва ғовларни айланиб ўтиш керак бўлади. Майли, ҳозирча Жейк берган маълумотлар ва журналлардан қирқиб олинган Клингер ҳақидаги хабарлар ҳам асқотади.

– Ҳамма сиру асрорларни очадиган калит – Клингер! – деди Питер. – Айнан уни жон-жаҳдлари билан ҳимоя қилишяпти, демак, энг заиф бўгин ўша.

– Сен ухлаб ол, – маслаҳат берди Девери. – Соат тўққизларда қўнғироқ қиларсан.

Лекин ухлаб бўларканми? Питер, то ўз ҳаракатининг, ҳеч бўлмаса, хомаки режасини тузмагунча мижжа қоқа олмаслигини яхши биларди. У ўзи учун

коктейл омухта қилди ва меҳмонхонадаги ўзининг севимли оромкурисига бориб ўтирди. Қаттиқ ҳаяжондан букилмай қотиб қолган бармоқлари билан қора трубкасига тамаки тикди. Коктейл ва ҳузурбахш Сурия тамакиси асабларига ором берди. Қани, йигитча, бир уриниб кўр-чи!

Ўзи яхши кўрган икки аёл — Элли билан Коралнинг чехралари ҳеч унинг кўзи олдидан кетмасди. Айниқса, ўта шафқатсизлик билан хўрланган Эллининг таҳқир азобига чидолмаганидан қорайиб кетган кўз ослари. У ҳозир душманлар қўлида бўлса керак. Эркинликда бўлганида, албатта, кўнғироқ қиларди. Корал эса Барри Слейднинг эртақваш қотгежида ёлғиз ўзи турибди. Занжирбанд қилинмаган асира у. Агар эри ўз прокурорлик бурчини адо этса, Корал ўлдирилади. Бу ёқда эса, соат тинмай чиқиллаб, Клингер устидан ҳукм чиқариладиган пайтга яқинлашгирмоқда. Эҳтимол, унинг ишини кўришни тўхтатишлар ҳам, агар Стронг, айб қўйиш учун асос йўқ, деб баёнот берса.

Қарши ҳужумнинг қай усулини танласин экан? Душманлар таъқибдан қутулиш учун “қотиллик агентлиги”нинг танобини қандай қилиб тортиб қўйса бўларкин? Улар сон жиҳатидан кўпчилик, ҳеч қандай одоб-ахлоқни тан олмайдилар, сирлари пардасини мамлакатдаги энг зўр полициячилар ҳам йиртишга ожизлик қилишди. Агар “Ньюсвью”, Стронгга тазийқ ўтказмоқдалар, деб овоза қилгудек бўлса, шу заҳотиёқ жавоб зарбаси берилади: Эллини ёки Корални, эҳтимолки, икковини ҳам ўлдирадилар. Узоқ штатдан чақириб олинган, полиция картотекасида рўйхатда бўлмаган беном ва бекиёфа ёлланма қотил Фрэнк Деверига, “Ньюсвью” ҳалдидан ошиб кетди, деб эслатиб қўяди.

Питернинг хотирасида Томпсон Клингернинг баркашдай тиржайган башараси намён бўлди. Шунда болаларнинг бетайин бир кўшиги эсига тушди:

Дерларки, бир гилай бор экан,
Юрар йўли қинғир, тор экан.

Томми Клингер Клауд империясини ёқлаб, аллақачон қинғир йўлдан саёҳатга чиққан. Бу йўлдан кета туриб, у хавфли зонага бориб қолган. Қанийди, шу қинғир, илонизи йўлни кузатиб бориб, ўша хавфли зонани топса, унда, эҳтимол, Бракстон Клаудни ва “агентлик”нинг ёлланма қотилларини даҳшатга солувчи ҳақиқат топилиб қолармиди. Товламачиларни товлаш имкони топилармиди. “Ньюсвью” ва унинг ходимларини душман яхши танийди, уларнинг хиёлига қилг этган ҳаракатини ҳам мавҳум нигоҳ дарров пайқайди, ҳар бир қўйган қадамлари ўз бошларига фалоқат ортиради.

Питер коктейлдан бир хўшлаб, стаканни нари суриб қўйди. Трубкаси ўчиб қолган эди. Бордию, ёлғиз ўзи шуғулланса-чи? Агар махфий тарзда иш олиб борса-чи? Уларнинг кузатуvidан қочиб қолса-чи? Балки шунда, бир худодан бўлиб, уларнинг изига тушар...

Питер ёнидаги столчада турган телефонга қўл чўзди ва Деверининг шахсий рақамларини терди.

— Клингер иши устида бош қотириямиз, — деди Девери Питер ўзини танитач. — Жейкда унинг шахсий ҳаёти ҳақида анча-мунча маълумот йиғилиб қолибди.

— Яхши. Энди мени эшит, Фрэнк, гапимни айтиб бўлганимча менга бақирма. Журналимиз эртага босилиб чиқади. Сен унда кичкинагина кутку солувчи хабар бос.

— Хабар нима ҳақда?

— Менинг ишдан бўшаганим ҳақида.

— Кўйсанг-чи, Питер...

— Олдин эшит, Фрэнк, мен кечагина Грециядан қайтиб келдим. У ерда уруш кетяпти. Кипрдаги аҳвол ҳақида китоб ёзмақчиман — шунинг учун ҳам “Ньюсвью”дан бўшайман. Журнал бу ҳолдан афсусланади, албатта. Хоҳдасанг, менинг журналистик фаолиятим ҳақида қисқагина очерк ҳам илюва қил. Лекин энди, бундан буёқ “Ньюсвью” билан ҳеч қандай алоқам йўқлиги отнинг қашқасидай тушунари бўлсин. Демак, мен ишдан бўшадим — китоб ёзаман.

— Қилмайман буни, то...

— Босавер, босавер. Эрталаб соат тўққизда ҳаммасини тушунтираман. Яна бир гап, Фрэнк...

– Хўш?
 – Сариқ соч ходималаримизнинг биронтасига айт: бир шишачада соч бўёқ сотиб олиб берсин.
 – Бу нима қилиқ?..
 – Ўзим сотиб олсам – кўриб қолишади.
 – Жинни бўлма! – деб бақириб берди Фрэнк. – Яна нима балони бошламоқчисан, жин ургур?
 – Айтганимни қил, Фрэнк. Эрталаб тушунтираман.
 – Йўқ, ҳозир! – деб талаб қилди Девери.
 Питер ичида жилмайиб кўйди.
 – Мен, Фрэнк, саёҳатга чиқмоқчиман, қинғир йўлдан. Хайр, тўққизда кўришамиз!
 Яна бир неча дақиқадан сўнг, Питер уйғотувчи соат милини еттига тўғрилаб кўйиб, уйкута кетди.

Соқол-мўйлови олинмаган Девери чиройли кўзларини Питерга қадади. Жейк Жекобс (гирсаги ёнидаги кулдон сигарета қолдиқларига тўлиб кетган эди) ёзув машинкаси турган стол ортида ўтирарди. Унинг сурма ранг шишали кўзойнаги орқали кўзлари порлаб турарди. Чамаси, у Питернинг ниятини тушунгандай эди.

– Журналимизда босилган хабар менинг тайёргарлик кўриб улпуришимга имкон беради, – деб Питер ўз режасини давом эттирди.

– Кейин-чи?.. – сўради Девери ҳафсаласи пир бўлиб.

– Кейин яширинаман. Теран маҳфиятга. Маълумотлар етарли, буларга суянса бўлади, – деб у Жейкнинг столидаги папкага ишора қилди.

– Мақсад нима?

– Йўлимиз гангстерларники билан кесишди, улар учун қонун – бир эрмак, холос. Лекин мен, “Ньюсвью” ходими бўлганим учун, қонунга амал қилишга мажбурман. Бу эса мен учун – ғов, жуда катта ғов. Мана ишдан бўшашим ҳақида аризам, ҳар эҳтимолга қарши. – У чўнтагидан конверт олиб, уни Деверининг столига кўйди. – Палиду маразларни фақат уларнинг усули билан енгиш мумкин. Қонун-понун деб ўтирмасдан тўғри бориб босиш керак.

– Унда қамаласан, ё ўлдиришади, – деди Девери.

– Акс ҳолда, қўл қовуштириб ўтириш ва кейин Эллининг дафн маросимида кўз ёш тўкиш мумкин. Хатарга мен учрайман, Фрэнк. Шунинг учун, хоҳласанг-хоҳламасанг, мен таваккал қилиб кўраман.

– Эсингни ебсан, жинни бўпсан.

– Қани, бўлмасам, Томми Клингер масаласига ўтайлик, – деди Питер.

Жейк “Мовий осмон” президенти ҳаёти ҳақидаги маълумотларни роса қовлаштириб чиққан экан.

– Ишни компаниядан бошлаш керак, – деб гапга киришди у. – “Мовий осмон” – Мамлакатда энг баркамол компьютер хизмати. Мана, масалан, “Ньюсвью” янги бир машҳур киши ҳақида репортаж бермоқчи, денг. У ҳақда зарур маълумотлар тўплаш учун бир ой вақт керак бўлади. “Мовий осмон” эса, тугмани босадию ўттиз сония ичида сизга у одам тўғрисида бутун тафсилотларни: маълумот борми, хизмат алоқалари борми – ҳаммасини, ҳаттоки бўйнидаги сўғалигача айтиб беради. Унинг нима билан шуғулланишини билмоқчимисиз? Марҳамат. Ўттиз сонияда сиз унинг компанияси қанча туришини, фонди миқдорини, жараёни худудини, қанча қарз ва қандай даромад олишини билиб olasiz.

– Бордию, мижозни қизиқтирган шахс ё компания ҳақида уларда маълумот бўлмаса-чи? – сўради Питер.

– Бирга қарши минг тикиб айтаманки, бўлади. “Мовий осмон”нинг ташкил топганига ўн беш йил бўлди. Унинг хизматидаги одамларнинг саноғи йўқ; у одамлар кишилар ва фирмалар тўғрисида маълумотлар тўплайдилар. Уларда ҳатто саноат жараёни, кимёвий формулалар ҳақида ҳам маълумотлар бор. Уларда ҳамма нарса бор! Бу Қўшма Штатлар ҳаётининг энг маҳобатли қомуси. Қолаверса, улар хорижий мамлакатларнинг Америкага озми-кўпми дахлдор бўлган арбоблари ва фирмалари ҳақида ҳам билишади. Сенга бирон маълумот

керак бўлиб қолди дейлик, мўмайгина ҳақ тўлайсану сўраганингни оласан. Сен бизнинг ҳукуматимиз ўз фуқаролари ҳақида махфий маълумотларга эга, деб тасаввур қилсанг керак-а? Ҳолбуки, улар “Мовий осмон” билган маълумотлар олдида — дарёдан томчи.

— Унинг мижозлари кимлар?

— Мамлакатдаги йирик корпорациялар ва компаниялар. Уларнинг кўпчилиги олган маълумотлар эвазига расмий ҳақ тўлайдилар.

— Расмий?

— Масалан, сен кимнидир раҳбарлик лавозимига тайинламоқчисан. “Мовий осмон” сенга у одамнинг аввалги хизматлари ҳақида одатий маълумотлар беради. Бунинг учун улар, масалан, кўк тутмани босадилар. Лекин, — Жейк ачиқ истеҳзо қилди, — агар сен кўпроқ ҳақ тўлашга рози бўлсанг, унда улар қизил тутмани босадилар ва сен у одамнинг ҳатто жазманлари кимлигини ҳам, хуллас, бегона кўзлардан яширинган барча иллатларини ҳам бутун икир-чикиригача билиб оласан. Қисқаси, Питер, уларга прејскурант бўйича ҳақ тўласанг, жуда бой маълумотларга эга бўласан. Ана унда хоҳлаган одамнингнинг кўнглинга сиққанча сиқувга олавер. Фақат, қийин томони — хизмат қиймати. Улар нархни жуда баланд қўйишади! Шунинг учун ҳам мижозлар, асосан, сиёсат олами кишилари. Президент ва ундан қуйироқдаги мансабдорлар — сенаторлар, конгрессменлар, губернаторлар, Пентагон, маъмурлар. Сенга юриспруденция соҳасида бирон ёрдам керакми, ёки битим тузишни, ё бўлмаса ҳукуматдан ёрдам пули — дотация олишни хоҳлайсанми? Унда тўғри “Мовий осмон”га бору қизил тутма ҳақини тўла, шу заҳоти талаб қилган одамнингни бутун ичак-чавақлари билан қўлингга топширадилар. Ўзинг биласан, қизил тутмадаги маълумотлар жуда пухта тамғаланган. Унга етиб бўлмайди. Клингерга қарши кўзгатишган иш шундай бир маълумот билан боғлиқки, у маълумотдан Венесуэладаги энг катта нефт синдикатининг банкрот бўлганлигини билдирувчи қонуннинг эълон қилинишини тўхтатиб туришда фойдаланганлар. Лекин қандайдир йўл билан бу маълумот ошкор бўлган. Эҳтимол, Клингер, кайфи ошиб қолган чоғда, беҳосдан гуллаб қўйгандир. Лекин нима бўлганда ҳам “Мовий осмон”нинг қизил тутмали бутун бўлими, демакки, компания ҳўжайини Брактон ҳам қаттиқ таҳлика остида қолган. Клингер ва унинг компанияси устидан айблов ҳукми чиқарилса, бу компьютер маҳкамаси адои тамом бўлади, бизнинг сиёсий тарихимизда ва корпорациялар тарихида жуда катта можарони келтириб чиқаради. Гап сал кам бир миллиард доллар турадиган компьютер ахлати ҳақида боряпти.

— Ҳа, жуда катта пул билан ўйнашяпти улар, — деди Девери.

Жейк оғзи қулоғида тиржайди.

— Баъзида, ўша, юқорида қоп-қоп пуллар устида ўтирган йигитларнинг қандай қилиб бунақа лўмбоз-лўмбоз улушларни ўзлаштириб олаётганига ҳайрон қоласан. Клауд ўз улушини “Мовий осмон” орқали олади. Томми Клингер эса Клауд учун бир ниқоб, холос. У жамоатчиликда катта мавқега эга, зебо ва бадавлат хотини айнан “Мовий осмон” ўзининг қизил тутмасига жалб қилишга уринган кишилар билан мулоқотда бўлишга уринади. Томми ақл-идроқда унчалик комил эмас. Эҳтимол, у компания фаолиятида мутлақо ишпирок этмас ҳам. У, чамаси, кўп нарсадан бохабар, аммо ҳеч нима айтмайди: айтмасликка ақли етади. Оғзидан гуллаш хавфли эканлигини тушунади.

— Нега уни гумдон қилиб қўя қолишмайди. Стронг билан “Ньюсвью”га таҳдид солгандан кўра?

— Ҳм, агар у ғойиб бўлса ёки ўз жонига қасд қилса, ё бирон бахтсиз ҳодисага дучор бўлса, бу ҳақда эл оғзида ҳар хил фикр-мулоҳазалар вужудга келиши мумкин. Уларнинг энг ишончли ниятлари — Клингерни суд қилдириб, оқлаб чиқариш. Нима қилиб бўлса ҳам, улар Клингерни оқлатишлари шарт.

— Унақа экан, ўша қизил тутмангни босиб, Клингер ҳақида бор ҳақиқатни баён қилиб бер, — деб илтимос қилди Питер.

— Унинг сирлари ҳақидами? — деди кулиб Жейк. — Ҳашаки шахнинг жайдари иллатлари бу. Уша Томмимиз учун энг саодатли дам — ёз фасли. Унинг қизлик фамилияси Флоренс Тейлор бўлган хотини ёзда Ист-Хэмптондаги дала ҳовлига жўнаб кетади. Томми у ёққа фақат уикэндда, яъни дам олиш кунлари

бориб туради. Бегим кунларини эса, ўйнаши — Мэри Льюис билан ўтказади. Томми унга 63-кўчада муҳташам бир хонадон олиб берган; Клингерларнинг ўзи Парк-авенюда туришади. Лекин ёз пайтида Томми деярли бугун вақтини Льюис билан ўтказади. Унинг шахсий телефон хизмати бор, агар хотини қўнғироқ қилгудек бўлса, дарҳол уни бошқа телефон билан улаб беришади. Ҳо ишон, ҳо ишонма, унинг тўғрисида бошқа ҳеч қандай маълумот йўқ. Шунақа бир дўшвар одам у. — Жейк Питерга бир варақ қоғоз узатди. — Унинг кун тартиби бу. Соат ўнда — иш; ўн иккида — спорт клуби. У ерда у ҳар куни бадминтон ўйнайди. Сауна ва массаждан кейин “мартини” ичади. Шу қадар мириқиб ичадики, спортда ва саунада йўқотган вазини яна тиклаб олади. Нонушгани ўша клубда ёки бирон-бир сердабада ресторанда қилади. “21”да ёхуд “Уиллард Бэкъяр”да. Соат уч ё уч яримгача кайф суради. Кейин идорасига боради. Шунчаки, кўриниш бериб қўйиш учун. Соат бешда эса, у Мэри Льюис ҳузурда бўлади. Уларга таомни француз-хизматкор аёл тайёрлайди, унинг исми — Ивонна Шартье. Бундай тарздаги ҳамхоналик француз аёли учун ҳеч қандай ғайриоддий ҳол эмас. У ўйнаши билан камдан-кам пайтда бирон ёққа боради. Томми у билан одамлар кўзига кўринишга ботинолмайди. Ёз кунлари улар машинада шаҳар ташқарисига чиқиб кетишади. Томми тунни Мэри билан ўтказади, эрталаб эса, соат ўнда, идорасига келади.

— У ўйнашининг роса меъдасига теккан бўлса керак ўзиям. Агар у ғайриоддий ошиқ бўлса — бошқа гап, — деди Питер.

— Ҳеч бўлмаса, пул ҳаржлашда зикналик қилмайди-ку. Қинш пайтида эса, Томми чинакам маскарад кашф этади. Тунларни Мэри билан ўтказа олмайди — хотини Флоренс шаҳарда. Шунга кўра у ишқий лаҳзаларга атиги икки соат — соат тўртдан олтигача — вақт ажрата олади. Соат еттида уйида бўлиши, зиёфатта ёки театрга бориш учун отланиши керак. Аммо у шундай бир найранг ўйлаб топдики, айтсам ишонмайсан! Эрик Траск деган бир кимса бор. У биржа даллоли сифатида танилган. Жуда удлабурон йигит. Унинг Томмига қандайдир боғлиқлик томони бор. Ё бўлмаса у Эрикка яхши ҳақ тўлаб туради. Ана шу Эрик Мэрини Томми билан Флоренс таклиф қилинган зиёфатларга, Томми ва Флоренс борган спектаклга, Томми ва Флоренс уюштирган қабул маросимига етаклаб боради. Мэри билан Эрикни Флоренс бир-бирларига жуда муносиб ёқимтой, хушвақт хилқатлар деб ҳисоблайди. У Мэрини кўпинча аёллар йиғиладиган ўтиришларга ҳам таклиф қилиб туради. У эрининг ўйнашини жуда ёқтириб қолган, сабабки, Мэри эрининг жазмани эканлигидан беҳабар.

— Нима, шу билан, Флоренсга раҳминг келсин, демоқчимсан?

— Флоренс анча мушкул муаммоларга дуч келганга ўхшайди, — деди Жейк. — Назаримда, ёзни Томмидан узоқда ўтказиш Флоренсга хуш ёқса керак. У Ист-Хэмптонда ҳеч зерикмай вақт ўтказяпти, шекилли. Хуллас, французча беҳаёлик учун сюжет унинг ҳаёти.

— Йўқ, қизил тугмага мос сюжет, — деб эътироз билдирди Девери.

— Мана бу қоғозда ҳамма керакли телефонлар ва манзиллар ёзилган. Уларнинг хизматида бир ходим бор. Сен у ҳақда эшитмагансан-ов — Карл Баннерман, компьютер даҳоси, “Мовий осмон”нинг энг асосий мияси. — Жейк папкадан бир фотосурат олиб, уни Питерга узатди. Бунда бўйдор, бесўнақай гавдали эркак тасвирланган эди. Истараси иссиқ, аммо бадбуруш одам. Линкольнваш. Дўнг пешонасига бир тугам оч-сарғиш соч толаси тушиб турибди. Лабларида илиққина, хиёл ҳаёлчан жилва. — Программалаштириш фаолиятини бошқаради. У газета, журналларни, биржа ҳисоботларини, сиёсий мавзудаги қиссаларни ва “Мовий осмон”нинг ахборот бўлиmidан келган хабарларни ўқийди. Барча яроқли маълумотлар компьютерга солинади. Тахминимча, Питер, сен аллақачон ўша хотира машинасига тушгансан. Сиз ҳам, мистер Девери, эҳтимол, мен ҳамдир. Ҳатто Жорж Уилсон ҳам. Умуман, “Ньюсвью”нинг барча озми-кўпми таниқли ходимлари ҳам. Стронг-ку, муқаррар ўша ерда, Корал Трейн ҳам, Грейвз ҳам — хуллас, бу ишга алоқадор бўлганларнинг ҳаммаси. Баннерманнинг энг диққатга сазовор жиҳати шундаки, хотирасига сон-саноксиз маълумотлар жо бўлган. Қанчалигини ҳатто тасаввур ҳам қилиш қийин! Ўйлашимча, “Мовий осмон” стратегиясини ҳам у белгилаб берса керак.

Менимча, Стронгни сиқувга олиш учун “қотиллик агентлиги”ни ёллаш фикри ҳам ундан чиққан.

– Бундан чиқди, улар қизил тугмани босиб, Стронгни суқувга олиш учун ҳеч нима топа олмаганлар. Стронг ҳалол одам, – деб хулоса қилди Питер.

Жейк бош ирғади.

– Яна хулоса қилиш мумкинки, судья Элсворт тўғрисида анча-мунча маълумотлар юзага чиққан. – У навбатдаги сигаретани тутатди. – Мана, Питер, сенга вазифа. Ҳар қандай камчилик, ҳар бир арзимас баҳона ҳам аллақачон “Мовий осмон” томонидан қайд қилиниб қўйган бўлиши керак.

– Сенинг гирдикапалак бўлиб, атрофларида чарх уришинга имкон беришади. Аммо уларни енга олмайсан. Сенинг барча одмигина қахрамонликларинг пучга чиқади, – деб хулоса қилди Девери.

– Стронг, унга таҳдид қилганлари учун таслим бўлмаган! – Питернинг яноғи селпинди. – Унинг чекинишига Корал сабабчи. Менинг таклифим: Клингерга, ёки Баннерманга, ё Клаудга қарши уларнинг усулидан фойдаланиш керак!

– Топган усулингни қара-ю! – деб Жейк елкасини бир учуриб қўйди. – Уларда одамийлик сиёҳи йўқ-ку, асло. Ҳаттоки туққан оналарини қийма-қийма қилсанг ҳам, улар ўз ниятларидан бир баҳя ҳам воз кечмайдилар!

– Бўёқ топдингми? – Питер Деверига ўтирилди.

– Ҳа, жин урсин уни! – Девери стол ғаладонини силтаб очиб, кичкинагина тутунча олди. – Сен сочингни сариқ ранга бўяб яширинишинга чиндан ҳам ишонсанми?

– Бу фақат бошланиши. Энди буюғини эшит, Фрэнк. Мени қидирманглар. Мен ҳам кўнғироқ қилмайман... то иложсиз қолмагунимча. Телефонларга ҳам, котибаларга ҳам ишониб бўлмайди.

– Таваккалига кўнғироқ қилиш шарт эмас, – деди Жейк. У сурмаранг шишали кўзойнаги ва сигарета тутунлари орқали Питерга қиё боқди. – Учинчи авенюда мўъжазгина бир газакхона бор. “Салливан хузурида” деб аталади. Мен у ерда ҳар куни кечқурун бўламан. – Жейк мийиғида кулиб қўйди. – Мента ўша ерга тез-тез кўнғироқ қилиб туришади – маълумотлар беришади. У ерда мени телефонга чақиришса, ҳеч ким эътибор ҳам бермайди. Кел, келишиб олайлик, масалан, ҳар куни кечқурун соат ўн бирдан ўн бир яримгача кўнғироғингни кутаман. Нимадан бошламоқчисан?

– Соч буюғидан.

Иккинчи боб

Питер таҳририятдан чиқаркан, дилида ажиб бир ёлғизлик туйғусини ҳис этди. У ўзини сал-пал бўлса ҳам ҳимоя қиладиган барча алоқаларни узган эди. Энди у ташқи қиёфасини ўзгартириб, янги ва бегона муҳит қўйнига кирадида, кўздан ғойиб бўлади. Режалар тузиш осон, аммо уни рўёбга чиқариш муғлақо бошқа.

У икки-уч қадам қўйишга улгурмай, яқинда ўзлаштирган қандайдир ҳиссиёти, дохилий радари¹ ўзининг таъқиб қилинаётганини билдирди. Икки кун бурун у Вордвелларникига бораётганида ҳеч нима пайқаманган эди. Стронг билан учрашгани “Плейрс” клубига борганида ҳам, бугун эрталаб таҳририятга йўл олганида ҳам ҳеч нимани сезмаган эди. Бу гал энди у хушёр эди, таъқиб қилувчи эса бир оз шошқалоқлик қилди. Ҳамма қаторидаги бир йўловчи таксида керагидан сал ошириб қўл силтади ва у тўхтаб улгурмасдан машинага ўтириб олди, машина хиёл қўзғалди-ю, шу заҳоти йўл ёқасига ўтиб тўхтади.

Питер аввалига қочишга жазм қилди, лекин кейин фаҳмлади: ҳамонки “Мовий осмон” пайига тушган экан, хонадони ҳам кузатилаётган бўлиши керак. Агар у бу изқувардан қутулса, шу заҳоти Ирвинг-плейсда бошқаси пайига тушади. Лекин уйга бориши шарт, демак, ҳозир ғойиб бўлишдан ҳеч қандай фойда йўқ.

У такси чақириб, “Плейрс”га олиб боришни тайинлади; мана, кўнгли сезган

¹ Р а д а р – радиотўлқинлар ёрдамида объектнинг турган жойини аниқловчи қурилма.

экан: машинаси орқасидан бошқа машина соядек эргашиб келаверди, то Грэммерси-парккача. Питер машинадан тушиб, клубга кирди, у ерда чек билан пул олди, кейин маъмур билан гаплашиб, беш юз долларга иккинчи чекни тўлдирди.

– Илтмос, Клиффорд, бутун сиз банкка бориб, бу чекка пул олинг. Йигирма, ўн, беш долларли майда банкнотлар бўлсин. Пулни ўз пулат сандигингизга солиб қўйинг. Бу пул мистер Пол Смит учун. У менинг дўстим. Яқинда келиши керак. Сўз берган. Мен шаҳарда бўлмайман, дўстимга эса нақд пул зарур.

– У мени сўраб келадими, мистер Стайлз?

– Агар бу ерга келса, эҳтимол. Ё бўлмаса, қўнғироқ қилиб, пулни юборишни илтмос қилади.

– Қўнғироқ қилган мистер Пол эканлигини мен қандоқ биламан?

– Пул сизда эканлигини фақат биз ўзимиз биламиз-да.

Питер ҳамма нарсани ҳисобга олган эди: у гоийб бўлганидан кейин “Мовий осмон” уни қидиришга тушса, ҳамма жойларни: унинг банки, клуби, тахририятини назорат остига олади. Шунга кўра, башарти пул керак бўлиб қолудек бўлса, уни чек орқали олиш қийин муаммо бўларди.

Кўчада, унинг деразаси рўпарасида бир йигит фонус устунига суяниб, газета ўқирди. Питер уйига кирди. Вой бў-ў, ҳаммаёқ остин-устун-ку! Полициячилар тинтув қилгани кўриниб турибди. Ҳа, майли, эртага уй нозирининг хотини миссис Шварц келиб йиғиштириб беради. Унга хат ёзиб қолдиришни унутмаслиги керак – бу ерга тумшук текиб уни суриштирган ҳар қандай одамга хоним, уй эгаси бир неча кунга жўнаб кетган, деб айтиши керак. Агар “дум” Питерни кўздан йўқотганини билса, ана унда ҳаммаёқни искаб ахтаришга тушишади. Унинг китоб ёзгани жўнаб кетгани ҳақидаги хабар “Ньюсвью”да фақат икки кундан кейин, пайшанба куни босилиб чиқади.

У бўёқ шишасини очди, ёзма қўлланмасига кўз ташлади: майда ҳарфлар дикир-дикир ўйнай бошлади – Питернинг қўллари қалтирарди. Нигоҳи беихтиёр ошхона эшигига қаратилди. Кеча кечаси у ерда Жоржнинг оёқлари осилиб турган эди. Ҳозир Элли – дилхаста, қаттиқ калтакланган, балки мархума Элли қасқлардайкин? Энди навбат Коралпа. Питернинг газаби қайнарди. Бундан кўп йил бурун унинг отаси мажақланган автомобилда тириклайин ёниб ўлган – жирканч, ваҳшиёна жиноят қурбони бўлган эди. Ушанда унинг бутун фикру зикри, худди ҳозиргидек, фақат бир нарсага – ўч олишга қаратилган эди. У Девери ва Жейк олдида ўзини лоқайд қилиб кўрсатишга уринди, лекин энди ёлғиз қолган пайтида ҳароратли титрогини ҳеч босолмасди; унинг нияти – Элли бошидан кечирган, Жоржнинг бошидан кечган, афсонаваш уйчада Корал бошидан кечираётган, жамики жабру изтироблар учун малъун жиноятчиларни азоб чекишга мажбур этиш эди. У “агентлик”ни ёллаб, Стронгнинг ҳаракатини, “Ньюсвью”нинг фаолиятини бўғиб қўйган аблаҳни топиши, бу тўда бошлигини тузоққа илинтириши керак.

Телефон жиринглади. Грэг Максвил:

– Баъзи бир янгиликлар бор. Улар балки сени қизиқтириб қолар...

– Мен учун Клаудга дахлдор бўлган ҳамма нарса қизиқарли, – деб унинг сўзини бўлди Питер.

– Сенга нима бўлди, ошна?

– Ҳеч нима. Нима бўпти?

– Овозинг сал мавҳумроқ. Ёлғизмисан? Ё биронтаси қўлларингни қайиряптими?

– Йўқ. – Питер чуқур хўрсинди, газаби жўш урганидан овози бўғилиб қолганди.

– Эшит бўлмаса, – деб гапида давом этди Максвил, – далилларга ўтамиз. Боғингдаги излар Жорж Уилсонники. У ё ўз ихтиёри билан, ё пистолет қўндоғи остида келган. Уни бўғиб ўлдиришган: бўйнида бош бармоқлар изи бор. Уни сени хонадонингда ўлдиришиб, кейин осишган, ўлигини. Ўз жонига қасд қилган, деган тахминлар бекор қилинади.

– Ҳай, бу иш яхши қўлга тушди – сенинг қўлингга, – Питер бепарво

оҳангда гапиришга уринди. — Мен бўлсам, ўйиндан чиқяпман. Бирон ёққа жўнайман, китоб ёзмоқчиман.

— Ҳазиллашяпсанми?

— Асло. Мен “Ньюсвью”дан ишдан бўшадим. Бир хил иш қўнгилга урмасин учун. Энди ўзим учун ишлайман. Кипр ҳақида китоб ёзмоқчиман — у ёқдан жуда кўп материал тўплаб келганман.

— Алдаяпсан-ов! — деди Максвил қандайдир шўх оҳангда.

— Грэк, мен детектив эмас, ёзувчиман, ахир.

— Сен бўласан-у, шундай вазиятда ҳаммасини ташлаб қочасанми? Битта дўстингни ўлдиришдан бўлса, иккита бошқасини ҳали замон қоя бошидан итариб юборишга шайланаётган бўлишса-ю, бу ишдан воз кечасанми? Мени лақиллатолмайсан, Питер. Грэг амакингнинг маслаҳатини эшитасанми?

— Зор эмасман.

— Майли, барибир, эшит. Уларни якка ҳолда енгиб бўлмайди. Маълумотларсиз, ёрдамсиз муғлақо ботқоққа ботиб қоласан. Улар кўпчилик, улар жуда ҳам қудратли. Улар ҳамма ерда ҳозир у нозир.

Ҳа, Максвил билан бекинмачоқ ўйнаш бефойда.

— Лекин мен қонунга парво қилмай ҳаракат қилишим мумкин, — дея баҳслашди Питер.

— Уларда ҳам қонун бор. Чангалзор қонуни, яъни кучлиларгина яшашга ҳақли, деган қонун. Сен биласанми, Питер, бу қонунларни?

— Мен бир вақтлар Жанубий Кореяда хизмат қилганман. Таниш улар. Мен тирик қолаоламан.

— Ҳай, ҳай, унда шляпанга олачиפור новда қадаб ол. Аммо ёрдам беради, деб умид қилма. Питер Стайлз — отнинг қашқаси, уни худди Ҳолливуд юлдузидек ҳамма танийди.

— Питер Стайлз рўйхатдан ўчади. Жанг қилгани Пол Смит боради.

— Ҳа майли. Сени мен жуда яхши биламан, баҳслашиш бефойда. Фақат баъзи гапларни шипшиб қўйишим мумкин сенга.

— Ҳўш?..

— Мен “Интерпол”даги дўстим билан гаплашдим. У ердагилар “агентлик”нинг штаб қароргоҳи шу ерда, Нью-Йоркда эканлигига ишонишади. Лекин агар ижрочилар керак бўлса, штаб уларни минг миля наридан ёлларкан. ФБР картотекасида ҳам, полиция маҳкамаларида ҳам қайд этилмаган одамларни. Масалан, сенинг ўша Дарвендаги офтобда қорайган танишинг биронта ҳам картотекада йўқ.

— Демак, бошланиши — пуч, де.

— Унчаликмас. “Интерпол”дагиларнинг айтишича, “қотиллик агентлиги” ҳақида кўп нарсдан бохабар бўлган бир арбоб бор экан. “Интерпол”нинг тахминича, у одам ўшаларнинг хизматида эмиш.

— Ким экан у?

— Карл Баннерман. “Мовий осмон”нинг асосий бошқарувчиси.

— У менинг ҳам рўйхатимда бор, — деди Питер. — Энди у биринчи ўринда бўлади.

— Яна бир гап, ошна. Агар денгиз пиёдалари керак бўлиб қолса, телефоним рақамини эсла. Мабодо қонунни муфассал шарҳлашга эҳтиёж туғилгудек бўлса, бир-икки кунга таътил оламан.

— Раҳмат, Грэг.

— Шунга қарамай, сен тентаксан, — деб гапини яқунлади Максвил. — Лекин барибир, яхши кўраман сени.

Режа жудаям яхши тузилди, деб ўзига тасалли берарди сочи кулранг-сарик ранга айлана бошлаган Питер. Энди Питер Стайлз ғойиб бўлади, душманнинг хуфия йўлларини текширгани Пол Смит боради. Лекин дераза рўпарасида фонус устунига суяниб, биринчи ғов турибди. Уни шамғалат қилиб ўтиб кетса, бўлди — репортёр Стайлз ғойиб бўлади. Фақат бу найрангни соддароқ қилиб амапа ошириш учун қоронғи тушишини кутиш керак.

У қўрган тайёргарлик оддий, аммо пухта ўйланган эди. Эгнига қора водалазкасини, устидан тўқ-кўк рангли жун костюмини кияди. Ўзи билан

яна бир костюм, ботинка ва кўк жинси шим, ўзини ишчи одам қилиб кўрсатиш зарурати туғилгудек бўлса, кийиш учун яна ҳаворанг одми кўйлак ва чарм камзул ҳам олади. Яна ўзининг 38-калибрли тўшпончасини ҳам. Кўрол олиб юришга руҳсатномаси бор. Протатив магнитафонни камзури чўнтагига солади. Буюмларни қора жомадонга тахлайди. У ҳозир каравотда очиқ ётибди — ҳар эҳтимолга қарши, охирги дамда унга яна бирон буюм солиш лозим бўлиб қолса.

Питер сочининг ранги қандай ўзгараётганини текшириш учун бир неча марта ваннахонага кириб чиқди. Тавба, ташқи қиёфаси бирдангина ўзгариб кетибди-я. Кеч кириб, қош қорая бошлаган паллада у нон бурдасини пишлоқ билан қовуриб, қаҳва дамлади. Кейин ечинди: душда чўмилиб олиши керак. У каравот четига ўтириб, ўнг оёғига боғланган алюмин протез тутмасини ечди. Илгарилари бу ҳаракатдан у ўзини таҳқирлангандай ҳис қилар эди. Энди, шунча йиллардан бери протезга кўникиб кетиб, у ҳақда ўйламайдиган бўлиб қолган.

Тизиллаб отилиб тушаётган иссиқ сув унинг баданини беаёв саваларди; газаби ва ҳаяжонини ҳам бу сув бир оз сўндирди. Ниҳоят, у душ тагидан чиқиб, баданини пахмоқ сочиқ билан қаттиқ-қаттиқ ишқалаб артди. Девордаги кўзуга қараб, сочи жуда чиройли бўялганини кўрди.

Питер эшик олдида сакраб-сакраб бориб, унинг ёндорини ушлади-ю, бирдан шамдай қотиб қолди: хонада бошларига нейлон пайпоқдан ниқоб кийган учта эркак турарди. Улардан биттаси жомадонни ковлаштирарди; Питер пистолети билан магнитафоннинг жомадондан чиқариб олинганини кўрди. Иккитаси ниқобли юзини унга ўтирди.

— Вой бў-ў, мунча чиройли! — деди бири.

— Максвилнинг бунга ишқи тушгани бежиз эмас экан, — илова қилди иккинчиси.

Питер тахта бўлиб қолди. У бу ниқоблилар қаршисида қип-яланғоч турарди; ночору нотавон эди. Вой, лапашанг изқувар-е! Телефонини эшитишлари мумкинлиги унинг хаёлига ҳам келмаган эди, лекин Максвил ҳақида айтилган қочирикдан кейин бунга шубҳа қилмай қўйди. Унинг режаси бошдан-оёқ фош бўлган эди. Энди уни гүмдон қилишади, фақат бошқача маънода. Жоржни осийшган эди. Уни нима қилишаркин? Жомадон олдида турган одам Питернинг тўшпончасини чўнтагига солди, магнитафонни эса зарб билан ерга урди-да, пошнасидан билан мажақлаб ташлади, кейин оч жигарранг пайпоқ кийган башарасини Питерга ўтирди.

— Ҳа, ошна, сени фаросатли дейиш қийин. — У хиёл бошқача урғу билан гапирарди, лекин Питер бу қай тилнинг урғуси эканлигини аниқлай олмади. “Агентлик” ижрочиларни жуда узоқдан чақиради, деган гап Питернинг эсига тушди. — Бир эсингни киритиб қўйишимиз керак, то ўла-ўлгунингча унугмайдиган қилиб. Профессионаллар билан гўдак болалар ўйинини қилиб бўлмайди. Огоҳлантирган эдик, шекилли, хира пашша бўлма, деб? Кулоқ солмадиларинг, ўзларингдан кўр — энди ўзингтаям, анави дубоналарингтаям ёмон бўлади, шўринг қурмағур Уилсонни-ку, бутунлай омади юрмади. Сенга яхшилаб тушунтириб қўйишимизга тўғри келади — бизнинг фаолиятимизга тушириб бўлмайди!

Қутулишининг иложи йўқ. Питернинг орқасида тўсиқ — ваннахона. Учала гангстер унинг тепасига бостириб кела бошлади. Питер улардан бирининг қўлида кастет ярақлаб кетганини кўрди. У бу темир мушт зарбидан ўзини ҳимоя қилмоқчи бўлди ва мувозанатини йўқотиб, ваннахонанинг қошнлиги полига чалқамча йиқилди. Зумда аъзойи бадани қақшаб оғрий бошлади, лекин орадан бир-икки сония ўтар-ўтмас, Питер, бахти бор экан, ботинка пошналари, темир муштлар зарбидан ҳушини йўқотди ва энди ҳеч нима сезмай қолди. Унинг кўз олдида қизғиш зулмат сузиб ўтди-ю, сўнг у тамомила фаного рихлат этгандай бўлди.

Унинг кулоқлари шанғилларди. Питер сал ҳаракат қилиб кўрувди, оғриқдан чинқариб юборди. Барча чироқлар ўчирилган, ҳаммаёқ зим-зий. Хона теран сукут оғушида. Қошинлар устида ётган Питер совуқдан дағ-дағ қалтирарди.

Унинг аъзойи баданидаги жамики ҳужайралар лўқиллаб оғирди. У қаттиқ инграганча юзубан ўтирилиб ётди. Сўнг кафтларини ерга тираб, тиззалади. Ювиниш чаноғининг бир четидан ушлаб оёққа турди. Чироқни ёқди ва кўзгудаги ўзининг бўзарган башарасини кўрди. Дўлдай ёғилган теки ва муштлардан ҳушини йўқотиш олдидан қўллари билан юзини тўстани эсида қолган эди. Шу боис юзи мўматалоқ бўлмаган эди-ю, аммо аламли оғриқдан бужмайган эди.

Питер ўқчиб, қайт қилди.

Сувни оқизди ва ётоқхонага чиқадиган эшик томон ҳақкалай бошлади — яна йиқилди. Оғриққа ҳеч чидолмасди. У инграй-инграй каравоти томон эмаклай бошлади. Кафтга нимадир кирди: мажақланган магнитофоннинг бўлаги экан. У тунги столчага яқин бориб, қўлини чироқ тутмасига узатди ва атрофга бир-бир кўз югуртириб, протезини қидирди. Аблаҳлар уни олиб кетишибди! Кўзидан газаб ва ожизлик ёшлари шашқатор оқа бошлади. У оғир-оғир ҳансираганча, базўр каравотга чиқиб ётди. Совуқдан дағ-дағ қалтираб, кўрпа ёпинди ва қўлини телефонга чўзиб, лейтенант Максвилнинг рақамини терди. У дарҳол гўшакни кўтарди.

— Питер гапиряпти. Менга... менга ёрдамнинг керак, Грэг.

— Жоним билан. Нима бўлди?

— Телефоним уланган экан, — деди Питер. — Улар бизни охириги суҳбатимизни бошдан-оёқ эшитишибди. Сен билан гаплашганимизга анча бўлдимиз, Грэг?

— Сенга нима бўлди? Бир ярим соат бурун.

Питер анча вақт беҳуш ётганини билди.

— Мен душдан чиққанимда, юзларини капрон пайпоқ билан ниқоблаган учта гангстер кўққисдан ҳамла қилди. Азойи баданимда зигирдек ҳам соғ жой қолмаган!

— Кетяпман! — деди Максвил, овозида қатъийлик янгради.

— Грэг! Девордан ошиб туш. Анави ярамаслар менинг оёғимни олиб кетишибди. Сенга эшикни очолмайман — эшикка етиб боришим амримаҳол.

— Вой, мальбуллар-е!

Питер бетаскин азоб уммонига ғарқ бўлиб, чалқамча ётаркан, ҳатто кўрпа остида ҳам дағ-дағ қалтирарди. Совқотганидан эмас, албатта — ёз оқшоми эди. Қалтирашига сабаб, асабининг ҳар бир ришгаси ваҳшиёна калтакланишга қарши бош кўтарган эди.

То боққа қараган дераза очилиб, Питерни чақирган Максвилнинг овози келгунча орадан бир умрли вақт ўтгандай туюлди унга. Лейтенант хонага кирди ва Питер унинг протез кўтариб келганини кўриб кўнгли жойига тушди.

— Боққа ташлаб кетишибди, — деди Максвил. — Сени қуролсизлангиришга қуролсизлангиришган-у, тагин орқамиздан қувмасин, деб кўрқишган.

Питер базўр туриб ўтирди. Максвил унинг аҳволини кўриб, ҳуштак чалиб юборди:

— Нима билан сени бунчалик савалашди, оғайни? Темир чивиклар биланми, дейман?

— Кастетлар билан.

Питер протезни оёғига боғлагач, ўзини сал енгил ҳис қила бошлади. У ихраб-сихраб ўрнидан турди ва оқсоқланиб, жавон олдида борди-да, бир амаллаб шимини ва иссиқ чопонини кийди.

— Бирон нима ичсам девдим.

У ошхона томон юрди, ярим йўлни босиб ўтганида, ниятидан қайтди, ўзини Максвил суяб бораётганини сезиб, оромкурсига бориб ўтирди. Максвил индамай ошхонага кириб кетди ва у ердан бир шиша “Жэк Даниэл” арағи билан иккита стакан кўтариб чиқди. Питер арақни ютоқиб ичаркан, бутун баданига илиқлик тарқалаётганини ҳис этди.

— Қани, гапир, — ўз касбига ҳос бепарволик билан деди Максвил ва хиёл илжайиб қўйди. — Эшитганман, бир кечда одамларнинг сочи оқариб кетар экан, лекин сенга нима бўлди ўзи?

— Мен тузган ажойиб ниқобланиш режам... — аянчли хўрсиниб қўйди Питер.

— Нима учун телефонингни эшитишган, деган қарорга келдинг?

Питер тушунтирди: “Максвилнинг бунга ишқи тушган”, деган эди гангстер. Грэг дўстининг изоҳини эшитаркан, айна пайтда телефон апаратыни қовлаштира бошлади.

– Жуда сернайранг қурилма, – деди у. – Хобхонангта ҳам шунақаси ўрнатилган бўлса керак.

– Уларга бутун сиримизни очиб бердик, – дея афсусланди Питер. – Баннерманни аллақачон огоҳлангириб қўйишгандир энди. Бутун режам барбод бўлди!

– Демак, бошқа режа ўйлаб топиш керак! Ундан олдин ўзингни врачга кўрсатсанг ёмон бўлмасди. Ким билади, ички аъзоларингдан биронтаси шикастланмадимикин.

– Ҳаммаси жойида. Огрияпти-ю, лекин чидаса бўлади.

– Аҳмоқ бўлма.

Питер эътибор бермади.

– Тўшпончамниям олиб кетишди. Менга бошқаси керак.

– Нима қиласан?

– Кўнглинг тўқ бўлсин, Грэг, энди ҳеч қачон мени иштонсиз ҳолимда учратолмайдилар. Қани, яна бир яқинлашиб кўришсин-чи – соғ қўймайман.

– Ўқ отасанми? Унда Элли билан Корал омон қолмайди.

– Ҳеч бошингга тушганми, Грэг, шундай ҳол: мутлақо ожиз ва нотавон бўлган пайтингда сени шафқатсизларча дўшослашганми?

– Йўқ, бўлмаган.

– Унда менинг қасд олишга нима учун бунчалик иштиёқманд эканлигимни сен тушунмайсан!

– Лекин уларнинг куч ва сон жиҳатидан сендан минг карра устунроқ эканлигига ақлинг етадими? Жин урсин, Питер! Бахтинг бор экан, улар сени тирик қолдиришибди!

– Ана шу уларнинг биринчи хатоси. Улар мени ўлдиришмади. Энди қаердан олсам экан-а, тўшпончани? Уни шу бутун кечкуруноқ топишим керак!

Қочиб кетиши осон кечди – дўсти ёрдам қилди. Максвил фонус устунига суяниб турган айгоқчининг олдига борди-да, уни саёқликда айблаб, ҳибсга олди ва полиция маҳкамасига олиб кетди. Бир неча дақиқадан кейин асосий эшикдан Питер чиқди; у эгнига қора водолазка, устидан тўқ кўк костюм, бошига сарғиш сочини беркитиш учун қора шляпа кийган эди. Жомадонида эса, заҳира костюм ётарди. Яна тўшпонча ҳам бор эди.

Максвил, олдиниға анча баҳслашиб, эътироз билдирган бўлса ҳам, барибир, Питернинг янги режа бўйича дастлабки қаламни босишиға розилик билдирди. Аслини олганда, энди у дўстининг қасд қиладиган жиноятига шерик бўлганди. Ҳаттоки Питер камарига қистирган тўшпонча – махсус полиция қуроли ҳам Максвилга тегишли эди.

Зўр профессионал изқувар бўлган Максвил реалист эди. У Питерни яхши биларди. Дўстини кўзлаган ниятидан қайтариб бўлмаслигини, агар бирон баҳонани пеш қилиб қамаб қўймаса, унга гап уқтириш қийин бўлишини ҳам яхши биларди. Лекин Питер қамалган тақдирда ҳам, барибир, “Ньюсвью” адвокатлари тезда уни озод қилишган бўларди. Максвилнинг ўзи ҳам ҳозир жангари кайфиятда эди, у ҳам “агентлик”ни, Жоржнинг қотилларини, Эллини таҳқирлаганларни, Коралнинг турма нозирларини қидириб топишға сабри чидамаётган эди. Ҳай, начора, ҳамонки Питерни йўлидан қайтариб бўлмас экан, ундан фойдаланиш керак. Майли, у ўз билганича ўйин қилаверсин, ҳарҳолда, “агентлик”нинг эътиборини ўзига тортади-ку, ана унда Максвил унга эргашиб, эҳтимол, душманни кўққисдан тузоққа илинтирган бўлармиди.

– Йўқ, мен сенинг режаларингни билишни истамайман, – деб огоҳлангирди Максвил, – билсам, сенинг шеригингга айланиб қоламан.

– Сендан менга ҳеч нима керакмас: фақат қурол берсанг бўлгани.

– Зарурат туғилса, ёрдам сўрайвер, жиннивой!

– Агар улгурсам.

– Унда, шошил! Фақат қасос олишни ўйлама. Уларни лақиллатиб, панд беришға урин.

Тунги соат икки. Гараж механиги уйқули кўз билан Питернинг “ягуар”ини олиб чиқди. Яна бир неча дақиқадан кейин у Дарвен томонга машинани ўқдай учириб кетди. Тунда бу йўлни бир ярим соатда босиб ўтса бўлади, деб ўйлади

Питер. Демак у ерга тунги соат тўртларда етиб боради. Тонг отпунча захирада яна икки соат вақт бўлади. Бу етарли.

Питер ҳали унча ўзига келмаган, хаёллари эса паришон эди. Уни беаёв қийнашди, шу қадар анжир қилиб эзишдики, бундай азоблар ҳатто энг совуққон, сипо одамни ҳам жинни қилиб қўярди. Питер зулмат тунда тишларини маҳкам қисиб, машинани хатарли тезликда учтириб борарди. Фаралар ёруғида унинг кўзига Эллингнинг чехраси, нигоҳидаги ноумидлик, ночорлик аломатлари кўринар, даҳшатли инсраган овози эшитиларди; осилган Жоржнинг оёқлари; оч жигаранг нейлон пайпоқ кийган учта башара, уларнинг ваҳшиёна дўшослашлари кўринарди.

У муюлишда кескин бурилганида, “ягуар”нинг шиналари чийиллаб кетди ва Питер, ўзини қўлга олиши кераклигини, йўқса, ҳеч бир ишни амалга оширишга улгурмай, ҳалокатга учраши мумкинлигини тушунди. Ҳа, тезликни пасаитириши лозим, бўлмаса, биринчи учраган полициячи уни ҳибсга олиши муқаррар. Питер руддаги бир қўлини олиб уқалади, сўнг иккинчисини ҳам. Рулни қаттиқ чангаллаб олганлиги сабабли бармоқлари увишиб қолган эди.

Тунги соат учда Дарвен ҳувиллаб турарди. У ён томондаги йўлдан бориб, гишгин дарвозага уч юз қадамча қолганида машинани тўхтатди ва фараларни ўчирди. Жомадончасини ковлаштириб, лейкопластир олди-да, чўнтагига солиб қўйди. Машинадан тушиб, то увушган оёқлари ёзилгунча, бир-икки дақиқа қимир этмай турди.

Ранги бўзарган ой бота бошлаган бўлса ҳам, ҳали шуъласи шунчали эдики, Питер йўл ёқасидаги дарахтзор оралаб ўтаркан, теварак-атрофни кузатиши мумкин эди. У қоронғида яна биронта новдани синдириб қўймаслик ва тасодифан биронта қуруқ шохни босиб олмаслик учун жуда секин, эҳтиёт бўлиб ҳаракат қиларди. Икки қадам юрмай, тўхтаб, қулоқ солар, сезги органлари ниҳоятда ўткирлашган эди. Ҳаммаёқда қабристон сукунати, шу пайт бирдан тунги қуш унинг ёнгинасида шундай қаттиқ чинқириб юбордики, бу кутилмаган ваҳимадан у сал бўлмаса “гурс” этиб ерга йиқилаёзди.

Ниҳоят, у қандайдир бир дўнгликка етиб олди: бу ердан энди Коралнинг афсонавий уйи кўриниб турар эди. Питер юз тубан ётиб, бироз вақт нафасини ичига ютиб, қимир этмай атрофни кузатди. Бадани офтобда қарайган боғбон ёки унинг шериги шу яқин ўртада бўлиши керак. Уй атрофини айланиб юрмаган бўлса керак, албатта. Ўлибдими, шундай пайтда. Корал, аслини олганда, ўз ихтиёри билан келган асира. У ухлаётган бўлиши керак, кўриқчи эса уйнинг асосий эшигига яқин бирон жойда ўтиргандир балки. Питер кута бошлади, астойдил тикилганидан кўзлари ёшланди. Бирдан сесканиб кетди: ана сенга ҳаёт нишонаси – дам чўғ бўлиб ёниб, дам ўчувчи кичкинагина нуқта. Бу демак, соқчи айнан Питер тахмин қилган жойда, яъни коттежнинг асосий эшиги рўпарасидаги гулзорда ўтириб, сигарета чекарди.

Питер ўрнидан туриб яна йўлга тушди. Уйни айланиб ўтишга тўғри келади. Тўғри асосий эшик томон йўналган йўлка соқчи ўтирган жойдан кўриниб турарди. Ҳар гал у сигаретаси тутунини ичига торганида, қизил нуқта ёнарди. Яна товуш чиқармай, изтиробли аста-аста юриш бошлади. Соқчининг орқасидан айланиб ўтиш учун Питер камида йигирма дақиқача вақт сарфлади. У қадам-бақадам унга яқинлашиб борарди. Бир неча қадам қолганида у соқчининг йиғма стулда ўтирганини кўрди. Оралиқ масофа деярли қолмаган эди, шу чоқ бирдан Питернинг оёғи остида шох қисирлаб синди. Соқчи ўтирилиб, қаршида шарпа кўрди, ирғиб ўрнидан туриб, қўлини тўшпонча қинига узатди. Лекин Питер ўз тўшпончаси банди билан соқчининг қоқ қаншарига туширди. Кўнгилни айнитувчи қисирлаган овоз эшитилди. Соқчи ерга кулади ва юзини хиралашган осмонга қаратганча қилг этмай қолди. Питер қаради: бу офтобда қарайган соқчи эмас эди. У чўнтагидан лейкопластир чиқариб, ундан бир парча йиртиб олди-да, у билан соқчининг оғзини елимлаб қўйди. Кейин уни юз тубан ағдариб, оёқларини тўпикларидан боғлади ва қўлларини орқасига қайириб, билакларини елимлаб қўйди.

У эҳтиёткорлик билан аста-секин эшик бандини бураб кўрди. Берк. Лекин Питер қишлоқ аҳли одатини яхши биларди. Улар ҳамма эшикларни кечасига беркитишади-ю, лекин деярли ҳеч ким деразани занжирламайди. Корал хонасининг деразаси ҳам илпакланмаган бўлса керак.

У коттежнинг орқасига ўтиб қараса, деразалар, у тахмин қилганидек, очик, фақат чий пардалари туширилган эди. Питер яқинроқ бориб, ичкарига қаради.

Коралнинг тим қора сочлари ёстиқ билан битта бўлиб ёйилиб ётарди, у бир кўлини боши тагига қўйиб, деразага орқа ўтириб ётаркан, бир текисда нафас оларди.

Питер чий пардани кўздан кечириб кўриб, кўнгли таскин топди — унинг илгаклари ташқари томонда экан. У илгакларни ечиб, пардани кўтарган эди, у нижирлаб кетди. Лекин Корал қимир ҳам этмади.

Питер аста-секин кўтарилиб, деразадан ошиб тушди. Тез каравот олдига бориб, унинг четига тиззасини тиради ва кафти билан Коралнинг оғзини беркитди.

У уйғониб кетиб типирчилай бошлади. Кураш бир зумгина давом этди: Корал ой шуъласида Питерни таниди. Питер бармоғини лабига босиб, “жим бўл” ишорасини қилди. Корал донг қотди. Питер унинг ёнгинасига ётди — оғзи аёлнинг қулоғи олдиди эди.

— Товуш чиқарма, гўзалим, — деб пичирлади у. — Тур, кийин — кетамиз. Ҳеч қандай саволга ўрин йўқ, то бу ердан чиқиб кетгунимизча. Секин. Ими-жимиди.

Корал яна бош ирғади.

Питер турди. Корал кўрпани отиб ташлаб, тўшакдан қип-яланғоч ҳолда турди. Питернинг эсига тушди: Корал ҳаминша яланғоч ҳолда ухларди. У Питердан уялмай ва ҳея қандай изоҳ талаб қилмай, хонадан чиқиб кетди. Ақлинга балли, деб ўйлади Питер. Бир неча дақиқадан кейин нафис кўк кўйлак кийган ва кўзларида таажжуб аломати акс этган Корал унинг ёнида турарди. Питер унга очиқ деразани кўрсатди ва йўл бошлади. Корал итоаткорлик билан унга эргашиди. Питер унинг кўлидан ушлаб, тез-тез юрганча, дарахтзор томон етаклаб кетди. Энди улар хонада эмасдилар, демак, гапириш кўрқинчли эмас.

— Кейин тушунтираман. Нарироқ кетайлик, — деди Питер Коралнинг илиқ ва умидвор кўлидан ушлаб.

— Соқчи нима бўлди? — сўради аёл.

— У ишдан чиқарилди. Навбатчи соқчи қачон келади?

— Эрталаб соат еттиларда.

Улар катта йўлга чиқишди, “ягуар” бир неча қадам нарида турарди. Машинага ўтиришдию турган ердан тезликни ошириб жўнаб қолишди.

Корал ўриндиқ суянчиғига ўзини ташлаб, бир дақиқача кўзларини юмиб ўтирди.

— Питер, Питер, Питер! — деб пичирлади у.

Питер унга ялт этиб қаради-ю, кейин яна йўлни кузата бошлади.

— Бунинг ҳикояси узун, — деди у. — То бехатар ерга етиб боргунимизча чиларсан?

— Чидайман. Ахир сенга эргашиб келяпман-ку, тўғрими?

Тезроқ Дарвендан узоқроққа бориб олиш керак. Битта-яримга оқ “ягуар”ни кўриб, эслаб қолиши мумкин. Питер автомобиллар қатнайдиған катта йўл ёқасида телефон будкасини кўриб қолди. У Корални “ягуар”да қолдириб, ўзи телефон қилгани будка олдига борди. Унга уйқусираган эркак овози жавоб берди.

— Бенимисан? Бу мен — Питер Стайлз.

— Буни қара-я!

— Бен, қулоқ сол, жуда жиддий гап. Ёнимда бир аёл бор, уни имкон қадар одамлар кўздан панароқ жойга яшириш керак.

— Оббо шумтака-е! — хохлаб қулди Бен.

— Бен, бу мутлақо сен ўйлаган нарса эмас! Унинг изига тушишпан. Биронга хилватроқ жой топиш керак унга.

— Ана холос, ҳеч омадим юрмади-юрмади-да, бунинг устига, ўша аёлинг ҳуснда нақ алвасти бўлса-я!

— Ихтиёр ўзингда — рад этишинг мумкин. Яширмоқчи эмасман: у деб қуйиб қолишинг ҳам мумкин. Лекин мента ёрдамнинг керак, Бен. Мен Дарвен яқинида, Коннектикутдаман. Бу ердан Брустергача олтмиш миля келади, бир соатларда етиб бораман.

— Майли, келавер. Сизларга қаҳва дамлаб бераман. Ичишта ҳам бирон нима топилади.

— Раҳмат.

Питер машинаси олдига қайтиб келди.

– Дўстимникига борамиз. Исми Бен Мартин, рекламалар рассоми. Брустерда унинг эски фермаси ва устахонаси бор. Бу ердан олтмиш миля нарида. Сени уникига олиб бораман.

– О, Питер, ортиқ сабрим чидамайди! Гапир тезроқ, нималар бўляпти ўзи?

Шунда Питер Элли ва Жорж Уилсонлар тўғрисида, Коралнинг эри билан “Плейрс” клубида учрашгани, кейин кечқурун ўзини шафқатсизларча калтаклашгани ҳақида сўзлаб берди.

– Таҳдид устига таҳдид! Рўёбга чиқаришлари ҳеч гап эмас, – деб гапини тутатди Питер. – Сен ихтиёрий асира эдинг, чунки Лестер агар уларнинг бўйруғини бажармаса, сени ўлдириб қўйишларидан қўрқарди. Кейинги сафар мени ҳам ўлдиришади, агар ўзимни четга олмасам. Сенсиз уларнинг ҳукмронлиги биров сусаяди.

– Лекин Лестер нима аҳволда?

– Уни полициячилар кечаю кундуз қўриқлаб туришибди.

– Мени ўғирлаб кетганингни у биладими?

– Йўқ.

– Лекин дўстинникига етиб боргач, унга қўнғироқ қилармиз?

– Йўқ.

– Питер, – Коралнинг кўк кўзлари катта-катта очилди, – бу яхшимас ахир! Эрим жинни бўлиб қолади-ку!

– Агар у сенинг қаердалигингни билса, барибир, уни айтишга мажбур қилишади.

– Ҳеч ҳам-де!

– Мажбур қилишади. Хотинингни топган заҳоти ўлдирамиз, деб кўрқитишади, вассалом.

– Э худо, Питер!

Питер тезликни сал камайтириб унга қаради.

– Яна бир оғиз сўз айтиб рози бўлмасанг – ўша уйингга қайтариб обориб қўяман. Аммо, Корал, сени узоқ вақт тирик сақлаб туришларига кўзим етмайди. Ҳозир сен уларга кераксан. Тирик экансан, улар Лестерни ўз ноғораларига ўйнашга мажбур қилаверадилар. Лекин Клингер иши туташи билан... Ҳа, сен жуда кўп нарсаларни биласан, жуда кўп шахсларни кўргансан. Сен учун – мен учун ҳам – бирдан-бир имконият – уларни, ўз изларини тозалашга улгурмасларидан, маҳв этишдан иборат.

– Аммо, Питер, Лестерни гофил қолдириш инсофдан эмас ахир.

– Яшашни хоҳлайсанми?

– Бўлмасам-чи!..

Улар Бен Мартиннинг уйи олдида машинани тўхтатишганида шарқ, томонда уфқ кирмизи рангга кира бошлаган эди. Эгнига жинси шим, ҳаворанг кўйлак кийган озгин ва дароз рассом йигит остонага чиққанида, Питер билан Корал машинадан тушаётган эди. Мартин Корални кўриб жилмайиб қўйди.

– Мен янглишибман. Ҳеч ҳам алвасти эмас экан.

– Миннатдорман, сэр, – деди илжайиб Корал.

– Корал Трейн, Бен Мартин, – уларни бир-бирига таништирди Питер.

– Наҳотки, бу хоним анави юракка ўт ёқувчи, шаҳвоний романларнинг муаллифи бўлса! – деди ҳайратланиб Мартин.

– Тушунмадим, бу нима, хушомадми?

– Тезроқ уйга кирайлик! – буюрди қатъий оҳангда Питер.

Бен Мартиннинг уйи энг чекка овлоқ ерда бўлса ҳам, ким билсин, биронта овчи ёки балиқ овловчи яқин ўртадаги сўқмоқ йўлдан ўтаётди, бирдан Корални кўриб қолиши мумкин эди. Салгина учини чиқарилса бўлди – “агентлик” уни топмай қўймайди.

Меҳмонларга вино ва қаҳва мунтазир эди. Шунингдек, яна лудланган гўшт, пишлоқ, нон ва сариеғ ҳам қўйилганди дастурхонга. Питер жудаям очиқиб кетганини ҳис қилди. У нонга пишлоқ қўшиб еркан, ҳамма бўлган воқеани Бенга сўзлаб берди. У Питернинг эски қадрлони, унга ишонса бўлади. Беннинг қора кўзлари чақнаб кетди.

– Буни қара-я, ҳақиқий детектив! – деб у Питернинг ҳикоясидан ҳайратга тушди.

– Топдинг, ҳақиқий. Хавф-хатарлар ҳам уйдирма эмас, – деб унинг шаштини қайтарди Питер. – Ҳалиям танлашинг мумкин иккидан бирини, Бен.

– Тушунмадим!
 – Сен рад этишинг мумкин – эсинг борида. Бир оғиз сўзинг – мен Корални олиб кетаман. Биз тушунамиз. Ё бўлмаса, ўйинга қўшилсан-у, Корални уйинга яширасан. Ҳеч зог бизнинг изимизга тушгани йўқ, бунга ишончим комил. “Агентлик”даги нухалар Коралнинг ўғирлаб кетилганидан ҳали беҳабарлар.

– Лекин ким ўғирлаганини билишармикин?

– Афсуски, уларнинг ақлий лаёқати менга аён, – деди Питер. – Мен сулайтириб қўйган соқчи... Мени бир лаҳзагина кўрди, таний олмаган бўлиши керак. Таниган бўлса-бўлмаса, барибир, менинг пайимга тушишади.

Бен Коралга қаради ва жилмайиб:

– Мен – сизлар биланман, – деди.

– Корални ҳеч бир жонзот кўрмаслиги керак, – буюрди Питер. – На хат ташувчилар, на қўшиллар, ҳеч ким.

– Бу ерда менинг кимлигимниям билишмайди!

– “Мовий осмон” компьютерларида менинг исмим қайд этилган, – деб эътироз билдирди Питер. – У ерда мен ҳақимда ҳамма маълумотлар ёзилган, албатта: қачон ва қаерда туғилганман, ўқиган мактабим, шахсий ҳаётим, ҳарбий хизматим, шунингдек, менинг ёзувчилик, репортёрлик фаолиятим ҳам. Менинг танишларим, яқин дўстларим тўғрисида ҳам маълумотлар бўлиши керак. Ажаб эмаски, Бен, сен ҳам ўша рўйхатга тиркалгандирсан. Бир кун эмас, бир кун сени ҳам искаб топишади. Биронта йўловчи келиб, йўл сўраши мумкин. Ё битта-яримта турист келиб, ўрмонда адашиб қолганини айтади. Йўқ, Корални ҳеч ким кўрмаслиги керак. Агар кўриб қолгудек бўлишса, унда фақат худо асраб қолиши мумкин уни.

– Тушунарли! – деди Бен. У энди жилмаймасди.

– Кўриб турибман, кўнглинг тинч эмас, – Питер Коралнинг қўлига тегиб қўйди. – Эринга ачиняпсан. Виждон азобида қийналиб, ўзингни қўярга жой тополмай қоласан. Уни қийнаш керакмас, унга соғ-омон ва беҳавотир жойда эканлигимни хабар қилиш керак, деб ўйлайсан ҳали. Кўнгироқ қилсанг – ўзимни ўлимга маҳкум қилдим деявер. Нафақат ўзингни, мени ҳам. Бенни ҳам. Ҳозирча улар сенинг қаердалигингни билишмас экан, мени отишмайди, улар фақат мен орқалигина сенга йўл топишлари мумкин.

– Сўз бераман... – Корал Питернинг қўлини сиқди.

– Яна. Нима ҳол юз бермасин, қандай зарурат туғилмасин – менга кўнгироқ қилманглар. Телефонимни улар эшитишади. Ўзим кўнгироқ қиламан. Кунда бир марта. Аниқ қай вақтда кўнгироқ қилишимни айтолмайман, лекин агар бир кун ичида сизлар билан уланмасан, демак, оғир аҳволга тушган бўламан.

– Унда нима қиламиз? – сўради Бен.

– Мана сизга телефон. Бу – Грэгори Максвил. У Манхеттен жиноий қидирув бўлимида ишлайди. Менинг дўстим. Фақат унга сенинг қаердалигингни айтаман, Корал. У нима қилиш кераклигини билади, агар вазият оғирлашгудек бўлса.

– Буям, ҳарҳолда, ёрдам, – деди Бен.

– Лекин, – гапида давом этди Питер, – агар кимдир кўнгироқ қилиб, ўзини Максвил деб танитса – то “мени Жорж Уилсон юборди”, демагунча унга ишонманглар.

– Уилсон ўлдирилган-ку! – деди Бен.

– Бу парол. “Агентлик” Максвил дўстим эканлигини билади. Унинг номидан фойдаланишлари ҳам мумкин. Агар кўнгироқ қилган Жоржни тилга олмаса – демак, у Максвил эмас, демак, “агентлик” сенинг ҳам номингни ковлаб тошган, Бен.

– Нима, улар шунақа топқир одамларми? – деди Бен шубҳаланиб.

– Ўлгудек, – деб тасдиқлади Питер.

Давоми бор.

Аблаҳ

Бор экан-да, йўқ экан, бир аблаҳ бўлган экан.

У узоқ вақт хуш-хандон, егани олдида, емагани кетида яшабди, бироқ, бора-бора унинг қулоғига мияси айниб қолиб, мутгаҳамлик қилаётгани ҳақида гап-сўзлар кела бошлабди.

Аблаҳ бундан ғазабга келибди ва нохуш гап-сўзларнинг қандай қилиб олдини олиш ҳақида чуқур ўйга толгандан толибди.

Ниҳоят, тўсатдан миясига “лип” этиб келиб қолган фикр унинг машъум ниятларини амалга ошириш учун йўл очиб берадигандек туюлибди. У бир зум ҳам кечиктириб ўтирмай ғаразли ниятини рўёбга чиқаришга ошиқибди.

Йўлда кетаётса, унга бир таниши учраб қолибди ва таниқли рассомни мақтай кетибди.

– Мени маъзур тугасиз! – дея шанғиллабди аблаҳ. – Ўша рассомингиз аллақачон архивга суриб ташланган... Сиз буни ҳалиям билмайсизми?! Мен сиздан буни ҳеч ҳам кутмаган эдим... Сиз – қолоқ одам экансиз.

Таниши кўрқиб кетибди ва дарҳол аблаҳнинг сўзларига кўшилибди.

– Мен бугун шундай ажойиб бир китоб ўқидимки, – деди унга бошқа таниши учраб.

– Маъзур тугасиз! – шанғиллабди аблаҳ. – Наҳотки шундай дейишдан уялмасангиз. Уша сиз ўқиган китоб бир пулга қиммат-ку, ахир! Аллақачон ҳамма ундан қўлни ювиб, кўлтиққа урган. Сиз шуниям билмайсизми? Сиз – қолоқ одам экансиз.

Қарабсизки, унинг бу таниши ҳам кўрқиб кетиб, аблаҳнинг сўзларига кўшилибди.

– Менинг Н.Н.деган дўстим ажойиб инсон-да! – деди учинчи таниши аблаҳга. – Ҳақиқий одамоҳун инсон!

– Маъзур тугасиз! – дея минғирлабди аблаҳ. – Н.Н.деганингиз учига чиққан мутгаҳам! Барча қариндош-уруғларини талаб, адои тамом қилди. Буни ким билмайди, дейсиз? Сиз – қолоқ одам экансиз.

Аблаҳнинг учинчи таниши ҳам кўрқиб кетганидан унинг сўзларига кўшилибди ва ўша дўстидан узоқлашибди.

Аблаҳнинг ҳузурда ким бўлмасин, мақталса бас, унда ҳаммасига битта таъна тоши тахт тураркан.

Баъзан эътирозли оҳангда кўшиб кўяркан:

– Сиз ҳалиям обрў-эътибор деган нарсага ишонасизми?

Танишлари аблаҳ ҳақида:

– Баджаҳл! Нақ чаённинг ўзи! – дея сўз бошлашаркан, кўшиб кўйишарди:

– Аммо мияси зўр ишлайди!

– Тилини айтмайсизми? – дея сўз қистириб кўйишаркан бошқалари. – Ҳа, у чинакам истеъдод!

Бу воқеа шу билан тугабдики, бир газета ношири аблаҳга танқидий бўлимни бошқаришни таклиф этибди.

Шундан кейин десангиз, аблаҳ деганингиз на ўз хатти-ҳаракатларини, на товуш оҳанглари тарихча бўлсин ўзгартирмаган ҳолда барча-барчага таъна тошларини ёдгара бошлабди.

Қачонлардир “обрў-эътибор”га қарши қичқирган аблаҳнинг ўзи энди “обрў-эътибор”га айланибди-қолибди. Ёшлар эса уни кўкларга кўтарадиган ва ундан кўрқадиган бўлишибди.

Ҳа, бечора ёшлар нимаям қилишсин, энди? Умуман, айтганда, кўкларга кўтариш шарт бўлмаса-да... қани, кўкларга кўтармай кўр-чи.

– Қолоқлар сафига кўшилиб қолишинг ҳеч гапмас!

Ҳа, кўрқоқлар орасида аблаҳлар ҳузур топар эканлар!

1878 йил, апрел.

И.С.ТУРГЕНЕВ

Бир куни йўлда

1880 йилда Россиянинг “Свет и тень” журнали шундай воқеани ёзган эди: Виктор Гюго “Эрнан” сарлавҳали сахна асарининг биринчи намоёйишидан кейин барча чарчоқларини чиқариб, бироз дам олиш ва толиққан кўнглига таскин бериш мақсадида Бретен ва Нормандия (Франциядаги ярим ороллар)га йўл олади...

Йўлда унинг ёнига ўзига зеб берган аллақандай бир жаноб ўтириб қолади. Суҳбат бошланиб кетади:

Кутилмаганда у Виктор Гюгодан қаердан эканлигини сўраб қолади.

– Парижданман...

– Шундай қилиб, Парижданман, денг, – дея қизиқишини давом эттира бошлади судья (нотаниш одам судья эди) – унда сиз қанчадан-қанча шов-шувга сабаб бўлган “Эрнан” ҳақида эшитгандирсиз?

– Ҳа...

– Эҳтимол, сиз уни кўргандирсиз ҳам?

– Ҳа..

– Аҳмоқона бир нарса, тўғрими?

– Ҳа, – дея унчинчи марта унинг сўзларини тасдиқлади Виктор Гюго.

– Ўша – Виктор Гюго деганлари жирканч бир инсон экан!

– Мен уни таниш шарафига муяссар эмасман.

– Яратганга шукрлар бўлсинки, мен ҳам билмайман... Яқинда бир ошнам уни Парижда кўриб қолибди...

– Шундайми?

– Яна қай аҳволда денг? Даҳшат! Уст-боши исқирт, ўзи эса ўлгудек маст эмиш.

– Ўтакетган аблаҳлик-ку!

– Ахир уни ичавериб ўлгудек маст ҳолга келадиган қаҳвахонадан тез-тез чала ўлик ҳолида олиб чиқиб кетишар экан-да...

– Наҳотки!..

– Дарвоқе, қабих нарсалар ёзгандан кейин бу гапларга ажабланмаса ҳам бўлади...

– Тўғри айтасиз!

– Ана, кўрдингизми! Афтидан, ҳозирги бузуқчиликларга мос келадиган разилона асарларини ичкилик таъсири остида ёзар экан-да, ахир.

– Биз бунга эътироз билдиришимиз керак! – деди қовоғини солиб Виктор Гюго.

– Тўғри айтдингиз! Биз бунга қаршилик қиламиз! Эҳ, мен қандай бахтли инсонманки, Сиздек ажойиб бир киши билан учрашиб турибман. Қўлни ташланг-е!

Шундан кейин Виктор Гюго шаънига турли олқишлар ёғилиб кетди.

Дилкаш суҳбат оғушида суҳбат давом этарди.

Ниҳоят, сўнгги бекатта етиб келинди.

“Эрнан”нинг ашаддий душмани ўз ҳамроҳига шунчалик мафтун бўлиб қолган эдики, ундан ажралолмай, меҳмонхонагача эргашиб келаверди.

Меҳмонхона хизматчилари кимликлари қайд этилувчи қалин дафтарни уларга тутқазди.

Биринчи бўлиб “Эрнан” муаллифи бамайлихотирлик билан “Виктор Гюго” деб имзо чекди-да, дафтарни янги дўсти томон сураркан, ёқимли табассум билан ручкани унга тутқазди.

У ёзувни ўқигач, тўсатдан турган ерида бир сакраб тушди, аввал оқариб кетди, кейин қизарди, тили калимага келмай, гўлдираб қолди ва бирдан қалтироқ тугди, ручкани қўлидан тушириб юборди-да, худди устидан қайноқ сув қуйиб юборилган мушукдек, чамадонини ола солиб кўчага отилибди.

Бу манзарани, айниқса, Виктор Гюгонинг ўзи ажойиб бир тарзда ҳикоя қилиб берар экан.

Жюл Верн интервью беради

1902 йил июл ойи сонида “Таганрогский вестник” газетаси Аменда (Франциянинг Сомма дарёси қирғоғидаги шаҳар) 74 ёшли, машҳур илмий-фантастик романлар муаллифи Жюл Верндан инглиз журналисти олган интервьюни босиб чиқаради.

Сиз мендан келажак романчилари ҳақидаги фикримни сўраясизми? Менинг мулоҳазаларим сизни ажаблантириши шубҳасиз. Мен орадан эллик, юз йил ўтиб, роман ва қиссалар алоҳида китоб ҳолида нашр этилади, деб ўйламайман. Ҳозирнинг ўзидаёқ улар маданий кишилар ҳаётида катта рол ўйнаётган кундалик газеталар томонидан сиқиб чиқарилмоқда. Роман, қисса, тарихий ёки психологик ҳикояларнинг барчаси йўқолиб кетади. Уларга зарурат қолмайди ва ҳозирнинг ўзидаёқ қизиқиш тез сўниб бормоқда. Газеталарда хизмат қилувчи ёзувчилар куннинг ҳодисаларини шундай жонли тасвирлашга ўтиб олишдики, келажак авлод уларнинг хроникаларидан кенг қамровли ёки тарихий романга нисбатан ўтмишнинг ишончли манзарасини кўз олдига яққолроқ келтираверади. Психологик асарларга келсак у, умуман, узоқ яшамайди.

Дунё тан олган буюк психолог Ги де Мопассан ҳузурида ўзгалар каби мен ҳам бош эгаман. У барча даҳолар каби инсоний фикрлар ва эҳтиёжлар йўналишини кўра билди ва ҳақиқатда ҳар бир психологик этюдлари ўз навбатида дурдона ҳисобланган ҳикояларини энг мухтасар ҳажмларда чеклай олди. Аммо авлодларимизни ҳайратга солувчи келажак мопассанлари эса ўз ҳикояларини китоб шаклида нашр этиб ўтиришмайди, балки газеталарда босиб чиқаришади; улар кундалик ҳаёт психологиясини куннинг ҳодисалари ҳақида тўлиқ ҳисоботларни шарҳлаш йўли билан безашади. Бадииятни психологик ва ахлоқий шаклга ўрашга бўлган уринишга қараганда судлар ҳаёти тафсилотларидан, темир йўллардаги бахтсизликлардан, оломоннинг кундалик югур-юғуридан ҳамда жангу жадаллардан кўпроқ ҳақиқат чиқариб олиш мумкин.

Эҳтимол, сиз мендан менинг шахсий адабий йўналишим ҳақида сўрамоқчидирсиз ва фантастик романлар муаллифлари материалларни қаердан олишлари ҳақида менинг фикримни билишни истарсиз? Мен сизга мана бундай жавоб бераман: Келажак ёзувчисида бундай материаллар кўп бўлади, деб ўйламайман. Фантастик романчилик охириги умрини ўтамоқда. Агар қачондир Марс билан алоқа ўрнатилса, унда у ерда газета муҳбири тутиб туришга тўғри келади ва уларнинг ҳисоботлари Уэллс ҳамда менинг романларимга қараганда қизиқарлироқ бўлади.

*Тўловчи ва таржимон
Мурод ЦАРПИХУЖАЕВ.*

